

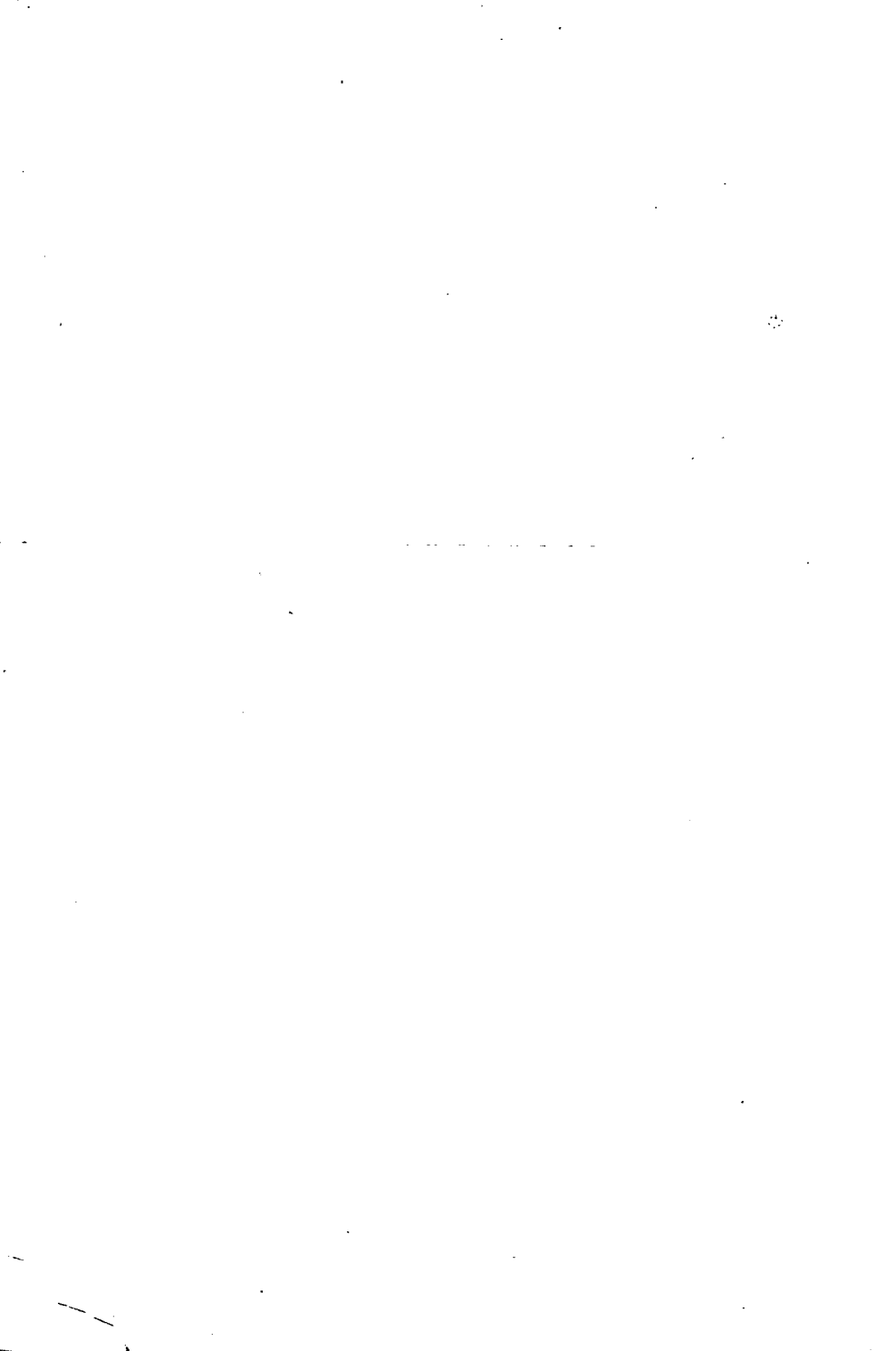
SZEGEDI NYÁRI EGYETEM



1979

MŰVELŐDÉSELMÉLET

8



X 113034

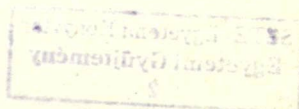


MŰVELŐDÉSELMÉLET

ÉRTELMISÉG ÉS KÖZMŰVELŐDÉS



SZEGED, 1979



ÖSSZEÁLLÍTÁS A TIT SZEGEDI VIII. MŰVELŐDÉSELMÉLETI
NYÁRI EGYETEMÉN ELHANGZOTT ELŐADÁSOKBÓL

SZTE Egyetemi Könyvtár



J000815093



Lektorálták:

Bárány Ferenc
Konecz János
Szabó G. László
Székely Sándor

Szerkesztették:

Tráser László
Molnár Zoltán

ISSN: 0139-4118

ISBN: 963 01 2472 6

X 113034

Készült a TIT Rotaüzemében
Budapest VIII., Bródy Sándor u. 16.

Gy.sz.: 80/2037 - Példányszám: 450 - 18,75 (A/5) iv
Kiadásért felelős: Molnár Zoltán

SZTE Egyetemi Könyvtár
Egyetemi Gyűjtemény
2

**HELYBEN
OLVASHATÓ**

TARTALOMJEGYZÉK

KURUCZ IMRE: Értelmiségünk közéleti és közművelődési tevékenysége.....	5
KÜPECZI BÉLA: Az értelmiség helye és szerepe társadalmunkban.....	25
GYÖRI IMRE: A műszaki értelmiség a közművelődésben.....	35
AJTAI MIKLÓS: A változó feltételek a gazdasági építésben és a műszaki értelmiség feladatai.....	43
HUSZÁR TIBOR: Az értelmiségelméletek kritikai áttekintése.....	53
HUSZÁR TIBOR: A magyar értelmiség szerkezetváltozása és funkciói.....	67
BÁNLAKY PÁL: Közművelődés és értelmiség.....	83
<u>DEME LÁSZLÓ</u> : Értelmiség és beszédkultúra.....	95
SYLVESTER ANDRÁS: Társadalomtudományok és tömegkommunikáció.....	106
SAS ELEMER: A természettudományi ismeretek világkép formáló szerepe.....	111
TAMÁS PÁL: A szellemi potenciál területi egyenlőtlenségei Magyarországon.....	129
AKSZENTIEVICS GYÖRGY: A fővárosi és a vidéki értelmiség társadalmi helyzetének összehasonlítása.....	144
KONCZ JÁNOS: Csongrád megye értelmisége.....	160
HORVÁTH MÁRTON: A pedagógusok társadalmi helyzete és szerepük a változó iskolában.....	182
ZALÁNYI SÁMUEL: Orvosok közéleti tevékenysége a magyar egészségügy tükrében.....	203
SOLYMOSI ZSUZSA: A magyar orvosok társadalmi helyzete, szociológiai jellemzői.....	214
KEMENES BÉLA: A jogászok feladatai a jogtudat formálásában.....	229

SZILÁGYI LÁSZLÓ: A szegedi közgazdasági értelmiség szerepe és helyzete.....	245
TRÁSER LÁSZLÓ: Művészértelmiségünk néhány jellemzője.....	257
NÉMETH JÓZSEF: A műszaki értelmiség szociológiai jellemzői.....	270

ÉRTELMISÉGÜNK KÖZÉLETI ÉS KÖZMŰVELŐDÉSI TEVÉKENYSÉGE

A szocialista forradalom a társadalom egészét gyökere-
sen átformálja azáltal, hogy felépíti a szocialista társadal-
mat. A kulturális forradalom - mely a szocialista forradalom
egyik fontos része - a társadalom egyik oldalának, a kultúra
széles frontjának mindenre kiterjedő megváltoztatását segíti
megvalósítani. Sem a szocialista társadalmi forradalmat, sem
a kulturális forradalmat egymástól elszakítva, egymástól füg-
getlenül nem lehet megoldani. Csak együtt és egyszerre úgy,
hogy szükségleteik, eredményeik kölcsönösen áthassák és se-
gítsék egymást.

E dialektikus összefüggésben az alapvető és fő oldalt a
szocialista társadalmi forradalom képezi. Ez azt jelenti,
hogy

- először: a kulturális forradalomnak a munkáosztály poli-
tikai hatalmának kivívása, majd a hatalom birtokában a szo-
cialista termelési viszonyok kialakítása és fejlesztése te-
remti meg a társadalmi előfeltételt, kibontakozásának to-
vábbi lehetőségeit és feltételeit;
- másodszor: a kulturális forradalom csak a szocialista tár-
sadalmi forradalom fő - politikai és gazdasági - feladatai-
val szerves egységben és mindenkor az elsőrendű társadalom-
politikai céloknak alárendelve fejlődhet;
- harmadszor: a kulturális forradalom nyomán kibontakozó
kulturális eredmények - tudatban, világnézetben, erkölcs-
ben, művészetekben stb. - nem követik automatikusan a szo-
cialista társadalmi forradalom során, annak más területein

kibontakozó eredményeit. Ez abból következik, hogy a szellemi kultúra viszonylagos önállósággal rendelkezik, specifikus törvényszerűségei és sajátosságai vannak. A törvényszerűségei ismeretében a kultúra tömegessé válását a kulturális forradalom útján kell megvalósítanunk. A kulturális forradalom - hasonlóan a szocialista társadalmi forradalom többi területein végbemenő forradalmi folyamatokhoz - szükszerűen hosszú történelmi időszakot igénylő folyamat. Lenin szavaival: "A szocialista forradalom nem egyetlen csata, hanem a legkülönbözőbb gazdasági és demokratikus átalakításokért folyó csaták egész sorának a korszaka..."

Kulturális forradalunk és értelmiségünk

Közismert, hogy felszabadulásunkat megelőző fasiszta rendszertől még kelet-európai mércével mérve is gazdaságilag, társadalmilag igen elmaradott, a második világháborúban nemzeti vagyonának 40 %-át elvesztett országot kaptunk, idézőjelbe téve: "örökségül". A félféudális birtokviszonyok, a fejletlen ipar mellett, több mint hatszázezer analfabétával, milliányi szakképzetlen, írni-olvasni alig tudó emberrel kellett hozzákezdarmünk az ország újjáépítéséhez, a társadalmi, a kulturális forradalom megvalósításához.

Az 1945 utáni időszakban a munkásosztály, a parasztság az egész nép, a nemzet érdekeit fejezte ki a földosztás végrehajtása, a bankok, a gyárak államosítása.

A felszabadulás a dolgozó tömegek és a művelődés viszonyában is alapvető változást teremtett. 1945 és 1948 között a Magyar Kommunista Párt - és más baloldali körök - a munkásegységért - a politikai hatalomért és a gazdasági élet újjáépítéséért harcolva - a legkövetkezetesebben képviselte az oktatás, a művelődés demokratizálásának ügyét is; fokozta a művelődés mozgalmi jellegét, tehetséges munkás- és paraszti fiatalok tíz- és százazrei előtt nyitott kaput az oktatási rendszer korábban zárt falain.

1948 után - a munkásosztály politikai és gazdasági hatalmának megszerzése nyomán - kibontakozott a szocialista kulturális forradalom, s megkezdődött a volt uralkodó osztályok műveltségi monopóliumának megszüntetése.

Az iskolák államosítása, az oktatás egységes állami rendszerének megteremtése után az sem volt kisebb jelentőségű forradalmi tett, hogy felnőtt emberek - többségükben volt munkások és parasztok - tömege szakérettségizett, ült be az egyetemek padjaiba, tanult műszaki és agrár studiumokat, közgazdaságot, jogot, közigazgatást, haditechnikát, politikát, társadalom- és természettudományokat. A felszabadulás nyomán történelmi mércével mérve igen rövid idő alatt, ha nem is konfliktus mentesen, de új, szocialista értelmiség született.

Az új politikai-hatalmi viszonyok kialakulása, a történelmi mozgás megváltoztatta az értelmiség szakmai összetételét is. A változást nagymértékben befolyásolta, hogy megindult az iparosodás, kiépült a szocialista mezőgazdaság, gyorsabb ütemű lett a városiasodás. A félféudális, elmaradott agrárszágból fejlett mezőgazdasággal rendelkező ipari orszaggá fejlődtünk. Nemzeti jövedelmünk jelenleg öt és félszerese, az ipari termelés több mint 12-szerese a háború előttiének. Korszaks lemaradást hoztunk be a mezőgazdaságban. Miközben az ott foglalkoztatottak száma a második világháború előtti 52 %-ról 19,5 %-ra esökkent, addig a magyar mezőgazdasági termelőszövetkezetek, állami gazdaságok az egy hektárra jutó átlaghozamokat - a harmincas évek átlagához viszonyítva - például búzából megháromszorozták, árpából több mint kétszeresére, kukoricából pedig két és félszeresére növelték. Az egy főre jutó fogyasztás több mint háromszor annyi, mint a második világháború előtti években.

Mindozt nem tudtuk volna az új értelmiség nélkül elérni. Hiszen pl. az utolsó bőkeév statisztikája szerint mindössze 80 ezer körül volt a diplomás értelmiségiek száma, s közülük is közel 30 ezer jogász az államapparátusban s igazgatásban dolgozott.

Jellemző a változásra, hogy 1949-től napjainkig a tízezer aktív keresőre jutó mérnökök száma több mint háromszorosára emelkedett, hogy pl. csak a kutatóintézetekben közel 40 000 tudományos kutató dolgozik, vagy hogy a pedagógusok száma az általános, a középiskolákban, a szakmunkásképző intézetekben és a felsőoktatásban meghaladja a 110 ezret.

Szükség is volt erre az óriási változásra, mert a szocializmus építésében a tudomány, a technika, a kultúra jelentősége egyre inkább megnövekedett és ez megkövetelte, hogy értelmileg és érzelmileg a munkásosztálynak elkötelezett, a munkás-paraszt szövetséghez hű értelmiség szolgálja szakértelmével az épülő új társadalmat.

Következetes politikánk eredményeként és természetesen az idő múlásának hatására ma hazánkban az értelmiségiek döntő többsége a szocializmus neveltje: 10 közül kilenc már 1949 után szerezte meg a diplomáját. Természetesen nemcsak a felszabadulás után felnőtt fiatal nemzedékre gondolok itt, amelynek mintegy 45-50 %-a munkás- vagy parasztszármazású, hanem a felnőtt fejjel a felsőoktatásban részt vett és ott diplomát szerzett kétéves dolgozókra is.

Ez az eredet, ez a világnézeti-politikai elkötelezettség, az ennek alapján végzett munka eredményezte azt, hogy az idei márciusi központi bizottsági ülésről kiadott közlemény így fogalmaz:

"Az értelmiség politikai helyzetét alapvetően a kiegyensúlyozottság és a párt politikája iránti bizalom jellemzi. Tulnyomó többsége a szocializmus ügye mellett áll, munkájával tevőlegesen részese eredményeinknek. Zömének az a véleménye, hogy életünkben egyaránt megvan az egzisztenciális biztonság és az alkotóképességek szabad kifejtésének lehetősége.

Az értelmiség elsődlegesen szaktudásával szolgálja a szocialista építés feladatainak folyamatos megoldását, de nem lebecsülendő az a közéleti aktivitás sem, amit társadalmi éle-

tünk különböző területein - mindenekelőtt a marxista-leninista világnézet és kultúra terjesztése, a közgondolkodás formálása, társadalmi folyamatok elemzése, a politikai döntések előkészítése érdekében - fejt ki. A közéleti fórumokon, az értelmiség különböző köreiben a fokozódó aktivitás és kezdeményezőkézség`jeleit tapasztalhatjuk."

Ehhez kapcsolódva megfogalmazhatunk egy örvendetes felismerést. Bizonyára sokak tapasztalata, hogy az utóbbi 10-15 évben, így most is - idézőjelbe téve - már "csak" értelmiségről beszélünk a korábban használatos, ugynevezett jelzők nélkül. Mire gondolok? Arra, hogy az értelmiség már több, mint másfél évtizede nem "utitárs", "haladó értelmiség", nem "rég" és új értelmiség", hanem csak az értelmiség.

A közéleti ember felelőssége

Értelmiségünk elsősorban szakértelmével szolgálja a társadalmat, a fejlett szocialista társadalom építését. Fontos szerepe van a politikai döntések előkészítésében is. A legkülönbözőbb természetű határozati javaslatokat ma már nem szabad, nem lehet a szakember, az értelmiség bevonása nélkül megalkotni, mint ahogy a végrehajtás sem lehetséges az értelmiség alkotó közreműködése nélkül.

Ez az alkotó közreműködés, igen sokirányú, felsorolni is nehéz lenne, ezért én is csak néhány általam fontosnak ítélt témára hívnám fel a figyelmet.

Ezek közül az egyik a közéleti aktivitás. Azért veszem ezt előre, mert a társadalmi-közéleti tevékenységnek kiemelkedő szerepe van az emberi életben. Az ilyen tevékenység eleve más indítást, célokat s más emberi kapcsolatokat, kötelekeket jelent. Ezen az alapon könnyebben, természetes módon fejlődhetnek ki az egyén szükségletei, válhatnak azok reálisan kielégíthetőkké, válhat maga az ember tudatos társadalmi-közösségi lényvé.



Az ilyen embertípus kialakítását természetesen már az iskolapadban el kell kezdeni. Nem véletlenül egyik alapelve a szocialista pedagógiának a közösségi életre való nevelés, hiszen az iskola a közvetlen oktatást is csak a neveléssel, emberformálással együtt végezheti hatékonyan, mint ahogy igaz az is, hogy a kommunizmust sem lehet csak a tankönyvekből elsajátítani, ehhez a társadalom életében való - és ehhez tartozik az iskola is - tevékeny részvételre, gyakorlati tapasztalatra van szükség.

A mai és még inkább a jövő társadalom az embertől nemcsak önállóságot követel, hanem nagyobb felelősséget s helytállást is. Ahhoz, hogy akár a termelésben, akár a társadalmi, politikai élet bármely más területén önálló, dönteni tudó fiatalokat tudjunk nevelni, ki kell alakítanunk bennük - s ezek csak közösségi munkában alakulhatnak ki - az értelmes célokért belülről vállalt fegyelmet, a közösség ügyéért magától értetődően vállalt szolgálatot és a közösségi munka semmi mással nem pótolható örömet. Azért hangsúlyozom ezt a kérdést, mert napjaink fő problémája, hogy - legyen az munkás, paraszt, értelmiségi vagy fiatal - még igen sokaknak aktivitása a magánéletre korlátozódik. És igaz az is, hogy jó néhányan akadnak még olyanok, akik éppen közösségi-közéleti tevékenységüket privatizálják, azaz közéleti tevékenységüket saját egyéni vagy csoportérdekeiknek rendelik alá, vagyis visszaélnek a munkamegosztás adta hatalmukkal, lehetőségeikkel.

Miről van itt szó? Arról, hogy szocialista társadalmunk fejlődése során egyre többen vállalnak tudatosan részt szocialista társadalmi céljaink megvalósításában. Sokak tevékenységében és életében mindinkább meghatározóvá válik az új típusu, szocialista közösségi szemlélet és magatartás. Nemcsak elítélik a társadalomellenes viselkedést, hanem mindenütt és mindenkor fel is lépnek ellene, vállalva a konfliktusokat. A társadalomellenes magatartást azonban nem mindenki azért utasítja el, mert társadalomellenes, mert árt a köznek. A pazarlás /a társadalom, a köz javainak pazarlása/, a bürokratizmus vagy például a hatalommal való visszaélés közvetlenül, érzé-

kelhetően érinti az egyéni érdekeket is; akinek a rovására történik, saját bőrén érzi az ilyen tettek "társadalomellenességét". Nem szükséges ahhoz "társadalomban, népben, nemzetben, közösségben gondolkodni", hogy elutasítást, felháborodást váltsanak ki ezek a - sajnos, egyáltalán nem szórványosan előforduló - jelenségek. Ebben a vonatkozásban tehát kétségtelen az egyéni érdekek meghatározó szerepe; az erkölcsi ítéletek nagyon érzékeny mutatói a rajtuk esett vélt és valóságos sérelmeknek. Ezen a ponton szerencsésen találkozunk a társadalmi és az egyéni érdekek, s ez - főleg, ha tudatosodik - új, szocialista tartalmu magatartás és szemlélet forrása lehet.

A másik oldalról viszont azt látjuk, hogy ugyanazon egyéni érdekek csökkentik az érzékenységet, "morális színvakságot" idéznek elő. A korrupció elítélése például korántsem olyan egyértelmű s nem is véletlen. Amikor kisebb csoportok /"közösségek"/ érdekében történik, általában sem az elkövetők, sem azok, akiknek érdekében állítólag elkövették, nem találunk benne semmi rosszat, semmi kivetnivalót. S akik mint magányszemélyek kezdeményezik /például lakásért/, természetesnek, normálisnak tartják eljárásukat az esetek többségében. Az pedig már a csodával lenne határos, ha a korrumpáltak helytelenítenék a hatalommal való visszaélésnek ezt a gyakori formáját, saját megvásárolhatóságukat.

Erre a társadalmunkban meglevő ellentmondásra utal a Központi Bizottság 1978. április 19-20-i határozata:

"A szocialista közgondolkodás fejlődése mutatkozik meg abban, hogy társadalmunk többsége elutasítja a társadalomellenes magatartás különböző megnyilvánulásait, a protekcionizmust, a bürokráciát, a pazarlást, a hatalommal való visszaélést. Kevésbé egységes a közhangulat a kispolgári szemléletmód és erkölcs a befeléfordulás, a közösségtől való elszakadás esetében" mondja a határozat.

Természetesen igazságtalanok lennénk, ha ezt a tényt valamiféle rossz szándék megnyilvánulásaként fognánk fel. Ennek a gondolkodásmódnak az alapja is a jelenlegi termelési viszonyokban keresendő.

A feladat ezért az, hogy ezekre az ellentmondásokra - ki-ki a maga területén - rámutasson, és persze mutassa meg a lehetőséget az ellentmondások feloldására is.

A közéletiség gyakorlati kérdései

Ma társadalmunkban adva van a lehetőség mindenki számára, hogy kivegye részét a köz dolgaiból, mi több, kell is, hogy mindenki részt vállaljon ebből is. Hiszen a pártszervezetekben és a munkahelyeken, a tömegszervezetekben és a lakóhelyeken is formálódnak és erősödnek azok az új típusú szocialista közösségek, amelyek biztos terepet adnak a közösségért tenni akaróknak. Ha tehát mégis vannak - mondhatná valaki -, akik távol tartják magukat a közélettől, csakis rajtuk mulik, s rájuk vet rossz fényt.

Nem kétséges: vannak, akik tudatosan, programszerűen tartózkodnak minden társadalmi ügytől, kötelezettségtől. Ahány eset, szinte annyiféle oka van. Vannak, akik ezt is szinte üzleti kalkuláció tárgyává teszik, s úgy ítélik meg, számukra előnytelen, nem kifizetődő. Mások nyugalmaikat, kényelmüket féltik, s nem minden alap nélkül: a közéleti tevékenység, ha valaki szenvedéllyel vállalja, megköveteli konfliktusok tudatos vállalását is, a személyes nyugalom feláldozását. De vannak - bizonyára nem is olyan kevesen -, akik éppen morális megfontolások miatt őrizkednek a társadalmi tevékenységtől. Szerepet játszanak ebben hagyományos politikaellenes előítéletek és negatív tapasztalatok is. Nem szabad lebecsülni ez utóbbiak szerepét. A figyelmes szemlélő tanuja lehet olykor közéleti szereplők erkölcsi züllésének, dicstelen bukásának, s esetenként annak is, hogy a legkicsinyesebb, legnemtelenebb személyes és klikkérdéseknek rendelik alá egyesek a "közéleti" tevékenységet. A formalizmus, a bürokrácia, az eredmény-

telenség, a tehetetlenség érzése is taszítóan, bénítóan hathat.

Nemcsak előítéletek, hanem ilyen tapasztalatok is okozhatják a tartózkodást, amiben - ha nem is megfelelő módon és építő jelleggel - állásfoglalás, kritika fogalmazódik meg szavak nélkül is. S az "eredmény" visszahuzódás a magánéletbe, annak fetisizálása, tabuként való kezelése. Ez a magánélet azonban korántsem idilli, gyakran kicsinyes, kisszerű konfliktusokkal terhes, sivár, fojtogató, emberi értékeket pusztító közeg.

Az itt feszülő ellentmondást csak a valódi, hatékony szocialista demokrácia oldhatja meg végérvényesen. Csak ez teheti igazán közösségi jellegűvé társadalmunkat, új tartalmat és jelleget adva az emberi viszonyoknak, kapcsolatoknak. A szocialista demokrácia teheti teljesebbé az emberek életét azzal, hogy megteremti a közélet és magánélet egységét.

Miért hangsúlyozom e gondolatokat? Azért, hogy ismét aláhúzzam annak fontosságát, amit a Központi Bizottság 1978. áprilisi értékelése is kiemelt: "Társadalmunkban s ezen belül közéletünkben - elsősorban a társadalmi fejlődés adott szakaszának objektív állapota, de az ideológiai munka hiányosságai, az elvi utmutatások esetenkénti erőtlensége miatt is - még megtalálhatók a burzsoá ideológia, a nacionalizmus, gyakrabban a kispolgári gondolkodásmód és erkölcs maradványai, sőt újraéledésének tünetei."

Ugy gondolom, mindannyian érezzük, hogy miközben a közéletiséget, a demokratizmust hangsúlyozzuk, rá kell mutatnunk az ezzel élők felelősségére is! A pedagógusok a jelen ifjúságnak, a jövő nemzedékének nevelői, alapjaiban meghatározzák közgondolkodásunkat.

Ha az értelmiségi a műszaki pályát választotta, mindig gondoljon arra, hogy saját politikai szerepének igen nagy jelentősége van, mert közvetlen kapcsolatban van a termelő emberrel. A műszaki értelmiség egy része a termelés műszaki-

technikai irányításának parancsnoki posztjait tölti be, ezért rendelkezniük kell azzal a képességgel, hogy számolni tudjanak intézkedéseik politikai következményeivel, működjenek együtt a munkások társadalmi és tömegszervezeteivel, kövessenek el mindent a munkahelyi demokrácia hatékony érvényesüléseért. Az írók, művészek százezrekhez, milliókhoz szólnak, alkotásaik hatása a technika és a hírközlés mai modern eszközei mellett megsokszorozódott, ezért is mindig gondoljanak arra, hogy ezzel megsokszorozódott az ő közéleti felelősségük is.

A demokratikus elemekkel összefüggésben mondanám azt, hogy ma is, a mi viszonyaink között is érvényes, hogy a változó, módosuló társadalmi feltételek új és új problémákat szülnek. De ezt nem szabad a marxizmussal, a munkásmozgalmal szembeállítani. Számunkra természetesen az az öröm, ha alkotó vitában sikerül megnyerni valakit, ha gyarapodnak soraink, nem pedig az, ha bárkit is elveszítünk.

Értelmiség és közéleti cselekvés

A társadalompolitikai elkötelezettséget elvárjuk minden értelmiségi dolgozótól, hiszen hozzánk köti az értelmiséget egzisztenciális biztonsága, életszínvonalának rendszeres emelkedése.

A nálunk gazdaságilag fejlettebb országokban az életszínvonal általában magasabb, de ha a kirakat mögé nézünk, mindannyian láthatjuk, hogy hazánkban nem kell neurotikus zavarakkal élni a lét bizonytalansága miatt, nálunk törvény által szavatolt az egzisztenciális biztonság.

Ehhez több igen fontos elem is hozzájárul. Többek között az, hogy legyen az az értelmiségi bármilyen szakmájú: széles látókörrel rendelkezhet, képes lehet és ma már egyre többen képesek is európai és világméretekben gondolkodni. Hogy ez így alakult, sokat kellett érte tennünk. Nemcsak Európa és a világ igaz kulturális értékeinek széles körű propagálásával,

hanem kiutazási lehetőségekkel, tanulmányi utakkal, gazdagabb szakirodalmi ellátással voltunk és vagyunk az értelmiség segítségére. Ezeket korábban is igényelte értelmiségünk, ma nyugodtan mondhatjuk, hogy képesek voltunk, vagyunk és leszünk ezeknek az igényeknek a kielégítésére.

De ide sorolhatom azt is, hogy gyorsan elévülő ismereteinket rendszeresen pótolni kell. Mindenütt komoly gondot kell fordítani arra, hogy a lehetőségek adottak legyenek az önműveléshez.

Egyetlen munkahelyi vezető se legyen kicsinyes éppen ebben a kérdésben, mert az ebben való szűkkeblűség hosszú távon megbosszulja magát.

Bizonyára a jelenlegi ismeretszintet ismerve is hozott határozatot a Minisztertanács az idegennyelv-oktatás fejlesztésére, felismerve, hogy ez osztársadalmi érdekünk. A magyar értelmiség számára különösen fontos az eddiginél alaposabb jártasság az idegen nyelvekben. A szakirodalom ismerete, közvetlen emberi, baráti és szakmai kapcsolatok teremtése az előbb említett világba való kitekintéséhez, általában a továbbfejlődéshez elengedhetetlen.

Ugy hiszem, az értelmiség érdekeit is kifejezi az a kölcsönös igény, hogy közösen keresnünk kell azokat a formákat, módokat, ahogyan az értelmiséget, önmagunkat még jobban bekapcsolhatjuk a közművelődési tevékenységbe. Gondolok itt arra, hogy egy-egy üzem, intézmény, mezőgazdasági termelőszövetkezet értelmiségi dolgozója, közigazdásza, mérnöke, jogásza, agrónómusa saját munkahelyén, lakóhelyén, saját szakmájában bizonyára nagyobb hatékonysággal tud előadást tartani egy-egy tudományos témáról, mint az alkalmankénti külső előadó.

A mi számunkra is az a fontos, hogy mielőbb kialakuljon a közművelődés egységes szemlélete. Olyan szemlélet, amely együtt látja a termelő munkát, a szabadidő értelmes felhasználását, a tudományos és művészeti tevékenységet, a hozzánk hasonló társadalmi szervezetek munkáját.

E gondolatsorral kapcsolatban még egy összefüggésre hívnám fel a figyelmüket.

A Magyar Szocialista Munkáspárt abból a lenini gondolatból indul ki, hogy a szocializmusban az értelmiség érdekei végső soron azonosak, s hogy az ötvenes években az értelmiség döntő többsége nem a munkásosztály hatalmával került szembe, hanem annak dogmatikus eltorzulásával. Ezért kezdettől fogva kerestük, folyamatosan kialakítottuk s megteremtettük azokat a politikai és kulturpolitikai feltételeket, azt az elvet és gyakorlatot, amelyek között a szocializmust a magyar értelmiség a sajátjának tekinti, amelyek keretei között értelmiségünk a munkásosztály, a párt küzdőtársaként, belső igénytől hajtva kiveszi részét a társadalmi feladatok megoldásából. Ennek a szoros szövetségnek egyik alapja, hogy az értelmiség, az alkotó művészek egyek a párttal abban a törekvésben, hogy a kultúra mindenkié, a tömegeké legyen. A tömegek szebb, értelmesebb élet után vágyakoznak - s ma nem lehet igazi művészi alkotás, amely ezzel ne vállalna közösséget, ne azt akarná megszólaltatni, s nem akadhat igazi tudós, aki ne ezt akarná munkájával szolgálni.

Hozzá tartozik ehhez a szövetségi politikához az is, hogy az értelmiség minden oldalon megnyilvánuló kiemelkedő tevékenysége mellett a vezető szerep a társadalom, a proletárdiktatura állama vezető osztályának, a munkásosztálynak a kezében van.

Gazdaság és kultúra viszonya

Valamennyiünk előtt tudott dolog, hogy a kulturálódásnak a haladásban igen jelentős szerepe van. S ha az imént a nevelés fontosságát hangsúlyoztam, most azt kell mondjam, hogy utópia lenne azt hinni, hogy a neveléssel minden megoldható. Nem figyelembe venni például a társadalom gazdasági szerkezetét, műszaki-technikai színvonalát, állapotát, hiba volna! A gazdaság ugyanis teremtménye és fejlesztője - meg fogyasztója is - a kultúrának, s a műveltség gyarapítása pedig az egyik

legkifizetődőbb befektetése a gazdaságnak, hiszen a kultúra, a műveltség termékenyítően hat vissza a gazdaságra.

Ennek felismertetése persze nem könnyű, mert a kulturálódásban, a műveltség befogadásában, továbbadásában, terjesztésében a mi viszonyaink között is fontos szerepet játszanak még az érdekviszonyok, magyarul: számolni kell itt is az osztálytársadalmi, a csoport és az egyéni érdekek vélt vagy valós különbségével.

Az már persze régen eldőlt, hogy a "kiművelt emberfők sokasága" osztálytársadalmi érdek, de a három érdekszféra napi szinkronjának hiánya miatt sokszor éppen az osztálytársadalmi érdek nem érvényesül. Például a vállalatnál, intézménynél, szövetkezetnél, tehát a csoportnál döntenek arról, hogy a kultúrára szánt alapokat mire használják fel, s ha van is már szemléletbeli változás, hozzá kell tenni, hogy még igen nagy a szóródás; bár egyre több az ésszerűség az elosztásban, de még több helyen a kultúra csak az "olcsó szórakozás" szintjére degradálódik.

Természetesen ma is meghatározó a miszaki-technikai alap, a termelőerők gyors ütemű fejlesztése. E fejlesztés gazdasági oldalról is rendkívül bonyolult, szerteágazó feladatot jelent: a népgazdaság strukturájának lehető legkedvezőbb átalakítását, a hatékonyság mindenoldali növelését.

Nekünk, értelmiségieknek saját munkánkban tevélegesen és szóban is erősítenünk kell azt a szemléletet, hogy saját erőforrásainkat maximálisan kiaknázva, a nemzetközi szocialista integráció összes lehetőségeivel élve, a külgazdasági kapcsolatok fejlesztésében rejlő kölcsönös előnyöket kihasználva teremthető meg a fejlett szocialista társadalom anyagi-termelési bázisa.

Jóllehet a hatékonyság szót általában az ilyen gazdasági kérdések kapcsán említjük, tudnunk kell, hogy a fejlett szocialista társadalom építésének körülményei között a hatékonyság a társadalmi élet minden területén az előrehaladás

feltételévé válik. Ugy gondolom, hogy az értelmiség sokat segíthet abban, hogy közvéleményünkben erősödjék az a felfogás, hogy a társadalom életének különböző szférái között növekvő kölcsönhatás és egymásrautaltság áll fenn. Feladatunk annak tudatosítása, hogy nem elegendő csak korszerű gépek és berendezések vásárlása, szervezési módszerek átvétele, hangsúlyoznunk kell, hogy ugyanilyen fontos a termelésben résztvevők általános és szakmai műveltségének rendszeres emelése is. Mert bizony manapság is igaz még, hogy

- József Attila szavaival:

"akadnak olyanok, akik lovon, autón és repülőgépen is gyalog vannak".

Feladatunk tehát a jövőben is a kulturálódási feltételek felismertetése minden osztálynál, rétegnél, s ha már ez sikerült, és ki is elégítettük, akkor a további igények serkentése. Ezt még akkor is mondhatjuk, ha tudjuk, hogy a közeljövőben az állam által a kulturára fordított összegek nem növekedhetnek.

Éppen ezért keresnünk kell az eddiginél hatékonyabb, jobban szervezett kulturálódási lehetőségeket, és megvizsgálhatjuk önmagunkat is, mert például a személyes fogyasztásra fordított összegekből mindössze két százalékot - ez osztársadalmi átlag - költünk kulturális célokra.

Ez a két százalék persze nem az értelmiségi rétegre jellemző, de saját köreinkben is találhatunk még tartalékokat. Ezek közül a legfontosabbnak tartom önmagunk művelését, önmagunk tudásának rendszeres karbantartását, továbbfejlesztését, mert az egyetemeken, főiskolákon szerzett tudás igen hamar elévül. Azzal összefüggésben ismétlem ezt, hogy Kozma Ferenc közgazdászunk arra a kérdésre: "Miért kell a magyar nép-gazdaság továbbfejlődését távlatilag elsősorban népünk tehetségére és szorgalmára alapoznunk?" a következőt válaszolta:

"Ahhoz, hogy csökkentsük és végső soron megszüntessük a világgazdasági helyzet változásából adódó kedvezőtlen hatásokat, fejlesztési terveinkben ésszerűen kell ötvözni

- az energia- és anyagtakarékosságot;
- természeti adottságaink kiaknázását;
- a munkafegyelemben, a munkaintenzitásban és a szervezésben rejlő tartalékok feltárását;
- ahol lehet és célszerű, a termelés tömegszerűségének növelését és végül
- a lakosság szakértelmében, alkotni vágyásában rejlő, szinte felbecsülhetetlen nagy energiatömeg felszabadítását.

Ezek a tényezők egymással igen szoros összefüggésben vannak - összhangjuktól függ alkalmazásuk sikere."

A jelenlegi külgazdasági helyzetben minden gazdaságnak ígérkező lehetőséget meg kell ragadnunk a kivitel növelésére, azonban gazdaságstratégiai szempontból - tehát 15-20 év távlatában - alapvetőnek a szakértelemre és a szorgalomra alapozott fejlesztési politika tekinthető:

1./ Ez az egyetlen tényező, ahol az elemzés nem tud merev fejlesztési határokat kimutatni. A munka bonyolultságának mindenkori határa a dolgozók szakértelme. Ennek színvonala pedig - egy jól átgondolt és következetesen végrehajtott képzési-továbbképzési politikával - állandóan emelhető. A szakértelm-igényes termékek piaca folyamatosan bővül mind a szocialista, mind a fejlődő országokban; de a fejlett tőkésországokkal való gazdasági kapcsolataink hatékonysága sem növelhető a termelés műszaki kultúrájának gyors fejlesztése nélkül. A magas szakképzettségű munka népgazdasági részarányának gyors, következetes növelése az egyetlen, számunkra járható út, amellyel át tudjuk törni a nyersanyag- és energiaszegénység szabta korlátokat;

- bonyolultabb munka esetén a termelési értékben viszonylag kisebb az anyaghányad értéke;

- az anyag- és energiatakarékos gyártási eljárások elterjesztéséhez igen magas folu mőszaki és szervezési tudásra van szükség.

2./ Azért is alapvető ez a tényező, mert a többi lehetőség kiaknázása is javarészt a dolgozók hozzáértő, fegyelmezett munkájától és e munka szervezettségétől függ. Összefüggés van például a munka emberi tényezője, valamint az anyagtakarékoság között; a kölcsönhatás nem kisebb a többi tényező esetében sem.

Vagyis - és ez Kozma Ferenc mondanivalójának egyik fontos következtetése - egyetlen ország sem képes természeti adottságait megváltoztatni, de hogy ezeket - a mi esetünkben szűkös lehetőségeket - milyen fokon, mekkora intenzitással, szervezetten vagy szervezetlenül használjuk fel, ez rajtunk, tehetségünkön és szorgalmunkon mulik.

Ugy gondolom, hogy ennek jelentőségét aláhuzza az is, amit végső következtetesként fogalmazott meg:

"A tehetségnek és a szorgalomnak távlati fejlesztéspolitikánk középpontjába állítását nem a világpiaci árváltozások okozzák. Szocialista társadalmunknak az a természetes törekvése, hogy emberhez méltó életkörülményeket biztosítson tagjai számára: beleértve ebbe emberi létünk egyik legfontosabb összetevőjét, a kulturált munkavégzés feltételeit is.

A világgazdasági környezet változásai azonban sürgetik e törekvéseink megvalósítását. A kialakult helyzetben a szocialista társadalmi rendszerünk lényegéből adódó, a tehetségre és a szorgalomra alapozott termeléshez vezető uton lehetőleg kitérők nélkül, erőinket összpontosítva, gyorsított ütemben kell haladnunk. Ha nem így tesszük, 10-15 év alatt annyira lemaradunk a bennünket körülvevő világ gazdasági fejlődése mögött, hogy csaknem reménytelen helyzetbe kerülünk."

Aligha szükséges ezután bizonygatnom, hogy a saját és mások szakértelmének állandó emelése, a tehetségek sokoldalu támogatása a saját, jól felfogott érdekünk és kötelességünk. Ez persze harcot is jelent, harcot a tehetségtelenek, a közép-szerűek ellen, harcot a protekciózás ellen, amely éppen a közép-szerűség érdekében virágzik egyes helyeken.

26 évvel ezelőtt azért szerveztük ujja szocialista talá-
jon a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatot, hogy gyűjtse
össze, szervezze, hgyerje meg a közmívelődésnek a tudományok
legjobb népszerűsítőit, s képezze őket, segítse, támogassa
továbbképzésüket tartalmilag és módszertanilag.

Mi tehát olyan sajátos tömegszervezet vagyunk - az egyet-
len az országban -, amelynek lényege, hogy minden szakmájú ér-
telmiség, meg minden rangu értelmiség részt vesz munkájában.
A Pedagógus Szakszervezet pl. a pedagógusokat, az egészség-
ügyi a középkádert meg az orvost, a MTESZ a műszakialkat tö-
möríti. Minálunk minden szakma megtalálható a közkatonától az
akadémikusig.

Természetesen a TIT is partnerekkel dolgozik, nélkülük
nem tudna megélni, hiszen a szükségletek ismeretében főleg ők
szerveznek, igényelnek tőlünk előadásokat, tanfolyamokat. Nem
az a célunk tehát, hogy önállóan szervezzünk minél több saját
rendezvényt. Megmondom őszintén, ha én művelődésház-igazgató
volnék, nem is vállalnám a felesleges terhet, felelősséget,
ha ott van a TIT szervezete, az ismeretterjesztéshez tölc kór-
ném a támaszt. Ugy is van egy művelődésház-igazgatónak, üze-
mi, intézményi kulturosnak ezer más teendője. Természetesen
felelősségre vonnám és bírálnám a TIT-et, hogyha nem küldene
szinvonalas előadót, vagy ha pontatlan, ha fegyelmezetlen
munkát végezne.

Társulatról hallván sokan csak arra gondolnak, hogy a
TIT előadásokat, tanfolyamokat szervez. Sajnos nincs benne a
köztudatban, hogy hatásukban a TIT-lapok milyen jelentősek
és lényegesek. Például az "Élet és tudomány" hetenként 170
ezer példányban fogy el /ebből 13 ezer külföldre megy/, a

"Természet Világa" mint nagyon igényes havilap jelenik meg. A "Föld és Ég" is havonta jelentkezik, és kéthavonta ismét kiadjuk az "Egészség" c.lapunkat. Ezek nagy tömegbefolyással bíró folyóiratok. S szerintem tömeghatásukban majd csak felérnek annnyival, ha nem többel, mint az évi 100-130 ezer előadás.

A legtöbb ember az ismeretterjesztéstől arra vár napjainkban választ, hogy a tudományok egy-egy eredménye, új felfedezése miként módosítja az adott tudományág addigi felfogását, gondolkodásmódunkat, s az miképpen hat ki jelenünkre és jövőnkre. Valamely új eredményre tehát nem egyszerűen mint egy mozaikkompozíció újabb kockájára vagyunk kíváncsiak, hanem mint olyan építőelemre, amely az egész szerkezetet módosíthatja, vagy akár az új kompozíció alkotására kényszerítheti.

Ebből következik, hogy a TIT-be tömörült értelmiségiek munkájának is egyre kollektívabbá, szorosabb kapcsolatúvá kell válnia. Az ismeretterjesztést hivatásuknak valló tudósokra elsősorban nem az hárul, hogy - tudásukat, képességeiket szétaprózva - pódiumról pódiumra utazzanak, hanem mindinkább az ismeretterjesztés tartalmi főirányait és távlatait jelöljék ki. Tudásukat a Társulat elsősorban azzal kamatoztathatja, ha tőlük megfelelő utbaigazítást kapnak munkájukhoz az ismeretterjesztés "közkatónái", az ismeretközlésben tömegesen részt vevő pedagógusok, agrár- és műszaki szakemberek, orvosok, jogászok és közgazdászok.

A korszerű ismeretterjesztés legfontosabb tartalmi jellemzője - nem árt ismételtten leírni! - az, hogy nem a tudósok "elefántcsonttornyából" közelít a néphez, hanem a problémák oldaláról közelít a tudományokhoz, s eredményt az élet jobbá tételéhez használja fel.

A korszerű tartalmon kívül szükséges a formák korszerűsítése is. A TIT sok évtizedes gyakorlatában uralkodó módszer volt az előadás, márpedig ez eleve egyoldalú ismeretközlésre

Ösztönöz, noha vannak, akik e hagyományos formát is korszerűen művelik. Ők nem a csálhatatlanság látszatát keltve nyilatkoznak, nem felolvasnak, hanem gondolatokat ébresztenek, egyetértést váltanak ki, vagy éppen vitára készítenek. Tehát aktivizálni tudják a hallgatóságot. Ugy is mondhatnánk, hogy a korszerű ismeretterjesztéshez demokratikus alkat szükséges. Olyan ember, aki nem kezeli le a hallgatóságot, nem felülről közelít hozzájuk, hanem "első az egyenlők között", egyenrangú vitapartner egy többé-kevésbé alkalmi közösségben. A TIT sok olyan szakembert ismer, akinek sajátjai ezek az emberi eredmények.

A jövő ismeretterjesztő előadóinak képzése, a TIT utánpótlása szempontjából is meggondolandó mindez. A főiskolai vagy az egyetemi hallgatóktól nemcsak szakmai biztonságot várunk, hanem azt is, hogy az "igénytelen" hallgatóság közötti munkát ne tekintsék valamiféle "leereszkedésnek". Társulatunk utánpótlásának egyik fő gondja, hogy a pályakezdő értelmiségieknek csak nagyon kis százaléka vállalja e nehéz feladatot. Nemegyszer a környezeti közvélemény hatása is rossz irányú; gyakran elitélő értelemben mondják egy rossz tudományos előadásra: olyan, mint egy TIT-rendezvény. Holott a szakembereknek szóló tudományos előadás és egy ismeretterjesztő előadás nem hasonlítható össze "egymással".

Nemcsak az előadások jelentik az ismeretterjesztő tevékenység mai lehetőségeit. A Társulat munkájában évről évre nagyobb szerepük van a tanfolyamoknak, a szakköröknek és a kluboknak. Jellemzőjük, hogy tartós közösségek, az utóbbiakra még az is, hogy mindennapjainkban fontos elem az öntevékenység. A szakkörök és a klubok maguk dolgozzák ki a programjukat, demokratikusan választják a vezetőségüket. Nemcsak az ismeretszerzés öntevékeny fórumai tehát, hanem egyszermind a társadalmunkban olyannyira lényeges szocialista demokratizmusnak is realizálási kerete.

A hatékonyság növelésének legfontosabb, de nem egyedüli eszközéül az ismeretterjesztés színvonalának emelését tekin-

ti a Társulat. Ennek érdekében megkülönböztetett figyelmet fordítunk az ismeretterjesztés politikai és világnézeti, szakmai és módszertani megalapozására, küzdünk minden olyan felfogás, illetőleg gyakorlat ellen, amely az ismeretterjesztés minőségének javítását egyoldalúan csak a tartalom vagy csak a formák és módszerek gazdagítására, korszerűsítésére korlátozná.

Társulatunk csak úgy töltheti be jelszavában is megfogalmazott nagy multu hivatását, ha ismeretterjesztő munkája szorosan kapcsolódik a fejlett szocializmus építésének soron lévő feladataihoz, folyamatosan tükrözi a tudományok új eredményeit, gyorsan követi az országban és a világban bekövetkező változásokat. E tevékenységben szerves egységet alkot a tudományos ismeretek nyújtása, a szemléletformálás, a meggyőzés és mozgósítás a helyes cselekvésre.

Befejezem azzal, hogy kérem Önöket, e kötet Olvasóit, segítsék a közművelődés ügyét, úgy is hogy a közművelődés egésze - s ezen belül az ismeretterjesztő munka is - évről évre hatékonyabb legyen, minőségében javuljon.

AZ ÉRTELMSÉG HELYE ÉS SZEREPE TÁRSADALMUNKBAN

A mai társadalmi fejlődésre az a jellemző, hogy a gazdasági-technikai átalakulás következtében, a termelés struktúrájának megváltozása nyomán, a középrétegek egyre jelentősebb helyet foglalnak el. Elég arra utalni, hogy milyen mértékben csökkent a mezőgazdasági lakosság, nőtt meg az ipari munkásság és gyarapodott különösen a harmadik, a szolgáltatási szektorban az alkalmazotti réteg. Az iparon és a mezőgazdaságon belül is arányeltolódások következtek be az egyes foglalkozási ágak között, a minőségi változásokról nem is szólva. Ezekben a történelmi változásokban kell vizsgálni az értelmiség helyét és szerepét. E réteg sulyának a módosulása a kapitalista és a szocialista társadalomban egyaránt bekövetkezett, tehát világjelenségről van szó, a szocialista társadalomban azonban jelentkeznek bizonyos sajátosságok is, amelyek különösen funkcióit befolyásolják.

1./ Kit nevezünk értelmiséginek? Értelmiséginek a felsőfokú végzettségű szellemi munkásokat tekinthetjük, akik a társadalmi munkamegosztásban meghatározott helyet foglalnak el, s emellett kulturális-ideológiai feladatokat látnak el. Ha ebből a szempontból vizsgáljuk a statisztikát, a több mint 1,3 millió szellemi munkavállalóból háromszázezret tekinthetünk értelmiséginek, míg 1945-ben ez a szám alig haladta meg a kilencvenezret.

Lehet természetesen azon vitatkozni, hogy ez sok-e vagy kevés. A világtendencia arra utal, hogy mindenütt növekszik

az értelmiségiek száma, és néhol dinamikusabban, mint nálunk. A kérdést csak a szükségletelkez mértén lehet komolyan mérlegelni. Ebből a szempontból azt mondhatjuk, hogy nem globális gondjaink vannak, hanem sokkal inkább szektorálisak. Bizonyos tulfejlesztés jelentkezik a középfoku végzettséget kívánó beosztásoknál, ugyanakkor lemaradás van iskolai végzettség szempontjából a vezető munkakörben dolgozóknál. A felsőfoku végzettségű aktív keresők 72 százaléka irányító jellegű tevékenységet végez, 22 százaléka szakalkalmazott, és 6 százalékuk irodai dolgozó. A vezető beosztást betöltők csaknem kétharmada felsőfoku végzettségű.

Szakterületenként haladva, a felső vezetők 76,2 százaléka rendelkezik felsőfoku végzettséggel a műszaki, 44,8 százaléka a gazdasági, 85,6 százaléka az igazgatási, 97 százaléka az egészségügyi és 93,9 százaléka az oktatási és kulturális munkakörökben. Ez azt jelenti, hogy műszaki és gazdasági területen van a legnagyobb elmaradás a felsőfoku végzettség szempontjából, éppen akkor, amikor itt a feladatok és az igények különösen megnöttek. Mindez azt is jelzi tehát, hogy az értelmiség mennyiségi fejlődésének a kérdését nem általában csak az értelmiség szerepének a növekedésével kell mérni, hanem a belső rétegződés és foglalkoztatás szempontjából is.

Közismert, hogy Magyarországon milyen aránytalan volt a felszabadulás előtt az értelmiség szakmai összetétele: minden 100 diplomás közül 34-nek volt jogi, 21-nek tanári vagy tanítói, 13-nak műszaki, 8-nak agrár és 4-nek közgazdasági diplomája. Ez az anakronisztikus helyzet a felszabadulás után megváltozott, a műszakiaiak száma megsokszorozódott, az agronómusoké négyeszeresére, a közgazdaságiaké hatszorosára, a pedagógusoké ötszörösére nőtt. Ez a változás a gazdaság modernizálódásának a következménye, de nem kis mértékben járult hozzá a társadalmi átalakulás is. Ha más országok statisztikáit vizsgáljuk, világosan kiderül, hogy a mi értelmiségünk belső összetételének alakulásában nemcsak a tudományos-technikai forradalom játszott szerepet. A gond itt az, hogy egyes foglalkozási ágakban - például bölcsészeknél - "tultermelés" mu-

tatkozik, másokban a szükségleteket nem tudjuk kielégíteni, s főleg vidéken nem.

2./ Ma az értelmiség 43 százaléka a fővárosba tömörül, egyharmada vidéki városokban él, és több mint egyötöde a községekben. Ez jelentős változás a multhoz képest, amikor az értelmiség többsége Budapesten és néhány vidéki városban koncentrálódott, a falvakban pedig a pap, a jegyző és a tanító, néhol az orvos és a gyógyszerész jelentette az értelmiséget. Persze az értelmiség területi eloszlása foglalkozási ágak szerint is különböző: leginkább a városokban tömörül a műszaki és jogász értelmiség, a mezőgazdasági végzettségűeknek 43 százaléka községekben él, és nagyjából a szükségleteknek megfelelően helyezkedik el a pedagógus és az egészségügyi értelmiség. Azért mondom, hogy nagyjából, mert közismertek azok a nehézségek, amelyek a két réteg falusi letelepedésével kapcsolatosak.

Ha az értelmiség összetételét nemek szerint nézzük, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy míg a férfiak száma 1945-től 1970-ig csak mintegy két- és félszeresére nőtt, a nőké több mint hétszeresére. Egyes szakmák elnőiesedtek. 1970-ben például a pedagógusok 57 százaléka volt nő, az egészségügyieknek 38 százaléka, a közgazdasági végzettségűeknek 32 százaléka, de a műszaki végzettségűeknek csak 12 százaléka. Az értelmiségi nők számának ez az erőteljes növekedése, és különösen a növekedés üteme a szocialista fejlődés sajátosságaira utal, mégha világtendenciával állunk itt is szemben.

A leginkább szocialista jelenség nálunk az értelmiség társadalmi származásának a megváltozása, amely szorosan összefügg a társadalmi mobilitás kérdésével. Közismert, hogy milyen alacsony volt a munkás és a paraszt származásuk aránya a Horthy-rendszer értelmiségében. 1938-ban az értelmiség, 7,1 százaléka származott szak-, 3,4 százaléka betanított vagy segédmunkás, és 17,1 százaléka mezőgazdasági fizikai dolgozó vagy napszámos családból. Ma az értelmiség mintegy 17 százalékanak az apja szak-, mintegy 7 százalékanak betanított, mintegy 2 százalékanak segédmunkás, és több mint 20 százaléka-

nak mezőgazdasági fizikai dolgozó. Tehát ma az értelmiségnek mintegy fele paraszt és munkás családból származik, 1938-ban nem érte el a harminc százalékot.

Ennek a változásnak az elsődleges oka a foglalkozási és társadalmi struktúra változása és ezzel együtt a felsőfoku szakképzettséggel rendelkezők arányának a növekedése. Tehát nem elsősorban kicserélődésről, hanem cirkuláris mobilitásról van szó. A növekedés azért jelentős mértékben a társadalmi formáció változásával függ össze, amely növelte a parasztok és a munkások s gyermekeik esélyeit arra, hogy értelmiségiek is lehessenek. A háború előtt a fizikai dolgozók fiai és különösen lányai, sokszoros hátrányban voltak a más társadalmi kategóriákban születettekkel szemben, s bár az esélyek ma sem teljesen egyenlők, a társadalmi igazságosság e tekintetben sokkal inkább érvényesül, mint azelőtt. A mobilitásnak egyik tényezője az értelmiség esetében az iskolai végzettség, amelyet viszont befolyásol a társadalmi származás is. Az egyenlőtlen esélyeknek a fő okát jelenleg ugyanis abban kell keresni, hogy a társadalmi környezet nem egyformán inspirál a továbbtanulásra, és nem teremt egyenlő kulturális feltételeket. A hátrányok lehetséges mérséklése a kulturális politikának, de egész politikáknak is egyik fő feladata, mert a társadalmi igazság érvényesülése, a tehetségek helye és kiválasztása, az értelmiség, sőt az egész társadalom nyitottsága függ tőle.

3./ Azt szokták mondani, hogy az értelmiség funkcióit a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely, a hatalmi-politikai viszonyok, a nyilvánosság /vagy egyszerűbben a közélet/ és a kultúra szempontjából kell vizsgálni. A szocialista társadalomban az uralmi-hatalmi viszonyok és a technikai munkamegosztással összefüggő irányító funkciók legalábbis részben elkülönülnek egymástól. A politikai hatalmat a munkásosztály gyakorolja, az irányító funkciók többségében munkások és parasztok találhatók. Nyilvánvaló azonban, hogy a politikai és szakmai irányítók közötti elkülönülés nem lehet merev, nem-

csak azért, mert a szakmai irányítók is részesei a politikai hatalomnak, hanem azért sem, mert a politikai irányító funkciókban lévő munkások és parasztok egyre inkább szakemberek. Az elmúlt években jelentősen megnőtt a felsőfoku végzettséggel rendelkező politikai vezetők száma, s ez akkor is fontos, ha jól tudjuk, hogy a politikai vezetés színvonalának nem ez az egyetlen kritériuma.

Huszár Tibor szerint "szakértelmiségieknek azokat a felsőfoku végzettséggel rendelkező szellemi munkásokat tekintjük, akik magas kvalifikációt követelő munkakörben dolgoznak, megújítják, továbbadják, alkalmazzák a tudomány, a művészet ismeretanyagát, jel- és szimbólumrendszerét." Tudjuk, hogy a szakértelmiség 72 százaléka irányító jellegű tevékenységet folytat, tehát képzettségének megfelelő munkakörben dolgozik. Egy része azonban nem végzettségének megfelelő munkát végez, s ez kétségtelenül árt a hatékonyságnak, hiszen a társadalmi, technikai, gazdasági fejlődés feltétele a megfelelő szaktudás. Egyénileg a végzettségnek nem megfelelő elhelyezkedés, a "szerencsétlen tudat", az elégedetlenség táplálója. Ha most már azt vizsgáljuk, mit szolgál a szaktudás irányító munkakörben, meg kell jegyeznünk, hogy az alapfeltételeket teremti meg, de nem meríti ki azokat.

Amikor a technokrata ideológia még divatban volt, akkor is elismerték, hogy egy-egy menedzser munkaidejének a jelentős részét az emberekkel való foglalkozás köti le. Nemcsak a pedagógus, de a mérnök vagy az orvos tevékenysége sem választható el az emberi kapcsolatok alakulásától, és éppen ezért az az egyoldalúság, amelyet némelyek a szakmaiság tekintetében meghirdetnek, a gyakorlatban súlyos torzulásokat szülhet. Ha valaki nem tudja, milyen feltételek között tudja a leghatékonyabban alkalmazni tudását, milyen kapcsolatokba lépjen munkatársaival, hogyan bánjék velük, gyakran elemi nehézségekbe ütközik, elkedvetlenedik, passzívvá válik, és kitűnő szakismereteit sem tudja gyümölcsöztetni.

II.

Az értelmiségnek arról a funkciójáról, amely az ugynevezett nyilvánossággal, tehát a közélettel áll összefüggésben, kevesebb szó esik, pedig az értelmiség a maga nézeteivel, állásfoglalásaival, magatartásával, életmódjával széles rétegekben közvéleményformáló, és ez áll nemcsak az alkotó értelmiségiekre vagy a tömegkommunikáció szakembereire, hanem azokra is, akik egy-egy meghatározott munkahelyen, körzetben vagy lakóhelyen dolgoznak.

Itt most külön szeretném kiemelni az életmód-minta jelentőségét. Ugy érzem, hogy az értelmiség nem tisztázta eléggé a maga számára ezt a kérdést. Egy része a dzsentrit, egy másik a bohémet utánozza, sokan az ugynevezett fogyasztói társadalom ideáljait fogadják el, a többség a munkájának él, s bizonyos passzivitással figyeli a körülötte alakuló világot. Pedig az értelmiség tudatosabban alakítja viszonyát valamely értékrendhez, mint más rétegek, s zavara éppen ezért általánosabb jelenséget tükröz.

Az értelmiség nemcsak példájával, hanem pedagógiai, felvilágosító, informáló tevékenységével is hozzá tud járulni az új értékrend megerősítéséhez. Ettől elválaszthatatlan a kultúra felhasználásában és továbbadásában játszott szerepe. Ezt a szerepet hosszú időn keresztül nálunk a humán értelmiség, az író, a tanító, a tanár, a pap látta el. Ez a helyzet megváltozott, és nem pusztán a társadalom átalakulása, az értelmiség összetételének a módosulása következtében, hanem azért is, mert a mai kultúrának más a szerkezete, mint amilyen a régebbié volt. A természettudomány nagyobb helyet foglal el benne. Ezért a literátor értelmiség képzettségénél fogva sem vállalkozhat az egész kultúra terjesztésére. Az értelmiség minden rétegének a feladata lett a kultúra közvetítése.

1./ Értelmiségünk egy része még nem mérte fel ezt a változást, és nem látja el e funkcióját a kellő mértékben. Erre részben nem is készült fel. Nincs megfelelő általános műveltsége ahhoz, hogy másokat taníthasson, sok az olyan szakbarbár, aki más területek szakembereivel nem találkozik, nem cserél ismeretet, eszmét, bezárkózik szellemileg is. A történelem régebbi, kevésbé változó időszakaiban meg lehetett elégedni az-
azal az általános műveltséggel és szaktudással, amelyet vala-
ki - mondjuk - az egyetemen szerzett. Ma, azt hiszem, egyet-
len szakmában sem engedhetik meg maguknak az emberek, hogy
"megálljanak". A felsőfoku végzettségűeknek is tovább kell képezniök magukat, ha csak nem valami szűk rutinmunkát akar-
nak végezni. A permanens művelődés tehát nemcsak a tömegek, hanem az értelmiség ügye is, mégpedig belső ügye. Ezért a kul-
tura terjesztése ma nem pusztán népművelési, hanem általáno-
sabb, az értelmiség összművelését is szolgáló funkció.

Külön is kell szólni a kultúrával kapcsolatban az alkotó, kutató és művész értelmiségről. Ez az értelmiségi réteg egy-
részt átveszi mindazt az értéket, ami saját szakmai területén felhalmozódott, másrészt maga is képes ujat alkotni. A kutatá-
si eredmények az ipari és a mezőgazdasági termelésen keresztül hatnak, de jelentkeznek a társadalom szervezettségének, élet-
módjának átalakításában, arról nem is beszélve, hogy még a legműszakiabbaknak tetszők is befolyásolják a társadalmi tu-
datot. A művészeti alkotások nem pusztán az esztétikai érzé-
ket fejlesztik, hanem hatást gyakorolnak az ember egész maga-
tartására, morális felfogására, világnézetére. Ugy tűnik, hogy a tudományos értelmiség egyre inkább ráébred erre az igazságra, a művész értelmiség azonban mintha az egykori nagy fellángolás után visszahúzódna, fél a didakticizmustól, a prédikálástól.
Pedig ma nem a közvetlen politizálásról van szó, hanem az eti-
kai-esztétikai tudat s általában a személyiség alakításáról.

Az értelmiség funkcióit áttekintve azt állapíthatjuk meg, hogy a magyar értelmiség feladatait különböző mértékben és színvonalon teljesíti. Az új vonások nem egyformán alakultak ki, és nem egyforma erővel hatnak a különböző értelmiségi oso-

portokban, s vannak funkciók, amelyek nem fejlődtek ki, nem pusztán az értelmiség hibájából, hanem társadalmunk jelenlegi fejlődési zavarai miatt sem. Szakmai tudását általában igyekszik hatékonyan felhasználni, a közélet befolyásolásában - a szó széles értelmében -, és a kulturális közvetítő tevékenységben, a tudat alakításában kevésbé vesz részt.

Erdemes ezek után vizsgálni, hogy mi az értelmiség tudata saját maga szerepéről és nemcsak Magyarországon.

A kapitalista társadalomban a második világháború után részben a tudományos-technikai forradalom, részben a gazdasági fellendülés hatására kialakult egy olyan vélemény, hogy az ugynevezett technokrata értelmiség - tehát műszakiak, természettudósok, esetleg közgazdászok és szociológusok - irányítja a társadalmat. Az "ipari", a "jóléti" vagy a "fogyasztói" társadalom elméletében ez az értelmiség központi helyet kapott, s a hatvanas évek közepéig úgy rémlett, hogy a kapitalista társadalom fejlődése igazolja ezt a nézetet.

1945 után az értelmiség jelentős része, különösen a human értelmiség, elégedetlen volt a kapitalista társadalommal, némelyek a kommunista vagy a szociáldemokrata pártok felé orientálódtak, a többség azonban valamiféle harmadik megoldást keresett. Ezek hangulatát legjobban az egzisztencialista filozófia fejezte ki, amely francia változatában a kispolgári értelmiség ideológiájának tartotta magát. J.P. Sartre és követői - mégha néha közel is kerültek a kommunista párthoz - lényegében véve az ugynevezett kritikus értelmiségi álláspontját képviselték, aki elkötelezi magát az emberiség nagy ügyei mellett, de nem hajlandó valamely párt vagy szervezet mellé kiállni, és fenntartja magának a jogot, hogy mindent bíráljon a társadalomban, a gazdaságban és a politikában egyaránt.

2./ Ezt az álláspontot - éppen úgy, mint a technokrata felfogást - visszautasította az a fiatal értelmiség, amely 1968-ban részt vett a diákság által kezdeményezett mozgalmakban. Az "új baloldal" nemcsak hogy részt akart venni a politikában, hanem azt tartotta magáról, hogy mint "militáns kisebbség"

ség", forradalmasítani tudja a már-már elpolgáriasodott munkásosztályt és vele együtt az egész társadalmat, végig tudja vinni az életforma forradalmát. Az "ellenkulturával" is ezt akarta szolgálni.

Ennek az illúzióknak a bukása megerősítette a kritikus értelmiség pozícióit, de úgy, hogy a politikából való kiábrándulást is fokozta. A kiábrándult "új baloldal"-ból kinőtt "új filozófia" támadást intézett az egész értelmiségi múlt ellen, amelyet azzal vádolt meg, hogy előkészítette a koncentrációs táborok világát, az állam rátelepedését az emberek életére, a bürokrácia uralmát, az "új barbárságot". Az "új filozófusokat" előbb az irracionalizmust feltámasztó "új romantikusok", most pedig az "új jobboldaliak" követik, akik elvetik az úgynevezett judeo-keresztény örökséget, feltámasztják a fajelméletet, az elitárius társadalom szemléletét. A nyugat-európai értelmiség többsége ezt a divatot nem követi, de a szocializmusban jelentkező ellentmondások miatt a baloldal részben elfordul a politikától, s olyan mozgalmakban keres kiutat, mint az emberi jogokért, a nők egyenjogúságáért, a környezetvédelemért, a különböző nemzeti és egyéb kisebbségek vagy a homoszexuálisok megkülönböztetése ellen folytatott harcok.

Magyarországon az értelmiség a két világháború között magát a középosztályhoz sorolta, s így próbált sajátos öntudatot kialakítani magának. Ez az értelmiség nehezen alkalmazkodott a szocializmus körülményeihez, de végül is döntő többsége részt vett az új társadalom építésében, ha másként nem, valóban szakemberként, s ezt nem szabad lebecsülnünk. Ugyanakkor kialakult egy plebejus, bizonyos mértékig avantgardista ifjú értelmiségi réteg, amely döntő többségében - tizezer emberről van szó - a népi kollégiumokból jött. Ez az értelmiség részt vállalt a társadalom átalakításából - mégpedig közvetlenül. Súlyos megrázkódtatás volt számára a népi kollégiumok felszámolása, bár többsége továbbra is vezető helyeken vett részt az új társadalom építésében.

3./ A szövetségi politikát eltorzítva, 1949 és 1953 között az értelmiségit elsősorban mint szakembert becsülték, a politikában eszközként használták. A sok okból és indítékból elégedetlen értelmiség egy része részt vett 1956 ideológiai előkészítésében, többsége rövid idő alatt kiocsudott a nemcsak és nem elsősorban általa teremtett zűrzavarból, s újult erővel dolgozott, hogy jobb legyen a réteg, amelyben él. Ezt a direkt politizálást a szaktudás előtérbe kerülése követte, ami egyben azt is jelentette, hogy az értelmiség döntő többsége megtalálta helyét a szocialista társadalomban. A technokrata ideológia terjedésével Magyarországon is kialakultak az értelmiség - és különösen a mérnök, közgazdász értelmiség - körében olyan nézetek, amelyek a gazdasági fejlődést a középpontba állítva azt hitték, hogy ez szinte automatikusan megoldja az összes társadalmi vagy tudati problémát.

A technokrata optimizmus megkopása után ma az értelmiség egyes köreiből bizonytalanság jelentkezik, sőt néhol csüggedés és pesszimizmus is. Ugyanakkor széles rétegekben tör fel a türelmetlenség a szervezetlenséggel, a gyenge hatékonysággal, a fegyelmezetlenséggel szemben. Úgy látszik, hogy a depolitizáltság - amely egy időben a "fogyasztói" társadalom ideáljainak a terjedése kapcsán jelentkezett - megszűnőben van, a kérdés csak az, hogy az új politikus magatartások milyen tartalmat kapnak: a voluntarista dogmatizmusét, a partatlan liberalizmusét és nemtörődőségét, vagy az eredményekre építő, az ellentmondásokat felszámolni akaró realizmusét?

A magyar értelmiség számára az az út, amelyen járva valóban gyakorolni tudja funkcióit, a Gramsci által megjelölt út, az ugynevezett organikus értelmiségié, aki egyszerre szakember és politikus. A politika szó széles értelmében, tehát abban az értelemben, hogy a köz ügyével törődik. Az értelmiségi számvetés megkívánja a szembenézést a kérdéssel, hogy a világ és Magyarország mai helyzetében mit jelent ennek az útnak a választása.

A MŰSZAKI ÉRTELMIÉG A KÖZMŰVELŐDÉSSEN^x

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága nevében köszöntöm a Választmányt, minden megjelent elvtársat. Külön is köszöntöm a műszaki, agrár- és természettudományok képviselőit, akik a megyében kezdettől fogva aktív társadalmi munkával segítették elő a tudományos egyesületek és a Szövetség tevékenységét. Az eredményekben ott van az ő munkájuk is. Szocialista társadalmunk az elmúlt három évtizedben dolgozó népünk áldozatos munkájával nemzetközi méretekben is kimagasló eredményeket ért el. Leküzdöttük az egykori elmaradottságot. Fejlett ipart hoztunk létre, korábban ismeretlen gyártási ágak honosodtak meg hazánkban. A kisparcellás gazdálkodás helyén korszerű, nagyüzemi, szocialista mezőgazdaság alakult ki. Korszakos eredményeket értünk el a tudományos és kulturális életben. Társadalmunk fejlődése felgyorsult, a XI. kongresszuson meghirdethettük a fejlett szocialista társadalom építésének programját.

Társadalmi-gazdasági fejlődésünk szerves része a Szövetség harminc éves munkájának, sikere, eredménye és gondja. A Szövetség létrehozásának alapgondolata kiállta az idő próbáját.

^x Az előadás elhangzott a MTESZ Csongrád megyei Választmányának 1979. szeptember 29-i ülésén.

A 32 tudományos egyesület 370 szakosztálya átfogja a műszaki és agrár-, valamint a természettudományok hazánkban művelt területeinek döntő részét. Működésükkel, a műszaki és agrár-értelmiség társadalmi aktivitásának kibontakoztatásával és szervezésével hozzájárulnak a gazdasági, műszaki-fejlesztési feladatok megoldásához. Elősegítik a tudományos eredmények megismertetését és alkalmazását. Szervezeti keretet teremtenek az elméleti és gyakorlati szakemberek együttműködéséhez, a tudomány és technika szorosabb kapcsolatának kialakításához.

Pártunk legfontosabb állásfoglalásai visszatérő következetességgel állapítják meg, hogy a fejlett szocializmus építésének időszakában az értelmiség szerepe egyre erőteljesebbé válik. Ez érthető, mivel fejlődésünk érdekében nagyon összetett, bonyolult feladatokat kell megoldanunk, amelyhez nélkülözhetetlen a tudás, a szakértelem.

A tudományos-technikai forradalom és a tervgazdálkodás viszonyai között az ipar hatékonyabbá tétele, az ipari jellegű mezőgazdasági termelés és a terciér szektor fejlesztése nem valósítható meg nagylétszámú, magasan kvalifikált értelmiség nélkül. Felszabadulásunk óta ezért növeltük nagymértékben a diplomások számát. Amíg 1945 előtt az aktív keresők 2 %-ának sem volt felsőfoku végzettsége, addig a '70-es évek közepére arányuk már meghaladta az 5 %-ot. 30 év alatt a magyar értelmiség száma 100 ezerről 400 ezerre nőtt. A mennyiségi változás mellett jelentősen módosult a diplomások szakmai strukturája is. Megszűnt a jogászképzés túlsúlya, a műszaki értelmiség száma meghatszorozódott, az agronómusok és a közgazdászok száma négyszeresére nőtt.

Örömmel állapíthatjuk meg, hogy a korunkban jelentkező bonyolult gazdasági, politikai, ideológiai kérdések megítélésében, gondjaink leküzdésében a magyar értelmiség döntő többsége megfelelő politikai érettséggel és cselekvően vesz részt.

Az értelmiség elsődlegesen szakmai tudásával szolgálja a szocialista építést, de nyilvánvaló, hogy már a szakmai tevékenységben is jelen vannak a közéletiség elemei, amelyet a világnézeti tudatosság, a politikai felelősségtudat határoz meg. Rendkívül nagy jelentősége van annak, hogy az értelmiség megfelelő mértékben és mélységben járuljon hozzá a különböző szinteken hozott gazdasági, műszaki, társadalompolitikai döntések előkészítéséhez, részt vegyen a döntések meghozatalában, végrehajtásában és ellenőrzésében. Többek közt ezért is fontos a szocialista demokrácia kiszélesítése, a szocialista közélet fejlesztése.

Annak azonban, hogy az értelmiség hozzászólásai a vállalati és megyei fórumokon, kormány szinten vagy a sajtó nyilvánossága előtt ne csak részkérdésekre terjedjenek ki, ne korlátozódjanak pusztán "szakértői" vélemény-nyilvánításra, az is feltétele, hogy megfelelő, marxista megalapozottságú közgazdasági, filozófiai, szociológiai kultúrával rendelkezzenek, jártasak legyenek a tudományos szocializmusban, jól ismerjék a nemzetközi, a hazai és a helyi - megyei, városi, üzemi - viszonyokat.

Mindezek a követelmények nem maradhatnak és nem maradnak az elemzés, a ténymegállapítás szintjén. A párt és a magyar értelmiség között kialakult bizalom légköre nem korlátozódott arra, hogy a párt figyelemmel kísérte, elemezte az értelmiség társadalmi szerepében bekövetkezett változásokat, hanem egyben azt is jelentette, hogy a párt munkájában érvényesítette ennek tapasztalatait is. A társadalmi élet különböző területein, a politikai munkában többet törődünk az értelmiséggel.

A jövőben méginkább figyelembe kell vennünk, hogy az értelmiség legérzékenyebb társadalmi rétegünk, amely fokozottabban reagál társadalmi életünk és a nemzetközi események minden változására, kritikusabban viszonyul eredményeinkhez, problémáinkhoz. A világ kitágulásának azt az időszakát, amely a XX. század jellegzetessége, s amely minden egyes embert sok

vonatkozásban új helyzet elé állít, az értelmiség éli meg a legintenzívebben.

A jövőben különös gondot kell fordítanunk az értelmiség utánpótlására, a fiatalok körében végzett eszmei-politikai nevelő munkára. Az oktatási intézmények, a mozgalmi szervek mellett a fiatal értelmiség nevelésében, kezdeményező-készségének, alkotó kedvének kibontakoztatásában mind nagyobb szerepe lesz a MTESZ-nek is.

A MTESZ-ben folyó sokirányú tevékenység közül - az ünnepi ülés jellegéhez igazodva - csak egyet szeretnék kiemelni.

A ma mintegy 7000 főt számláló Csongrád megyei szervezet jó példája annak a folyamatnak, amely a területi szervezetek rendszerében végbement. Az, hogy a Csongrád megyei szervezet volt a vidékiek között az első, részben objektív tényezők eredménye. Azt azonban, hogy ezek a szervezetek a társadalmi-tudományos élet folyamatosan gazdagodó új színterjéikévé váltak, politikánk segítette elő azzal, hogy igényelte, ösztönözte a MTESZ tagságának hasznos tevékenységét. S hogy akartak, tudtak élni a lehetőséggel, számos tényező bizonyítja.

A területi szervek, a pártbizottság, a tanácsai szervek és vállalatok felkérésére több tanulmányt készítettek, segítettek a regionális feladatok megoldását.

A megyei szervezet hozzájárult az ipari bázis kiépítéséhez, a szocialista mezőgazdaság fejlesztéséhez. A városi szervezetek Makón, Csongrádon, Hódmezővásárhelyen olyan tevékenységet honosítottak meg, amely ezen a vidéken korábban ismeretlen volt.

A megyei szervezet története a megye gazdasági fejlődésének tükörképe. A megváltozott ipari, gazdasági háttérnek megfelelően a szervezet munkája színesedett, új tartalommal bővült, új egyesületi csoportok és városi szervezetek alakultak.

Kedves Elvtársnők!

Kedves Elvtársak!

A Központi Bizottság nagyra becsüli és elismerését fejezi ki azért a sokoldalú és magas színvonalú társadalmi-tudományos munkáért, amelyet az értelmiség a MTESZ-ben végez, amely itt-hon és külföldön egyaránt elismerést vált ki.

Fejlődésünk mai és jövőbeni szakaszában, amikor az anyagi termelés minden ágában mélyreható, minőségi átalakulást kell véghez vinnünk, amikor nélkülözhetetlen feltétel a tudományos és műszaki haladás meggyorsítása, akkor méginkább megnő a tudományban és gyakorlatban dolgozó mérnökök, közgazdák, értelmiségiek társadalmi szerepe, és méginkább szükségessé válik valamennyi alkotó tehetség összefogása.

Gazdaságpolitikánknak ma legfontosabb célja a népgazdaság egyensúlyi helyzetének javítása. Hosszabb távon ennek kell alárendelni a gazdasági növekedés ütemét, a belső felhasználást.

A népgazdasági egyensúly javításának a belföldi felhasználás szigorú korlátok között tartása továbbra is igen fontos feltétele. Ugyanakkor erőteljesen növelni kell a termelésben megvalósítandó minőségi, hatékonysági és szerkezeti változtatások szerepét ebben a folyamatban. A gazdasági szabályozás változtatása ebbe az irányba hat, de ez önmagában nem elég: az állami és vállalati irányító munkában konkrét intézkedéseknek kell a szükséges változtatásokat létrehozniuk.

Különösen fontos szerepe lesz a következő év gazdálkodásában a takarékoságnak. A takarékoság követelményét minden területen - a termelés, a szolgáltatás, a kultúra, az egészségügy és az oktatás területén egyaránt - érvényesíteni kell. Ez nem mai követelmény, és nemcsak jelenlegi gazdasági nehézségeinkből fakad. Az ésszerűség követeli meg, hogy értékeinket, erőforrásainkat csak hasznos célra fordítsuk, csak a minél nagyobb hozamot nyújtó területeken használjuk fel.

Szükségesnek tartjuk hangsúlyozni, hogy a takarékoság nem kampány, hanem folyamatos magatartás és gondolkodásmód, ennek megfelelően nem a látványos, hanem az érdemi, a valóban jelentős intézkedések felelnek meg céljainknak. A takarékoság elsősorban abban nyilvánuljon meg, hogy termékeket, szolgáltatásokat, beruházásokat állítunk elő a korábbinál kevesebb, illetve a hozzájuk éppen csak feltétlenül szükséges energia, anyag, egyéb erőforrás felhasználásával. Takarékos gazdálkodásnak minősítjük, ha megszüntettünk felesleges tevékenységeket, amelyek értékeket emésztenek fel, de amelyek nélkül is azonos szinten elégethetjük ki szükségleteinket. Különösképpen meg kell nyilvánulnia a takarékosabb szemléletnek a lehetséges cselekvési változatok közötti döntésekben.

E követelmények érvényesítésében, az ehhez szükséges szemlélet alakításában döntő szerep vár a termelést különböző szinten irányító műszaki szakemberekre, a gazdasági döntéseket előkészítő tervezőkre, a műszaki fejlődést jelentősen befolyásoló kutatókra.

Az egyéni aktivitás kibontakoztatásában, közös társadalmi-gazdasági céljaink megoldásának elősegítésében, tudományos közéletünk fejlesztésében, a változó külgazdasági feltételekhez való alkalmazkodó képességünk növelésében a MTESZ-re mint társadalmi szervre a fejlett szocialista társadalom építésében növekvő feladatok hárulnak.

A növekvő feladatok objektív és szubjektív feltételei adottak, a szervezet nagy lehetőségek hordozója. Van jól kidolgozott cselekvési programja, jó szakmai ismeretekkel, koncepcióval rendelkező 150 ezer fős tagsága, történelmi hagyományokkal és gazdag tapasztalattal rendelkező 32 egyesülete.

A társadalom érdeke azt kívánja, hogy tovább erősödjék a MTESZ-ben a gazdaságpolitikai tevékenység sulya és jelentősége. Az egyesületek már eddig is jelentős részt vállaltak a különböző fejlesztési koncepciók társadalmi véleményezésében, erősítették kapcsolataikat az ágazattal.

A népgazdasági feladatok megoldása jelentős mértékben a vállalatoknál és szövetkezetekben folyó tevékenység eredményességétől függ. Éppen ezért az önként vállalt társadalmi-tudományos tevékenység is még eredményesebb lesz, ha a termelő közeg valós problémái, a termelési tevékenység kapcsolatrendszere, feltételrendszere felé irányul.

Ugy ítéljük meg, hogy az üzemekben folytatott, valamint az egyesületközi tevékenység erősítésével a munka színvonalának, az eredményességének további jelentős javulása érhető el.

Az egyesületi munka új és tartalmas színfoltja lehet például az anyagellátással és anyaggazdálkodással, a vállalatok közötti kapcsolat fejlesztésével való foglalkozás. Az anyaggal, energiával, szellemi értékeinkkel való takarékos gazdálkodás elősegítése, erre vonatkozó javaslatok kezdeményezése és kidolgozása, a figyelem felhívása nagy eredményeket hozhat.

A MTESZ-ben, az egyesületekben folyó munka jellegzetes formája a szakmai tanácskozás, konferencia, amelyeken ajánlások formájában adják közre a szükségesnek tartott javaslatokat. Az a véleményünk, hogy az egyesületi és szövetségi vezetésnek kezdeményezőbbnek kell lennie a javaslatok, állásfoglalások kialakításában, összegyűjtésében és a megvalósítás figyelemmel kísérésében.

Különösen ez utóbbi igényel jelentős fejlődést, közvetlenül érinti az egyesületi munkastilust, munkamódszert.

Természetesen a gazdaságpolitika felé való fordulás nem jelenti az oktatáspolitikai, a tudománypolitikai és a közművelődés-politikai tevékenység visszafejlesztését. Ellenkezőleg: fokozottan igényli ezeknek a gazdaságpolitika közvetlen szolgálatába állítását.

A MTESZ előtt álló feladatok megoldása az egyesületek gyakorlati tevékenységének sokirányú fejlesztését, a munkamódszerek állandó gazdagítását igényli. A munkamódszerek bő-

vitése nem jelenti a hagyományokról való lemondást. A múlt eredményeinek számontartása és elismerése nem zárja ki a jövő ismeretét, az új befogadását. Az új feladatokat régi módszerrel - számos esetben - megoldani nem tudjuk. Ezért helyenként és időnként felül kell vizsgálni az alkalmazott formákat, fel kell frissíteni a közreműködők körét, friss szellemet és gondolkodásmódot kell bevinni a munkába.

Az egyesületi munka lehetőséget nyújt arra, hogy bizonyos kérdésekkel foglalkozva ne csak a problémákat jelezzék, hanem javaslataik legyenek konkrétak, célrátörőek. Úgyelve arra, amit Lenin úgy fogalmazott, hogy nem szabad "a művet vitával, a munkát beszélgetéssel helyettesíteni".

A MTESZ-ben végzett társadalmi munkát is a közösség szükségletei hívják életre és csak annyiban léteznek, amennyiben kielégítik a társadalom szükségleteit. A társadalom szükséglete most a hatékonyságnövelés konkrét formáinak, gyakorlati megvalósítását igényli.

A fejlett szocialista társadalom felépítésének - nagy történelmi lehetőségünk valóráváltásának - nélkülözhetetlen tényezői az értelmiség legkülönbözőbb csoportjai, a műszakiak, a közgazdászok, az agrárszakemberek, a pedagógusok, a tudósok. Aktivizálásuknak, tehetségük, szakmai tudásuk hatékonyabb kibontakoztatásának egyik jelentős fóruma, szervezeti kerete a MTESZ. Kérem és kívánom, hogy ebben az önként vállalt munkában érjenek el további sok sikert.

A VÁLTOZÓ FELTÉTELEK A GAZDASÁGI ÉPÍTÉSBEN
ÉS A MŰSZAKI ÉRTELMSÉG FELADATAI^x

Bevezetőül engedjék meg, hogy a MTESZ Elnökségének, vezető testületeinek, vezető funkcionáriusainak és a saját magam üdvözlését is átadjam Önöknek, amikor a szervezet fennállásának 30. évfordulójáról megemlékeznek.

A MTESZ az elmúlt esztendőkből kissé minőségileg is változáson ment át, olyan értelemben, hogy rendkívüli módon előtérbe került a területi munka, a területi szervezetek munkája, a megyei szervezetek megalakulása és megerősödése. Nyugodtan mondhatom, hogy az itteni szervezet mintegy mintául, például szolgált erre a munkára, ez a legrégebbi megyei szervezetünk, és nemcsak az ünnep kedvéért, hanem őszintén mondom, hogy egyik legjobban dolgozó szervezetünk az országban, amelynek munkája például szolgálhat más, nemrég alakult vidéki megyei szervezet munkájához. Nem szeretnék most történelmi áttekintést adni, hogy mit csináltak az elvtársak és hogyan - ez kissé soká tartana, rendkívül dus, sokrétű komplex volt ez a munka. Mégis szeretnék néhány olyan elemet kiemelni ebből a munkából, amely különösen figyelemre méltó, és ami általában a MTESZ-munkában rendkívül fontos és lényeges. Az egyik - és erről már szó is esett az elnöki megnyi-

x

Az előadás elhangzott a MTESZ Csongrád megyei Választmányának 1979. szeptember 29-i ülésén.

tóban - hogy úgy véljük, a megyei szervezet valóban nemcsak a megyei társadalmi élet részévé vált, szervesen beépült és bekapcsolódik a megye társadalmi életébe, szoros a kapcsolata a pártszervekkel, tanácsi szervekkel, üzemekkel, és szinte hiányozna a jelenléte a legkülönbözőbb társadalmi, gazdaságpolitikai kérdésekben. Különösen figyelemre méltó a kapcsolat a párttal, a megyei párt segítségével, ahogy a szervezet "háza alá nyult", támogatta a munkáját, beszámoltatta, irányította, útmutatást adott, munkára kérte fel, és meghallgatta a szervezetnek a szavát. Ez a gyönyörű ház is - mint Kovács elvtárs mondta - nem egészen a megyei pártszervezet segítségével nélkül jött létre, hanem nagyon is a segítségével, de nem ez a lényeg, hanem a tartalmi kérdés, amiről beszélnek. Ugyancsak megvolt ez a tanáccsal, megyével, várossal, városrendezési kérdésekben és egyebekben, és üzemekkel kapcsolatban is tartalmi kérdésekben dolgozott a MTESZ, segítséget adott az üzemeknek.

A másik, amit aláhúznék az elmúlt idő munkájából, az az, ahogyan a szervezet példamutatóan részt vett párt-, állami döntés-előkészítő munkákban. Nagyon-nagyon sok kérdésben dolgozott ki a MTESZ javaslatokat, ajánlásokat, koncepciókat, feladatmegoldásokat, és sikerült valóban egy-egy lényeges kérdés előkészítéséről, döntés előtti megítélésénél a jól gondolkodó "koponyák" seregét mozgósítani, hogy a legjobban lehessen kiválasztani a legmegfelelőbb döntést. Ez nagyon nagy dolog elvtársak, ez az egyik igazi tartalmi munkája a MTESZ-nek. A múlt évi decemberi beszámolót olvasva örült az ember szíve, amikor olvasta, ott 50 ilyen téma volt felsorolva, amiben a megyei szervezet döntés-előkészítő munkát végez, kisebb-nagyobb kérdésben, üzemi kérdésben is, megyeiben és másban is, sőt a megye határára túlmutató kérdésekben is. Ez a második nagyon lényeges dolog, amit szeretnék a végzett munkából kiemelni.

A harmadik, azt hiszem, hogy a mi országos gondjaink, feladataink segítségével, keresztülvitelében, gazdaságpolitikai, műszaki-politikai, tudománypolitikai, külkereskedelem-

politikai stb. segítségben a MTESZ nagy erőt tudott mozgósítani, nagyon intenzív volt a kontaktusa a párttal, állami szervezetekkel abban, hogy formálja a közvéleményt, formálja azt a közeget, amelyben a MTESZ-tagság él, az üzem és más szervek, szervezetek közvéleményét, a központi célok, elgondolások, irányok érdekében. Ez a kontaktus sok formában megnyilvánult. A megye pártszervezetének első titkára gyakran kereste fel az elvtársakat, előadások is hangzottak el, de más sokféle módon is meg volt ez a kontaktus, és az országos elgondolások közvéleményformáló ereje a MTESZ-en mint csatornán keresztül is érvényre jutott.

Ezt a három nagyon lényeges dolgot szeretném kiemelni, mert azt hiszem, hogy a mi országos szervezőmunkánkban talán e három kérdés - tehát a beépülés a társadalmi életbe, a döntéshozókészítő munka és az elhatározások közvélemény-formáló terjesztése - az, ami legnehezebben megy, és itt tényleg jól sikerült, ez jó munka, áldozatos munka volt; társadalmi munkában végezték, akik itt ülnek és sok más aktivista. Azt hiszem, nyugodtan mondhatjuk erre a 30 éves munkára, hogy ez "jó mulatság, férfi munka volt" /no persze az elvtársnőket is beleértve/.

Elvtársak! Megszoktuk, hogyha ünnepelünk, akkor is kicsit dolgozunk, és komoly dolgokról beszélünk. S engedjék meg, hogy mindjárt belevágjak néhány fontosabb kérdésbe, amely érinti a MTESZ-t, érinti a Csongrád megyei szervezetet is. Elvtársak! Kongresszusra készül a párt, készül az új ötéves terv, és jól ismert, milyen gazdasági gondok terhelnek bennünket, amelyeknek a megoldása, kulcsa ott van a termelésben, az üzemeknél, a kereskedelemben, a gyakorlatban dolgozók kezében. Erről szeretnék néhány gondolatot mondani. Nagyon sokat beszélünk, írunk erről, ezért talán egy kicsit, egy más keresztmetszetben és talán egy kicsit "mérnökösebb nyelven" két pólusát szeretném ennek a kérdésnek röviden felvázolni.

Tulajdonképpen a gazdasági helyzetnek, amelyben most vagyunk és amelyen most javítani szeretnénk és biztos tudunk is

- milyen eredői vannak? Két ilyen eredőt emlitenék meg, az egyik belső, ami saját fejlődésünkből következő, a másik pedig külső, a világpiacból eredő dolog. Ez a belső egészen röviden szólva az, hogy mi körülbelül öt-hat évvel ezelőtt térünk át egyértelműen az extenzív fejlődésről az intenzívra. Ez nagyon világosan látható a statisztikában, elég, ha a statisztikai zsebkönyvet az ember végignézi. Magyarországon 1950 táján a 10 millió magyarból - nem szükséges egész pontos számokat mondani - mintegy 4 millió dolgozott, nőtt a foglalkoztatottság, és a 70-es évek elejére elértük az 5 milliót kerekben. S aztán megállt, nem nőtt tovább a dolgozók száma. Mi történt ágazatonként? Az ágazatok szépen növelték a létszámukat a mezőgazdaságot kivéve, az ipar, a közlekedés, az építőipar. A mezőgazdaság pedig fokozatosan csökkent. 1950 óta mostanáig kb. a felére csökkent a mezőgazdasági dolgozók száma, most az összes dolgozónak kb. 19 %-a van a mezőgazdaságban. A statisztikusok ezt precízen úgy mondják, hogy az aktív keresők vagy valami hasonló kifejezést. A mezőgazdaság dolgozóinak száma tehát felére csökkent, az ipar, az építőipar nőtt. Az történt, hogy 5 évvel ezelőtt, amikor megállt a foglalkoztatottak növekedése, megállt az ipari létszámnövekedés is, és megállt az építőipari létszámnövekedés is, az talán egy évvel később. És egész megváltozott a világ. Emlékszem korábban, mikor még nőtt a foglalkoztatottak száma, munkaerőgondjaink voltak, fordított értelemben a vidéki városok verekedtek munkahelyért, üzemek letelepítésért stb. Amikor megtörtént ez a fordulat a 70-es évek elején, munkaerőhiány keletkezett. Az, hogy a mezőgazdaságban így csökkent a létszám és tovább fog csökkenni, hogy az iparban növekedett, majd megállt, és most már inkább visszafele megy, ez tulajdonképpen hogy értékelendő? Ugy értékelendő, hogy ez magától érthető dolog, ez minden fejlődő ipari országban bekövetkezik. Erre büszkének kell lenni, beléptünk egy új osztályba, az intenzív fejlődés szakaszába ennek az évtizednek az elején, magyarul megmondva csak annyit növelhetjük a termelést, amennyivel a termelékenység nő vagy még annival sem, mert csökken már a létszám. A mezőgazdasági létszám csökkenése is teljesen természetes dolog, mindenhol, ahol ilyen fejlődés lezajlik, ez így történik,

ez nem "isten csapása". Igen ám, de ugyanakkor egy "kinzó" létszámhiány keletkezett és van ma is. Ez már nem egészen természetes, nem szükségszerű. Sokat gondolkodtam ezen a kérdésen, hogy tulajdonképpen hogy lehetett volna vagy hogy lehetne ezt az átmenetet megoldani, hogy ne legyen ilyen "kinzó" és zavartkeltő létszámhiány. Azt hiszem, nem vettük időben tudomásul, hogy áttértünk az extenzív fejlődésről az intenzív fejlődésre. Ez elsősorban a fejlesztések, a beruházások struktúrájában nyilvánul meg. Nagyobb erővel kellett volna már korábban és kell most még jobban irányítani a fejlesztési erőiniket a termelékenységnövelő intézkedésekre és kevésbé az új munkahelyet teremtő intézkedésekre. Egész durva példával élve: van egy textil szövőde, és azt akarom, hogy kétszer annyit termeljen, akkor be lehet állítani még ugyanannyi szövőszéket, és akkor kétszer annyit termel, kétszer annyi emberrel. Ha valamennyi szövőszéket automatára cserélik ki, és kétszer annyi szövőszéket vesznek meg, de automatát, akkor ugyanannyi emberrel kétszer annyi gép, kétszer annyit fog termelni. De még úgy is meg lehet oldani, hogy nő a termelékenység, és csökken a létszám, de ez mindig fejlesztési, beruházási megfontolás tárgya, és eddig még az a kényelmes szituáció lebegett a szemünk előtt ezelőtt 5 évvel: ember van, csak legyen munkahely és majd beállítjuk. Most ezen a politikán kell változtatnunk, és makro és mikro szinten így kell gondolkodnunk, nem jó, ha a kényszerpálya visz minket az elhatározásra, mert képtelenség munkaerőt szerezni, hanem előre meggondoltan a fejlesztéseinket így állítsuk be. Még azt is megjegyzem, hogy a mezőgazdaság ad még ugyan létszámot, de a harmadik szektor, a nem anyagi termelő szektor növekszik, növekedni fog és helyesen, az egészségügy, a kereskedelem stb., sőt ott is létszámhiánnyal küzdenek, jó volna több létszámot adni nekik, hogy zavar-talanabb legyen az ő munkájuk, bár ott is lehet gépesítve termelékenységet fokozni, a termelékenységet ez esetben idézőjel-be téve, mert nem anyagi termelésről van szó. Az első dolog a fejlesztési struktúra problémája ebben a kérdésben, a másik - és erről nem nagyon esett még szó, és engedjék meg, hogy ezt mint egyéni véleményemet mondjam el -, ami ebben az egész

létszámhelyzetben - ami természetszerűen és jól következett be - zavarokat okoz, a mezőgazdaságnak egy problémája. Van egy összehasonlító módszer. Jánosy Ferenc dolgozta ki ennek az alapjait: a gazdasági fejlettség és a különböző mutatók korrelációjának a számítása, ennek alapján a MTESZ-ben egy központi bizottság, a Műszaki Fejlesztési Gazdasági Bizottság foglalkozott a jelen helyzettel, hogy besorolja Magyarországot fejlettségi szintje szerint a világ országai közé, s akkor az egy főre eső mutatók kb. milyenek. A mezőgazdasággal kapcsolatosan azt kell mondanom, hogy ami valóban dicséretesen, nagyon jól dolgozó, virágzó mezőgazdaságunkban valamivel több létszám van, mint amennyit a magyar gazdasági helyzet indokol. Hogy miért, nem tudom, mezőgazdasággal közletről nem foglalkoztam, de mint hogyha valahogy mesterkélten is visszatartanának valamelyes létszámot. Ezt csak egyéni véleményként, gondolkodás kedvéért mondtam el. A nemzetközi összehasonlítások ezt mutatják. Van itt valami létszám, amit meg lehetne szervezni, természetesen megfelelő, a mi gazdasági mechanizmusunknak megfelelő eszközökkel. Ez az út, hogy a fejlesztéseket termelékenységgel megoldani stb. - ez drágább, s mindenhol drágább. Most a fejlődés kicsit többbe kerül nekünk, mint korábban. Ez a külgazdaságtól független gondunk. Én - mint aki sokat dolgoztam tervvel, tervezéssel a tervhivatalban - nyugodtan merném mondani, hogyha csak ez a gondunk volna, ezzel elég könnyen meg tudnánk birkózni. Ez örömteli gond. Olyan gond, mint mikor a családban gyerek születik, persze pénzbe kerül, de nagyon örülnek a gyerekek. Mert ez eredmény, hogy ezt a szakaszt elértük.

A másik, a külső gond, a külkapcsolatok. Erről annyit irtak, annyit beszéltek, hogy ezt nem magyarázom el. A nyugati válságjelenségek, árák felszökése s nem egyenletes infláció, zavarnak minket. Ha egyenletesen inflálna a nyersanyag és késztermék ára egyaránt, az minket nem nagyon érdekelne, azt könnyű pénzügyileg kiegyenlíteni, de a nyersanyag jobban megdrágult, mint a késztermék, a piacok beszűkültek, s mint Kádár elvtárs mondta legutóbb, Csepelen most 20 %-kal több exportot fizetünk ugyanannyi importért, mint 1973-ban. 20 %-kal

többet! Ami annyit jelent egy gyors fejszámitással, hogy mivel a nemzeti jövedelem felét forgatjuk meg külföldön, és annak 20 %-a vész el, akkor az egész nemzeti jövedelemnek 10 %-a vész el ezen az üzleten. Egy évi nemzeti jövedelem 10 %-a - a nemzeti jövedelem általában évenként 3-4 %-kal növekszik, ha normál fejlődés van - ez három évi növekményt visz el. Ugyanakkor nehéz eladni, a nyugati piacokon pangás van! Ez a külső dolog, ami tényleg nem ratjunk mulik és nem tehetünk róla.

Van azért egy gondunk, amellyel kapcsolatban talán befele is kell nézni, ez az energiakérdés. Az előbb említettem a mezőgazdasági létszámmal a gazdasági fejlettséggel való számolgatást. Van egy másik szám is, hogy a mi gazdasági fejlettségünkhöz mennyi energiafogyasztás reális. Ugy értem, hogy általában egy ilyen fejlettségű ország a világban, mint Magyarország, mennyi energiát fogyaszt. Az adódik, hogy többet fogyasztunk, mint amennyi egy ilyen fejlettséghez hozzá tartozik. Ami majdnem biztosan annyit jelent, hogy az energia-átalakulási hatások körül vannak problémák. A feladat szerintem elsődlegesen az, hogy energiagondjainkat úgy enyhítsük, hogy az anyagi eszközöket erősen ebbe az irányba irányítva az energia-átalakítási hatásokokat javítsuk. Ez nagyon-nagyon lényeges dolog, és nagyon sokszor nem is kerül dollárba.

A külgazdasági kapcsolatokat vizsgálva felmerül a kérdés - olvassák az újságban az emberek, hogy a Nemzeti Bank felvett 200 millió dollár hitelt, 300-at stb. - hogyan vagyunk ezekkel a hitelekkel? Helyes-e az, hogy Magyarország hiteleket vesz fel nyugaton. /Egyébként adunk is hitelt./ Hitelt felvenni, ha az okosan történt, nagyon jó dolog. Hitelfelvevőnek lenni nem rossz, a fejlődést nagyon meggyorsíthatjuk ezzel a hitelfelvétellel, ez nem valamiféle átkos, elvetendő, hanem normális, a fejlesztéssel kapcsolatban eredményes tevékenység, csak itt is van egy bizonyos optimum, ezen nem szabad túlmenni, és az egész gazdálkodásunkat gazdaságpolitikailag és országosan úgy kell irányítani, hogy a hitelfelvé-



tel az optimumon maradjon, ne lépjük át az optimumot.

Erre alapozódik a mostani gazdaságpolitika. Azt hiszem, ez a két dolog önmagában is világosan mutatja, hogy ebben a helyzetben az a leglényegesebb most, hogy megőrizzük a színvonalat, az életszínvonalat, erőt gyűjtünk további fejlődésre, és ez a megőrzés, hogy megőrizzük az életszínvonalat, nemcsak az októbertől decemberig terjedő időszakra vonatkozik, hanem ennél hosszabb időre is. Mennyivel? - Ezt nem tudom megmondani. Ezekben a kérdésekben van két végletes vélemény, amely ellen fel kell lépni. Az egyik végletes vélemény körülbelül úgy hangzik, hogy: csinálhatunk, amit akarunk, a világpiac "bezavart" minket, a tőkés válság megzavarta egész gazdaságunkat, a "fejünk tetejére állhatunk", akkor sem tudunk segíteni ezen, jól dolgoztunk mi eddig is, dolgozhatunk így tovább, megvárjuk a végét, valahogy kitisztul a légkör, és ha majd "nem esik az eső", rendbe jönnek a dolgok. Ez nagyon helytelen, egyszerűen nem igaz, nem így van a helyzet, és kissé cinikus nézet is.

A másik ilyen végletes vélemény, hogy nem a világpiac, az árak zavarnak bennünket, hanem idehaza rendetlenség van, szervezetlenség, nem helyesen csináljuk a dolgokat, és csak ráfogjuk a nyugati kereskedelmi problémákra, hogy az is forrása a bajoknak. Ez is végletes és helytelen álláspont, azt hiszem, a helyes álláspont az, hogy világosan látni kell az okokat, világosan látni, hogy a mi házunk táján is van rendbehozni való, van elgondolkodni való, van gazdaságpolitikaiilag igazítani való, makro, mikro szinten, vállalatnál is, hogy nagyon sok a tartalékunk, és van annyi tartalékunk, hogy ebben a helyzetben sikerült megőrizni az eredményt, hogy átjussunk egy további fejlődő trendbe, de ez nehéz, nagy munkát igénylő ut. Azt hiszem, ebben a munkában nagyon nagy szükség van a MTESZ-re, a MTESZ-aktivistákra, azokra akik benne élnek abban közegben, ahol ez a gazdaságpolitikai, tudománypolitikai harc folyik.

Azt gondolom, hogy ez a helyzet, amely most új feladatokat tűz a magyar gazdaság, a magyar ipar elé, a magyar gaz-

daság, a magyar ipar elé, a magyar gazdasági élet elé, a készülő ötéves terv új feladatokat ad nekünk is, a MTESZ-nek, és új feladatokat ad a Csongrád megyei szervezetnek is. Amit az elején elmondottam, mint jó tényezőket, jó motivumokat az itteni munkában, az éppen az, aminek segítségével meggyűrűzhetünk ilyen feladatokkal. A szervezeti munkát nagyon kell erősíteni. Vannak gondok és bajok is, de e kérdésekben, amelyekről szóltam, a tartalmi munka az, amely előtérbe kerül. Azt gondolom, hogy ennek a tartalmi munkának a lényege jelenleg: népgazdasági méretekben gondolkodva intézni helyi dolgokat - és ezt most aláhuzom pirossal - intenzíven bekapcsolódni a döntés-előkészítő munkába. A döntés-előkészítő munka előtt nagyon sok mindent értek, Önöknek nem kell ezt megmagyaráznom, hiszen intenzíven üzik megyei iparági, üzemi stb. döntés-előkészítések megtárgyalásánál, koncepciók elkészítésénél, javaslatok kidolgozásánál. Most az új feladatok tükrében lehet ezt a munkát folytatni, új célokat kitűzni, és rendkívül fontosnak tartom ezt, a MTESZ missziójának is, hogy intenzívebben ebbe bekapcsolódjék. Politikai kérdésnek is tartom e folyamatot a szocialista demokrácia ujszerű, de nagyon lényeges formájának. Ha jól működik itt a MTESZ, akkor egy-egy döntés előkészítésében, ha részt vesz, akkor az okos fők számát egy nagyságrenddel vagy akár kettővel meg tudja növelni, akik felméri, latolgatják, előkészítik döntésre a problémát. A másik dolog, hogy akik részt vesznek a munkában, azok maguk is részeseivé válnak a döntésnek, maguk is mintegy vezetőivé, törzskarává válnak az irányító munkának, és valóban ez is a mi demokratizmusunk lényeges tartalma. Ebben a döntéselőkészítő munkában azt gondolom, hogy a mi kádereink látóköre is szélesedik, a konkrét kérdésen túl találkozik az összefüggésekkel, iparági, népgazdasági, pénzügyi stb. összefüggésekkel, és olyan információkat szerez, amelyekre egyébként nem tudott volna szert tenni. A végrehajtás is jobban megy, hiszen a végrehajtást azok fogják elvégezni, akik maguk a döntést előkészítették, latolgatták, mérlegelték, és a végrehajtás során ráismernek saját munkájuk termékére. Ez nagyon lényeges dolog, azért is lényeges, mert ennek a végén valósul

meg egy nagyon erős visszacsatolás. Visszacsatolás a sok műszaki-tudományos gondolkodó és a vezetés között egy állandó iteráció, aminek segítségével a vezetés színvonalát lényegesen lehet emelni. Szép munka is ez, a mi aktivistáink, a tag-ságunk részéről öröm ebbe a feladatba bekapcsolódni. Elvtár-sak, körülbelül ezeket akartam ezen az ünnepi ülésen elmonda-ni, nemcsak ünnepi dolgokat mondtam, de 30 év után még 30 év következik. Egy kicsit előre is helyes nézni, a jelen hely-zetet is érdemes elemezni, érdemes vizsgálni azt, hogy gond-jaink mellett hogyan tudjuk ragyogó perspektíváinkat közös összefogással kimunkálni, kiharcolni.

AZ ÉRTELMSÉGELEMÉLETEK KRITIKAI ÁTTEKINTÉSE

Az értelmiség társadalmi helyzete és szerepe elválaszthatatlanul összefonódik az értelmiség és más társadalmi osztályok, mindenekelőtt a munkásosztály viszonyának kérdésével. Ily módon az értelmiség körüli viták a társadalmi hegemoniáért folytatott harc fontos mozzanatai.

1./ Az értelmiség szociológiai fogalma viszonylag újkeletű. Az intelligencia kifejezés az újlatin nyelvek elterjedését követően ismert volt, de lélektani, filozófiai kategóriaként az értelem fok, a megismerési szint jelölésére szolgált; az értelmiségi megjelölés s az értelmiséginek önálló társadalmi réteggé váló jellemzése csak a 19. században vált elterjedté.

Az értelmiségelméletek is viszonylag rövid multra tekintenek vissza. Az elmúlt fél évszázadban azonban bámulatos gyorsasággal születtek újabb és újabb irányzatok; keletkezésüket és népszerűségüket részben magyarázza a szellemi munkások számának gyors növekedése, az értelmiség új, megváltozott szerepe az intenzív iparfejlesztés időszakában. Valóban láncreakciószerűen összefüggő folyamattal állunk szemben: a magasabb képzettségű munkaerő iránti szükséglet maga után vonja a közoktatásügy fejlesztését; a tudomány közelebb kerül az iparhoz, s közvetlen termelőerővé válik; általában a munkaerő szervezete, megszűnik az értelmiségi munka kiváltságos jellege stb. E fontos folyamatok azonban csak részben magyarázzák az értelmiség fogalma körüli viták hevesességét, az értelmiségelméletek megsokasodását s gyors elterjedését. Az értelmiségelméletek mindenekelőtt a politikai-

ideológiai harc változó feltételeit és szükségleteit tükrözik.

2./ A polgári értelmiségelméletek egyik csoportját az értelmiség alakjának, jellemzőinek, társadalmi szerepének időtlenítése jellemzi. Eszerint az értelmiségit minden korban a szonvedélyes tudásvágy, az igazság kimondása, a szüntelen megújulásra való készség, az alkotásigény, az alantas politikai szenvedéllyel szembeni közöny, a szellemi értékek érdekmentes szolgálata, az erkölcsi tisztaság jellemzi.

Ezen irányzatokat - Julien Benda, Ortega y Gasset, Huizinga példájára hivatkoztunk - az jellemzi, hogy a különböző korok gondolkodóiban, értelmiségi típusaiban fellelhető elvonat azonosságokat használják elméletük építőkövéül.

A modern értelmiségi hivatások - a jogász, a mérnök, a közgazdász - a második évezred európai történelmének szülöttei. Párhuzamokra lelhetünk Kína, Japán vagy az Iszlám-országok történetében, de ezek az analógiák sok esetleges s vitatható mozzanatot tartalmaznak, s nem változtatnak azon a tényen, hogy a modern értelmiségi hivatások első formái az európai egyetemek megjelenéséhez kapcsolódnak, s meghatározott társadalmi szükségletekre felelnek.

E szellemi hivatások a társadalmi gyakorlatból nőttek ki, az adott gazdasági alakulat, a társadalmi munkaszervezet a hatalmi viszonylatok szükségleteinek megfelelően váltak önálló professziókká.

Az örök értelmiségi ideáltípusát ezért a "művész" és a "tudós" időtlenített tulajdonságaival azonosították. A tudomány és a művészet szociológiai ismérveit tekintve azonban ugyanúgy történelmi képződmény, mint az ipar vagy az állam. S ezen nemcsak az értendő, hogy az említett intézmények is a gyakorlatból nőnek ki, vagy, hogy a művészetnek és a tudománynak is van története, hanem az is, hogy a társadalmi változásokkal párhuzamosan a társadalmi tudat, a felépítményi síkok is átrendeződnek, s ezzel összhangban módosul a tudomány

és a művészet szerkezete, a tudományos és a művészi munka jellege is. A tudományos és művészi tevékenységek differenciálódása, laicizálódása, önálló hivatássá válása - akárcsak a tudomány és a művészet értékeinek szélesebb vagy szűkebb körű elsajátítása - a társadalmi gazdasági alakulat, a társadalmi munkamegosztás, a hatalmi-politikai viszonyok, a nyilvánosság s a kultúra szerkezeti változásainak függvénye.

3./ A polgári idealista értelmiségelméletek módszertani jellegzetessége, hogy az értelmiséget - különböző szintvonalon és meggyőző erővel - egy meghatározott történelmi korszak értelmiségével vagy az értelmiség számos funkciója közül egy funkcióval azonosítja.

A művész és a tudós - akárcsak a jogász vagy az orvos - ideáltípusa nem írható le egy képlettel. S még kevésbé írhatók le egy - vagy akár több - tértől és időtől függetlenített funkcionál vagy személyiségjegy alapján a művész, a tudós, a jogász, az orvos általánosított alakja: az értelmiségi. Az értelmiség nagyon is összetett és szerteágazó kérdéskörének kulcsa a történelem.

4./ Az értelmiségelméletek másik - sokfelé ágazó - irányzatát azok az elméletek képviselik, amelyek az értelmiséget - az intelligenciát - önálló társadalmi réteggént jellemzik.

Sajátlagos, hogy az értelmiségi rétegtudat és ezzel párhuzamosan az értelmiségnek önálló réteggént való jellemzése nem azokban az országokban vált először közhasznúvá, amelyekben viszonylag nagyszámu s dinamikusán fejlődő értelmiségi hivatáscsoportok tevékenykedtek, hanem ott, ahol a fejlődés megrekedt, s az értelmiségi életvitel alapjául szolgáló művelődési intézmények is fejletlenek voltak.

A kezdetek a német romantikáig nyúlnak vissza. Önálló elméleti rendszerként az értelmiségi ideológia az orosz narodnyikok történetfilozófiájában fogalmazódott meg. Lengyel-

országban, Csehországban, Magyarországon - ahol a Kelet-Európát jellemző szerkezeti sajátosságok: az iparosodás és a városlás megkésétsége, a nagybirtokok érintetlensége a nemzeti önállóság részleges vagy teljes hiányával társult - az értelmiség küldetéstudatát a nemzet létéért való felelősség is jellemezte.

Az értelmiség önálló réteggént való definiálódásának igénye a nyugat-európai országokban akkor válik időszerűvé, amikor a polgári társadalom fejlődésének regresszív korszakában látszólag vagy a valóságosan is elválnak a polgárság és az értelmiség, pontosabban az értelmiség meghatározott csoportjainak utjai. Ennyiben a "renden és osztályon kívüli" vagy "korszzerűbb" megfogalmazásban: a "szabadon lebegő értelmiség" eszméje s ezen eszményhez kapcsolódó elméletek maguk is válságtermékek, a polgári társadalom válságának sajátos lecsapódásai.

Természetesen ez a folyamat sem egyképletű. Mindenekelőtt maga a valóság /vagy annak mozzanatai/, amelyet a különböző értelmiségelméletek visszatükröznek, maga is ellentmondásos, különböző tendenciák foglalatosa.

Az értelmiségen belüli elkülönülések és a konfrontálódások - már a századfordulót követően - nemcsak a jövedelmi szint, a társadalmi tekintély különbözőségeiben mutatkoztak meg. Az erősödő munkásmozgalom hatására - részben az ezzel szemben megnyilvánuló válaszreakcióként - fokozódott az értelmiség politikai és szellemi megosztottsága is. Az Októberi Forradalom e folyamatokat egy fókuszba gyűjtötte össze és felerősítette.

Karl Mannheim, Theodor Geiger, Schumpeter s Hayek értelmiségelmélete ezen új folyamatokra s feszültségekre adott válaszreakció.

5./ Mannheim, Geiger, Schumpeter s Hayek fő művei különböző évtizedekben íródtak. De valamennyiük pályakezdése az első világháború s az Októberi Forradalom időszakára esik. Közös jellemzőjük, hogy írásaikban - más és más érvanyaggal s színvonalon - a liberális kapitalizmus vélt vagy valós jellegzetesség-

geit eszményítették. A tőkés társadalom - mint ezt a polgári szociológia más, realisztikusabban gondolkodó irányzatai is felismerték - a "nagy szervezetek társadalmává" vált; a monopoltőkés társadalomban a "szabadon lebegő értelmiség" eszméje vagy illúzió vagy megtévesztő elmélet.

Természetesen a monopoltőkés társadalomban is voltak és vannak értelmiségiek, akik nem adták fel a reményt, hogy megőriznék szellemi integritásukat. Mégis tény: a "nagy szervezetek társadalmában" tartósan hatékony szerepet még az "ideológiateremtő" értelmiség is csak a monopóliumok kínálta eszközök, kormánybizottságok, tanácsadó testületek, kutatóintézetek, ösztöndíjrendszerek, könyvkiadók felhasználásával és közvetítésével játszhat. Ezen intézményrendszerek pedig korunk ideológiáit és utópiateremtőit - ha lehet - még egyértelműben a felépítmény síkjában integrálják. Robert K. Merton a strukturalista funkcionális nézőpontjából írja le azt a konfliktust. William H. White pedig a liberalizmus eszméit a jelentől számonkérve ábrázolja a "szervezett ember" drámáját, aki még a tudomány látszólag intimszféráiban is a "szervezet" cél- és közrendszerének foglyává válik. Más ut csak azok számára kínálkozik, akik szakítanak a polgárság szellemi pozícióival, s a munkásosztály oldalára állnak. Louis Aragonról Angela Davisig a haladó értelmiség legjobbjai ezt az utat választották.

A polgári értelmiségiek konfliktushelyzetét - legalább is a kortárs polgári szociológiában - a legmélyebben Wright Mills elemezte.

Mills szava felelős, illúzióromboló. Ami Hayeknél az értelmiség jellemhibája, az Millsnél a struktúra s a hatalmi helyzet következménye. Amit Schumpeter a kapitalizmus értelmiségővé mechanizmusaként jellemez, azt Mills a hatalomvéde bensőségként leplezi le. Mannheim szabadon lebegő értelmiségije is a modern kapitalizmus Mills rajzolta poklában önáltató Don Quijoténak bizonyul. S mégis, az idézett gondolkodók s Wright Mills értelmiségfelfogása - legalább is elmélet-

ti-metodológiai alapjukat tekintve - rokon vonásokat is mutat. Mills is az értelmiség és az intellektuel közös jellemzőjének a "szimbólumokkal való operációt" tekinti, s e két tipust a kritikai irányultság feladása, illetve következetes vállalása alapján határolja el. S ez azt a megalapozatlan feltevélezt is magában foglalja, hogy a tudás - a hatalommal és a politikai intézményrendszerekkel szemben - mindig az erkölcsi és társadalmi haladást képviseli. A történelem valódi nagy fordulatait mindig a széles sodrású s a kor alapvető antagonizmusait kifejező politikai áramlatok, a haladó osztályokat képviselő politikai pártok hajtották végre, amelyek sorában mindenkor megtalálhatók voltak az értelmiség legjobbjai is. Ott, és akkor vált az "értelmiségi küldetés" mindig kortünetté, amikor az erőviszonyok sajátos alakulása következtében olyan politikai holtponatok alakultak ki, amelyekből az adott feltételek mellett nem voltak reális kiutak.

6./ Marx a társadalmi-gazdasági alakulatokat elemezve objektív jegyek alapján vázolta fel a társadalom osztályszerkezetét. Módszertanának leglényegéből következett, hogy mindig konkrét történelmi képződményeket, a társadalmi termelés történelmileg kialakult szervezeteit elemezte, s nem - in abstracto - a társadalmat, az osztályokat. E megközelítésben kitüntetett helyet szánt a tulajdonviszonyoknak, a munka társadalmi szervezetében elfoglalt helynek s a kereseti-jövedelmi viszonyoknak.

Egy meghatározott társadalmi-gazdasági alakulat összképéhez szükségszerűen hozzátartoztak a politikai-ideológiai viszonyok is: az állam, a gazdasági kiváltságokat és politikai előjogokat szentesítő jog, az érdekeket eszmeileg igazoló ideológiák vagy azok rendszere, a nyilvánosság intézményei. Ezen összkép egyik mozzanataként a műveltség is fontos mutatója a társadalmi rétegződésnek, sőt a műveltség - meghatározott társadalmi formációkban - fontos rétegeképítő mechanizmussá válhat.

A marxizmus az értelmiséget történelmi kategóriának tekinti. Szerkezetét, szerepét, jellemzőit a társadalmi-gazda-

sági alakulatok változásaival összefüggésben, azok következményeként értelmezi. Marx - s más körülmények között Lenin - a tőkés formáció elemzésében a hangsúlyt e formáció arculatát meghatározó osztályok: a tőkés és a bér munkásosztály antagónizmusának és szerepének elemzésére helyezte. Sem Marxnak, sem Leninnek nem voltak kétségei: a társadalom jövőjét - objektív adottságaikból következően - e két osztály harca és erőviszonya határozza meg. E szélesebb összefüggésben a társadalom alapvető osztályainak szerepéhez, lehetőségeihez képest tekintették járulékosnak az értelmiségiek, a szellemi munkások szerepét.

A huszadik század derekán a kapitalista társadalom fejlődésében új folyamatok kibontakozásának lehettünk tanúi. Sok minden változott; eltolódtak a hangsúlyok, az osztályharc feltételei is módosultak. Az emberiség jelenét s jövőjét azonban változatlanul a tőkés-bér munkás, illetve ezen antagónizmus nemzetközi tételiződése: a kapitalista és szocialista világrendszer harca és erőviszonya határozza meg. A munkásosztály vezető szerepét nem az egyes munkás személyes adottságai magyarázzák, hanem a munkásosztály objektív helyzete s az erőpotenciál, amely a munkásság szervezeteiben összpontosul.

Azonban éppen Marxtól származik a magában-való és a magáért-való osztály világos megkülönböztetése. A "magában-való osztály" "magáért-való osztállyá" való átalakulásának legfőbb katalizátora az osztály-összeütközésekben való cselekvő részvétel, de az eszmei-ideológiai tényező szerepe sem mellőzhető. Mert csak a tudományosan-filozófiaiilag is alátámasztott, történelmi fejlődés ívét kirajzoló eszmerendszer formálhatja a munkásság laza közösségeit a "kollektív akarat által egyesített egészekké".

Más szóval: az ideológia a nem tudatos társadalmi viszonyokra "ráépíti" a tudatos kapcsolatok hálózatát. E folyamatban a munkásság nem nélkülözheti a munkássággal azonosuló értelmiségiek segítségét s tevékeny közreműködését.

Ha csak ebben a vonatkozásban ismerte volna fel a marxizmus az értelmiségiek funkcióit, már akkor kérdésessé válik a polgári kulturszociológia azon tétele, hogy a történelmi materializmus a szellemi tényezők s az értelmiségiek szerepét alábecsüli. A politikai-ideológiai sík elemzése ugyanis mind Marxnál, mind Leninnél szüntelenül kiegészül azon rétegek s tipikus képviselőik jellemzésével, akik szerepet játszottak az érdekek tudatosításában, a különböző nézetek összefüggő rendszerré való kiépítésében. Ebből a szempontból különösen tanulságosak a századforduló orosz értelmiségi mozgalmainak lenini jellemzései. A konzervatív-nemesi értelmiség, a liberális polgári értelmiség, a paraszt ideológia értelmiségi képviselői s a szocialista értelmiség egy-egy tipikus képviselőjének portréja nemcsak az intelligencia képlékenységet kívánta bizonyítani, de azt is, hogy egyetlen osztály sem nélkülözheti céljainak megszerezését, a saját soraiból kinövő vagy vele szolidáris értelmiségiek jelenlétét a mozgalomban.

Lenin több írásából tudjuk: egyáltalán nem bécsülte alá a származás jelentőségét. Különösen az uralkodó osztályok művelődési monopóliumának megszüntetése szempontjából tartotta jelentősnek, hogy a jövőendő szocialista forradalom rövid idő alatt megsokszorozza a népből jött értelmiségiek számarányát. Azonban írásaiban a "nemesi", a liberális, a paraszt, a szocialista értelmiség megjelölése mindenekelőtt nem a származásra, hanem a képviselt eszmék osztályjellegére utal. Ugyanakkor érdekes módon már Leninnél feltűnik az a típus, amely később Gramsci értelmiségelméletének egyik meghatározó szereplője lesz, az organikus értelmiségi. Magát a fogalmat Lenin nem használja, de a "Mi a teendő?"-ben az "Egy lépés előre, két lépés hátra" című írásában a hivatásos forradalmárt jellemezve, tulajdonképpen egy - a politikai mozgalmakban intellektualizálódó - munkásértelmiségi portréját körvonalazza. Ily módon a proletár-szocialista értelmiség két szociális képletet egyesít. Azt az intellektuelt, aki esetleg kezdetben morális meggondolásból - sokszor nagyon gyötörő, fájdalmas - gondolati evolúció eredményeképpen jutott el a mozgalomhoz s

a forradalmi mozgalomban műveltté váló munkást, aki nemcsak a filozófiában tesz szert jártasságra, de a gyakorlat sodrában nap mint nap megtanul egyetemes célok szempontjából dönteni: a mérlegelés, az elemzés, a kritika lételelemévé, második természetévé válik.

Az értelmiségi kérdéskör azonban a marxizmus klasszikusainak írásaiban nem korlátozódik az osztályérdek tudatosítására. Marx a valóság "szellemi elsajátítását" a társadalmi haladás nélkülözhetetlen elemének tekintette.

7./ A polgári kulturfilozófusok éles választóvonalat húznak a köznapi gondolkodás s a filozófiai tudat, szélesebben: a mindennapok világa s a "magasabbrendű objektívációk" között. Gramsci - a marxista értelmiségfelfogás kiemelkedő képviselője - ezzel szemben a köznapi gondolkodás és a filozófia érintkezési pontjait kereste. Vallotta: minden ember egyszerűen mind filozófus, rendelkezik az erkölcsi magatartás tudatos vonalával, s hozzájárul valamely világnézet fenntartásához. E filozófia elemei fellelhetők magában a nyelvben, a köznapi gondolkodásban és a józan észben.

A köznapi gondolkodásnak azonban kitapintható korlátai is vannak. A gondolkodás széteső, alkalmoszerű. Gramsci bírálja a köznapi gondolkodást. Kritikája abban különbözik az elit-elméletek tömegellenességétől, hogy e gondolkodás pozitív mozzanatait kiemelve azt is dokumentálja: nem kell ex novo bevezetni a filozófiát - "mindenki" egyéni életébe, hanem egy már meglévő tevékenységet kell megújítani és "kritikaivá" tenni.

Gramsci nem tagadja: a konformitás kísértőtünete a "modern" életvitelnek. De - ellentétben az idealista kulturfilozófusokkal - a választó vonalat nem az elit értelmiség kritikai világképe, s a mindennapi ember "nyájtudata" között húzza meg.

Gramsci felfogása a köznapi gondolkodásról s a filozófiáról nemcsak abban különbözött a kortárs német kulturfilo-

zófusok álláspontjától, hogy a filozófiai tudathoz is történelmileg és kritikailag közeledett, hanem abban is, hogy a mindennapok világa és a filozófia állandó termékenyítő kölcsönhatását egy életképes kulturális szervezet nélkülözhetetlen feltételének tekintette. Az idealista filozófiák történelmileg magyarázható gyengéje nem váltak a cselekvés indítékává, nem tudtak ideológiai egységet teremteni az értelmiségiek és a néptömegek között. E mozgalmakból hiányzott minden szervesség: mind a filozófiai gondolkodásé, mind a szervezeti szilárdságé, mind a kulturális központosításé. Gondolati szervezetről és kulturális szilárdságról egyébként csak úgy lehetett volna szó, ha az értelmiségiek és a dolgozó osztályok között meg lett volna ugyanaz az egység, amelynek elmélet és gyakorlat között lennie kell, azaz ha az értelmiség szervesen ezeknek a tömegeknek az értelmiségévé vált volna, vagyis ha kidolgozta és rendszerezte volna azokat az elveket és problémákat, amelyeket a tömegek gyakorlati tevékenységükkel állítottak fel, s így egy kulturális és társadalmi blokkot hozott volna létre.

Gramsci és az idealista kulturszociológia ellentétei mintegy összesűrösödik a politikum megítélésében. A német kulturszociológiában a politika a szellem "ellenpontja". Gramsci szerint ezzel szemben a "magas" filozófia és a köznap gondolkodás kapcsolatát a "politika" biztosítja. A forradalmi munkásmozgalom "nem azért hangsúlyozza az értelmiségiek és az egyszerű emberek közti kontaktus szükségességét, hogy korlátozza a tudományos tevékenységet, és a tömegek alacsony színvonalán tartsa fenn az egységet, hanem éppen egy olyan szellemi-erkölcsi blokk kialakítása végett, amely a tömegek s nem pusztán kis értelmiségi csoportok szellemi fejlődését tenné lehetővé".

8./ A technokrata ideológia szülőházája az Amerikai Egyesült Államok. Az 1929-es világgazdasági válság megrázkódtatásai és a kivezető út keresése hozta felszínre és állította előtérbe a technokrácia ideológiáját s a technokratát mint a jövő értelmiségének ideáltípusát, a társadalom hivatott vezetőjét.

A technokrácia első hullámának képviselői egy új társadalom: "a technikailag ellenőrzött energiatársadalom" vízióját rajzolták fel. A második hullámot Burnham 1941-ben megjelent műve: "A manager forradalom" reprezentálja.

A második világháborút követő két évtizede a technokrata ideológiák széles körű elterjedésének s virágzásának időszaka volt. Az elmélet - a megváltozott feltételeknek megfelelően - új elemekkel gazdagodott. Nyilvánvalóvá vált, hogy a műszaki vezetőréteg még az üzemben belül sem biztosíthatja a "belső egyensúlyt", a gazdasági növekedés nélkülözhetetlen feltételét jelentő munkafegyelmet, szervezettséget, ha nem társul a "humán" értelmiség új kategóriáival: a pszichológussal, a munkaszociológussal, ha nem építi ki a "human relation", a "public relation" jól működő mechanizmusait. S nem nélkülözheti továbbá a közgazda új típusát: a játékelméletben is járatos, minden folyamatot a matematika nyelvére lefordító ökonomizmust.

A hagyományos szakigazgatási, igazságügyi, rendészeti funkciók kiegészülnek a "társadalmi tervezés" funkcióival.

Azok a folyamatok, amelyekre a tudományos-műszaki forradalom kutatói a figyelmet irányítják, a tudomány és a technika gyors növekedésének fontos jellemzői, s vitathatatlanul összefüggnek a gazdasági növekedés új feltételeivel. Tanulmányozásuk éppen ezért fontos tanulsággal szolgál. Az egyetlen jelencsoport: a technokrácia sokágu problémaköre is világossá teszi azonban: a tőkés társadalom új fejlődési fázisának minden jellegzetességét a tudományos-műszaki forradalom következőként értelmezni merő képtelenség. A tőkés tulajdon, a monopolkapitalista állam olyan vonatkozási keretek, amelyek a tudományos és műszaki forradalom valóságát és jelentéstartalmát is messzemenően behatárolják. A technokrata ideológia jellegzetességei is csak ebben az összefüggésben értelmezhetők.

Már a technokrácia "első hullámának" ideológusai is arról ábrándoztak, hogy a technikai intelligencia a jövő tár-

sadalmának vezető rétege lesz. Ez az igazság élteti a technokrata ideológiák újabb hullámának újabb képviselőit is. Gallbraith "Az új ipari állam" című könyvében a technostruktúrára ruházta rá a hegemon szerepet.

A technokrata ideológiák s a tudományos-műszaki forradalom közvetlen összekapcsolása gyakran azt eredményezi, hogy a technokrácia problémáját egyszerűen azonosítják a műszaki értelmiségiek megnövekedett számával, s a technokratizmust amolyan "mérnök" ideológiának tekintik. A technokrata ideológia társadalmi viszonyt fejez ki, s nem vezethető le egy - vagy néhány - foglalkozási csoport számszerű növekedéséből.

Amíg a liberalizmus főleg a szabad pályákon tevékenykedőknek kiváltságos helyzetet, magas jövedelmi szintet, megfelelő életformát s a munkavégzéshez szükséges tárgyi-anyagi feltételeket biztosít, addig a "tömegértelmiségi" helyzetét a jövedelmi szint relatív visszaesése, a munkafeltételek rosszabbodása, a társadalmi megbecsülés lefokozódása jellemzi.

A technokrata ideológiák utjai az elmúlt két évtizedben sokfelé ágaztak. Különösen azokban az országokban, ahol a munkásmozgalom erős harci állásokkal rendelkezik, felerősödött az az irányzat, amely a műszaki értelmiséget és a fizikai munkást egy társadalmi osztályként jellemzi.

Az elmúlt évtizedekben lényegesen módosult a tulajdonosi és nem tulajdonosi kategóriák aránya, ami ugyancsak sok vonatkozásban módosítja az értelmiség szociológiai jellemzőit. A termelés és a tőke nagyüzemi koncentrációja, a tőkés állam integratív funkcióinak felerősödése ugyanis szükség-szerűen maga után vonja a bérből és fizetésből élők számának és számarányának ugrásszerű növekedését.

E folyamat függvényeként a korábban önálló vállalkozóként tevékenykedő értelmiségiek - mérnökök, közgazdák, jogászok, orvosok - alkalmazottakká válnak, bérből és fizetésből élő termelő réteggé alakulnak át.

A fentebb dokumentált folyamatok számos vonatkozásban közelítik a fizikai és szellemi dolgozók csoportjait. Így feltétlenül rokonítja a fizikai munkások és nagyszámú értelmiségi csoportok helyzetét az a tény, hogy egyaránt a tőkés üzem alkalmazottai. Érdekeik meghatározott vonatkozásokban találkoznak vagy egybeesnek, közősek lehetnek követeléseik, együttesen vesznek részt bér- és osztályharcokban stb. S e folyamatok - mint arra már utaltunk - nemcsak a miszaki értelmiségi helyzetét módosítják, de a jelentős, korábban szabad vagy önálló értelmiségi foglalkozásként számon tartott értelmiségi helyzetét is: szociológusok, pszichológusok, jogászok, orvosok válnak nagy számban munkavállalóvá.

S a közeledés más vonatkozásban is kimutatható. Mert míg egyik oldalon tapasztalható a korábban fizikai kategóriaként jellemzett szakmák egész sorának intellektualizálódása, másrészt a félautomatikák technológiai jellemzőiből következően egyes szellemi tevékenységek rutin jellege is erőteljesebbé válik, s e folyamatok kétségtelenül a rokonulás más jellegű csomópontjait alakítják ki.

Mindezeket a mozgásokat hiba volna lebecsülni, különösen, ha a fejlődés távlatait is figyelembe vesszük. Ám a modern tőkés társadalomban az érintkezés és az azonosulás tendenciáit az elkülönülés és a szembenállás mozzanatai keresztezik.

Mindenekelőtt: a legmodernebb kapitalizmusban is a termelés és elosztás a tulajdonosi és nem tulajdonosi elkülönültségben kötődik, s a tőkeviszony mint az értelmiségi tevékenységet integráló viszony jelenik meg. Mindez több-kevesebb ideig rejtve marad, ha az értelmiséget csak mint szakmai csoportok együttesét vizsgáljuk, vagy ha az értelmiségi csoportok által reprezentált társadalmi viszonylatokat kizárólagosan a foglalkoztatási viszonyra redukáljuk. Ha azonban más viszonyokat is bekapcsolunk a vizsgálatba, rögtön szembeötlik, hogy az értelmiség számottevő képviselői - éppen e viszonyok koordinátaiban való elhelyezkedésük következtében - a tulajdonosi csoportokkal rokonulnak, sőt meghatározott képviselőik az

uralkodó csoportok szerves részévé válnak. Az értelmiség e csoportjai hatalmi mechanizmusok eredményes funkcionálásának nélkülözhetetlen szubjektív feltétele.

A modern kapitalizmus szerkezeti sajátosságaiból következően a különböző értelmiségi beosztottak a hatalmi skála legkülönbözőbb pontjain helyezkednek el, ezért a hatalomból való részesedésük is igen eltérő.

Az értelmiségi csoportok a modern kapitalizmus viszonyai között is megőrizték tehát Janus-arcukat. Számos elem rokonítja őket egyéb bérből és fizetésből élő csoportokkal. Más vonatkozásban azonban kiváltságos helyzetben vannak; vagy legalábbis illúzióik vannak jogaikat s kiváltságaikat illetően. Aki meg akarja érteni az értelmiségi csoportok szerepét a modern kapitalista társadalmakban, annak egyidejűleg kell megjelennie a sokszor egymással ellentétes mozgásokat, irányultságokat, állásfoglalásokat.

A MAGYAR ÉRTELMSÉG SZERKEZETVÁLTOZÁSA ÉS FUNKCIÓI

1./ A szocialista értelmiség kialakulásfolyamatát elemezve mindenekelőtt két történelmi időszak világos elhatárolása szükséges.

Az első korszakot - a szocialista átalakulás kezdeti időszakát - a tökéletes tulajdonformák visszaszorításáért és felszámolásáért folyó harc jellemzi. Nagyszámú kisárutermelő gazdaság működik, s a kulturális forradalom is kezdeti stádiumában tart. A kiélezett drámai konfliktusok korszaka az, amikor a folyamat természetéből következően az érdekek és szükségletek elhatárolódása és konfrontációja mindenekelőtt a tulajdonviszonyok dimenzióiban fejezhető ki.

A szocialista átalakulás második fázisában radikálisan átrétegződik a társadalom. A változások részben az iparosítás folyamatával függnek össze, részben a kisárutermelők szövetkezetekbe tömörülésének következményei: a szocialista tulajdonviszonyok a népgazdaság döntő ágazataiban kizárólagossá válnak. E változások a társadalom strukturálódásának új mechanizmusát alakították ki.

2./ A szocialista átalakulás, az iparbázisú gazdasági struktúra kiépítése és a mezőgazdaság szocialista átszervezése jelentősen megváltoztatta az értelmiség számarányát, összetételét és szakmasztruktúráját.

1949-ig az értelmiség létszáma - a háború előtti állapotokhoz képest - alig változott. 1960-ra már az értelmiség

létszáma az 1949-esnek 1,8-szeresére emelkedett, 1970-re hasonló intenzitással nőtt; az 1960-as létszámmal 1,8-szorosára. Az adott lehetőségekhez képest rendkívül dinamikus fejlődés mutatkozik meg abban, hogy míg 1949-ben a felsőfoku diplomával rendelkezők az aktív keresőknek csak 1,9 %-át tették ki, 1970-ben már az aktív keresők 5,8 %-a rendelkezett felsőfoku diplomával. A növekedés dinamikáját jelző másik adat: a felsőoktatásban részesülő hallgatók száma 1970-ben 80 536, 1978-ban 105 926 fő.

3./ Az első korszak változásai az értelmiség helyzetét illetően még kifejezhetők hagyományos kategóriákkal. Mert a szocialista átalakulás első időszakában a harc az új értelmiség kialakításáért, a hagyományos értelmiség átformálásáért és megnyeréséért folyik. E harc konkrét viszonylatai országonként eltérőek voltak. De közös jellemzőjük, hogy egyes értelmiségi csoportok kaszt jellegű elkülönülésének feloldása párhuzamosan folyt a volt uralkodó osztályok művelődési monopóliumának megszüntetésével. Az átalakulás második fázisában hasonlóan a többi szocialista országhoz, Magyarországon is radikálisan megváltozott az értelmiségi csoportok szociális összetétele.

4./ Az értelmiség helyét, szerepét, sajátos jellemzőit a szocialista társadalom viszonylatai között mindenekelőtt a társadalmi munkamegosztás nézőpontjából kell vizsgálnunk. A társadalmi munkamegosztást nem redukálhatjuk a foglalkozási ágak konkrét megoszlására, s nem azonosíthatjuk a technikai munkamegosztás fogalmával.

Az értelmiség társadalmi funkciójának, szükségleteinek és érdekrendszerének megragadása a szocializmus felépülésével csak a munkamegosztás-szerkezet vetületén lehetséges. A munkajelleg-csoportok valóságos stratifikációs elvként jelentkeznek, amelyek fényt derítenek a partikuláris elkülönülésekre.

Melyek azok a közös jegyek, amelyek a tevékenységek cseréjében, a szocialista tulajdonviszinnnyal összhangban lévő

közös érdekek realizálásának folyamatában az értelmiségi csoportok kialakulásához vezetnek? Tekinthetjük-e az értelmiséget is munkajellegcsoportnak, s ha igen, melyek a csoport jellemző vonásai?

A társadalmi munkamegosztás nemcsak az anyagi javak újratermeléséhez szükséges funkciók elosztását jelenti, hanem mindazon tevékenységek besorolását, cseréjét is, amelyek a társadalmi viszonylatok újratermelését, az adott, történelmileg kialakult formáció fennmaradását és fejlődését biztosítják. A különböző csoportok elhatárolódási folyamata nem korlátozódik az anyagi értékek termelésének folyamatára - bár ezek szerepe változatlanul kulcsjelentőségű -, hanem a szociális, politikai, kulturális szférában elkülönülő tevékenységek s ezekre épülő viszonylatrendszerek is variálják, s új dimenziókkal egészítik ki a csoportok kialakulási folyamatát.

Történelmi fejlettségünk jelen fokán az értelmiségi csoportok valamennyi társadalmi szférában sajátos tevékenységi területtel rendelkeznek; funkcióik a felépítmény síkjain is elhatárolhatók.

A szocializmus megszünteti a gazdaság és a politika ketésségét: a politikai állam a gazdaság közvetlen irányítójává válik. A politikai-hatalmi szervek közvetlenül beépülnek a gazdasági irányítás mechanizmusába, s bár a politikai-adminisztratív s a közgazdasági-műszaki irányítók funkciómegosztása nem szűnik meg, a viszony természete minőségileg változik, s a különböző társadalmi szférák egymásra épülésének új történelmi alakzatait hozza létre.

S ebben a vonatkozásban válnak értékelhetővé azok az objektív összefüggések, amelyek a fizikai és szellemi munka különbségeit a jelen történelmi szakaszban magyarázzák.

Mindenekelőtt anyagi-technikai tényezőkre kell utalnunk, amelyek elválaszthatatlanok a szocializmus anyagi-technikai bázisától. Mert a termelőerők gyors ütemű fejlődése ellenére

- legalábbis a szocializmus ma létező alakzataiban - a termelés komplex automatizálásának folyamata csak kezdeti stádiumban tart. A társadalmi termelőerők adott fejlettségi szintjén még elkerülhetetlen a társadalmi munkaszervezet szakmák és képzettség szerinti tagolása, s ennek függvényében a szellemi javak diszproporcionális elosztása. Ebből következően azonban az emberek csak egy viszonylag szűkebb csoportja foglalkozhat hivatásszerűen tudományos tevékenységgel, vagy tölthet be olyan munkakört, amelyben a szakjellegű döntések magas fokú kvalifikáltságot követelnek.

5./ A magyar gazdaság strukturális átalakulása magával vonta az értelmiség szakmastrukturájának átrendeződését is. Az értelmiségen belül az egyes szakmacsoportok aránya 1941-ben így alakult:

1 9 4 1

Műszaki	Mezőgazdasági	Közgazdasági	Egészségügy	Pedagógiai	Jogi
12,8 %	8,4 %	4,1 %	16,3 %	21,4 %	33,8 %

1949-re elsősorban a hiányzó szakembergárda "pótlása" történt meg. A szakmastruktúra szinte változatlan maradt. Az 50-os évekkel kezdődik az átrendeződés, amelynek eredményeként 1970-re az értelmiség belső arányai a következőképpen alakulnak:

1 9 7 0

Műszaki	Mezőgazdasági	Közgazdasági	Egészségügy	Pedagógiai	Jogi
21,7 %	11,7 %	6,4 %	9,2 %	35,4 %	8,5 %

/Ezek az adatok természetesen csak arányokra vonatkoznak a létszám - abszolút számokban - a jogászság kivételével valamennyi értelmiségi kategóriánál jelentősen megnövekedett./

6./ Magyarország - a hatvanas években - az extenzív gazdaságfejlesztés szakaszából átlépett az intenzív gazdaságfejlesztés szakaszába. Ezt a felismerést kodifikálta a gazdaságirányítási rendszer reformja. Az ipargazdaság és a kereskedelem egyre fokozottabban épít a nemzetközi kooperációra. Egyre nagyobb hangsúly esik a versenyképességre és ezzel összefüggésben a rentabilitásra. A műszaki-technikai és tudományos színvonal nagyobb szerepet kap. Ugyanezek a hatások érvényesülnek a mezőgazdaságban, amely gyorsuló ütemben tér át a tradicionális strukturákról a nagy rendszerekbe illeszkedő iparszerű termelésre. Szükségszerűen növekednek a szakigazgatással, a műszaki és gazdasági vezetéssel szemben támasztott igények. Hasonlóan növekszik az igény a társadalmi tervezés - szociális és ideológiai szempontokat is figyelembe vevő - tudományos megalapozására. Ebben a helyzetben a tudás, szakképzettség - és a mi szűkebb vonatkozásunkban az értelmiség - egyre nagyobb szerepet kap.

7./ A felsőfoku oklevéllel rendelkezők száma - a mobilitás intenzitásának csökkenése ellenére - a 60-as években is dinamikus nő. /A növekedés üteme azonban elmarad néhány más szocialista ország mögött./ Míg 1962-ben a vezető állásúak és értelmiségiek 53,4 %-a rendelkezett felsőfoku oklevéllel, 29,8 százaléka érettségivel /összesen: 83,2 %/, 1967-ben 82,5 %-uk rendelkezett felsőfoku oklevéllel és 13,2 %-uk érettségivel /összesen: 95,7 %/.

E számok magukban foglalják az esti és levelező szakon képzetteket is. Arányuk a nappali hallgatók százalékában 1950 és 1960 között 26 %, 1960 és 1965 között 41,7 %, és 1965 és 1970 között 70,4 %.

8./ A funkció és képzettség közötti megfelelés azonban elmarad az MSZMP kongresszusi dokumentumaiban megfogalmazott követelményektől. Erre utal a felső- és középfoku végzettséggel rendelkező alkalmazottak megoszlása fizetési fokuk szerint a szocialista szektorban. A KSH 1971-es vizsgálata meg-

állapította: a felső vezetőknek 60 %-a rendelkezik felsőfoku végzettséggel, a középvezetőknek 45 %-a. Kedvezőtlen jelenség, hogy az összes felső- és középfoku végzettségű alkalmazottnak mintegy 18 %-a rendelkezik szaktanfolyami végzettséggel; 4,5 %-uk végzett felsőfoku szaktanfolyamot, s a szaktanfolyam típusa szerint nézve mintegy 2 %-uk rendelkezik felsőfoku műszaki és gazdasági szaktanfolyami végzettséggel.

9./ Nem véletlenül emeltük ki e két típust. A funkció és képzettség közötti feszültségek ma elsősorban gazdasági és műszaki területen jelentkeznek. E két - népgazdaságilag kulcsfontosságú területen a felsőfoku végzettséggel rendelkezők aránya a következőképpen alakult:

Felsőfoku végzettséggel rendelkező műszaki és gazdasági vezetők az összes gazdasági és műszaki vezető százalékában

	Felső vezető	Középvezető	Beosztott
Műszaki	76,2 %	33,0 %	38,0 %
Gazdasági	44,8 %	27,8 %	19,0 %

Míg az iparban a műszaki munkakörökben a középszintű vezetés jelenti a feszültségi zónát /a felsőfoku képzettséggel rendelkezők nemcsak hogy alacsony, de alacsonyabb még a beosztottak közötti aránynál is/, a gazdasági munkakörökben minden szinten a legacsonyabb a felsőszintű végzettség. Ehhez vegyük még hozzá, hogy az iparban, építőiparban a gazdasági felső vezetők mintegy egynegyede, a középvezetőknek majdnem fele /42,7 %/ még középfoku végzettséggel sem rendelkezik!

10./ Hasonló - bár más indítékokra visszavezethető - feszültségek jelentkeznek a szakigazgatásban. A felsőfoku végzettséggel rendelkezők aránya a minisztériumok és országos hatókörű szervezetekben és a Fővárosi Tanácsban jelentősen emelkedett, változatlanul alacsony azonban a járási és helyi szakigazgatásban. Erről tanuskodik a következő, 1967. december 31-i helyzetet rögzítő táblázat.

Államigazgatási szerv	Egyetem, főiskola	Felsőfoku technikum	Közép- iskola	8 ált. iskola	8 ált.-nál alacsonyabb
végzettséggel rendelkező vezetők %					
Minisztériumok, ország- gos hatókörű szervek	76,4	1,7	17,3	3,8	0,8
Központi szervek terü- leti szervei	26,0	1,9	56,4	15,0	0,7
Bp.Fővárosi Tanácsa	87,5	-	8,9	3,6	-
Bp. ker. tanácsok	64,5	-	29,8	5,7	-
Megyei tanácsok	77,2	2,0	17,5	2,9	0,4
Megyei jogu városi tanácsok	77,2	2,5	16,5	3,5	-
Járási tanácsok	56,6	3,2	29,6	9,4	1,2
Járási jogu városi tanácsok	61,3	1,8	32,8	3,1	1,0
Községi tanácsok	4,5	1,0	41,0	47,8	5,7

11./ Az MSZMP KB 1973. novemberi káderpolitikai határozata - számolva a társadalmi szükségletekkel - újólá aláhuzta a szakképzettség jelentőségét. A funkció és a képzettség közötti meg nem felolést részben feloldhatja a pótlólagos képzés. Ennek korlátokat szab azonban az a tény, hogy az érintett személyek zöme már középkorú vagy idősebb. A szaktanfolyamokkal kapcsolatban korábban idézett számok meglehetősen aggasztónak, különösen akkor, ha tekintetbe vesszük, hogy a tudományos-technikai fejlődés jelenlegi üteme mellett az egyszerű elsajátított ismeretanyag igen gyorsan amortizálódik.

A pótlólagos képzés - még megváltozott keretek között - sem jelentheti a probléma teljes megoldását. Jelenleg a hatásköri mobilitás terén lefelé való mozgás gyakorlatilag nem tapasztalható. Az 1971-es állapotokat rögzítő KSH-vizsgálat megállapítása szerint a vezető szellemi dolgozóknak mindössze 0,7 %-a lett beosztott dolgozó. Adminisztratív intézkedésekkel a megfelelő képzettséggel nem rendelkező gazdasági és műszaki vezetők egyszerű "lecserélésével" a kérdés természetesen nem megoldható. Rendkívül fontos lenne olyan intézményes keretek kialakítása, amelyek a konfliktust úgy oldják fel, hogy az a lehető legkevesbé váljék a korábban "kiemelt" - és lehetőségeikhez képest tisztességgel helytálló - vezetők személyes tragédiájává.

12./ A gazdasági és műszaki vezetők szakképzettségét tekintve a mezőgazdaság helyzete sajátos. A termelőszövetkezeti elnökök 24 %-a rendelkezik felsőfoku, 39 %-a középfoku végzettséggel, 37 %-uknak csak általános iskolai végzettsége van. Bár egyes feltételezések szerint a szövetkezeti tulajdon és a szövetkezeti demokrácia sajátosságaiból következően ez nem jelent különösebb problémát, a helyzet megoldatlanságára utal, hogy a függetlenített elnökhelyettesek között - akiknek kifejezetten funkcionális tevékenységet kell ellátniuk - csak 10 %-nak van felső, 25 %-nak középfoku végzettsége, és 65 %-uknak csak általános iskolai végzettsége van. A főkönyvelők iskolai végzettsége sem megnyugtató. 12 %-uk rendelkezik fel-

sőfoku végzettséggel, 61 %-uk középfokúval és 27 %-uk általános iskolai végzettséggel. /Különösen alacsony a mezőgazdaságban foglalkoztatott közgazdák száma./

A nagyüzemi mezőgazdaságra való áttérés ujkolctően létrehozott néhány olyan vezetői funkciót, amely együtt született az ellátásukra képes fiatal szakemberekkel. A főmezőgazdászok, főállattenyésztők, műszaki főmérnökök, agronómusok stb. csoportjára nemcsak fiatal koruk jellemző, /40 évesnél fiatalabb 65-75 %-uk/, hanem az is, hogy 60-70 %-uk rendelkezik felsőfoku végzettséggel. Figyelemre méltó tény: e fiatal szakembergárda eredményesen tölti be vezetői munkakörét. Ugyanakkor a sajátos helyzet következtében a középvezetői munkakörökbe a megfelelő szakképzettséggel rendelkezők nem tudnak "belépni", mivel e posztokat már betöltik megfelelő szakképzettséggel nem rendelkezők.

13./ Míg a mezőgazdaságban - az említett sajátosság folytán - a felsőfoku végzettséggel rendelkezők életkori megoszlását tekintve a 20-29 évesek és 30-39 évesek aránya közel egyformán 45-45 %, addig más területeken a 20-29 évesek aránya 25-30 % körül, a 30-39 évesek aránya pedig 50-60 % körül mozog. Nem hagyhatjuk számitáson kívül, hogy a szocialista szektorban az egyetemi, főiskolai végzettséggel rendelkező alkalmazottak legnépesebb kategóriája egy megfelelő szakképzettséggel és ugyanakkor 5-10 éves szakmai gyakorlattal rendelkező csoport. Míg a náluk fiatalabbak esetén "természetes", hogy még nem dolgoznak vezetői munkakörökben /például a gazdasági munkakörben dolgozó 20-29 évesek 6 %-a felső vezető, 8 %-a középvezető/ kedvezőtlen, hogy e korcsoport kisebb arányban kapcsolódik be a felső- és középvezetésbe, mint például az 50-54 évesek, holott ez utóbbi korcsoport csak 7,8 %-át teszi ki a felsőfoku végzettségűeknek. A mezőgazdaság példája pedig jól mutatja a korosztály rendkívüli dinamizmusát. Bár a sikeres életpálya szocialista értékrendünkben nem kötődik a vezetői megbízatáshoz, mind az egyéni törekvések, mind a társadalmi rendszer hatékony működése megköveteli, hogy a vezetői tisztségek rotációja időben s a legkevesebb surlódással menjen végbe.

14./ A szocialista átalakulás kísértőtünete is jelzi az oktatás - és a közgondolkodás - demokratizálását, a nők nagyobb számu jelenléte az értelmiségi pályákon. Míg arányuk a felsőfoku diplomával rendelkezők között 1941-ben még csak 13,2 %, 1970-ben már 31,4 %.

Igaz, nem minden pálya nyílt meg egyformán a nők előtt. A tradicionálisan "nőinek" tekintett pedagóguspályán arányuk 58 % 1970-ben, a műszaki pályákon csak 13,4 %. Ha ez utóbbi adatot aszerint is megvizsgáljuk, hogy a műszaki területen dolgozó nők mikor jártak egyetemre, a fejlődés tendenciái jobban kibontakoznak. Azok között, akik 1949 körül jártak egyetemre, a nők aránya 5,8 %. 1953 körül arányuk már 12 %, a 60-as évek elején egyetemre kerültek pedig már 19,4 %.

15./ A felszabadulást követően a szocialista állam a dialektikusan értelmezett társadalmi egyenlőség jegyében komoly erőfeszítéseket tett a fizikai dolgozók és értelmiségi rétegek közötti indokolatlan jövedelmi különbségek csökkentése, illetve megszüntetése érdekében. 1971-ben az egyes értelmiségi keresetek az állami iparban alkalmazott munkások átlagkeresetének műszaki mérnökknél - 2,18, orvosoknál - 2,05, közgazdászoknál 2,09, jogászoknál - 1,95, középiskolai tanároknál - 1,54, tanítóknál - 1,02, egyetemi végzeteknél összesen - 1,95-szerese volt. Ezekkel az adatokkal kapcsolatban két megjegyzést tartunk érdemesnek. A fizetések alakulásában, ha 1950-től követjük nyomon a változásokat, egy instrumentális gazdasági logika érvényesült. Elég összevetnünk a mérnökök és tanárok, tanítók adatait, hogy ezt lássuk. Jóllehet, a pedagógusok fizetésrendezése változtatott a helyzeten, a kvalifikált értelmiségi munkaerőn belül változatlanul a pedagógusok fizetése a legalacsonyabb. /Nem érintjük itt azt a kérdést, hogy a kedvezőtlen kereseti viszonyok következtében a népgazdaság különböző ágaiban növekszik a pedagógusi felsőfoku oklevéllel rendelkezők száma, ami arra utal, hogy a pedagógusi szakképesítésű értelmiség egy része inkább más, jobban fizető területen kamatoztatja szaktudását./ Ugyancsak kedvezőtlen az egyetemi oktatók és más értelmiségi kategóriák jövedelmi aránya.

A másik megemlítendő probléma, hogy 1971-ben nem volt egyetlen értelmiségi szakma, amelynek kereseti átlaga arányosan haladta volna meg a szocialista szektorban foglalkoztatott fizikai dolgozók kereseti átlagát. A Horthy-rendszer-től örökölt arányok megváltoztatása történelmileg indokolt lépés volt. /Az alacsonyabban fizetett értelmiségi szakmákban is a kereset a munkásfizetések - három-ötszöröse - volt. A helyes elv "tulfeszítése", a dialektikusan értelmezett egyenlőség és az egyenlősi helyenkénti felcserélése azt eredményezte, hogy egyes, tizenkét évi felkészülést igénylő értelmiségi pályák anyagilag nem elég vonzóak. Ez lassíthatja a társadalmi mobilitást, mert az adott feltételek között elsősorban azoknak a rétegeknek a gyermekei fognak továbbtanulni, mely rétegek körében a szellemi foglalkozásnak hagyománya van, s akik számára az egyéb foglalkozások - az anyagi megbecsüléstől függetlenül - társadalmi süllyedést jelentenek. 1964-es számítások szerint a felsőfoku képesítésű műszaki értelmiségi 60 éves korig elérhető életkeresete csak 24 %-kal több, mint a szakmunkásé: a tanárok, az orvosok és egyéb értelmiségiek együttes életkeresete csak 13 százalékkal múlja felül a szakmunkásokét; életkeresetét tekintve a műszaki értelmiség csak 37 éves korában éri utol a szakmunkásokat. A fizikai dolgozók, akiknek keresete - szemben az értelmiségiekkel - nem növekszik egyenletesen a nyugdíjig, hanem kb. 50 éves koruktól lassan csökkenni kezd, nem tudják gyermekeiket még felnőtt korukban is támogatni. Ugyancsak távlatatlanná teszi az értelmiségi pályákat, hogy elhanyagolható a munkaviszonyban eltöltött évek számától függő keresetemelkedés mértéke is. Tanulságos e szempontból az 1971-ben 1-5 éves foglalkoztatottak jövedelmi átlagának hányszorososa az 1971-ben már 30 vagy több éve foglalkoztatottak jövedelmi átlaga

Műszaki mérnök	- 2,04
természettudományi végzettségű	- 2,02
közgazdász, jogász	- 1,98
tanár	- 1,77
összesen:	- 1,87

16./ Az értelmiség előmeneteli lehetőségeinek elemzése alátámasztja azt is, hogy a társadalmi megbecsülés intézményes formáját az értelmiség alsó és középrétegei számára nem sikerült kialakítanunk. A feudális értékrendet tükröző címek és rangok megszüntetése indokolt volt, de kérdés, hogy például az egyetemi magántanári cím megszüntetése társadalmi szükségletet fejezett-e ki. Eddigi társadalmi tapasztalataink alapján nyugodtan leszögezhetjük: az erkölcsi megbecsülés természetesen nem ellensúlyozhatja az anyagi megbecsülést, s hogy a szellemi munkások is igénylik az erkölcsi, társadalmi megbecsülést.

A legutóbbi időkben a közalkalmazottak körében kísérlét történt a kérdés megoldására. Ez az eljárás bizonyos korlátok között - és gondosan ügyelve arra, hogy kiküszöböljük a mult-ra emlékeztető felhangokat - más értelmiségű munkaterületek számára is tanulsággal szolgálhat. Társadalmi igény olyan intézményes keretek kialakítása, amelyek nem csak egész életpályák eredményeit méltatják. Nem tekinthető szerencsésnek, hogy a szellemi teljesítményt - főleg fiatal értelmiségiek esetében - anyagi és erkölcsi téren egyaránt megkésve jutalmazzzák. Valószínű, a szellemi munka társadalmi megbecsülésének egyik alkalmas - és viszonylag nagyobb nehézségek nélkül megvalósítható - formája a szakmai pályadijak rendszerének intézményes kialakítása, valamint a termelői, oktatói és kutatói intézmények közötti mobilitás rugalmasabbá tétele lenne.

17./ Az értelmiségi munkakörök gyors növekedése, újtipusu tevékenységek kialakulása következtében a tudás hasznosításának mechanizmusai nem elég kiforrottak.

Ennek egyik jelentkezési formája, hogy a végzett diplomások egy viszonylag nagyszámu rétege nem szakképzettségi szintjének megfelelő munkakörben dolgozik. A KSH 1971-es vizsgálata szerint ezek száma kereken 10 000 fő.

E jelenség rejtettebb változata, amikor névlegesen diplomához kötött munkakörben alacsony szintű - magasabb képzettséget nem igénylő - szellemi segédmunkát végeznek felsőfoku

végzettséggel rendelkezők. E gyakorlat mind az egyén közérzete, mind a népgazdaság szempontjából káros.

Végül a szellemi munkaerő kihasználatlanságának általánosabb formája, amikor az alkotó s rutin jellegű szellemi munka - azonos munkakörön belül - keveredik technikus-adminisztratív tevékenységgel.

Hiányzik egy sor munkaterületen az értelmiségi "középkáder" s az a képzési forma, amely rövidebb képzési idő alatt e szellemi munkaerőt képezi. Még megfelelő terminológiával sem rendelkezünk e kategória jelölésére /a középkáder félreérthető s nem szerencsés megjelölés. Talán annak analógiájára, ahogy az ipari géppark mellett ismerünk "kiszolgáló személyzetet", ezeket "kiszolgáló szellemi foglalkozásoknak" nevezhetnénk. Az ilyen képesítéssel rendelkezőkre hárulhatna a nem egyszerűen rutin-, hanem szakspecifikus, "fél tudományos" adminisztratív manageri teendők ellátása/. Számolni kell azonban azzal a veszéllyel, hogy egy, a felsőoktatási intézményeknél könnyebben és hamarabb elvégezhető intézmény létrehozása csökkenti a munkás-paraszt fiatalok egyetemekre való áramlását. Az elképzelés megvalósítása esetén ezért fokozottan biztosítékokat kellene teremteni arra, hogy az ilyen képesítésű és bizonyos szakmai gyakorlattal rendelkező fiatalok viszonylag rugalmasan folytathassák tanulmányaikat a megfelelő felsőoktatási intézményekben.

Az értelmiségnek egy nem elhanyagolható létszámú csoportját lakhelyének településjellege alapján "vidéki" értelmiségként szokás megkülönböztetni a városi és főleg budapesti értelmiségtől. Noha kétségtelen, hogy egy megkülönböztetést az objektív létfeltételekben mutatkozó különbségek egy része indokolja, nem célszerű, - ahogy azt az MSZMP Társadalomtudományi Intézetének vizsgálata is meggyőzően bizonyította - a vidéki értelmiséget homogén társadalmi csoportként kezelni. Az egyes értelmiségi csoportok helyzetét erősebben határozza meg a munka-, mint a településjelleg, sőt a "vidékiség" létformameghatározó hatása a munkajelleg függvényében másként érvényesül.

18./ Történelmi, társadalmi, gazdasági tényezők által meghatározott sajátos magyar településszerkezet következtében az értelmiségben igen erős a Budapesthez, illetve néhány nagyobb városunkhoz való ragaszkodás. Ennek szükségszerű következménye bizonyos kontrasztelekció, vagyis az, hogy a gyengébb minőségű értelmiség szorul ki a "perifériákra". Részen ennek hatása a gazdasági-kulturális fejlődésben mutatkozó regionális egyenlőtlenség, amely mintegy visszaigazolja a vidékre településtől való húzódozást /a megfelelő kulturális légkör, a szakmai önfejlesztés perspektíváinak hiánya stb./ A felsőfokú oklevéllel rendelkezők aránya egyébként a fővárosban 7,1 %, a vidéki városokban 4,3 %, a falvakban 1,4 %!

19./ Figyelemre méltó tény, amely a jövedelmi arányokat is befolyásolja, hogy a szakmastruktúra másként alakul vidéken, ahol lényegesen nagyobb az összaránya a pedagógusi, agrárértelmiségi csoportoknak, amelyek az alacsonyabb fizetésű részsokaságba tartoznak. Megfelelő ipari létesítmények híján, a miszaki értelmiség számaránya lényegesen kisebb vidéken /különösen a mezőgazdasági megyékben/. Ugyancsak kisebb létszámú a közigazgatás-értelmiségi.

Szó esett a fiatal diplomások foglalkoztatásáról, előmeneteli lehetőségeikről, anyagi helyzetükről is. Részen ez utóbbi problematikához kapcsolódik a fiatal diplomások számára súlyos gondként jelentkező lakáskérdés. A lakáskérdés megoldásához jelenleg szükséges beruházások mértéke ismeretében nyilvánvaló, hogy a kérdés a fiatal, munkába álló diplomások kezdő fizetésének bármily jelentős mérvű emelésével nem oldható meg. A helyzet súlyosságát jelzi, hogy Csongrád megyei adatok szerint a pályakezdő vidéki diplomások 16 %-a lakik albérletben, annak ellenére, hogy a "vidéki" helyzet e vonatkozásban kedvezőbb. Erre utal a szolgálati lakásban lakók magas aránya /mintegy 23 %/.

20./ Pályakezdő diplomásaink társadalmi-szakmai helyzete, perspektívája természetesen önmagában is fontos kérdés. Fo-

között jelentőséggel ruházza fel ezenkívül az alábbi megfontolás. A napjainkban egyetemre kerülő fiatalok képezik majd a század magyar értelmiségének derékhadát. Az ő helyzetükre perspektivákra a jelenlegi, egyetemeinkről már kikerült fiatal értelmiség szociológiai jellemzői alapján következtethetünk. Csak a fiatal értelmiségiek körében kimutatható problémák, feszültségek, konfliktusok ismerete teszi lehetővé a párt- és államvezetés számára, hogy biztosítsák a művelődésügy dolgozóit: az ezredfordulón egy magasan képzett, dinamikus és a társadalomba harmónikusan beilleszkedő szocialista értelmiségi derékhad legyen fejlődésünk egyik biztosítója. E rendkívül összetett kérdés további vizsgálódást igényel.

Több a diplomás szakember, megsokasodtak az értelmiségi szerepkörök társadalmunkban. De vajon valóban több az értelmiségi is? Tekinthető-e így egyfajta automatizmussal minden diplomás szakember értelmiséginek? Vajon az idézett számok szociológiai tényként való kezelése nem vonja-e maga után az értékkülönbségek figyelmen kívül hagyását? Más szóval: elég-e a meghatározó szerkezeti sajátosságok, az egymást kiegészítő funkciók s az ezekhez tapadó társadalmi viszonylatok figyelembevétele az értelmiségieket jellemző csoportjegyek számbavételénél? Nem jár-e ez a megközelítés azzal a veszéllyel, hogy értelmiségivé avatjuk a saját tudománya szűk s egyre szűkülő - parcelláján túl nem tekintő -, az egyetemes kultúra iránt érzéketlen technokratát? Hogy értelmiségiként jellemezzük a műveltséget külső diszként fitogtató, lila lélküket, akiknél az intellektüel-zománc az átlag kispolgár énjét rejtli csupán?

A szocialista kultúra nem szűkíthető le meghatározott ismeretekre s még inkább a szakmai ismeretekre. A szocialista kultúra magában foglalja a marxista világkép kialakítását - olyan magasabb fokú öntudat megszerzését, amelynek révén képessé válunk történelmi jelentőségünk, az életben betöltött funkcióink, jogaink és kötelességeink megértésére. Más szóval: az egész társadalom iránt érzett felelősség tudata, az önér-

tékelés és értékelés mozzanata a szocialista kultúra integráns része, fontos jellemzője. A szocialista értelmiség karakterisztikumát körvonalazva nem tekinthetünk el ezen minőségi mutatóktól: a szocialista társadalom értelmisége és a szocialista értelmiség nem szinonim fogalmak.

Ha arra a kérdésre válaszolunk: a társadalmi munkamegosztás mai szerkezeti és funkcionális jellemzőit tekintve, mely társadalmi csoportok töltenek be értelmiségi funkciót, minden olyan társadalmi csoportot értelmiségiként jelölünk, amelynek a munka társadalmi szervezetében elfoglalt helye, társadalmi viszonyai a felső fokon elsajátított és a szakmai tevékenységben realizált magas szintű ismeretanyaggal kapcsolatosak, vagy akinek munkaköréhez az ilyen ismeretek nélkülözhetetlenek. Ennek következtében az értelmiséget szociológiailag nem tekintjük homogén rétegnek.

A kérdésnek azonban egy más nézőpontu megközelítése is szükséges. A szocialista értelmiség - s egyáltalán bármely társadalom értelmiségének politikai, ideológiai, kulturális funkciói nem jellemezhetők értékmozzanatok, minőségi jellemzők mellőzésével. S ebben az összefüggésben - legalább is jelen ismereteink szerint - már korántsem tekintünk minden diplomást értelmiséginek, s fordítva: korántsem kritériuma a diploma az értelmiségi mivoltnak. /Talán elég, ha Veres Péter vagy Mező Imre széles látókörű, művelt s műveltségét állandóan gazdagító munkásforradalmár paraszttörténelmi példáját említjük.

Miután az értelmiség a szocializmus célkitűzéseit megvalósítva, a munkásosztály hegemoniáját érvényesítve jelentős szerepet vállal a társadalom irányításában, a szocialista társadalom egészséges funkcionálása szempontjából kulcsjelentőségű, hogy helyzetét ne kiváltságnak tekintse, felhalmozott műveltséganyagát minél szélesebb rétegek számára tegye hozzáférhetővé, s ily módon is elősegítse a szellemi és fizikai munka szüntelen közelítését.

KÖZMŰVELŐDÉS ÉS ÉRTELMISSÉG

Mindenekelőtt azokat a gondolati kiindulópontokat kell rögzíteni, amelyekre a továbbiakban elmondandókat alapozni kívánom.

1./ A műveltség, művelődés /közművelődés/ fogalmak körüli vitába nem kívánok belebocsátkozni. A fogalmakat mindvégig - a szakirodalomban egyébként számos szerzőnél megtalálható - szélesebb értelmezésben használom. A műveltség, művelődés tehát ebben az értelemben korántsem csak a hagyományos humán kultúra ismeretét, elsajátítását és élvezetét jelenti. Tartalmazza korunk természettudományos ismeretanyagát és világképét éppúgy, mint a technikai civilizáció lényegi kérdéseiben való jártasságot. Sőt, a műveltség részének tekintek egy sor manuális készséget is /pl.: mosógép vagy magnetofon kezelése, gépkocsivezetés stb./; ezek elsajátítása tehát éppúgy a művelődési folyamat része, mint pl. egy regény elolvasása.

A közművelődés fogalmát az utóbbi években elfogadott értelmezésben használom; az e területen dolgozó szakembert azonban változatlanul népművelőnek nevezem. /Senmi értelmét nem látom ugyanis annak, a több helyütt különböző írásokban látható megjelölésváltoztatásnak, amely "népművelő" helyett "közművelő"-t alkalmaz. Az egész művelődési folyamatra alkalmazva a "közművelődés" valóban mást és többet jelent, mint a "népművelés", de az e folyamatokat irányító-befolyásoló szakemberek tevékenységének tartalma módosult ugyan - egyébként a viszonyok változásával folyamatosan módosulnia is kell -, de a tevékenység jellege nem változott./ Ennek megfelelően fogok tehát a továbbiakban az értelmiségieknek a közművelődésben betöltött népművelői szerepéről beszélni.

2./ A közművelődés irányítása, befolyásolása nem lehet kizárólag a hivatásszerűen ezzel foglalkozó specialisták feladata. Ma Magyarországon népművelői munkakörben hozzávetőleg négyszázan dolgoznak. Számukból is, munkájuk jellegéből is az következik, hogy felfogásom szerint, az ő feladatuk nem elsősorban maga a kulturaközvetítés, hanem a közművelődés-kulturaközvetítés egész folyamatának konceptuális megszervezése. Tehát például: nem az ő feladatuk meghatározott tudományos ismeretanyag átadása-közvetítése, hanem nekik létre kell hozniuk az adott ismeretet birtokló szakember és az ismereteket elcsatítani igyekvők találkozását. /Ami természetesen korántsem egyszerű szervezési feladat, hiszen gyakran az igények csak látszólag vannak meg, s ezeket felszínre hívni szintén a népművelő feladata; sőt éppen ez az igazibb és a szebb feladat - ez azonban más gondolatmenetbe tartozó kérdés./ A közművelődés folyamatainak tartalmi megvalósításában tehát szükségképpen jelen kell lenniük számosan másoknak is, mégpedig nyilván elsősorban az értelmiségieknek.

Pontosan egybehangzik ezzel az a vonatkozó szakirodalomban általánosan elfogadott tétel, hogy az értelmiség általános funkciórendszerének jelentős összetevője éppen a kulturaközvetítő funkció. Az értelmiség-elméletek ezt a funkciót önmagában is belsőleg differenciáltnak, többféle formában megvalósulónak fogják fel; ahol a formák kontinuum a szakmai ismeretközléstől a modell-szerepig /a magatartási minták nyújtásáig/ terjed.

Ezekből azonban természetesen következik, hogy ha az értelmiség népművelői szerepéről beszélek, akkor ezt a szerepvállalást nem tekintem valami különlegesnek, az értelmiségi szakma mellett végzendő tevékenységnek, hanem az értelmiségi mivolt belső természetéből kinövő szükségszerűségnek. A népművelői munka a szó teljes értelmében vett értelmiségi szakra nem külön vállalat, hanem az értelmiségiként való önmegvalósítás szerves összetevője.

3./ A közművelődés és értelmiség egész kérdéskörét két, egymást kiegészítő bontásban próbálom megközelíteni. Az egyik: az értelmiség egyrészről vizsgálható, mint a közművelődés alanya. Itt az a kérdés, hogyan művelődik maga az értelmiség; a vizsgálat tárgya az értelmiségi /a személy/, mint művelődő ember. Másrészt azt kell néznünk, hogyan valósítja meg az értelmiség a maga kulturaközvetítő funkcióját; hogyan van jelen kulturális javak átadójaként a közművelődés folyamatában. A másik problémafelbontás: egyrészt át kell tekintenünk a jelen helyzetet, a tényeket, másrészt számba kell venni azokat a lehetőségeket, amelyek még kihasználatlanok és azokat a következményeket, amelyeket az értelmiséggel szembe kell /kellene/ állítanunk.

Természetesen jól tudom, hogy ezek a kérdések korántsem ölelik fel a címben jelzett kérdéskör teljességét. Gondolats talán vita-indítóknak ezeket véltem célszerűnek kiemelni.

4./ Az értelmiség, mint kultúra-fogyasztó - művelődés, önművelés. Erről a kérdéskörrel elegendő viszonylag röviden szólni. Számos életmód-, értelmiségi réteg- és művelődésszociológiai vizsgálat elegendően bőséges információhalmazt tartalmaz az értelmiségiok művelődési tevékenységéről. Csak néhány általánosíthatónak látszó mozzanatot szeretnék kiemelni.

Az értelmiségiok esetében kétségtelenül alapkérdés a szaktudás szintentartása és fejlesztése. Ma már közhely, hogy az egyetemen, főiskolán megszervezett ismeretanyag rövid néhány év alatt "feleződik", kisebb-nagyobb hányada elavul; egyidejűleg bőséggel jönnek létre új - tehát az értelmiségi-ek által újonnan elsajátítandó - információk, ismeretek. Ebben a helyzetben már a szintentartás sem egyszerűen az egyszerűen már megtanultak ismétlése /a felejtés elleni küzdelem/, hanem már ez is folytonosan új ismeretek elsajátítását tételozi fel. Így tehát a szaktudás szintentartása és fejlesztése egymástól csak fokozatokban különböző, de lényegében azonos típusú tevékenység: új információk felvétele. Kérdés, mennyire természetes és mindennapi tevékenysége ez az értelmiségnek?

Általános választ nem lehet adni. Egészen szélsőséges különbségek vannak az értelmiségiak között az új információkhoz való hozzájutás lehetősége tekintetében, de éppígy az objektív szükséglete, és az ebből fakadó belső igénye vonatkozásában is. A különbségek nem rendezhetők el a foglalkozási csoportok mentén. /Nem mondhatjuk tehát, hogy valamely foglalkozási csoportnak, pl. az orvosoknak, inkább van lehetőségük, illetve szükségük szaktudásuk szintentartására, fejlesztésére, mint egy másik csoportnak, pl. a mérnököknek./ Erős meghatározó tényezőnek tűnik a települési szint /falu - kisváros - nagyváros/, de nagyon valószínű, hogy nem önálló faktor: több más hatásnak mintegy szintetizálója. Például: egy községben lévő gyártelepen dolgozó mérnök kétségtelenül távolabb van a továbbképző /információátadó/ központoktól, könyvtáraktól, mint nagyvárosban dolgozó társa. Mégis, erősebb negatív tényezőnek gondolom azt, hogy mivel a községekben található ipartelepek többsége alkatrészgyártó, kiszolgáló jellegű, maga a munka /a mérnöké is/ kevésbé differenciált, tehát kevesebb szakmai követelményt támasztó, és így kevésbé motivál a szaktudás fejlesztésére. A települési szint azonban mégis elsősorban az új információkhoz való hozzájutás lehetőségeit határolja be. /A falun élő értelmiséginek, ha komolyabb szakmai továbbképzésen akar részt venni, akkamasint hosszú hetekre el kell hagynia lakóhelyét, családját; ez nyilván sokkal nehezebben megoldható és vállalható, mint ha saját lakóhelyén kell, esetleg szabadidejét is, erre a célra felhasználnia./

A szakmai szint tartásának, továbbfejlesztésének szükséglete és igénye továbbá erősen függ a közvetlen környezettől, az egzakt módon rendkívül nehezen megragadható, inkább csak kitapintható, érzékelhető mikroklimától. Attól, hogy kialakul-e egy olyan munkahelyi közösség /tantestület stb./, amely mintegy elvárja tagjaitól a szellemi nyitottságot, az új iránti érzékenységet. Ugy tűnik számomra, hogy napjainkban sokkal kevesebb az ilyen közösség a szükségesnél, és így azoknak az értelmiségieknek a jelentős része, akikben mégis kialakul a szakmai fejlődés igénye, mintegy "magányos farkasokként" kény-

telenek művelődni. Ha végülis rövid választ akarunk adni arra a kérdésre, hogy a szakmai szint tartása-fejlesztése mennyire természetes és mindennapi tevékenysége az értelmiségnek, akkor, azt hiszem, azt kell mondanunk, hogy ez inkább csak a kisebbségre jellemző. A többség korrektül elvégzi mindennapi munkáját, de tudásának - és ezzel együtt tevékenységének - folyamatos megújítására nem törekszik. Kétségtelen, ez jóval általánosabb érdekű probléma, megoldására nem a közművelődés hivatott. Mégis, úgy gondolom, legalábbis bizonyos lehetőségek felkínálásában a közművelődésnek is lehetnek feladatai.

Ha értelmiségiről gondolkodunk, nem gondolhatunk csak a szakemberre. Az értelmiség funkciórendszerében a szakmaival azonos jelentőséggel vannak jelen az általánosabb társadalmi /állampolgári; politikai-ideológiai, kulturaközvetítő stb./ funkciók is. A teljesértékű értelmiségiként való létezés /és értelmiségi önmegvalósítás/ tartalmazza ezeknek a funkcióknak a megvalósítását is. Ennek viszont alapvető feltétele a - szakmain túlmutató - általános műveltség elsajátítása és birtoklása. Hogyan áll ebben a dologban értelmiségünk?

Gyakran még "profi" kulturakutatók is megelégednek a humán kultúrához való viszony regisztrálásával. A kép - most csak értelmiségiekre gondolok - így sem túlságosan megnyugtató: olvasás-szociológiai vizsgálatok megmutatták például, hogy egyes értelmiségi csoportokban egyharmadra tehető azok aránya, akik gyakorlatilag egyáltalán nem olvasnak szépirodalmat. Vagy: a színház- és muzeumlátogatások gyakorisága nemigen haladja meg az átlagos szakmunkások szintjét. A példákat lehetne sorolni, számomra azonban lényegesebb, hogy a természettudományos-technikai kultúra még mindig nem foglalta el méltó helyét az /értelmiségi/ köztudatban. A közvélekedés szerint további nélkül lehet "művelt ember" az, akinek semminemű fogalma nincs az anyagszerkezetéről, a kvantummechanika alapelveiről, aki nem tud különbséget tenni maghasadás /az atombomba alapelve/ és magfúzió /a hidrogénbomba alapelve/ között. Tulajdonképpen ennek a felfogásnak megfelelő az értelmiség általános műveltsége, illetve "általános művelődése" is. Vagyis

nemcsak arról van szó, mint a szakmai műveltség esetében, hogy intenzitásában és szintjében nagyon sokféle ez a tevékenység /természetesen ez is így van, sőt az általános műveltség kérdésében talán még nagyobbak a különbségek/, hanem arról is, hogy az általános műveltség legtöbbször egymással kapcsolatban nem álló szeletekre szabdalt. Ugy látom, rendkívül kevés az olyan értelmiségi, akiben a különböző műveltségi elemek összefüggő, egységes világképpé szintetizálódtak /aminek természetesen, ismétlem, alapfeltétele a különböző elemek felzívása, elsajátítása/.

Ennek azonban /a fent jelzett egészségtelen közvélekedésen túl/ sajátos oka van. Az ilyenfajta általános műveltségi elemek felvétele ugyanis alig képzelhető el másként, mint a különböző szakmájú értelmiségiek rendszeres kommunikációs kapcsolataiban. Gyakorlatilag lehetetlen mindent, ami mulhatatlanul beletartozik a korszerű műveltségbe, könyvekből megtanulni, és főként nem lehet ezeket az információkat értelmezni, világképbe beilleszteni csak egyénileg. /Erre csak különleges, legalább németh-lászlói nagyságrendű szellemek képesek./ Társak, együtt gondolkodó és gondolkodtató társak kellenek. Sarkítottan fogalmazva: a korszerű általános műveltség csak közösségi formákban sajátítható el és tartható fenn. Márpedig ma Magyarországon az értelmiség önművelésének, művelődésének közösségi formái gyakorlatilag nincsenek. /Néhány jól működő TIT-klub tekinthető ilyennek, egy-két értelmiségi klub és kör, a HNF néhány csoportja; ezek hatóköre azonban az értelmiségnek csak töredékére terjed ki./ Ilymódon értelmiségünk zömére az egyéni művelődés jellemző, ami viszont a fentebb mondottak értelmében csak ritkán lehet teljes értékű.

Mit mondhatunk összefoglalóan az értelmiség művelődéséről? A kép, amelyet felrajzolhattunk, nem tulságosan megnyugtató. Holott ahhoz, hogy az értelmiség társadalmi érvényű kulturaközvetítő funkcióját elláthassa, mindenekelőtt magának kell folyamatosan töltökeznie. A közművelődés és értelmiség viszonyáról gondolkodván kulcsfontosságú feladatnak látszik tehát azon töprengeni, hogyan lehetne az értelmiség művelődésének a jelenleginél hatékonyabb formáit megteremteni.

5./ Az értelmiség, mint kulturaközvetítő - az értelmiség népművelői szerepe. Érdeemes először néhány - habár nagyon hozzátartozó - adatot áttekinteni arról, hogy az értelmiségieknek mekkora hányada vesz részt valamilyen formában a közművelődésben.

Az 1970. évi népszámlálás szerint a művészeti és népművelési foglalkozásuk száma összevéve nem egészen 8 000. Ehhez hozzászámítható az amatőr művészeti együttesek és a különböző /részben tudományos/ szakkörök 13 000 vezetője, a kb. 23 000 TIT-tag /ámbar itt már minden bizonytalansággal igen erős az átfedés mindkét előző csoporttal/, valamint - a határokat meglehetősen szélesre vonva - az újságírók, rádiósok, tévések néhány ezres serege. A teljes összeg, ha nagyon bőkezűen számolunk, közelíti az ötvenezretet. A felsőfokú végzettségű aktív keresők száma nagyjából 300 000. Közülük tehát - durván számolva - minden hatodik vesz részt a közművelődésben.

/Megjegyzendő, hogy a kulturaközvetítés természetesen ennél jóval tágabb fogalom. Annak becslésére, hogy a nem szervezett, esetleg nem is szándékos és tudatos kulturaközvetítésben - pl. a modell-szerep, a magatartási mintaadás - az értelmiségnek mekkora hányada és hogyan vesz részt, nem vállalkozom./

Mármost hogyan értékeljük a számokat? Nagy ez a hányad, vagy kicsi, vagy esetleg éppen a megfelelő? Nem hiszem, hogy pusztán a számok alapján eldönthető kérdés. A számok mögé kell néznünk.

Vegyük például a TIT tagjait. 23 000 fő, imponáló szám. De vajon valamennyien népművelők, abban az értelemben, hogy rendszeresen és hatékonyan foglalkoznak ismeretközvetítéssel? A rendelkezésünkre álló, különböző forrásokból származó információk szerint a TIT-tagok nagyobbik hányada csak évi néhány, alkalmasszerű előadással vesz részt a Társulat munkájában. Van továbbá számos olyan tag, aki ugyan rendszeresen tart előadásokat, de lényegében mindegyiket más-más közönségnek. Holott, a közművelődés lényegi kérdésének tartom, hogy valódi hatást csak tartós személyes ráhatással lehet elérni. Én a teljesér-

tékü népművelői szerepet nem abban látom, ha valaki, bármennyire rendszeresen is, de mindig más-más közegben, tehát szükségképpen spóradikusan, egymással semmiképpen össze nem függő alkalmak során terjeszt ismereteket. Az igazi népművelői munka az, ha valaki egy közösség vezetőjeként /kovászembereként/ tevékenykedik /pontosabban: él benne a közösségben/. A TIT jelenlegi szervezési rendje ezt a fajta közösségteremtő /tehát valóban a közművelődést megvalósító/ népművelői munkát csak ritka kivételes esetekben teszi lehetővé. Ily módon viszont - s ezzel ismét sarkosan kell fogalmazni - a TIT tagjainak csak kisebbik része, alkalmasint csak töredéke tekinthető a közművelődési folyamat teljesértékű munkatársának.^x

Az ötvenezres számot tehát erősen csökkentemünk kell. Ezzel azonban még nem válaszoltunk a "sok vagy kevés" kérdésére. Meg kell próbálkozni - bármennyire bizonytalan és vitatható a becslés - a szükségletek oldaláról közelíteni.

A közművelődésnek abból a modelljéből indulok ki, amely szerint a leghatékonyabb forma a koncepciózusan irányított, de az öntevékenység kibontakozására is tág teret biztosító művelődő közösségek szervezése-szerveződése, életre segítése. Ilyenfajta közösség irányítójaként /kovászemberként/ egy-egy nem főfoglalkozásban népművelő értelmiségi legfeljebb 50 emberrel tud foglalkozni. Ha a 15 éves és idősebb népességnek csak a felét veszem, mint a közművelődés potenciális résztvevőit, akkor ennek a négymilliós tömegnek az ellátására nagyjából 80 000 értelmiséginek a közművelődésben való aktív részvételére volna szükség. Reális követelmény ez? Azt hiszem igen. Meggyőződéseim, hogy a diplomás értelmiségiek közül nagyjából minden negyedik

^x Egyetértve a szerző hipotézisével, megjegyezzük, hogy ez volt a helyzet jellemzője mintegy évtizede. Társulatunk felismerte a továbbképzés útját, s mára már alapvetően megváltoztatta működési feltételeit. /A szerkesztő/

képes is, és adott körülmények között hajlandó is a viszonylag intenzív népművelői munkára. Ha ez így van, akkor a feladat is adott: meg kell keresnünk azokat a legkedvezőbb szervezeti formákat, és ki kell munkálni azokat a hatékony motivációs rendszereket, amelyekben és amelyek hatására a jelenleginél három-négyszer több értelmiségi tud és hajlandó aktív részt vállalni a közművelődés feladatainak megoldásából.

6./ Végül, ha csak vázaltszerűen is, megkísérlem felvázolni azokat a formákat - illetve néhányat azok közül a formák közül -, amelyekben véleményem és tapasztalataim szerint az értelmiség népművelői tevékenysége elképzelhető.

a/ A kulturaközvetítés formái. E kérdésben az alapvető kiinduló pontom az, hogy az egyének művelődését a mindennapi tevékenységek szerkezetéhez, ezen belül is elsősorban az e szerkezet rendező elvét jelentő munkatevékenységhez kell és lehet kapcsolni, abból lehet mintegy kinövesztetni. /Mindenekelőtt azért, mert itt a legegységértelműbb a művelődésben való érdekeltség; itt a legvilágosabb, hogy a műveltség nem ön cél, hanem a társadalom-megismerés, a társadalomban való eligazodás, a helyesebb társadalmi cselekvés, végső soron az ember teljesebb önmegvalósításának eszköze./

Az értelmiség népművelői munkája első fokozatainak szintere tehát a munkahely /mégpedig természetes módon adódva a saját munkahely/ lehet, tartalma pedig szorosabb-lazább szálakon kötődhet az ott végzett munkához, illetve az értelmiségi saját szakmájához.

A legegyszerűbb forma itt a közvetlenül a munkavégzéshez kapcsolódó, de a szokásos technológiai utasításon már túlmenő információ- /ismeret-/ átadás. Pl.: az agronómus nemcsak azt mondja el, hogy egy növényvédő vegyszert hogyan kell kezelni, hanem azt is, hogy miért éppen úgy. Egy ettől alig elválasztható következő forma az lehet, amikor az értelmiségi a közvetlen munkától eltávolodó, de valamiképpen még mindig azzal kapcsolatos ismereteket ad át. Pl.: gépgyár mérnöke egy új gyár-

tóisor beállításakor a műhely valamennyi dolgozójával szót vált - esetleg több alkalommal is - a gyártóisor egészének működési elvéről, termelékenységéről, gazdasági hasznáról stb. Itt már egészen határozottan műszaki-közgazdasági szemléletformálásról lehet szó. A munkahelyen belüli harmadik forma az lehet, amikor az ott dolgozókból olyan művelődő közösség szerveződik - ez lehet akár egy szocialista brigád, akár másként szerveződött együttes -, amely viszonylag rendszeresen foglalkozik a munkavégzés szükségletein túlmutató ismeretek elsajátításával. Ilyenre példa az az agronómusok által vezetett "téli tanfolyam", amelyen a kiskertekben történő gazdálkodás célszerű módozatairól esett szó.

Végezhetnek értelmiségiek népművelői munkát a munkahelyen kívül - pl.: művelődési házban - is. Itt két alaptípust különböztet meg. Az egyik az adott értelmiségi szakmájához kapcsolódó tevékenység. Pl.: mérnök barkácsszakkört, agronómus kertbarátok körét, magyartanár irodalmi színpadot vezet stb. A másik a nem a szakmához kötődő munka. Ennek nagyon sok változata lehetséges. Így ilyen pl. valamilyen politikai vitakör vagy tanfolyam vezetése, és ilyen az adott értelmiségi egyéni kedvteléséből következő munka is /mérnök helyismereti szakkört vezet, orvos sporttevékenységet szervez stb./.

Ezekben a formákban az értelmiségiek mint egyének vannak jelen. Léteznek - ha csak csirákban, kezdeményekben is - közösségi formák. Erdemes ezek néhányáról is szót ejteni.

b/ Néhány példa az értelmiségiek együttes /közművelődési jellegű/ cselekvésére.

A Hazafias Népfront inkább falvakban, de több helyütt városokban is főként értelmiségiekből álló olyan munkacsoportokat szervezett és működtet, amelyek részt vesznek a település közművelődési koncepciójának kialakításában és a konkrét tervek elkészítésében. Néhány helyen ezek a munkacsoportok nemcsak érdemi munkát végeznek, hanem együttgondolkodó, erős integrációt mutató közösséggé alakultak. Így egyúttal az értelmiség önművelődésének is fórumaivá váltak.

Tulajdonképpen ezeknek a munkacsoportoknak az állandósított, általánosabb feladatkört is felvállaló formáinak tekinthetők a szintén a Népfront által kezdeményezett művelődési közösségek. Ezek már tágasabb alakulatok, korántsem csak értelmiségi a tagjaik. Épp az a lényegük, hogy a közművelődés közös dolgairól együtt gondolkodjanak értelmiségi és nem-értelmiségi, hogy jó esetben, közösen cselekedjenek is. Még nem sok igazán jól működő ilyen közösség létezik. De vannak, egyértelműen bizonyítva, hogy lehetséges a ma társadalmi körülményei között a jövő csiráinak kibontakoztatása.

Végül harmadikként egy egészen más jellegű közművelődési kísérletet, az olvasótáborokat szeretném megemlíteni. Nem feladatom itt általában az olvasótábori mozgalom ismertetése és értékelése; egyetlen mozzanat tartozik csak a téma gondolatmenetének keretei közé. Jelesül az, hogy a jó olvasótábort csak is több, különböző szakmájú értelmiségi csapatmunkája hozhatja létre. Az igazán jó tábor vezetői között van író, zenész, képzőművész, társadalom- és természettudós egyaránt. És ők - ez a tábor lényege - nem külön-külön dolgoznak, nem maradnak saját szakmájuk jól behatárolható keretei között. A tábor egész gondolati folyamatát a különböző szakmákból eredő különböző szemléletmódok, az egyazon téma különböző megközelítéseinek folytonos egymásra vonatkoztatása adja. Így a résztvevők - többnyire általános iskolások vagy szakmunkástanulók - előtt is komplexebb, teljesebb világkép bontakozik ki, de szükségszerűen végbemegy a tábort vezető értelmiségi együttgondolkodása, egymásra hatása következtében mindannyiuk világszemléletének, világképének tágulása, gazdagodása is. Ugy is mondhatnám, hogy az olvasótábor ebben az értelemben nemcsak a résztvevő fiatalok számára nevelési kísérlet, hanem a vezető /többnyire fiatal/ értelmiségi önnevelő műhelye is.

Jól tudom - ismétlem -, hogy a közművelődés és az értelmiség viszonyának problémakörét a fentiekkel korántsem merítettem ki. Mégis, talán ennyiből is kitűnik, hogy bőséggel vannak feladataink ezen a téren is; de érzékeltetni próbáltam

azt is, hogy vannak lehetőségeink, és vannak olyan megvalósult és megvalósulóban lévő kezdemények, amelyekre a továbbiakban építeni lehet.

/ ÉRTELMISÉG ÉS BESZÉDKULTURA^x

Távol áll tőlem, hogy az értelmiség fogalmáról valami-féle meghatározást kívánjak adni, akár tartalmi jegyeinek felsorolásával, akár terjedelmét próbálván körülhatárolni. Ezzel a feladattal nálam illetékesebbek birkóznak /talán ugy is mondhatnám: küszködnek/; miért épp én akarjam megtalálni a bölcsök követi! - Valami fogódzót azonban mégis kell keresnem a magam számára, hogy a cimben jelzett kérdést megközelíthessem. De hadd tegyek ehhez egy rövidke kerülőt /hátha mégsem mindig az egyenes a legrövidebb út/!

Hogy mi a mondat - írta egyik szép dolgozatában Berrár Jolán kollégám -, annak dolgában jó két évezred nyelvészei sem tudtak egyetértésre jutni. De hogy mi mondat - vagyis hogy egy nyelvi alakulat adott esetben és helyzetben mondat-e vagy sem -, annak megítélésében szinte teljesen egybevág a legkülönbözőbb felfogású kutatók véleménye. S időben nem túl távol Berrár Jolánnak ettől az írásától egy másik kiváló pályatársunk, Balázs János, ilyen címen hirdetett előadást a Magyar Nyelvtudományi Társaságban: "Mi a mondat, és mi mondat?" - Talán érezhető a példa szándéka és ereje. Mindketten arra ébredtek rá, hogy adott esetben /s én bővitem ki: adódó más esetekben is/ könnyebb és eredményesebb az egyednek /vagy: egyedinek/ valamely típusba tartozását megállapítani, mint magát a típust meghatározni, körülírni.

^x Ez az előadás nem Nyári Egyetemünk keretében hangzott el, témája alapján azonban e kötetünkbe kíváncsozott. - A szerkesztők.

1./ Az iménti kis kitérővel próbálnám indokolni vagy legalábbis magyarázni: miért beszélek a továbbiakban hol "értelmiség"-ről, hol "értelmiségi/ek/"-ről. Nem mintha azt akarnám mondani, hogy az értelmiség semmivel sem több vagy más, mint az értelmiségiek pusztja egyítése, valamiféle matematikus összege. Csak arra kívánnék utalni, hogy az "értelmiség" kategóriája az "értelmiségiek"-ben valósul meg, vagy még inkább: belőlük áll össze és kristályosodik ki; s így a tapasztalati megközelítés a különösnek bekapcsolásával átsegíthet bennünket az általános meghatározottságának hiányán.

A magunk számára most az értelmiség /ha tetszik: az értelmiségi, mint társadalmi egyed/ jellemzői közül az első és legfontosabb: a tanultságnak egy bizonyos foka. Aki tullendült az egyre általánosabbá váló középfoku tanulmányok szintjén /beléjük érte a gimnáziumok mellett nemcsak a szakközépiskolát, hanem a szakmunkásképző intézeteket is/, azaz valamiféle felsőoktatási ágazatban valamilyen képesítést szerzett /akár egyetemen, akár hagyományos főiskolán vagy újonnan felsőfokusított intézményben/, az egyben jogot és lehetőséget kapott arra, hogy értelmiségi jellegű beosztásokban működjék. Régebben erre jogosító végzettségnek számított a gimnáziumi érettségi /bár korántsem minden fajtája a középiskolai végzettségnek/; ma azt már meg kell fejlelni, ki kell egészíteni valamilyen fajta továbbtanulással.

Már ebből is világos, hogy az értelmiséget /vagy itt valóban realisabb azt mondani: az értelmiségit/ elsősorban az egy bizonyos irányba mutató szakismereti többlete jellemzi; akár humán, akár természettudományos, akár technikai területen. Ámde akkor mitől értelmiségi, miért nem egyszerűen általában felül képesített szakmunkás? Nyilvánvaló: azért, mert ezzel az ismeretbeli többlettel együtt /s vele nemcsak időbeli, hanem okszerű összefüggésben/ megszerzett egy látókör- és látásmódbeli többletet is, amely tulmutat a pusztja szakmai felkészültségen. Vagyis az értelmiségit nem az teszi azzá, hogy bizonyos területen többlet tud, hanem az, hogy ennek révén általában is másképpen lát. Nagyobb foku benne - leg-

alábbis elvben - a képesség meg az igény a pontos fogalomalkotásra meg a valóságbeli összefüggéseket árnyaltabban tükröző gondolatfűzésre, mint a kevesebb iskolázás után és inkább tapasztalati szinten egyébként ugyanolyan hasznosan működő nem-értelmiségekben.

Egy másik - témánk szempontjából nem kevésbé jelentős - jellemzője az értelmiségnek /talán itt is pontosabb, ha így mondjuk: az értelmiséginek/ az, hogy az imént taglalt szakismereti többlete révén általában valamiféle vezető szerepet tölt be; ha hivatali beosztását tekintve nem is, a valóságos munka- és döntéshelyzetekben mindenképpen. De ha nem vezető, akkor is minta; amit lehet követni vagy elutasítani, elismerni vagy elítélni, csak épp figyelmen kívül hagyni nem.

2./ S most közelítsünk a kérdéshez egy egészen eltérő oldalról: a nyelviség felől. A "nyelviségről" itt csak annyit: az emberi társadalmaknak azt a csodálatos vívmányát nevezem így, amely lehetővé teszi számukra, hogy az állatvilág fejlettebb fajai által is használatos egydimenziós kommunikációs rendszer helyett /amelyben funkcionálisan tagolatlan, formájukban biológiai kötöttségű, használatukban reagálásszerűen megjelenő jelzések szerepelnek/ egy minőségileg továbbfejlődött, kétdimenziós kommunikációs rendszert használjon /amely olyan - funkcionálisan tagolt s ezért ábrázoló erejű - jelzések soraként jellemezhető, melyek maguk is komplexek, hiszen társadalmi konvencionálisitáson alapuló és fogalomtükröző értékű jelekből szerkeszthetők meg/. - Ez az új kommunikációs rendszer - vagy találóbbr így nevezni: kommunikációs módszer - a jelhasználat révén függetlenedik a közvetlen külső ingerhelyzettől; s eszközévé válik az emlékezésnek is /mert arról is tudunk beszélni, ami már csak volt/, meg a tervezésnek is /mert azt is segít mások számára megformálni, ami csak lesz, ami még csak a gondolatunkban él/.

Ez a nyelviség fogja át az egyént, aki biológiailag beleszületik a társadalomba, de mentálisan csak a beléje nevelődés révén válik tagjává. Így a kisgyermek nyelvi fejlődése egy-

ben kognitív /azaz ismeretbeli, de mondhatjuk akár így: ismeretelméleti/ fejlődését is jelenti. Hiszen a szavak és egyéb nyelvi eszközök révén a valóság dolgaival ismerkedik, meg persze tulajdonságaikkal, mozgásformáikkal, kapcsolataik fajtaival; s már legelső kéttagú mondata logikai ítélet, azaz tudatbeli tükröződése a valóság alapszerkezetének.

A társadalom nyelviségének - s benne az egyénekének is persze - durván és elnagyoltan három rétegével kell számolnunk. A legelső /és legelső egyben/ a családias-mindennapi nyelvhasználati réteg. Ez spontán, majdhogynem reagálásszerű /ugy beszéljük, "ahogy a szánkra jön"/, pontosságra nem törekvő /mert ugyis visszakérdez a partner, ha kell/, kevésbé igényes; aktív és passzív oldala teljes egyensúlyban van /az egyik pillanatban beszélők vagyunk, a másokban már hallgatók/. - A legfelső réteg a kulturális-szépirodalmi. Társadalmi vonatkozásban ez a logikimiveltebb, esztétikai igényű forma; az egyénre a legkomplexebb hatású: értelmileg tájékoztatja, érzelmeiben hangolja, akarataiban befolyásolja. Ám az egyén ezzel a réteggel való érintkezése közben passzív fél, egyértelműen befogadó; a nyelvhasználatnak ezt a szintjét élvezheti, de aligha művelheti; és a rája tett hatásnak /a megértés pontosságának, az érzelmi hangolódás adekváltságának stb./ nincs semmiféle kontrollja.

Melyik a középső réteg? - a szakmai-közéleti nyelvhasználaté. Ez is a mindennapokat fogja át, de a magánéletinél magasabb szinten. Így annak fölötte áll, de még az élethez tapadva; nem a levegőben lebegve /mint a kulturális-szépirodalmi/. Ennek a rétegnek az egyén nemcsak "hallgatója", befogadója, hanem "beszélője", művelője is. S itt a megértésnek meg a használatnak egyaránt megvan az ellenőrzése, helyességüknek-helytelenségüknek azonnali visszajelzése. Ezért a szóismeret és szóválasztás pontossága a fogalmak tisztázottságát, a mondat- és szövegszerkesztés gondossága az ismeretek és gondolatok letisztultságát igényli - és tükrözi persze. Így hát ez a nyelvhasználati "középréteg" a társadalom és az egyén megismerés- és gondolkodásbeli fejlődésének valójában alaprétege, hiszen kulcshelyzetű bázisa.

Talán érezni már: hogyan kapcsolódik össze a most felvezetett vonal az előbbivel, s a kettő együtt az értelmiségnek beszédkulturánkbeli súlyával, szerepével. Hiszen azt láttuk: az értelmiség - illetőleg konkrétan: az értelmiségi - mindig a szakismereteknek valamelyik területén bir többlettel az átlaghoz képest, mélyebb belelátással abba, s ennek révén másfajta rálátással a valóság egészére; helyzeténél fogva pedig szükségszerűen egyfajta tekintélyt képvisel, vagyis akkor is mérvadó, ha nem hangadó. Így /ha tudja, ha nem/ nyelvi magatartása minta a szóhasználatban és a mondatfűzésben, vagyis a fogalomismeret és a gondolatformálás /s rajtuk keresztül a valóságismeret és valóságtükrözés/ árnyaltságában; s nemkevésbé - említett presztizshelyzeténél fogva - igényességi szintjében is.

3./ Az értelmiség ebben a tekintetben persze nem most vált mintává, mindig is az volt. Csakhogy a felszabadulásig lényegesen kisebb volt a létszáma, egyneműbb az állaga, általában több generációs az előzménye; - és jóval szűkebb volt az a réteg is, amelyik mintának tekintette, mintájaként figyelte és követte. - Most viszont egyre több jelből látni, hogy az elmúlt egy-másfél évtizedben ugrásszerűen megnőtt a közérdeklődés anyanyelvünk dolgai iránt. Uttörőgyerekek nyelvművelő órseitől pártkongresszusi és parlamenti vitákig újból és újból előbukkán a téma: tanuljunk beszélni, és tanítsunk meg rá minél többeket. Társadalmunk érzi - s a benne élő egyének közül is egyre több, ki-ki a maga bőrén -, hogy a szocialista demokratizmus kiszélesedésének, a közéleti és az üzemi beleszólási jog érvényesítésének bizony nem sokan jutottak még a valóságos gyakorlataig. S közülük számosan azért nem /vagy legalábbis: azért sem/, mert nem birtokolják még hozzá megfelelő fokon és szinten az egyik igen fontos eszközt: a nyelvet.

Pedig amint levegő nélkül nincs biológiai élet, ugyanúgy nem létezhet nyelv nélkül társadalmiság, s a biztos és pontos egyéni nyelvismeret-nyelvhasználat nélkül valódi, kö-

zösségi értékű és hatású önkifejtés. A nyelv a társadalmi embernek társadalmi levegője: nemcsak a társadalom hat ennek segítségével őrá már születése pillanatától, hanem ő maga is csak ennek használatával tudja a közösségnek teljes értékien visszaadni önmagát. Gondolhatja magában a legszebbet, a legjobbbat; lehetnek korszakalkotó ötletei, szándékai: a kívüllég, a többi egyén csak annyit észlel, a kívülálló mindössze annyit foghat fel ebből, amennyit ő maga meg tud fogalmazni belőle.

Ám a tömegek nyelvhasználati kulturáját a társadalmi igények és lehetőségek csak serkentik; valójában a minták alakítják. S a mintát - szakmában, tudományban, közéletben - az értelmiség szolgáltatja, ha öntudatlanul is. A mérnök, a tisztviselő, a politikus, az ismeretterjesztő előadó; azaz minden ember, aki az életnek valamilyen - akár csak egyetlen kis lépcsőfokkal - "magasabb" helyéről szólal meg, akár írásban, akár élőszóban. - Műveltségünknek is, közéletünknek is minden területe - legalábbis nyelvhasználati formáját tekintve, bár korántsem csak abban - ennek a "fölülről lefelé" irányuló hatásnak jegyében alakul, ennek függvényében áll.

S ez bizony nemcsak felelős helyzetet jelent, hanem veszélyekkel terheset. Akkor válik ez világossá, ha felmérjük, hogy éppen tudományosságunk és közéletiségünk nyelvhasználata az, amely történelmileg nem "felőtt" a magánéletiből, a köznapiból, hanem maga is "lefelé" közelít hozzá. S honnan? - a latin majd német emlékün nevelkedett /most már szláv hatásoktól sem mentes/ és a bürokratikus igazgatási szemlélet lerakódásaival is feldusított válfajból. Amelyet a fogalmak megközelítésében, az új fogalmakat hordozó-rögzítő szavak megalkotásában is egy túlünk idegen szemléletmódot tükröző és terjesztő módszer eluralkodása jellemez /ti. a szóképzés helyett a szóösszetétel tulsulya/; s amelyben ráadásul a gondolatok részletező kifejtésére sem a finnugor szemléletünknek jobban megfelelő, hanem az indogermánból - eléggé torzul - átültetett szerkesztésmód vált uralkodóvá /ti. rövid tagmondatos összetett mondatok helyett szerkezetesen zsufolt "egysze-

riek" használata, amelyben vagy a gondolatmenet válik követ-
hetetlenné vagy a részletek áttekinthetetlenné/.

S ez a kétféle /vagy igazabban mondva: kétfajta/ kifeje-
zés- és szemléletmód nehezen ér - és nehezen érik - össze.
A magánéletbeli gondolkodásnak és beszédtevékenységnek így a
hagyományos nyelvi gondolkodás és szerkesztésmód az alapja, a
szakmainak-közéletinek egy másik, egy ettől elidegenedett.
Ezért van az, hogy aki a nyilvánosság előtt megszólal /ha a
legkisebb előtt is/, nemhogy "Vigyázz!"-állásba vágná magát
nyelvileg, hanem tótágast áll mindjárt, mintegy kibukik ön-
magából. Saját bokáját kerülgeti megkezdett és be nem feje-
ződő mondataiban botladozva; vagy belebukik a papírjába, s
onnan olvassa az előre megkanyargatott mondatkigyókat; nem
a megoldást keresve /az parlagi volna/, hanem "a megoldás mi-
kénti módozatait"; s nem is arról szólván, hogy az előadásso-
rozatról elég sok nő hiányzott /hisz még megsértene valakit ve-
le/, hanem hogy "elég gyakran történtek hiányzások, főleg a nők
terén".

4./ Ugy láttuk: az értelmiség, illetőleg az értelmiségi - fo-
galomalkotás, gondolatfűzés készségében és gyakorlatában, s
főleg: a valóság valamely szűkebb területébe való mélyebb és
elemzőbb belelátásával - megszerzett egyfajta többletet. Épp
ettől értelmiség, illetőleg értelmiségi. Ám ez a többlet nem-
csak képesít és jogosít bizonyos munkakörök betöltésére, meg-
határozott pozíciók elfoglalására, hanem egyre és másra köte-
lez is. Mindenekelőtt a megszerzett ismerettöbbletnek szakmai
tevékenykedése során való alkalmazására, gyümölcsöztetésére
persze; - de nem kevésbé a továbbadására is. Így válik az ér-
telmiségi rangtól olvászthatatlanná az ismeretterjesztői
felelősség.

S itt is belöutközünk a nyelviségnek jó néhány problé-
májába. Mert az ismeretterjesztéshez nem elég az, hogy a kér-
déses tárgyról sokat tudjunk. Még az sem, hogy pontosan ki
tudjuk fejezni ezeket az ismereteket. Az ismeretterjesztő elő-
adás, beszélgetés nem szakkonferenciái fejtegetés. A fő fela-
data nem a helyes kifejezése, hanem az eredményes átadása a

gondolatoknak. Nem úgy kell fogalmaznunk tehát, hogy - szóbeli vagy írásbeli - megnyilatkozásunk, szövegünk pontosan azt hordozza, amit az adott kérdésről tudunk, gondolunk, hanem úgy, hogy szövegünk olvasója vagy hallgatója pontosan azt értse, azt tudja meg belőle, amit ismereteinkből-gondolatainkból tudatni kívánunk vele.

Egy-két ismerős példát csak! "Az imprinting, mint minden tanulási mód, generalizációs tendenciát mutat, és így - a kritérium tekintetében - korántsem merev és irreverzibilis." Ez a szöveg jó és értelmes; de csak azon kevesek számára, akik a pedagógiában meg a fejlődéslélektanban otthon vannak. Másoknak semmit sem mond. - S ugyanígy: "Vágathajtásnál a jövesztésnek fontos feladata a meddő leválasztása, akár a főtében, akár a talpon folytatódik az ércesedés." Ebben még idegen szó sincs; s mégsem elég magyarul tudni hozzá, "bányászul" is érteni kellene. S aki nem ért, annak ezpusztába kiáltott szó. - Gondolunk-e vajon mindezekre, amikor "infrastrukturák"-kal, egyebekkel dobálózunk, szakmán kívül állók előtt!

Vannak azután megfontolnivalók a mondatszerkesztésben is. Nemcsak a pillanatnyi félreérthetőség a veszély /a jellemző példatípusok: "A kiállításra megérkezett Eötvös Loránd, a nagy fizikus, szinte valamennyi műszere"; vagy: "Kerülgették a cementet, téglát a telepre hordó teherautókat"/, bár az sem lebecsülendő. A már említett -indogermán szellemű, de finnugor szórendi megoldásu - zsufozó-feszítő alászerkesztés akkor is akadályos lehet a megértésnek, a gondolatátadásnak - segítőtje, megvalósítója helyett -, ha rövidzárlatot nem okoz. Figyeljük ezt: "Német építőmunkások elterjesztette, lényegében végző, s így hálaadó áldomásfajta a később - a kitűzött gallyról - bokrétaünnepnek elnevezett áldomás" /egy rádióműsorból, amelynek egyszeri, egyetlen hallásra kellene hatnia!/.

Stiluskérdések ezek? Nem: legalábbis kommunikációs horderejűek; de valójában egész közművelődésünket, egész társadalmi fejlődésünket érintőek. Mert az effajta "segítséggel" tartalmilag is igen keveset adunk; példában meg épp a legrosszabbat: nemcsak érthetlent, hanem követhetlent.

5./ Gondolunk-e ennek a felelősségére; s a mindenfajta értelmiségi megnyilatkozásokéra egyáltalán! Megadjuk-e a szóbeli és írásbeli nyelvhasználatnak, a szöveg- és beszédkulturának az értelmiségi nevelésben azt a gondozást, amely - társadalmi hordereje folytán - megilletné?

Aligha!

Még a leendő nevelők közül is ki kap, ki nem kap alapképzést beszédkulturából, beszédművelésből. Ennek mennyisége alulról fölfelé szűkül. Az óvónők képzésében jelentős súlyu a beszédoktatás /meg a beszédoktatás oktatása/; valamelyest még az alsó tagozatos nevelőnek készülő tanítójelöltkében is. Ám a leendő tanárok, a kora-tizenévesek majdani nevelői, ha főiskolára járnak, már csak éppen valamicskét kapnak belőle /egy félévnyit/; alig többet figyelmeztető izelítőnél. Akik meg egyetemeinken készülnek középfoku /gimnáziumi, szak-középiskolai, szakmunkásképzőbeli/ oktatói munkára, azok közül már csak a magyar szakosokat érinti meg a beszédművelés, illetőleg inkább csak a szele. A más szakosokat még az sem! Pedig - a maga pozitív vagy negatív példájával - minden nevelő tényezője lesz az iskolában az anyanyelvi nevelésnek. Hogy jó vagy rossz hatásu-e, az a véletlen dolga marad. S ez bizony hátráltatja azoknak a törekvéseknek az érvényesülését, amelyekkel közoktatásunk az anyanyelvi nevelés hatékonyabbá tétele érdekében mostanában próbálkozik.

Mert - ha tudja, ha nem - anyanyelvi nevelést folytat minden tanár, aki az anyanyelvű nevelésben részt vesz. A földrajz, a biológia, a kémia oktatója, mikor szakkifejezéseket vagy épp meghatározásokat tanít, a pontos fogalomalkotás készségét edz/het/i. S ha "feleltetne" /ami egyre kevésbé szokás, mert kiszorítják a pusztá reagálással megelégedő tesztek, röpdolgozatok/, arra készítené a tanulót, hogy egy-egy szűkebb ismeretkör anyagát úgy gondolja át, ahogyan azt a pontos kifejtés, az értető ismeretátadás igény szintje megkívánja. - De ma ettől /már és még/ messze állunk; még az "általános műveltséget nyújtó" gimnáziumi oktatásformában is.

Hát még a szakértelmiséget nevelő főiskolákon, egyetemeken! - Pedig hát beszélni fog az üzemi vegyész is: emberekkel foglalkozik, utasít, oktat, magyaráz. S egyben közéleti ember lesz, aki referál, vitázik, felszólal, tájékoztatást ad. - A végzett jogásznak meg majdhogynem kenyere a beszéd, akár ügyvéd lesz, akár bíró, akár jogtanácsos, akár igazgatási dolgozó, később ugyanott vezető. - S az sem közömbös a betegnek /az én nemzedékem jól érzi már/, hogy orvosa pusztán információnak szánja-e a beszédet, vagy pedig kommunikációnak, azaz kétoldalu kapcsolat megvalósítójának, megfelelő tekintettel a partnerre!

Ritkán gondolunk mindezekre. Sőt! Nemegyszer kinevetjük - műhelyértekezleten, taggyűlésen, olykor rádióriport alanyaként - azt a dolgozót, aki a nagy elszánással megkezdett mondatot úgy felcifrázza, megkanyargatja, hogy be sem tudja fejezni a végén. S nem gondolunk rá: kitől is tanulta, s miért is nem beszél a maga nyelvén! Pedig hamar rájövönnek: nagyobb a hiba bennünk, mint őbenne. Hiszen ő csak "művelten" akar beszélni, "köznnyelven" szólni; s épp bennünket hallva alakulhattott ki benne az a tévhit, hogy ez a köznyelv, ez a nyilvános megszólalás illome!

Nem nevetnünk kell hát, hanem jobb mintát adni.

Ám ez magától nem megy. Magunk is örököltük közéletiségünknek ezt a hol fésületlen és lompos, hol meg tulságosan is igényeskedő beszédformáját. S a legkényelmesebb: hogy továbbörökítjük. Nem nézve: kiknek és hol beszélünk; nem kommunikációnak tekintve a beszédet, csak információnak, sőt: pusztán önkifejezésnek néha. Pedig a partner számára nemcsak a tartalom a lényeges, hanem a forma is. Az "olvasó" nemcsak olvasni akar a szemével, s a "hallgató" sem csupán hallgatni a fülével. Erteni is szeretné az agyával, amit olvas vagy hallgat; - s persze jó példát kapni egyben a maga mondanivalójának megformálásához.

Csak hogy mi sokszor nem valakinek írunk, valakihez szólunk, hanem csak úgy valamiről. Néha még arról sem pontosan,

csak úgy sebtében, odavetve. Érti, nem érti: az olvasó, a hallgató dolga már, nem a miénk.

6./ Mit tegyünk hát?

Töprengjünk el mindezekben, érezzük meg a ránk háruló felelősséget; s ne szégyelljünk tanulni se. Mert igaz: beszélni mindenki tud, akinek mozog a szája. Csak nem biztos, hogy hatásosan, hatékonyan. Ahogyan szaladni is tud mindenki, különösen, ha kergetik. De futni már tanulni kell; a futásnak fortélyai vannak, szabályai, esztétikája. Így van ez a beszéddel is. S hogy folytassam a hasonlatot: a közélet - de már a munka is - afféle mezei futóverseny. Nem az "élmezőnyé", a kiváltságosoké, mindenki benevezhet; de az alapszabályokat meg kell tartani, s nem is csak sebességben, hanem stílusban is.

És itt, a beszédformában, az érintkezési kulturában, az értelmiség a minta. Nemzeti méretű, jövőt formáló minta. Korántsem mindegy hát, hogy milyen!

TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK ÉS TÖMEKKOMMUNIKÁCIÓ

Napjainkban a tömegkommunikáció és ezen belül a televízió feladatáról igen széles körű vita folyik a legkülönbözőbb fórumokon. E vitáknak, amelyek egy-egy műsor vagy a műsorfolyam egésze körül kibontakoznak, szembetűnő sajátossága, hogy gyakran előfordul: az értelmiség és ezen belül az ún. alkotó értelmiség /művészek, tudósok, kritikusok/ vélekedése, illetve más társadalmi csoportok ítélete nagyon eltér egymástól, néha élesen összeütközik. Röviden és sarkítva fogalmazva: ami az alkotó értelmiségnek tetszik, az más társadalmi csoportoknak nem tetszik. Olyan konfliktus ez, amelyet a tömegkommunikációban naponta ítélünk; e problémát sokféle formában megfogalmazta már a művelődéstudományi irodalom. Először, ha itt az elit-kultúra és a tömegkultúra körüli vitákra utalunk; más összefüggésben szóba került már ez a probléma a magyar progresszió esoterikus voltáról folytatott vitákban is. A vita lényegében a kultúra demokratizálásának problémája körül forog. A tömegkommunikáció, a televízió nagy problémája éppen ebből adódik: a történelemben először vált lehetővé, hogy az audio-vizuális technika segítségével nagy tömegek /gyakorlatilag az egész magyar társadalom/ találkoznak a kultúra történelmi és új értékeivel; ez a találkozás drámai erővel hozza felszínre az értéktételekben lappangó ellentéteket, a különböző társadalmi csoportok /osztályok, rétegek/ eltérő érdek- és értékrendszereit. E problémához a magam részéről - az általános elméletek, viták taglalása helyett - a gyakorlati tapasztalatok oldaláról szeretnék hozzászólni; a gyakorlati tapasztalatokból kiindulva szeretnék néhány olyan általánosabb problémát felvetni, amelyek - megítélések szerint - közös gondunkat képezik.

A televíziót - a magam részéről - egy ún. audio-vizuális tömegkommunikációs technikának tekintem, hasonlóan a könyvnyomtatáshoz. Ezzel a technikával közvetíteni lehet a társadalmi tudat valamennyi tartalmát, a társadalmi tudat különböző objektívációit: a mindennapi tudattal összefüggő ismeretrendszereket, politikai információt, művészeti alkotásokat /művészeti ágazatonként/, tudományos ismereteket. Mindegyiket a maga történetileg kialakult - és a televízió audio-vizuális nyelvére adaptált kommunikációs formái, műfajai szerint. Szociológiai közelítésben ezt így is fogalmazhatjuk: a tömegkommunikáció, a televízió egy sajátos hidat jelent az ún. alkotó értelmiség és más társadalmi csoportok között, a technika közvetítésével egy széles körű párbeszédet tesz lehetővé az eltérő értékrendszerű társadalmi csoportok között; a vitákban, meg nem értésekben e párbeszéd zavarai, problémái tanulmányozhatók.

A sugárzásra kerülő műsorok fogadtatásáról - túl a személyes vélekedéseken - a közvéleménykutatás adataiból kaphatunk tájékoztatást. Ezeknek az adatoknak a megbízhatóságát sokan vitatják. Ezen lehet meditélni. Egy azonban tény: a közvélemény-kutatás által feltárt adatok /egy-egy műsort kb. hányan néznek meg, az ún. tetszési indexek/ olyan tendenciákat jeleznek, amelyeket nem lehet figyelmen kívül hagyni.

A műsorok fogadtatását - némi egyszerűsítéssel - két tényező határozza meg: az életmód s ezen belül a televízió-nézési szokások, illetve maga a műsor. Mindezt előre bocsátva vegyünk szemügyre néhány adatot, amelyet visszatérően jeleznek a közvélemény-kutatások:

1./ Kétségtelen tény, hogy a legtöbb nézőt azok a különböző értékű művészeti alkotások vonzzák, amelyek képesek szórakozási funkciót is betölteni. Ezt a szerteágazó problémát nem kívánom taglalni, csupán jelzem a probléma lényegét: a dilemma itt az, hogyan lehet az elementáris erővel jelentkező szórakozási igény kielégítését a művelődési érdekekkel, a művészeti értékkel összeegyeztetni, az egyre világosabban kirajzolódó ízlésirányzatokat értékes műalkotásokkal kielégíteni.

2./ A másik jelenség, amely az adatokból szemünkbe tűnik, hogy az un. ismeretterjesztő műsorok közül a legsikeresebbek, legnézettebbek a mindennapi élettel, a mindennapi tudat problémáival foglalkozó műsorok. Több évre visszatekintve megállapíthatjuk, hogy a legnézettebbek az ilyen műsorok: Jogi esetek, Születésünk titkai, Főzőcske, de okosan, Delta, Családi kör stb. Ezek népszerűsége gyakran az un. szórakoztató műsorok nézettségét is eléri /40-65 % között mozog; abszolút számokban kifejezve 1 %-os nézettség 75 000 fővel egyenlő/; e műsorok közös jellemzője, hogy e műsorszakok a mindennapi élet, a családi élet hétköznapi /egészségügyi, pszichológiai, társadalmi, jogi kérdéseivel/ foglalkoznak, a családi élet biztonságát, kultúráját próbálják szolgálni.

3./ Harmadik jelenségként érdemes a politikai műsorok fogadtatását is szemügyre venni. A televízióban, mint ez közsímert, a politikai műsoroknak meghatározott rendszere alakult ki; e rendszer gerincét a naponta háromszor jelentkező híradó, a hetenként jelentkező "A hét", és az alkalmankénti "Fórum" című műsor képezi. E periódikus műsorrendszerhez csatlakoznak más bel- és külpolitikai műsorok /pl. Nemzetközi stúdió stb./. A rendszeres politikai műsorok /híradó, A hét, Fórum/ nézettsége átlagosan 50-50 % között mozog, amiből - némi egyszerűsítéssel - arra következtethetünk: kb. az ország lakosságának a fele az, amely a politika eseményei iránt aktívan érdeklődik.

4./ Végezetül van a műsoroknak egy köre, amely azt a célt tűzi maga elé, hogy direkt módon propagálják, ismertessék a kultúra /a művészetek és a tudományok/ értékeit. Ide tartoznak a különféle művészeti, illetve tudományos magazinműsorok, sorozatok. /Filmszem, Művészeti Magazin, Nézőpont, Szemle stb./ Ezeknek a műsorszakoknak a nézettsége a tapasztalatok szerint kb. 3 és 15 % között mozog, hatókörük tehát az előzőekben ismertetett műsorszakoknál lényegesen szűkebb, a művészetekkel és a tudományokkal aktívan foglalkozók táborára terjed ki.

Az ismertetett tények és adatok azért is figyelemre méltóak, mivel ugyanazokat a problémákat jelzik, amelyeket más

művelődésszociológiai vizsgálatokból is ismerünk. Milyen következtetéseket vonhatunk le ezekből a tapasztalatokból?

Az első, amire érdemes felfigyelnünk: a mindennapi életben megfogalmazódó hétköznapi problémák, a családi élet biztonsága az a legfontosabb érték, amely körül nagy tömegek érdeklődése elrendeződik. Ha ismeretterjesztő, népművelő munkánk hatékonyságát, az értelmiségnek más társadalmi csoportokhoz való viszonyát javítani akarjuk, ezekre a kérdésekre nagyobb, a jelenleginél sokkal nagyobb figyelmet kellene fordítanunk.

Ehhez a tartalmi kérdéshez kapcsolódik a módszertani probléma is: a társadalomtudományi ismeretterjesztés csak akkor lehet hatékony, ha nem elvont elméleteket közvetítünk, hanem a mindennapi élet, a politikai gyakorlat által felvetett problémákra keresünk választ, segítségül hiva a társadalomtudományok ismeretrendszeit. Más szóval: ismeretterjesztő munkánk demokratizmusát, a különböző társadalmi csoportok és az értelmiség közötti párbeszédet, a két irányú kommunikációt kellene erősítenünk.

A társadalomtudományi ismeretterjesztés tervezése és szervezése jelenleg nem a mindennapi élet, a politika által felvetett problémákból, hanem a társadalomtudományok szakrendszeréből, a különböző szaktudományok /a közgazdaság, a szociológia, a jog stb./ által felvetett problémákból indul ki. Munkánk demokratizálása e szemlélet változtatását követeli. Ez a törekvés pontosan egybe vág a tudományon belül végbemenő változásokkal is. E problémát így fogalmazta meg Szentágothai János a Magyar Tudományos Akadémia közgyűlésén: "A tudomány fejlődésének mai szintjén a problémák csakugy, mint az eredményei iránt mutakozó társadalmi elvárás is, szinte kivétel nélkül nem a tudomány hagyományos diszciplináris tagozódása szerint, hanem interdiszciplinárisan: több tudomány, sokszor éppen természet- és társadalomtudományok együttműködésének parancsoló igényével jelentkeznek. Az osztályok az általuk összefogott tudományterületek gyorsuló differenciálódása folytán mind kevésbé alkalmasak a jelentkező tudományos tartalmi kérdésekben felelős vélemény-nyilvánításra."

A tömegkommunikációban szerzett tapasztalatok, úgy vélem, hasznosíthatók a köznevelődés más területein is. E módszertani kérdések, a mindennapi tudatnak az elméleti tudathoz való köz-
zelítése természetesen szorosan összefügg az értelmiség társadalmi helyzetével, a munkásosztályhoz való viszonyához is. E.Hobsbawm, a kiváló marxista történész mutatott rá egy tanulmányában: korunkban az értelmiség létszáma, politikai jelentősége növekszik, ugyanakkor fennáll a veszély, hogy az értelmiség szűk, belterjes szektává válik, ha nem építi ki, s mélyíti el a munkásosztályhoz fűződő kapcsolatait. E módszertani probléma csupán vetülete annak a mélyebb folyamatnak, amit Gramsci az "organikus értelmiség" problémájaként megfogalmazott.

Mindezek nyomán érzékelhető a társadalomtudományok és a tömegkommunikáció viszonyának bonyolult egymásra utaltsága, kölcsönös függősége a tényleges társadalmi folyamatoktól és azok fogalmi tükrözőjétől, az értelmiségtől.

A TERMÉSZETTUDOMÁNYI ISMERETEK VILÁGKÉP FORMÁLÓ
SZERELŐJE

Gondoljuk meg, mi a feladata társadalmunkban bármilyen foglalkozást űző embernek, pl. egy vízvezeték-szerelőnek. Elsőszámba teendője, hogy vízvezetékeket szereljen be, vagy javítson meg. Munkája során arra törekszik, hogy azt hibamentesen a legteljesebb szakértelemmel végezze. Ila hivatásnak tekintí foglalkozását, akkor élettapasztalatát felhasználva ujit is, és alkotóan alkalmazza ismereteit. Amennyiben pedig megkérdezik tőle, hogy mi is volt a hiba, illetve hogyan lehetne megszerkeszteni valamilyen berendezést, készséggel olmagyarázza és pedig úgy, hogy bizonyos alkatrészek szálneve helyett olyan kifejezést használ, amelyet a laikus is megért.

Ezzel lényegében tisztáztuk is, hogy hazánk bármely szakemberének mi a feladata. Minél teljesebb szakmai felkészültséggel lelkiismeretesen végezni munkáját és ismereteit, közérthetően átadni az érdeklődőknek.

Az előbbiekhöz csatlakozóan szeretnék még egy megjegyzést tenni. Általában a szakembereket három csoportba sorolhatjuk. Az első csoport, amely megszerezte az ilyen vagy olyan képesítést bizonyító papirokat, de nem érdekli a saját foglalkozása és hanyagul végzi el munkáját. Az ilyeneket kontárok-nak tekintem, akik ezen túl nem is törekednek arra, hogy elfogadható munkát nyújtsanak. A második csoportba azok tartoznak, akik arra törekkeznek, hogy a lehető legjobban elsajátítsák szakmájuk fogásait, ismereteit és lelkiismeretesen dolgoznak a társadalom megelégedésére. Őket becsüljük és foglalkozásuk mestereinek tekintjük. A harmadik csoport, mely a második

tulajdonságaival rendelkeznek, és ezen túlmenően veleszületett tehetséget hordoz, különös adottságot, mely új dolgok létrehozására képesíti. Ők minden szempontból hivatásszerűen üzik foglalkozásukat. Nevezhetjük őket mesterségük művészeinek. Tapasztalatom szerint így érdemes értékelni az embereket, hogy művésze, mestere vagy kontára választott foglalkozásának. Pontosabban fogalmazva nem a foglalkozásuk szerint kategorizálom az embereket. Nem mondom azt, hogy orvosnak lenni hivatás, és bórdiszművesnek lenni mesterség, ahogy ezt egy nem dícsérendő TV-műsorban hallottam, hanem az a felfogásom, hogy egy orvos is lehet művésze, mestere vagy kontára foglalkozásának, és ugyanezt mondhatom a bórdiszművesről vagy bármely más emberről.

A természettudományokkal foglalkozó szakemberek előtt is ez a három lehetőség áll. Azok, akik mesterei vagy művészei szakmájuknak, mindenkor kell, hogy készségesen és közérthetően megosszák tudásukat azokkal, akik eziránt érdeklődnek. Így érhető el, hogy növekedjék egy nép, esetünkben a magyar nép általános műveltsége.

Mindezek után néhány szót kell szólnunk az általános műveltségről. Az általános műveltség minden korban nagy szerepet játszott minden nép életében. Fogalma azonban történelmi kategória. A régi időkben pl. fontos ismeret volt, - ahogy Hegedüs Gyula írja - a cimertan. Ebből a tudományból ma ennyem könnyen meg lehetne buktatni, mégsem hinné senki, hogy ez súlyos hiánya általános műveltségemnek. A következő és hozánk már közeli korszak, a latinos műveltséget tartotta elsőrendűen fontosnak, a természettudományokat még szakismeretként kezelte, és nem tartotta az általános műveltség részének. Gyorsan változó korunkban együtt élnek azok az emberek, akik fiatal korukban a most ismertett kritériumok szerint ítélték meg az általános műveltséget, és azok, akik ugyanúgy a műveltség hiányosságának tekintik a rádió működésével vagy az atomenergia felszabadításával kapcsolatos nem kielégítő ismereteket, mint ahogyan a másik tábor annak tekinti a horátiusi tevékenység nem kellő ismeretét. Ebből származnak azok a nagy

sajtóviták, amelyek TV vagy rádiós vetélkedők során szoktak kitörni, amikor kiderül, hogy valamelyik középiskolás versenyző számára ismeretlen valami, ami nélkül régen a művelt embertől sem lehetett képzelni.

Az emberi ismeretek állandóan és egyre fokozódó ütemben szaporodnak. Így az általános műveltség tartalma is gyorsan változik. Ma már a természettudomány a humán tudománnyal ülékezve együttesen képezi az általános műveltséget. Vannak sajnos, akik e két tudományterület közé éket akarnak verni, noha összefonódásuk egyre természetesebb. A természettudományokat megpróbálják emberpusztítóknak, embertelennek ábrázolni és szembenállónak a humánummal. Ez a beállítást teljesen hamis. Gondoljuk csak el, valaki egyszer feltalálta a kést. A késsel nagyszerűen lehetett krumplit hámozni, lehetett szerszámokat készíteni, lehetett szobrokat faragni és lehetett embert ölni. Vajon bűne a kés feltalálójának, hogy találmányát elvetemült emberek ölésre is használják? Az atommag energiáját felszabadítva az emberiség óriási energiához jut, és olyan dolgok alkotására képes, melyeknek megvalósítása enélkül elképzelhetetlen lett volna. Ezt is fel lehet azonban használni emberölésre. A felfedezőnek ez nem bűne, mint ahogyan nem bűne a pilótának sem, aki ezt az általa ismeretlen fegyvert először leadta. De bűne a politikusoknak, vezérkari főnököknek, akikről furcsa módon eddig sem szindarabot nem irtak, sem filmet nem mutattak be. A rádióról Lenin azt mondta, hogy idő és távolság nélküli ujság. Jelentőségét igen nagyra becsülte. Ezzel a rádióval azonban nagyszerűen lehet akár többszáz kilométer távolságból aknákat felrobbantani, ha valakinek ez a célja. Bizom benne, hogy ennyi példa elegendő arra, hogy bárkit meggyőzzön, más kérdés a műveltség, a tudomány és a művészet fejlődése, és más kérdés, hogy az eredmények kinek a kezébe kerülnek, és mire fordítják.

A mi társadalmunkban a humán műveltség nem annak humanitás tartalmára utal, mert nálunk a természettudományok és a humán tudományok együtt szolgálják az emberiséget, a humánumot, és együttműködésük, barátságuk - reméljük - olyan lesz,

mint amilyennek La Fontain tekintette az igaz barátságot: "Olyan, mint az alkonyati árnyék, folyton növekszik, míg csak teljesen le nem megy a Nap".

Gyorsan változó korunkban mindkét tudomány részéről rendkívül fontos, hogy gondolkodásra neveljen. Humán és természettudományos szakembereknek egyaránt feladatuk a gondolkodás fejlesztése, az összefüggések megláttatása és az ismereteken túl a megértés biztosítása.

Elegendő az ipari termelésre gondolnunk. Egyre szaporodnak a mind bonyolultabb és mind több szakértelmet kívánó gépek. Az a marxista megállapítás, hogy eltűnik a szellemi és fizikai munka közötti különbség, már napjainkban kezd szemléletessé válni. Az új gépeken nem a betanított emberek tudnak eredményesen és gazdaságosan termelni, hanem akik meg is értették a berendezések működésének lényegét. Ilymódon okosan, alkotóan tudják azokat használni, és esetenként többet tudnak belőlük kihozni az előre tervezettnél. De nemcsak az ipari termelésben, hanem az élet minden területén megmutatkozik a műveltség és felkészültség jelentősége. Gyakran halljuk különböző sajnálatos esetekkel kapcsolatban, hogy nálunk még nem megfelelő a közlekedési intelligencia. Valójában nem a közlekedési intelligenciáról, hanem általában az intelligencia hiányáról van szó. Ez a hiány mindig abban nyilvánul meg, amit éppen teszünk, ha közlekedünk, akkor persze a közlekedésben. Az a kijelentés, hogy a tudomány - és merem állítani a közműveltség - termelőerő, ma már nagyon kézzelfogható, és bárki számára teljesen szemléletes.

Az eddigiek egyértelműen mutatják, hogy mennyire fontos kötelessége minden szakembernek, így a természettudományokkal foglalkozónak is, népe műveltségi színvonalának emelése.

A természettudományok megismertetésének azonban további fontos funkciója is van. Célunk, hogy az emberekben kialakítsuk a történelmi, dialektikus materialista világnézetet. Az ezzel kapcsolatos filozófiai fejtegetések az emberek döntő többsége számára nem közérthetőek, és nehéz arra a szintre el-

jutni, hogy e felfogást ki-ki sajátjának érezze. Világnézeti szempontból megalapozó jellegűek a természettudományok. Azt a konkrét tényanyagot szolgáltatják, amely szükséges az absztrakciók megértéséhez.

Sokszor hallok filozófusoktól, hogy csak példákat ne mondjunk, mert azok mindig hamisak, sőt a minap azt hallottam, hogy az absztrakciók teremtik a konkrétumokat. Nos, a természettudományok a természeti tények sokaságán keresztül értetik meg velünk a természet törvényeit, melyeket mi a konkrét ismeretekből absztrahálunk. Ezek az absztrakciók valóban alkalmasak arra, hogy további tényeket fedezzünk fel, újabb konkrétumokat jósoljunk meg. Ilyen ismereteken keresztül valóban megértetté és elsajátítottá válnak azok a megállapítások, amelyeket ma még nagyon sokan csak gyakran használt közhelynek tekintenek, mert a példátlan előadásokban nem volt lehetőségük a kijelentések értelmét felfogni.

Említést tettem az előbb arról, hogy minden ismeretterjesztő munkát végző szakember feladata a gondolkodásra nevelés, de hozzátettem az ismeretek nyújtásán túl. Ezt azért hangsúlyozom, mert manapság gyakran tapasztalhatók különböző tulzások. Pár évvel ezelőtt az egyetem minden oktatója kapott egy kérdőívet, melynek adatait egy leendő kandidátus kívánta tudományos munkájához felhasználni. Ennek egyik kérdése az volt, hogy mit értékelünk többre, mint vizsgáztatók, ha a vizsgázó tud, vagy ha jól gondolkodik? A nyomtatásban megadott lehetséges válaszok között megfelelőt nem találtam, ezért külön lábjegyzetben a következő választ adtam: "Aki tud, az nem tud mindent, aki gondolkodik, az mindenre rájöhet, ha ehhez eleget tud." Ugy gondolom, ez a megfogalmazás egyben egyszerű példa a dialektikus logikára is. Erre pedig célszerű példát mondani, mert bárki meggyőződhet róla, nagyon kevés ember tudja, hogy mi a különbség a formális logika és a dialektikus logika között. Ugyanakkor még kevesebb olyan ember van, aki ne hallaná, vagy olvasná nap mint nap a dialektika, dialektikus gondolkodás vagy a dialektikus logika kifejezést.

Visszatérve a természettudományok ismeretközlésén tuli gondolkodásfejlesztő és filozófiai szempontból példanyújtó szerepére, kövessük most nyomon, hogy az emberiség egyik legnagyobb természettudományos elméje, Newton milyen gondolatmenettel jutott el az általános tömegvonzás törvényéhez.

Közismert, hogy a régi görögök idejében két felfogás harcolt egymással. Az egyik a geocentrikus, a másik a heliocentrikus világkép. A geocentrikus világkép követői azt állították, hogy a Föld van a világmindenség középpontjában, és körülötte keringenek a többi égitestek. A heliocentrikus felfogás hívei viszont azt állították, hogy a világmindenség középpontjában a Nap van, és minden égitest, így a Föld is körülötte kering. Érdekes, hogy a régi időkben a geocentrikus felfogás lett a győztes, mert állítása igazolására felhasználta a matematikát. Ugy gondolnánk, hogy a matematikai levezetések feltétlen bizonyító erejűek, és így nem támaszthattak alá hamis felfogást. Nincs azonban ellentmondás, mert a számolás alapját a régi, meglehetősen pontatlan megfigyelések és mérések szolgáltatták. Amikor az emberek a hajózás fejlődésével mind nagyobb távolságra merészkedtek, kezdett érvényre jutni minden hiba, ami a megfigyelések pontatlanságából származott. Így előfordult, hogy a hajó egészen máshová jutott, mint ami uti célja volt, vagy éppenséggel soha nem ért partot, elveszett az óceánokon. Abban mindenki egyetértett, hogy ezek a bajok pontatlanságokból származnak, de a geocentrikus felfogás hívei azt még egy pillanatra sem gondolták, hogy felfogásuk alapjaival van baj. Ezért létrehozták Nürnbergben a kor legjobban felszerelt csillagvizsgáló intézetét, melynek feladata volt a mérések sokaságával ellenőrizni, pontosítani minden addigi megfigyelést. Ennek az intézménynek a vezetője volt Tycho Brahe. Ő maga meggyőződéses híve volt a geocentrikus világképnek.

Az egyre halmozódó mérések mind világosabban mutatták, hogy a geocentrikus felfogás tarthatatlan. Tycho Brahe kiváló tudósi erényére, becsületére és bátorságára vall, hogy ezt maga merte megfogalmazni és kijelenteni, noha ez szemben áll

saját korábbi véleményével, az általánosan elterjedt véleménnyel és az akkor nagyhatalmu egyház ideológiájával. Nem részletezem tovább a közismert és a Kopernikusz-évforduló kapcsán közelmúltban felidézett történelmi eseményeket. Vizsgáljuk inkább a felismerés tudományos következményeit.

Kepler megpróbálta a münnerbergi adathalmazt rendszerbe foglalni. Nagyon sok munka és még néhány kiegészítő megfigyelés eredményeként három törvényt tudott megfogalmazni.

I. A bolygók ellipszis pályán keringenek, melynek egyik gyújtópontjában van a Nap.

II. A Naptól a bolygókhoz húzott vezérsugár egyenlő idők alatt egyenlő területeket surol.

III. A bolygók Naptól mért középtávolságainak köbei úgy aránylanak egymáshoz, mint a keringési idők négyzetei.

E három törvény kimondása nem ment egyik napról a másikra, pl. a második és a harmadik törvény megállapítása között mintegy 10 esztendő telt el.

Lényeges tehát, hogy e törvények teljesen tapasztalati alapon, mérések és megfigyelések útján születtek.

Meg kell jegyezni, hogy az ismételt mérések mutattak helyenként kisebb eltéréseket a Kepler-törvényektől, de ezek a lényegét nem befolyásolták.

Amikor az emberiség mindezeket ismerte, akkor lépett színre Newton. Őt tevékenységének kezdetétől az a kérdés izgatta, hogy miért esik le egy test, ha alátámasztását megszüntetik. Newton maga vallott erről, és így a szakavatott fizika-történészeknek van igazuk, akik már régóta tagadták azt az anekdotát, hogy Newton fejére esett egy alma, és ez készítette gravitációs kutatásaira. Bár, ha ez utóbbi történet igaz lenne, az is csak dicséretére szolgálna Newtonnak, hisz a történelem során sok emberre eshetett már alma, anélkül, hogy ennek okán eltűnődtek volna.

A lényegre térve Newton először általánosan vizsgálta a testek mozgását, törekedett e mozgások matematikai leírására, majd általában a különböző típusú mozgások okainak vizsgálatával foglalkozott. Így alakult ki az a fejezete a fizikának, amit ma klasszikus mechanikának nevezünk.

Az általános leírások és elvek tisztázása után fordult figyelme a bolygók mozgására és ennek kapcsán a Kepler-törvényekre. Feltűnt neki Kepler második törvénye, melynek értelmében a bolygókhoz húzott vezérsugár egyenlő idők alatt egyenlő területeket surol.

Volt egy általános mozgástípus Newton mechanikájában, melyet centrális mozgásoknak nevezhetünk. Az ilyen mozgásokat fenntartó erő mindig egy pont felé mutat, vagy attól el-irányul. Centrális mozgás pl. ha egyenletesen körbe keringtetünk egy zsinórra kötött kulcsot. Ezeknek a mozgásoknak általános törvényszerűsége, a területi sebesség állandósága, tehát az a tény, hogy a centrumból a testhez húzott vezérsugár egyenlő idők alatt egyenlő területeket surol. Newton azonban dialektikusan gondolkodó ember volt. Tudta, hogy eddig ő csak azt bizonyította, hogy centrális mozgás esetén a területi sebesség állandó, de ebből még nem következik, hogy ha egy test mozgásánál a területi sebesség állandó, akkor a mozgás centrális. Az állítások megfordítottja nem mindig igaz. Ezért egy matematikai bizonyítást alkalmazott, mely a forgási impulzus /impulzusmomentum/ megmaradásán alapul, és igazolta, hogy a területi sebesség állandóságából valóban következik a mozgás centrális jellege.

Centrális mozgások létrejöhetnek azonban vonzó és taszító erőnél egyaránt, viszont zárt görbe csak abban az esetben alakulhat ki, ha az erő egy pont felé mutat. Elírányuló erő esetén a pályagörbe nem lehet zárt. Az ellipszis pedig zárt görbe, így nyilván a bolygók mozgását fenntartó erő egy pont, a Nap felé irányul, és feltehetően attól származik. Ez egyben példa arra az esetre, amikor egy állítás visszafordítása nem igaz. Ugyanis zárt görbe csak vonzó erő esetén alakulhat ki, de nyílt görbe egyaránt kialakulhat

vonzó és taszító erő esetében. Gondoljunk pl. arra, amikor egy távoli térségből érkező üstököst a Nap hiperbola pályára kényszerít.

Bár Newton úgy fogalmazta először, hogy a bolygók mozgását fenntartó erő a Naptól származik, nem feledkezett meg közben a saját maga által korábban megfogalmazott törvényről, miszerint mai megfogalmazásban minden hatás kölcsönhatás, és így ha a Nap vonzza a bolygót, akkor a bolygó is ugyanolyan nagyságu, de ellenkező irányu erővel vonzza a Napot.

Ezek után Newton felhasználta a bolygókra vonatkozó megfigyelési adatokat, keringési időket, átlagos pályasugarakat, és hosszabb számolás után egy matematikai kifejezéshez jutott. Ez az összefüggés első pillanatra minden bolygóra más adatot látszott szolgáltatni, de megfelelő átalakítások után az derült ki, hogy a kérdéses mennyiség egyenlő a kérdéses bolygók keringési idő négyzetének és vezérsugár köbének hányadosával. Ez a hányados pedig Kepler harmadik törvényének megállapítása szerint a Naprendszer minden bolygójára azonos. Ilyen vizsgálatok után az derült ki, hogy a Nap és egy bolygó között fellépő erő arányos a Nap és a kérdéses bolygó tömegével, és fordított arányban van e két test közti távolság négyzetével.

Newton mindebből arra következtetett, hogy a Napot egy erőter veszi körül, mely a megállapított törvényszerűség szerint hat bármely testre, tehát pl. a meteoritokra is. A kölcsönhatás alapján arra a meggyőződésre jutott, hogy ugyanilyen típusu erőter veszi körül a bolygókat is. Ezután természetes volt az a következtetés, hogy a bolygónk körül keringő Holdat is ugyanilyen típusu erő tartja pályáján. Most következett Newton zseniális jóslata. Arra gondolt, ha a Föld vonzza a Holdat, akkor természetesen minden más testet is vonz. Ekkor pedig egyértelmű, hogy a testek esését itt a Földön ugyanaz az erő okozza, amely a Holdat pályáján tartja.

Természetesen mindezt bizonyítani kellett. Ha egy test görbevonalu pályán halad, azt a fizikus úgy fogalmazza, hogy a test sebessége változik. Ugyanis a sebesség vektormennyiség

/iránymennyiség/, ami azt jelenti, hogy irányának változása is a mennyiség megváltozását jelenti. A dinamika törvényei szerint a sebesség megváltozása viszont csak erő hatására következhet be. Így a Hold keringése során meghatározható egy ún. centripetális gyorsulás, mely a Föld és a Hold kölcsönhatásának következménye. E gyorsulás értéke a Hold keringési idejéből és tőlünk mért távolságából meghatározható. Ugyanakkor egyszerű mérésekből már ismert volt, hogy mekkora gyorsulással esik egy nagy sűrűségű test a földfelszín közelében lefelé. A Hold persze jóval távolabb van a Föld tömegközéppontjától, mint egy földi test. Ezért a két égitest földsugarban mért távolságát négyzetre kell emelni, és ezzel el kell osztani a Földön szabadon eső test gyorsulását. Amennyiben a newtoni megállapítás igaz, úgy ennek a számértéknek meg kell egyeznie a Hold centripetális gyorsulásával. Nos Newton a számolásokat és méréseket elvégezte, de ezek sajnos nem támasztották alá elméletének helyességét. Nagy csalódás volt ez számára. Ugyanakkor sok mai tudós számára is példamutatóan viselkedett, amikor 10 évig nem merte megállapításait nyilvánosságra hozni, noha szíve szerint meg volt győződve elképzelésének helyességéről.

A problémát egyébként az okozta, hogy abban az időben nem ismerték pontosan a Föld-, Hold-távolságot. Az említett 10 évben a csillagászok újabb méréseket végeztek - teljesen függetlenül Newton tevékenységétől - és ennek során arra a megállapításra jutottak, hogy a Föld és a Hold átlagos távolsága kb. 60 földugár. Ezzel az új adattal Newton újra számolt, és most már elképzelésével nagyon jó megegyezésben levő eredményre jutott. A Hold centripetális gyorsulása valóban $60^2 = 3600$ -ad része a szabadon eső test gyorsulásának.

Ezzel Newton egyik merész feltételezése igazolást nyert. Ezt követte egy még általánosabb, bátor jóslat. Azt állította, hogy ha ez az erő bármely két égitest, továbbá bármely test és a Föld között fellép, akkor bármely két test, tehát két földi test között is ugyanilyen típusú erő lép fel, és azok a tömegükkel egyenes arányban és a köztük levő távolság

négyzetével fordított arányban levő erővel vonzzák egymást. Meg kellett volna még határozni az arányossági tényezőt, mely az előbbieket szerint minden testre érvényes univerzális állandó. Ennek meghatározása természetesen nem elméleti kérdés. Értékét csak mérés döntheti el. Newton a mérés elvégzésével is megpróbálkozott, de ez a kölcsönhatás a fizika leggyengébb effektusai közé tartozik, és így mérése az ő korában nem járt eredménnyel.

Mintegy 70 évvel később Cavendish torziós inga mérésével sikerült meghatározni az univerzális állandó értékét. Ez a mérés is egyik ragyogó tette volt az emberiségnek. A kutató a laboratóriumában ült, és ötletesen szerkesztett eszközével igen nagy gondossággal elvégzett egy mérést. A mérés eredményeként könnyedén meg tudta határozni számolással a Nap és az egyes bolygók tömegét, meg tudta mondani a Föld átlagos sűrűségét, és a felszíni anyagok sűrűségének ismeretében arra is következtetni tudott, hogy milyen anyagok találhatók a Föld belsejében.

Cavendish mérése előtt, ha e kérdések bármelyikét feltették volna egy tudósnak, az azt hitte volna, hogy a kérdező őrült.

Mindezek után vegyük észre a következő alapvető tényeket. A tömegvonzásra vonatkozó összes vizsgálatok tapasztalatokon, megfigyeléseken, méréseken alapultak. Ezekből absztrahálódott az általános gravitáció törvénye. A tömegvonzást mint természeti tény, nagyon nehéz lett volna itt a Földön véletlenül felismerni. Annyira gyöngye kölcsönhatásról van ugyanis szó, mely spontán soha nem árulja el magát kistömegű testek között.

Ugyanakkor példát láthatunk arra is, hogy az absztrakció hogyan vezet újabb konkrétumokhoz. Mint már sokszor hangsúlyoztuk a Kepler-törvények tapasztalati úton nyertek megállapítást, ám Newton általános tömegvonzástörvényéből most már elméleti úton levezethetők. Ugyanakkor az általános tömegvonzás ismere-

te magyarázatot ad arra, a korábban tisztázatlan kérdésre, hogy a bolygók mozgásában miért tapasztalható kisebb-nagyobb eltérés a Kepler-törvényektől. Szerepet játszik ugyanis a Nap és a bolygó kölcsönhatásán túl az egyes bolygók között jelentkező kölcsönhatás is.

A tömegvonzás kérdése igen illusztratív példa egyben a kicsi és nagy, az erős és gyenge dialektikájára. Egy darab krétát nem tudna összetartani a parányi tömegvonzás, hanem molekuláris erők tartják össze. Ugyanakkor az óriás tömegű égitesteket ez az erő tartja össze is és a pályájukon is. A legfrenetikusabb energia-felszabadulás az óriás égitestek gravitációs kollapszusa során következik be.

A megismerés véget nem érő folyamat. Amikor a természetet kutatjuk, egyre újabb és egyre pontosabb megállapításokra jutunk, úgy mondhatnánk, mind jobb közelítésben ismerjük meg a valóságot. Nincs az ember számára tiltott ismeret, nincs megfejthetetlen probléma, de véges időben soha nem mondhatjuk, hogy most már mindent pontosan megismertünk, és nincs több tennivalónk. Az általános gravitáció newtoni fel-tárása is csak egy lépcsőfokot jelent a megismerés fejlődé-sében. A pontos mérések arra utaltak ugyanis, hogy az ellip-szis pályán keringő bolygók napközeli pontjai /a pálya Nap-hoz legközelebb levő pontja/ az ún. perihélium időben szintén vándorol. A Merkurnál a perihélium pont vándorlása nem értel-mezhető a newtoni gravitációs törvénnyel pontosan. Einstein más elképzelésekből kiindulva új elméletet dolgozott ki. En-nek alapját képezte a tehetetlen és súlyos tömeg azonosságá-nak kimondása, melyhez tényalapot nyújtottak Eötvös Loránd ezirányú vizsgálatai és annak felismerése, hogy a gravitációs és tehetetlenségi erőterek minden jelenségnél azonosan visel-kednek, egymástól megkülönböztethetetlenek. Ezen alapokból született az általános relativitáselmélet, melyet tekinthe-tünk a gravitáció elméletének is. Az einsteini leírás ma-gyarázatát tudja adni a Merkúr perihélium mozgásának, sőt ez a természeti jelenség egyben az elmélet kísérleti alátámasz-tását jelenti.

Ma tehát már a newtoninál jobb közelítését ismerjük a természet jelenségeinek. Ám semmit nem tekintünk befejezettnek, végérvényesnek. Felmerülhet pl. az a gondolat az emberben, hogy az univerzális állandó tekinthető-e örökidőkre állandónak, vagy változik és változásának lefolyását még nem ismerjük. Változása esetén nagyon sok ma észlelt jelenségről kialakított álláspontunkat kellene revízió alá venni, amelyekre csak azért nem mondok példát, mert az univerzális állandó változására néhány kellően nem indokolt gyanun kívül semmiféle hiteles megállapítás sincs.

Ugy gondolom, az eddigiek már eléggé szemléltetik, hogy valamilyen természettudományos ismeret közlése mennyi lehetőséget nyújt az előadónak hallgatóinak szemléletformálására, a gondolkodás, a dolgok megértésének megszerettetésére.

Külön érdekes kérdés az általános érvényű természeti törvények átgondolása és jelentőségük pontos megértése.

Az embereket nagyon sok megfigyelés, mérés, vizsgálat vezette el az energia megfogalmazásához és megmaradásának törvényéhez. Az energiamegmaradás törvénye tapasztalatokból kiinduló absztrakció eredménye. Minden vizsgálat az égitestek világában vagy az elemi részecskék birodalmában alátámasztotta eddig e törvény helyességét. Az általános természeti törvények ismerete nagyon megkönnyíti a szakemberek dolgát a konkrét esetek tanulmányozásában. Jön pl. valaki, aki hoz egy bonyolult, nem könnyen áttekinthető szerkezetet, és azt állítja róla, hogy ez örökmozgó - perpetuum mobile -. A szakember anélkül, hogy bonyolult vizsgálatokba kezdene, nyugodtan kijelentheti, hogy nem az, mert annak létezését kizárja az energia-megmaradás törvénye.

Egy másik ember kitérít egy ingát, majd fonala mellé egy ütköző rudat helyez el, vízszintesen. A fonál a rudnak ütközik, és a másik oldalon így rövidebb szálon leng. Kérdés, milyen magasra lendül az inga /Galilei-inga/. Az energia-megmaradás törvénye ismeretében állíthatjuk, hogy megfelelő kezdő feltételek /az ütköző nem túl alacsonyan van/ teljesülése

esetén ugyanolyan magasra, mint ahonnan indítottuk. Egyébként a kérdés megválaszolása hosszadalmasabb számítást igényelne. Volt azonban itt valami, ami egy gondolkodó embernek azonnal feltűnik. Hivatkoztunk bizonyos kezdő feltételekre. Az általános természeti törvények tehát valóban általánosak, csak ismerni kell a kezdő feltételeket. Az emberek ezen a ponton szoktak legtöbbször hibázni. Ugy gondolják, az általános természeti törvény az egész univerzumra érvényes megállapításokat tesz, és így ők tőlünk óriási távolságra levő objektumokra is bármikor csálthatatlan megállapításokat tehetnek, noha az ottani körülményeket és sokszor nagyon fontos összefüggéseket nem ismerik, azok pedig kezdő feltételei lehetnek a törvény alkalmazásának.

Mindaz, amit elmondtunk, talán kicsit bonyolultan hangzik, de egy egyszerű példán keresztül könnyen érthetővé tesszük.

Fizikaórákon gyakran mutatnak egy egyszerű és tanulságos kísérletet. Két egyenlő hosszúságú ingát függesztenek fel egymás mellé, és ezeknek fonalát vékony cérnával kötik össze, melyre kis súlyt függesztenek. Az egyik ingát nem túl nagy szögben kitérítve, nyugodtan végzi lengéseit, anélkül, hogy a másik az indításkor megmozdulna. Kis idő elteltével észrevehető, hogy a meg nem lökött inga gyengén leng. Lengései további idő múltán egyre jobban fokozódnak, és akkor már azt is láthatjuk, hogy az eredetileg kitérített inga lengési tágasága csökken. A továbbiak során eljutunk egy pillanathoz, amikor az eredetileg kitérített inga megáll, és a másik teljes tágasággal leng. Ha hagyjuk az ingákat tovább lengeni, a folyamat egyenlő időközönkénti ismétlődését figyelhetjük meg. Hol az egyik, hol a másik inga áll meg, szinte cserélgotik egymás között az energiát. Az összeállítást csatolt ingáknak nevezik, és az energia játékát figyelhetjük meg mozgásuk során. Ebből az egyszerű képből kiindulva furcsa elképzelései támadhatnak az embernek. Képzeljük el, egymástól óriási távolságra a galaxisoknak két hatalmas sokaságát. E két

rendszer között csatolás van, ugyanis annak tekinthető a két-
tőjüket összekapcsoló gravitációs tér.

Gondoljuk most el, hogy az egyik galaxis sokaság valamelyik tagjában van egy parányi csillagrendszer - Naprendszer -, melynek egyik bolygója a Föld. A Földön élnek a fizikusok, akik vizsgálják a természet törvényeit. Sok-sok kutatás elvezeti őket az energia fogalmának megismeréséhez, és megállapítják az energia-megmaradás törvényét. Telik, mulik az idő, és egyszer csak a folyton pontosabb mérések arra utalnak, hogy minden fizikai folyamatban egy elenyésző része az energiának elvész. A kutatók maguk sem akarják elhinni, de előbb-utóbb kénytelenek meghajolni a tények előtt, és megállapítják, hogy az energia lassan, de szigorúan csökken. Ebből következik, hogy örökké mozgó szerkezet még elméleti határesetként sem valószínűsíthető meg, és a fény terjedési sebességét nem tulszárnyalni, de elérni sem lehet. Mivel pedig a természeti törvények az egész Univerzumra érvényesek, így mindenféle következtetést vonnak le távoli égitestek viselkedésére és tulajdonságára vonatkozóan, megállapításokat tesznek űrhajók lehetséges hatósugarára stb.

Ugyanakkor a másik galaxis halmaz egyik tagjában szintén van olyan bolygó, melyen értelmes lények tartózkodnak. Ők is eljutnak az energia fogalmához és megmaradásának törvényéhez. A technika nálunk is fejlődik, a mérések egyre pontosabb eredményeket adnak, és egyszer csak rádöbbennek, hogy a náluk tapasztalható természeti folyamatokban az energia kis mértékben, de állandóan nő. Ez a megállapítás számukra épp oly megdöbbentő, mint az előbbi észrevétel távoli társaiknak. Azonban ők sem tehetnek mást, mint e tényeket tudomásul véve felhasználják ismereteiket. Készítenek örökmozgót, és űrhajóik tullepve a fény terjedési sebességét óriási távolságokra jutnak el, hisz növekvő energiájú térben mozognak. Teszik ezt annak ellenére, hogy a másik tábor tudósai tisztában vannak ennek elvi lehetetlenségével.

Ugyanakkor jelenlegi ismereteink alapján is mindez érthetővé válik, ha arra gondolunk, hogy a két galaxis-rendszer a csatolt ingákhoz hasonlóan viselkedik, és az energia, mondjuk 12 billió éves periódussal vándorol az egyik sokaságból a másikba. Így a két sokaság együttesére az energiamegmaradás törvénye szigorúan érvényes, és a tudósok tévedését csupán az okozta, hogy az összefüggéseket e rendszerek között nem ismerték.

Gyakran kapnak lábra különböző hírek idegen égitestekről érkező űrhajókról. Ilyenkor a szakemberek általában joggal bosszankodnak. Érvelésük azonban épp a gondolkodó emberek számára nem szokott hatásos lenni, mert rendszerint elvileg akarják megmagyarázni a jelenség lehetetlenségét. Az előbbi példa is mutatja, hogy elvileg bizony nagyon sok minden lehetséges anélkül, hogy az általunk ismert általános érvényű természeti törvények sérülnének. Így elsősorban gyakorlati kérdés, ténykérdés, hogy érkezett-e valamilyen nem azonosítható objektum a Föld körzetébe vagy sem. Az is helytelen, ha ilyenkor azzal vádoljuk az érdeklődőket, hogy csodákban hisznek, mert az emberek általában - tapasztalatom szerint - nem csodát remélnék, hanem valamely különös természeti jelenségnek értelmes magyarázatát várják. Különös természeti jelenségek pedig minden korban fordultak elő, és ezeket meg is lehetett magyarázni. Ha viszont az érdeklődőknek érvek helyett ledorongolással válaszolunk, akkor komoly kárt okozunk az ismeretterjesztésben és a közművelődésben. Még megjegyzem, hogy ahhoz ma már általában elegendő a földi technika, hogy valamely sokak által látott jelenségről pontos meghatározást tudjunk adni. Abban az esetben, ha valamely jelenség nem tévedés vagy rémhír, hanem sokak által megfigyelt tény, magyarázat pedig még sincs, akkor biztosak lehetünk, hogy valamilyen katonai kérdésről van szó, melyről szándékosan nem adnak magyarázatot.

Az általános természeti törvényekkel tehát óvatosan és körültekintően kell bánni. A körülményeket mérlegelően kell következtetéseinket levonni épp úgy, mint az élet bármely más kérdésében. Erre is tanít bennünket a természettudomány.

Hányszor mondjuk, hogy a domboru lencse gyűjt, a homoru lencse szór, pedig ha a domboru lencsét pl. szénkénegbe merítjük, akkor szór, míg a homoru lencse gyűjt. Tudjuk, hogy a víznél kisebb sűrűségű testek feljönnek a víz felszínére, de ha a vizet tartalmazó edény szabadon esik, akkor nem jönnek fel. Sorolhatnánk még tovább a példákat vagy akár a tudomány legujabbkori tévedéseit.

Arra is nevel benmünket a természettudomány, hogy pontosan fogalmazzuk meg, mi az, amit tényleg látunk és tapasztalunk, és mi az, amit csak hozzá gondolunk. Sokszor tankönyvekben is olvasható, hogy miként haladnak a mágneses erővonalak a vas belsejében, mindez egy elemi kísérletre alapozva. Papírlap alá mágnesrudat tesznek, a kartonra vasreszeléket szórnak, és kopogtatással kialakítják az erővonalképet. Ez a kép azonban azt nem mutathatja, hogy az erővonalak miként haladnak a vas belsejében. Egyébként erre a kérdésre a kutatók is csak századunk 30-as éveiben kaptak választ, amikor már felfedezték a neutron, melynek elektromos töltése nincs, de mágneses momentuma van, és e részecskékkel sugározták át a mágnest. Azt hiszem, mindenki tudja, valószínűleg már tapasztalta is, hogy az élet bármely területén milyen károkat okoz a felületes ítéletalkotás. Ezért a közművelődés természettudományokkal foglalkozó munkásainak az ilyen egyszerű kis példákat - mint a mágnesrud esete - is ki kell használni a gondolkodás formálására.

Ugyanígy nagyon fontos a mennyiségi és minőségi viszonylatok és összefüggések érzékeltetése és megértetése. Erre is mondhatunk egyszerű példákat. Pár évvel ezelőtt hallottam egy rádióriportot, melyben a Balaton partján szörnyülködtek az emberek a víz szennyezettségén. A riporter a különböző sajtó- és tömegkommunikációs kampányok szellemének megfelelően azt szedte ki az emberekből, hogy a motorcsónakokat ki kell tiltani a Balatonról, mert súlyos károkat okoznak. Megjegyzem, hogy motorcsónakom nem volt és ma sincs. Elgondolkodtam azonban a hallottakon. Minőségileg egy dolog biztos, nem jó, ha élővizeinkbe olajat engedünk. Most nézzük mennyiségileg. Ha

feltételezem, hogy a Balatonon 10 ezer magyar motorcsónak szaladgál /biztos vagyok benne, hogy kevesebb/, és e csónakok egy szezonban egy deci olajat a vízbe bocsátanak - ez csak nagyon rossz motor esetében lehetséges -, akkor minden köbméter Balaton-víz 1 mm^3 olajat fog tartalmazni. A kettő viszonya szemléletessé válik, ha arra gondolunk, hogy a Földön 4 milliárd ember él, és az előbbi aránynak az felelné meg, ha ebből 4 ember olajból lenne. Gondolom, elég kicsi lenne annak valószínűsége, hogy bármelyikünk egy "olajemberrel" találkozánk. A tó élővilágának pusztulása tény, csak e problémát olyan álmegoldások, mint a motorcsónakok kitiltása nem oldják meg, amint ezt az utóbbi idők eseményei bizonyították is.

Amint látják, a természettudományos gondolkodásnak a propagandában és minden más tevékenységben is szerepe van. Még egy hangulatkeltés is könnyen ellenkezőjére fordulhat egy reálisan gondolkodó ember számára, márpedig a propaganda célja éppen a meggyőzés és semmiesetre sem csupán az érzelem befolyásolása.

A természettudományokkal foglalkozóknak tehát nagyon sok feladatuk van a társadalom általános műveltségi szintjének, szakismeretének növelésében, a világnézet formálásában, gondolkodásra nevelésében.

Azok az előadók, akik ezt kihasználják, hatásosan nevelhetnek társadalmunkban tudatosan élő, dolgozó, bocsületesen, igazságosan gondolkodó, világnézetünkhöz, társadalmunkhoz hű, alkotni vágyó emberséges embereket.

A SZELLEMI POTENCIÁL TERÜLETI EGYENLŐTLENSÉGEI
MAGYARORSZÁGON

Értelmezési keret és alkalmazási lehetőségek

"Egy elmés francia, azt hiszem, Dupin, térképet készített Franciaország kulturális állapotáról... Nos, különösen délen, a fővárostól távol eső vidékeken találni olyan megyéket, amelyek egészen feketék, jelölül az ott uralkodó nagy szellemi sötétségnek. De vajon így lenne-e akkor is, ha a szép Franciaországnak egy nagy központja helyett tíz központja lenne, amelyek mind fényt és életet árasztanának? ...Ha fölteszük, hogy Németországnak évszázadok óta csak két székvárosa lenne, Bécs és Berlin, vagy éppen csak egy, akkor szeretném látni, miként állna most a német kultúra ügye, sőt az általános jólét ügye, amely karöltve jár a kultúrával.

GOETHE ECKERMANN-NAK

1. Bevezetés

A társadalmi termelés folyamatai időben és térben alakuló bonyolult rendszereket alkotnak. A gazdasági tevékenység térbeli területi megjelenése a legkülönbözőbb tudományágakban hosszabb idő óta számos kutatás tárgyát képezi.

A tudományos kutatás intézményi hálózatának fokozatos kiépítésével jelentkezett területi elhelyezése vizsgálatának igénye is. A huszadik század folyamán a vonatkozásban végbement változások mind a nemzetközi összehasonlítás síkján, mind az országokon belüli súlypontát helyezések szempontjából szembeötlőek.

A 84o, 19o4-ben tudományos kutatással foglalkozó intézetet felmutatni tudó földrajzi pontból 6oo-at Európában találunk. S bár 1972-73-ra a kutatással is rendelkező városok száma kontinensünkön több mint kétszeresére növekedett, a Föld 36oo ilyen településéből már csak 153o van Európában.

Ma a Szovjetunióban és az Egyesült Államokban /amelyek a Föld területének 23,4 %-át, lakosságának 12,3 %-át mondhatják magukénak/ az összes tudományos kutató több mint 6o %-a összpontosul. Nem kisebbek a territoriális egyenlőtlenségek nemzeti szinteken. Így például a 1o és félmilliós Magyarország több mint kétmilliós fővárosában, Budapesten találjuk az ország kutatóinak 72,2 %-át, valamint a kutatóhelyek 51,8 %-át.

A kutatás optimális térbeli szerkezetét kialakítani kívánók általában három - rendszerint négy együtt alkalmazott - kategória alapján döntenek.

- A gazdaság területi strukturáját tekintik kiindulóalappal, s a priori feltételezik, hogy a tudománynak, amely napjainkban "termelőerővé vált", ehhez kell idomulnia, ezt a szerkezetet kell intézményei elhelyezésénél leképeznie.

- A kutatásnak elsősorban a felsőoktatást kiszolgáló /jobb esetben abba szervesen integrált/ szerepet szánunk. S miután a felsőoktatás beépül az egész képzési rendszerbe, s azzal együtt elvileg az egész népesség /illetve az egész gazdaság/ részére elérhető szolgáltatást jelent, a telepítés kérdését is e szempontnak rendelik alá.

- S végül egyes országokban és időszakokban egyfajta fatalizmusként jelentkező történeti megközelítéssel találkozunk. Vitathatatlan, s a későbbiekben a magyar tudományfejlődés példáján általunk is bemutatni kívánt tény, hogy nemcsak az évszázadokon át egy helyen folyamatosan működő egyetemek képezik számos esetben a kutatás területi hálózatának mai csomópontjait is, hanem az is, hogy ezek a tudományos központok jelentős város-, sőt országrészformáló erővel bírtak, illetve bírnak. Számos helyen ugyanakkor ezt a történetileg kialakult hálózat-

tot mozdíthatatlannak és változtathatatatlannak hiszik, s késlekednek a társadalom fejlődéséhez szükséges tudományszervezési változások bevezetésével.

A kérdés megoldásához nem új kritériumok felállításával, s nem is a fent vázolt szempontok összeolvasztásával, hanem egy itt jelentkező elméleti kérdés megoldásával juthatunk közelebb. A probléma a kutatás és társadalmi környezete kapcsolatrendszerének felderítésével tárható csak megnyugtatóan fel.

A tudománytannak a tudományt mint társadalmi intézményt elemző része e területen általában két közelítésmódot használ:

- vizsgálja a társadalom céljait, normarendszere, globális kérdésfeltevése és a lehetséges kutatásból származó válaszok kapcsolatát, valamint foglalkozik a tudós társadalmi felelősségével;
- a kutatást önálló rendszerként kezelve vizsgálja annak interakcióit más, hasonlóan önálló rendszerekkel, gazdasággal, oktatással, politikával.

Feltevésünk szerint jogos, s különösen a területi struktúra vizsgálatánál hasznos lehet egy harmadik, általunk ökológiai nevezett megközelítés is.

2. Ökológiai szemlélet a tudomány modellezésében

Értelmezésünk szerint a kutatás fejlődését szemlélhetjük izoláltan, s így módon az egész társadalmat a kutatás környezeteként értelmezhetjük. A témába vágó dolgozatok legnagyobb része így is jár el. Mivel ezek terepe azonban általában vagy az alapkutatás intézményeire vagy az innováció folyamatára, a tudomány-technológia átültetésére korlátozódik, a kérdés teljesebb kezelése nélkül is itt megfelelő eredményt lehetett elérni.

Véleményünk szerint azonban igen gyümölcsözőnek bizonyult a tudomány környezetének kétlépcsős vizsgálata. Első megköze-

tésben a tudományos potenciált ötvözzük a felsőoktatási, információs, kulturális és fejlesztési potenciállal. Ez a szellemi potenciálnak nevezett rendszer együttes működése a belső tagok egymásbahatásának eredője. S ez a szerves kapcsolatban létező konstrukció kerül aztán vonatkozásba a társadalmi környezettel, irányítottatik a politika által, reagál a gazdaság igényeire stb. A szellemi potenciál alkotó elemei kölcsönhatásának modellezésére az ökológia, az ökoszisztémák fogalomrendszerét alkalmaztuk.

Első durva megközelítésben a rendszer, a potenciál fő tényezői és meghatározó összefüggései a következők:

- kutató intézményháló
- információs csatornák összessége
- input információs lehetőségek
- output információs csatornák
- káderpotenciál
- science, education and development policy
- adott régió /szellemi potenciáljának/ tudományos terméke
- a tudomány felhasználása, kutatási eredmények alkalmazása /elsősorban a régióban/
- felsőoktatási képzési csatornák.

Egy adott régió szellemi potenciáljának elemzésekor - egyes funkcióknak megfelelően - az alábbi típusú hálókat különíthetjük el:

- vertikális rétegzettség
- zónális alrendszerek
- finanszírozási szerkezet
- növekedési, fejlődési strukturák
- nem formalizált intézmény, ill. csoportok közötti kapcsolatok /nem azonosak az informális kapcsolathálóval/
- közös tevékenység által meghatározott kapcsolatok
- sztochasztikus interakciók.

Természetesen adott rendszeren belül elméletileg bár valamennyi szerveződési forma, kapcsolattípus előfordulhat, azok fejlettségének - időtől, tereptől függően - eltérő volta azon-

ban teljességében igen nehezen áttekinthető konkrét szellemi potenciálváltozatokat eredményez.

Kiinduló szempontunknak megfelelően, figyelembe véve, hogy a szellemi potenciál egyes alrendszerének eltérő területi strukturája alapvetően meghatározza azok együttműködésének lehetőségét, az alábbiakban Magyarország mint egész szellemi potenciálját elemezzük.

Kifejtésünk mélységét itt és most alapvetően behatárolja a lehetséges terjedelem. Semmiképpen sem tudunk és nem is akarunk e helyen részletes tudománytörténetet vagy akár korrektül összehasonlítható sok évtizedes idősorokkal dolgozó tudománystatisztikát adni. A következő néhány oldalon megelégszünk egyes fejlődési tendenciák és azok várható következményeinek felrajzolásával.

Az ujabbkori magyarországi tudományfejlődést - szempontjaink szerint - 3 szakaszra osztatjuk fel. /Hipotetikusán feltetelezzük, hogy ez a periodizáció többé-kevésbé egybevág más kelet-európai országok fejlődésével is./

1. szakasz: a középkor végétől a XVIII. század 80-as évéig. Az időszakban önálló kutatóintézményekkel nemigen találkozunk. A középkori alapítású egyetemek /Pécs, Buda, Pozsony/ a működésükhöz szükséges két alaptényező: a folyamatos központi állami királyi támogatás és fejlett városi élet hiányában nemigen élték túl még az egyetem alapító király utódjának uralkodását sem. A XV. század végén részben hazai, részben külföldről, mindenekelőtt Olaszországból betelepült humanisták-ból Budán, a királyi udvar mellett megalapított első magyarországi tudós társaság, a SODALYTAS LITTERARIA UNGARORUM is csak a kor nagy reneszánsz uralkodója, Mátyás kormányozásának idején funkcionált. Az elkövetkező évszázadokban a XVII. század végéig a török háborúk, az ország politikai polarizálódása, majd felosztása és e folyamatok gazdasági-társadalmi következményei, egyes országrészek elnéptelenedése, a településszerkezet gyökeres átalakulása, az erőforrások huzamos hadigazdaság céljaira való felhasználása a tudományfejlődést

/legalábbis annak önálló eredményeket biztosító kreatív ágát/ hosszú időre kizárta az aktuális, megoldásra váró problémák sorából. A tudományos élet egyetlen intézménytípusa a hitviták szolgálatában álló, főleg északnyugat-magyarországi bázisintézményekkel rendelkező katolikus és a zömmel Kelet-Magyarországra támaszkodó protestáns felsőoktatás volt. Ily módon született a legrégibb, ma is folyamatosan működő magyar egyetem, az ellenreformáció jegyében 1635-ben Nagyszombaton alapított mai Budapesti Eötvös Loránd Egyetem. A protestáns felsőoktatás gyakorlatilag integrált oktatási intézménytípusokat épített ki. Egy iskolán belül folyt az alap- és középfokú képzés, valamint a lelkipásztorok, egyházjogászok és néptanítók felkészítése. E korszakban önálló, jelentősebb tudományos eredményekről nem beszélhetünk, ezekben az intézményekben azonban a katolikus felsőoktatás a katolikus Dél- és Közép-Európa, a protestáns kollégiumok pedig Észak-Németország, Hollandia, Anglia, elsősorban a humán tudományokban és teológiában elért eredményeit kísérelte meg adaptálni. A vizsgált időszak végén létrejönnek elsősorban a mezőgazdaságban fejlett Dunántulon az agrár- és a nagyhagyományú bányászattal rendelkező Felső-Magyarországon a miszaki kutatás-oktatás első központjai is.

A kor szellemi potenciáljára összefoglalva az alábbiak jellemzők:

- a tudomány önálló intézményhálójára még nem alakul ki;
- az oktatási és kulturális intézmények elhelyezkedésükben és szerkezetükben rendkívül rugalmasan követik az országban lezajlott politikai változásokat és testületi átstrukturálódást;
- a káderpotenciál legalkotóbb és képzettebb része külföldön szerez diplomát, vagy képzi magát tovább, s így ebben a korszakban a negatív politikai és gazdasági tényezők ellenére is biztosítja a kor legfejlettebb tudományos elméleteinek hazai ismeretét. Azt mondhatnánk, hogy ezek s a hozzájuk kapcsolódó "hobby-kutatások" az első biztosítékai a majdan esetenként csak a következő évszázadban jelentkező önálló eredményeknek;

- az intézmények területi elhelyezkedésére a sokpólusúság jellemző, s a politikai hatalom központjai nem okvetlen központjai a szellemi mozgalmaknak is. Mindenesetre a háboruktól kevésbé érintett nyugati és északi területek, valamint Erdély viszonylagos gazdasági fejlettsége és kulturális kontinuitása a következő 200 évre is meghatározó marad a szellemi potenciál alakulásában.

E kor szellemi potenciálja intézményeinek területi eloszlását az 1. ábrán mutatjuk be.

2. szakasz: XVIII. század végétől 1945-ig.

E periódust az egyetemi tudomány korszakának nevezhetjük. 1773-ban XVI. Kelemen pápa bullájával feloszlatta a jezsuita rendet, amely az akkori Magyarország egyetlen egyetemén 150 éven át oktatási monopóliummal rendelkezett. A tudományágak eltérő fejlettségére az országban jellemző, hogy amikor a felosztatás után újjá kellett szervezni a hittudományi és bölcséleti karok tanári testületét, a tudománypolitika komoly nehézségekbe ütközött. A hittudományi kar dogmatika- és erkölcstan tanszékeinek 2 helyére 15-15 ember jelentkezett. Hasonlóan a logika és metafizika tanszékek 2 megüresedett posztjára is 24-en kívántak bekerülni. Ugyanakkor gyakorlatilag nem voltak az országban természettudósok, a mennyiségtan tanszékre 2 ember, a természetrajzra mindössze 1 ember jelentkezett. A tudomány nyelve e időben nem a nemzeti nyelv, hanem a latin volt. A századfordulótól kezdve az ország az előző időszakban nyugatabbra tolódó központja fokozatosan visszakerül Magyarország központi területeire, elsősorban Pest-Budára. Pestre költözik 1783-ban az egyetem is. Bár a következő 60 évben az ország politikai vezetése területileg továbbra is bipoláris /Pozsony és Pest-Buda/, a gazdaság fokozottan pestközpontúvá válik, a szellemi potenciál pedig egyértelműen Pest-Buda-centrikus. A 2. szakasz két periódusra bontható. az elsőben - lényegileg 1847-48-ig kialakul a felsőoktatás mellett az önálló tudományos intézmények - akadémiai, tudóstársaságok,

lapok, kiadók hálózata. A másodikban, különösen a XIX.-XX. század fordulója körüli évtizedekben az ország szellemi potenciáljának szervezettsége lényegében azonosul a kor nemzetközi standardjaival.

1825-ben megalakul a Magyar Tudós Társaság, a mai Magyar Tudományos Akadémia. A következő évtizedben létrejönnek más magyar tudományos egyesületek /orvosok, mérnökök, irodalmárok stb./ is. Valamennyi szervezet Pesten működik.

A XIX. század harmincas-hatvanas éveiben a magyar tudománypolitikában a decentralizáció egyrészt az erdélyi tudományos élet szervezeti kereteinek ujjaélesztésében jelentkezett, másrészt az ország akkori lakosságának felét kitevő nemzetiségek fokozatosan önállósodó tudományos élete képzett ellenpólusokat.

Korszakunk utolsó harmadában felgyorsul az ország fővárosa, Budapest növekedése. A XX. század első évtizedeiben mind nagyobb szakadék támadt a Budapesten összpontosuló modern ipar, kereskedelem és szellemi élet, és az ország elmaradott társadalom-és gazdaság szerkezete között. Ebből az időből datálódik Magyarország talán Európa-szerte egyedülálló magas, egy városi vagy fővárosi szellemi potenciálkoncentrációja. Megjegyzendő, hogy bár e modell Európában viszonylag ritka, korántsem számít olyan különlegesnek a fejlődő országokban. Afrika és Ázsia államaiban a magyar századforduló társadalmi és szellemi jelenségeinek /gyors városfejlődés, a modern gazdaság szigetkői, elmaradt társadalmi környezetben, 1-2 településre koncentrálódó - de a nemzetközi tudományos munkamegosztásba élénken bekapcsolódó, gyakran inkább erre a kapcsolathálóra, mint az ország fejlődésének belső tényezőire figyelő - tudományos intézmények stb./ ma számos analógiáját lelhetjük fel.

E periódus elsősorban az egyetemeken összpontosuló tudományos életének arányait jól érzékeltetik a hallgatók, ill. a főiskolák megszólásának adatai:

1. táblázat

É. v	Főiskolák száma		Hallgatók száma	
	Magyar- országon	Budapesten	Magyar- országon	Budapesten
1870/71	63	3	6 363	2 667
1903/04	59	7	12 822	7 430
1934/35	37	9	15 088	8 007

Az egyetemi oktatók budapesti koncentrációja a hallgatóknál is magasabb. Az 1934/35. tanévben a magyar főiskolákon tanító személyzet 56,2 %-át Budapesten találjuk. Hasonlóképpen és mértékben koncentrálódtott a fővárosban a szellemi potenciál többi eleme is.

A korszak végére kialakul az egyetemek ma is ható vonzási térképe és területi strukturája. /Ezt a későbbi fejlődés inkább csak tovább finomította. Lényeges változásokra csak a mérnökképzésben került sor./

3. szakasz: a differenciáció kora, amely a felszabadulást követő években kezdődik és napjainkig tart. A korszakot három alaptényezővel jellemezhetjük:

- a tudományos és technikai fejlődés eredményeként a kutatással szemben jelentkező követelményeknek a magyar szellemi potenciál igyekezett megfelelni. Elsősorban a mennyiségi mutatók emelkedtek igen számottevő mértékben. 1974-ben több mint 80 ezer ember, az ország aktív keresőinek 1,58 %-a dolgozik a kutatóhelyeken. A tudományos kutatók száma eléri a 13 800 főt /s ebből 12 500 főhivatású kutató/. A kutatásfejlesztési ráfordítások 1974-ben a nemzeti jövedelem 3,29 %-át tették ki.
- Az eddig többé-kevésbé egységesen igazgatott tudomány felügyelete megoszlik. Először is szétválík, a zömmel külön intézményekben folyik a felsőoktatás,

az alap- és alkalmazott kutatás. Az ötvenes évektől fokozatosan kiépül a nem-oktató, csak kutatóintézmények hálózata. 1974-ben az országban 129 kutatóintézet működött, s ebből mindössze 29-nek volt nem Budapesten a székhelye.

A növekedés különösen 1949 és 1957 között jelentős. Ebben az időszakban mintegy 100 intézet létesült. Egyrészt a természettudományos kutatás legeszközigényesebb ágai váltak ki az egyetemi kutatások rendszeréből, és alkották egy akadémiai intézményháló gerincét. Másrészt a központi gazdaságirányítás az ötvenes években a műszaki fejlesztést is központosítani akarja, s így a K+P tevékenység nagy részét elvonja a termelővállalatoktól, és azt közvetlenül az ipari minisztériumok felügyelete alatt álló kutatóintézetekbe vonja össze. Az intézetek fejlődési adatait 2.sz. táblázatunk tartalmazza.

- Ugyanebben a periódusban különösen a 60-as évek elejétől létrejön a felsőoktatásnak is egy viszonylag kevés kutatást tartalmazó szegmense, a felsőfoku szakoktatást nyújtó főiskolák, ill. tagozatok hálózata. A szellemi potenciálnak ezek az elsősorban szakképzési és nem tudományos célokat szolgáló elemei zömmel olyan településeket kapcsolnak be a szellemi életbe, ahol nem működött tudományos, felsőoktatási vagy akár jelentős kulturális intézmény eddig.

A kutatóintézetek területi strukturájának változása

1960 - 1973

[illegible]

Az egyéb kutatóhelynek minősülő vállalati K+P laboratóriumokban, tervezőintézetekben 1973-ban kb. 27 ezren dolgoztak /ebből 9700 kutató/. Ezek több mint 80 %-a szintén Budapesten összpontosul.

A felsőoktatáson belül az arányeltolódást 3. sz. táblázatunk mutatja be.

3. táblázat

	<u>Hallgatólétszám %-ban</u>		
	Budapest	Vidék	Összesen
1960/61	57,9	42,1	100,0
1964/65	50,3	49,7	100,0
1967/68	53,1	46,9	100,0
1972/73	47,2	52,8	100,0

	<u>Oktatólétszám %-ban</u>		
	Budapest	Vidék	Összesen
1960/61	54,8	45,2	100,0
1964/65	52,8	47,2	100,0
1970/71	49,2	50,8	100,0
1972/73	51,7	48,3	100,0

A területi eloszlás jelenlegi dimenzióit 2. ábránk foglalja össze.

3. Szemléleteti rendezők

A kialakult helyzetben, akár a szellemi potenciál egészét, akár egyes elemeinek egymáson elcsusztatott strukturáját vizsgáljuk, elméletileg három cselekvési változat lehetséges.

3.1. Különösképpen nem csinálni semmit. A "semmit" szón itt nem a "0"-cselekvést értjük, hanem inkább egy olyan prioritás-skála érvényesítését, amely más szempontokat helyez elő-

térbe. S az e szerint fogantatosított cselekvések indukálnak majd a mi szempontjaink szerinti változásokat is a rendszerben. Itt kell említenünk, hogy bár előadásunkban a magyar szellemi potenciál fejlődését kíséreltük meg csak felvázolni, a kutatás során számos ország területi tudomány-, felsőoktatás és kulturpolitikájáról igyekeztünk adatokat, információt gyűjteni. A vizsgálatba bevont országok túlnyomó többsége a 3.1-es cselekvési módot választja. A szellemi potenciál tudatos együttes tervezése, területi fejlődésének alakítása - ahol előfordul - vagy a gazdasági fejlődés kiteljesítését szolgálja, vagy kifejezetten politikai célok elérését segíti elő.

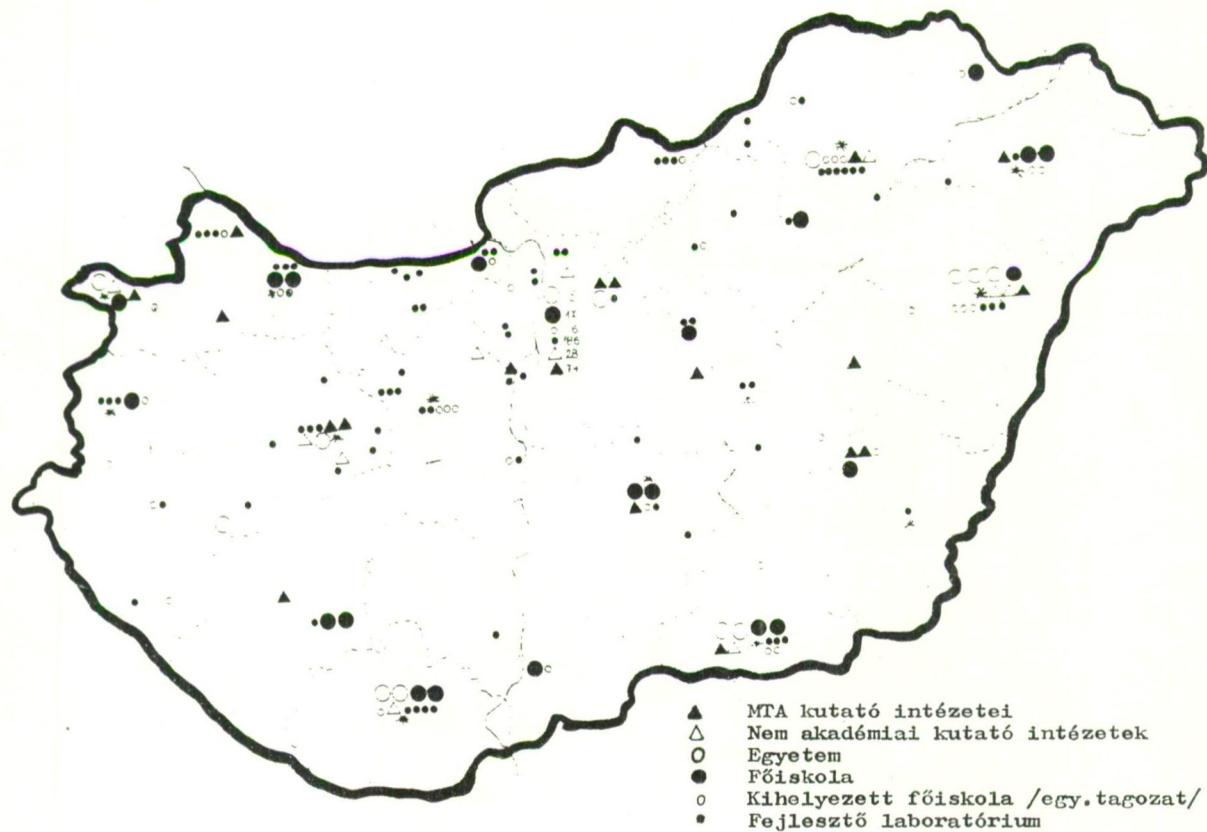
3.2 A szellemi potenciál egyes, izoláltan kezelt elemeinek különálló területi változtatása.

A környezetünkkel nem szerves egységben kezelt kutatóintézet-áthelyezésekre a nemzetközi szakirodalom számos példát kínál, de ugyane tanulmányokból értesülhetünk az ilyen kísérletek kudarcairól is.

3.3 Az általunk kutatásökológiai szemléletnek nevezett elképzelések jegyében az egész szellemi potenciál egységes kezelése, a rendszeren belüli kapcsolatháló tudatos feltárása és beszabályozása. Ez módot adna a marxi társadalomelméletben szellemi termelésnek nevezett jelenségkör komplex irányítására. Ez a probléma ugyan jelentkezhethet, s jelentkezik is globális és nemzeti szinten egyaránt, az egyes alrendszerek túl nagyok, s látszólag túl öntörvényűek is az összehangoláshoz.

Az egyes szellemi potenciálemekben szerényebb régiók fejlődése azonban e nélkül az összekapcsolás nélkül elképzelhetetlen, s az e területeken kikísérletezendő modellek érvényessége talán a jövőben más, nagyobb rendszerekben is megmutatható.

A továbbiakban a munkát két irányban lehet továbbfolytatni. Egyrészt további adatokat kell gyűjteni a magyar és más



1. ábra

országi szellemi potenciál fejlődéstörténetének felvázolásáról. Másrészt az ökológiai modellek alapján - elsősorban szimulációs technikák segítségével - meg kell kezdeni a szellemi termelés kapcsolatrendszerének alaposabb vizsgálatát.

Ábrajegyzék

1. ábra: A magyarországi K+F és felsőoktatási rendszer területi megoszlása napjainkban.

A FŐVÁROSI ÉS A VIDÉKI ÉRTELMSÉG TÁRSADALMI HELYZETÉNEK
ÖSSZEHASONLÍTÁSA

Az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete 1969-ben a vidéki, 1971-ben a budapesti értelmiség helyzetét vizsgálta.^x Az eredmények tehát kb. 10 évesek. Mi indokolja, hogy ma mégis elővegyük ezeket? Egyik fő indok, hogy azóta sem végeztek hazánkban olyan felmérést, amely a reprezentativitás igényével minden értelmiségi rétegre kiterjedt volna. További fontos szempont, hogy mindkét felmérést azonos módon, lényegében azonos kérdőívvel végeztük, és ez az összehasonlítás olyan lehetőségét teremtette meg, amelyet különböző vizsgálatok eredményei alapján általában nem lehet elérni. Az a tény továbbá, hogy az értelmiség számára vidéken és Budapesten fennálló lehetőségek napjainkban is eltérőek /és feltételezésem szerint még sokáig azok is maradnak/, azt jelenti, hogy a 10 évvel ezelőtti vizsgálati eredmények tanulmányozása ma is időszerű. Végül az eredmények ismertetése mellett szól az is, hogy a budapesti és a vidéki értelmiség helyzetének általános összehasonlítását korábban nem végeztük el, ez tehát az első ilyen átfogó áttekintés.^{xx}

^x A munkát 1969-ben Ferge Zsuzsa, Huszár Tibor, Kulcsár Kálmán, Pataki Ferenc és Szélényi Iván irányították, s lényegében ezt a felmérést ismételtek meg 1971-ben.

^{xx} A budapesti értelmiség helyzetével foglalkozó néhány publikációban, amelyek egy-egy témakört dolgoztak fel, csak elszórtan szerepeltek vidékkel kapcsolatos összehasonlítások.

Vizsgálódásaink a demográfiai adatokra, az anyagi helyzetre, a munkára és munkahelyi viszonyokra, a mobilitásra és a társas kapcsolatokra, a kulturális viszonyokra és a közéleti-politikai aktivitásra terjedtek ki. A témák széles köre nyilvánvalóvá teszi, hogy részletekbe nem mehettünk, célunk elsősorban a problémák feltárása, a további kutatások megalapozása és orientálása volt.

Egy társadalmi réteg helyzetének megítélésénél döntő fontosságú az anyagi-jövedelmi helyzet és a munkahelyi viszonyok mérlegelése. Az életszínvonal emelkedése következtében témáink közül az elmúlt 10 évben éppen az anyagi viszonyok változtak számottevő mértékben, ezért itt forintösszegek helyett célszerűbb lesz, ha csak viszonyszámokat említünk. Az elmúlt időszak társadalmi-politikai stabilitása ugyanakkor egyben azt is jelentette, hogy az értelmiség társadalmi helyzetét jellemző többi vizsgált kérdéskörben nem történt döntő változás.

Anyagi-jövedelmi viszonyok

A főállásból származó havi jövedelem a megkérdezett értelmiségiek körében 1971-ben kb. egyharmadával magasabb volt Budapesten, mint vidéken. Az alacsony jövedelműek aránya a fővárosban csak 7, vidéken viszont 19 százalékot tett ki. Ugyanakkor a fővárosiak 29, a vidékiek 14 százaléka rendelkezett viszonylag magas jövedelemmel.

A válaszadók megoszlása a főállásból származó havi jövedelem nagysága szerint 1971-ben /%/

	Alacsony jövedelem /2000 Ft-ig/	Közepes jövedelem /2001-4000 Ft/	Magas jövedelem /4000 Ft felett/	Összesen
Budapesten	7	64	29	100
Vidéken	19	67	14	100

A vidéken élő értelmiségiek hátrányos helyzete nemcsak a főállásból származó jövedelem, hanem az életszínvonalat inkább meghatározó egy főre jutó havi jövedelem esetében is megmutatkozik. Budapesten a válaszadók közel fele, vidéken viszont csak kb. egyötöde került a viszonylag magasnak mondható, 2000 Ft-ot meghaladó egy főre jutó havi jövedelműek közé. A vidékiek egyharmada, a budapestieknek viszont csak egyhatoda élt havi 1200 Ft-ot meg nem haladó, alacsony egy főre jutó jövedelemből.

A válaszadók megoszlása háztartásuk egy főre jutó havi jövedelmének nagysága szerint 1971-ben /%/

	Alacsony jövedelem /1200 Ft-ig/fő/	Közepes jövedelem /1201-2000 Ft/fő/	Magas jövedelem /2000 Ft/fő felett/	Összesen
Budapesten	15	39	46	100
Vidéken	33	48	19	100

A fenti kereseti és jövedelmi adatok egyértelműen bizonyítják, hogy a vidéki értelmiség helyzete etekintetben jóval kedvezőtlenebb a budapestinél. /Ez akkor is nyilvánvaló, ha figyelembe vesszük a jövedelmi adatok megbízhatóságát rontó közismert tényezőket./ A kereseti színvonalukkal és anyagi előrejutási lehetőségükkel adataink szerint a vidékiek mégis valamivel elégedettebbnek tűnnek, mint budapesti pályatársaik. Ez az eltérés nem nagy, azt azonban mindenesetre bizonyítja, hogy kedvezőtlenebb helyzete ellenére a vidéki értelmiség a budapestinél nem elégedetlenebb kereseti színvonalával. Ennek egyik fő oka az lehet, hogy nem eléggé közismert a vidéki értelmiség kereseti lehetőségeinek a budapestinél korlátozottabb volta. A budapesti értelmiségről ezt nyugodtan elmondhatjuk, hiszen tőlük megkérdeztük /sajnos a vidékiektől nem/, hogy milyennek tartják a szakmájukhoz tartozó értelmiségiek kereseti lehetőségeit a fővárosban, vidéki nagyvárosokban, kisvárosban és falum. A válaszok azt bizonyítják,

hogy a vidék hátrányos helyzetét a fővárosiak túlnyomó többsége nem ismeri.

A budapesti válaszadók megoszlása az értelmiségi kereseti lehetőségek megítélése szerint /%/

	A kereseti lehetőség			Összesen
	rossz	közepes	jó	
Budapesten	12	69	19	100
Vidéki nagyvárosban	6	71	23	100
Kisvárosban	11	66	23	100
Falun	20	58	22	100

Ha a különbségek nem közismertek is, a vidéki értelmiség érzelmi kereseti lehetőségeinek viszonylag korlátozott voltát. Erre pl. abból is következtethetünk, hogy egy munkahely megítélésénél a kereseti színvonalat fontosabbnak tartják vidéken, mint Budapesten.

Az anyagi helyzet egyik meghatározó eleme a lakás. Egyrészt a legtöbb esetben megtestesíti a multbeli jövedelmi helyzetet, másrészt az önálló lakás léte, nem léte, illetve milyensége jelentősen befolyásolja a jövedelem jelenlegi és jövőbeni felhasználási lehetőségét. A család használatában lévő szobák számát tekintve a vidéki értelmiség valamivel kedvezőbb helyzetben van a budapestinél. Vidéken jóval alacsonyabb az egy szobás lakásban lakók aránya, s valamivel magasabb a nagy lakásokkal rendelkezőké, mint a fővárosban. Ha viszont a lakások komfortját is figyelembe vesszük, a vidék előnye csökken. A fővárosi értelmiségnek ugyanis 83 százaléka, a vidékieknek pedig csak 68 százaléka lakik komfortos lakásban. /Érdekes, hogy ennek ellenére Budapesten többen elégedetlenek a lakás komfortjával, mint vidéken!/

A válaszadók megoszlása a család használatában lévő
szobák száma szerint /%/

	Egy szoba	Másfél vagy két szoba	Két és fél vagy három szoba	Négy vagy több szoba	Összesen
Budapesten	19	43	33	5	100
Vidéken	8	52	34	6	100

Nem elhanyagolható különbség az sem, hogy Budapesten a válaszadások 2 százaléka, vidéken viszont 20 százaléka szolgálati lakásban lakik!

Tevékenység és munkahely

Az értelmiségi tevékenységet nagymértékben befolyásolják a szakmai tájékozódás és szakmai kapcsolattartás lehetőségei. A fővárosban rendelkezésre álló tájékozási és kapcsolattartási lehetőségeket mind a vidéki, mind a fővárosi válaszadók kb. négyötöde jónak tartja. A megkérdezett vidéki és budapesti válaszadók egyetértenek abban is, hogy ezek a lehetőségek a fővárostól a falu felé haladva egyre rosszabbak. Eltérnek viszont a vélemények a különbségek mértékének megítélésében: A vidéki válaszadók kevésbé tartják rosszabbnak a vidéki lehetőségeket, mint a budapestiek. Felmerül a kérdés, hogy melyik vélemény áll közelebb a valósághoz. Ennek eldöntésére összehasonlították a budapesti értelmiség két csoportjának véleményét: Azokét, akik korábban hosszabb-rövidebb ideig vidéken dolgoztak azokéval, akik csak Budapesten dolgoztak. Kiderült, hogy a falusi tapasztalatokkal is rendelkező budapesti válaszadók még rosszabbnak ítélik a falusi lehetőségeket, mint azok, akik soha nem éltek falun. A kisvárosban fennálló szakmai tájékozási és kapcsolattartási lehetőségeket a vidéki városi tapasztalattal rendelkező és nem rendelkező budapesti válaszadók egyformán ítélik meg. A vélemények ilyen alakulása arra enged következtetni, hogy

a budapestiek ítélnek reálisabban, vagyis a vidéken fennálló szakmai tájékozódási és kapcsolattartási lehetőségek a valóságban még annál is rosszabbak, mint amilyen rossznak érzik azokat a vidéken élő értelmiségiek.

A szakmai előrehaladás lehetőségét a budapesti válaszadók falun látják a legrosszabbnak, s innen a főváros felé haladva egyre jobbnak, a vidékiek viszont kisvárosban látnak legkisebb lehetőséget a szakmai előrehaladásra, s falun, nagyvárosban és a fővárosban pedig egyre nagyobbát. Figyelemre méltó, hogy a fővárosi lehetőségek megítélésében mutatkozik a legnagyobb véleményeltérés: ezeket a budapestiek 35, a vidékiek 57 százaléka tartja jónak.

A vidéki tapasztalatokkal rendelkező és nem rendelkező budapesti válaszadók véleményének összevetése azt mutatja, hogy a szakmai előrehaladás településtípusonkénti lehetőségeinek megítélésénél nemcsak az ismeretek, a tapasztalat, hanem az egyéni elvárások, illetve remények teljesülésének mértéke is fontos szerepet játszik. Ezt a hatást elsősorban a fővárosi szakmai előrehaladási lehetőségek megítélésénél érhetjük tetten. Említettem, hogy a budapesti lehetőségeket a vidékiek sokkal kedvezőbbnek vélik, mint maguk a budapesti értelmiségiek. Azok a budapestiek viszont, akik vidékről kerültek a fővárosba, még a tösgyökeres budapestieknél is rosszabbnak ítölik az itteni szakmai előrehaladási lehetőségeket. Ez egyrészt azt jelenti, hogy a főváros - legalábbis a szakmai előrehaladás lehetősége tekintetében - közelről, a személyes tapasztalatok tükrében elveszti a vidékiek szemében fennálló "varázsát". Másfelől azt is sejteni engedi, hogy a vidékről felkerült értelmiségiek egy jelentős része nem találta meg számítását a fővárosban, s ezért rosszabb a véleménye a többi budapesti pályatársáénál.

Az értelmiségi tevékenység és munkahely kapcsolatához további érdekes adalékot jelent a hivatali és az anyagi előrehaladás lehetőségének megítélése. /A korábbiaktól eltérően itt nem a pályatársakét általában, hanem a válaszadó munkahelyén fennálló saját lehetőségeit kutattuk./

A hivatali előrehaladási lehetőségeivel a budapesti válaszadóknak mindössze 17 százaléka teljesen elégedett, holott 45 százalék azok aránya, akik jelenlegi munkahelyükön magasabb beosztásba kerültek. A vidékiek körében a két adat között jóval kisebb az eltérés: 24 százalékuk elégedett, ugyanakkor csak 30 százalékuk került magasabb beosztásba.

Anyagi előrehaladási lehetőségeivel a válaszadóknak csak kis hányada elégedett teljesen, vidéken csak minden hatodik, Budapesten csak minden hetedik válaszadó nyilatkozott így /15-17 %/.

Ide tartozó kérdés a vezetők utánpótlása, amelynél lényeges különbséget tapasztaltunk a budapesti és a vidéki helyzet között. Adataink szerint vidéken a közép- és alsósztintű vezetőket elsősorban vállalat- és intézményen belül nevelik ki, a felsőszintű vezetők többségét pedig "kivülről" hozzák, "készen kapják". A fővárosban viszont ez a tendencia alig érvényesül. Míg pl. Budapesten a közép- és alsósztintű vezetőknek 72 százaléka beosztottként kezdett dolgozni jelenlegi munkahelyén, és itt került magasabb beosztásba, vidéken ez az arány csak 55 százalék volt. Vidéken a felsőszintű vezetők 59 százaléka már felsőszintű vezetőként került jelenlegi munkahelyére, Budapesten ugyanakkor ez az arány mindössze 11 százalék volt! Ezek az adatok arra utalnak, hogy - felméréseink idején - a kádernevelés Budapesten sokkal inkább a munkahelyhez kötődött, vidéken viszont nagyobb szerepe volt ebben a különböző "felettes" szervezeteknek.

A különböző munkahelyi tényezők közül egy munkahely megítélésénél mind Budapesten, mind vidéken a szakmai megbecsülést tartották a legfontosabbnak, második helyen a kereseti színvonalat említették, s fontosságát tekintve a harmadik helyre a végzett munka érdekessége került. A szakmai megbecsülést vidéken jóval fontosabbnak és a kereseti színvonalat is fontosabbnak tartották, mint a budapestiek.

A munkahelyre általában jellemző különböző tényezők /13-15-16-17-18-19-20-21-22-23-24-25-26-27-28-29-30-31-32-33-34-35-36-37-38-39-40-41-42-43-44-45-46-47-48-49-50-51-52-53-54-55-56-57-58-59-60-61-62-63-64-65-66-67-68-69-70-71-72-73-74-75-76-77-78-79-80-81-82-83-84-85-86-87-88-89-90-91-92-93-94-95-96-97-98-99-100-101-102-103-104-105-106-107-108-109-110-111-112-113-114-115-116-117-118-119-120-121-122-123-124-125-126-127-128-129-130-131-132-133-134-135-136-137-138-139-140-141-142-143-144-145-146-147-148-149-150-151-152-153-154-155-156-157-158-159-160-161-162-163-164-165-166-167-168-169-170-171-172-173-174-175-176-177-178-179-180-181-182-183-184-185-186-187-188-189-190-191-192-193-194-195-196-197-198-199-200-201-202-203-204-205-206-207-208-209-210-211-212-213-214-215-216-217-218-219-220-221-222-223-224-225-226-227-228-229-230-231-232-233-234-235-236-237-238-239-240-241-242-243-244-245-246-247-248-249-250-251-252-253-254-255-256-257-258-259-260-261-262-263-264-265-266-267-268-269-270-271-272-273-274-275-276-277-278-279-280-281-282-283-284-285-286-287-288-289-290-291-292-293-294-295-296-297-298-299-300-301-302-303-304-305-306-307-308-309-310-311-312-313-314-315-316-317-318-319-320-321-322-323-324-325-326-327-328-329-330-331-332-333-334-335-336-337-338-339-340-341-342-343-344-345-346-347-348-349-350-351-352-353-354-355-356-357-358-359-360-361-362-363-364-365-366-367-368-369-370-371-372-373-374-375-376-377-378-379-380-381-382-383-384-385-386-387-388-389-390-391-392-393-394-395-396-397-398-399-400-401-402-403-404-405-406-407-408-409-410-411-412-413-414-415-416-417-418-419-420-421-422-423-424-425-426-427-428-429-430-431-432-433-434-435-436-437-438-439-440-441-442-443-444-445-446-447-448-449-450-451-452-453-454-455-456-457-458-459-460-461-462-463-464-465-466-467-468-469-470-471-472-473-474-475-476-477-478-479-480-481-482-483-484-485-486-487-488-489-490-491-492-493-494-495-496-497-498-499-500-501-502-503-504-505-506-507-508-509-510-511-512-513-514-515-516-517-518-519-520-521-522-523-524-525-526-527-528-529-530-531-532-533-534-535-536-537-538-539-540-541-542-543-544-545-546-547-548-549-550-551-552-553-554-555-556-557-558-559-560-561-562-563-564-565-566-567-568-569-570-571-572-573-574-575-576-577-578-579-580-581-582-583-584-585-586-587-588-589-590-591-592-593-594-595-596-597-598-599-600-601-602-603-604-605-606-607-608-609-610-611-612-613-614-615-616-617-618-619-620-621-622-623-624-625-626-627-628-629-630-631-632-633-634-635-636-637-638-639-640-641-642-643-644-645-646-647-648-649-650-651-652-653-654-655-656-657-658-659-660-661-662-663-664-665-666-667-668-669-670-671-672-673-674-675-676-677-678-679-680-681-682-683-684-685-686-687-688-689-690-691-692-693-694-695-696-697-698-699-700-701-702-703-704-705-706-707-708-709-710-711-712-713-714-715-716-717-718-719-720-721-722-723-724-725-726-727-728-729-730-731-732-733-734-735-736-737-738-739-740-741-742-743-744-745-746-747-748-749-750-751-752-753-754-755-756-757-758-759-760-761-762-763-764-765-766-767-768-769-770-771-772-773-774-775-776-777-778-779-780-781-782-783-784-785-786-787-788-789-790-791-792-793-794-795-796-797-798-799-800-801-802-803-804-805-806-807-808-809-810-811-812-813-814-815-816-817-818-819-820-821-822-823-824-825-826-827-828-829-830-831-832-833-834-835-836-837-838-839-840-841-842-843-844-845-846-847-848-849-850-851-852-853-854-855-856-857-858-859-860-861-862-863-864-865-866-867-868-869-870-871-872-873-874-875-876-877-878-879-880-881-882-883-884-885-886-887-888-889-890-891-892-893-894-895-896-897-898-899-900-901-902-903-904-905-906-907-908-909-910-911-912-913-914-915-916-917-918-919-920-921-922-923-924-925-926-927-928-929-930-931-932-933-934-935-936-937-938-939-940-941-942-943-944-945-946-947-948-949-950-951-952-953-954-955-956-957-958-959-960-961-962-963-964-965-966-967-968-969-970-971-972-973-974-975-976-977-978-979-980-981-982-983-984-985-986-987-988-989-990-991-992-993-994-995-996-997-998-999-1000-1001-1002-1003-1004-1005-1006-1007-1008-1009-1010-1011-1012-1013-1014-1015-1016-1017-1018-1019-1020-1021-1022-1023-1024-1025-1026-1027-1028-1029-1030-1031-1032-1033-1034-1035-1036-1037-1038-1039-1040-1041-1042-1043-1044-1045-1046-1047-1048-1049-1050-1051-1052-1053-1054-1055-1056-1057-1058-1059-1060-1061-1062-1063-1064-1065-1066-1067-1068-1069-1070-1071-1072-1073-1074-1075-1076-1077-1078-1079-1080-1081-1082-1083-1084-1085-1086-1087-1088-1089-1090-1091-1092-1093-1094-1095-1096-1097-1098-1099-1100-1101-1102-1103-1104-1105-1106-1107-1108-1109-1110-1111-1112-1113-1114-1115-1116-1117-1118-1119-1120-1121-1122-1123-1124-1125-1126-1127-1128-1129-1130-1131-1132-1133-1134-1135-1136-1137-1138-1139-1140-1141-1142-1143-1144-1145-1146-1147-1148-1149-1150-1151-1152-1153-1154-1155-1156-1157-1158-1159-1160-1161-1162-1163-1164-1165-1166-1167-1168-1169-1170-1171-1172-1173-1174-1175-1176-1177-1178-1179-1180-1181-1182-1183-1184-1185-1186-1187-1188-1189-1190-1191-1192-1193-1194-1195-1196-1197-1198-1199-1200-1201-1202-1203-1204-1205-1206-1207-1208-1209-1210-1211-1212-1213-1214-1215-1216-1217-1218-1219-1220-1221-1222-1223-1224-1225-1226-1227-1228-1229-1230-1231-1232-1233-1234-1235-1236-1237-1238-1239-1240-1241-1242-1243-1244-1245-1246-1247-1248-1249-1250-1251-1252-1253-1254-1255-1256-1257-1258-1259-1260-1261-1262-1263-1264-1265-1266-1267-1268-1269-1270-1271-1272-1273-1274-1275-1276-1277-1278-1279-1280-1281-1282-1283-1284-1285-1286-1287-1288-1289-1290-1291-1292-1293-1294-1295-1296-1297-1298-1299-1300-1301-1302-1303-1304-1305-1306-1307-1308-1309-1310-1311-1312-1313-1314-1315-1316-1317-1318-1319-1320-1321-1322-1323-1324-1325-1326-1327-1328-1329-1330-1331-1332-1333-1334-1335-1336-1337-1338-1339-1340-1341-1342-1343-1344-1345-1346-1347-1348-1349-1350-1351-1352-1353-1354-1355-1356-1357-1358-1359-1360-1361-1362-1363-1364-1365-1366-1367-1368-1369-1370-1371-1372-1373-1374-1375-1376-1377-1378-1379-1380-1381-1382-1383-1384-1385-1386-1387-1388-1389-1390-1391-1392-1393-1394-1395-1396-1397-1398-1399-1400-1401-1402-1403-1404-1405-1406-1407-1408-1409-1410-1411-1412-1413-1414-1415-1416-1417-1418-1419-1420-1421-1422-1423-1424-1425-1426-1427-1428-1429-1430-1431-1432-1433-1434-1435-1436-1437-1438-1439-1440-1441-1442-1443-1444-1445-1446-1447-1448-1449-1450-1451-1452-1453-1454-1455-1456-1457-1458-1459-1460-1461-1462-1463-1464-1465-1466-1467-1468-1469-1470-1471-1472-1473-1474-1475-1476-1477-1478-1479-1480-1481-1482-1483-1484-1485-1486-1487-1488-1489-1490-1491-1492-1493-1494-1495-1496-1497-1498-1499-1500-1501-1502-1503-1504-1505-1506-1507-1508-1509-1510-1511-1512-1513-1514-1515-1516-1517-1518-1519-1520-1521-1522-1523-1524-1525-1526-1527-1528-1529-1530-1531-1532-1533-1534-1535-1536-1537-1538-1539-1540-1541-1542-1543-1544-1545-1546-1547-1548-1549-1550-1551-1552-1553-1554-1555-1556-1557-1558-1559-1560-1561-1562-1563-1564-1565-1566-1567-1568-1569-1570-1571-1572-1573-1574-1575-1576-1577-1578-1579-1580-1581-1582-1583-1584-1585-1586-1587-1588-1589-1590-1591-1592-1593-1594-1595-1596-1597-1598-1599-1600-1601-1602-1603-1604-1605-1606-1607-1608-1609-1610-1611-1612-1613-1614-1615-1616-1617-1618-1619-1620-1621-1622-1623-1624-1625-1626-1627-1628-1629-1630-1631-1632-1633-1634-1635-1636-1637-1638-1639-1640-1641-1642-1643-1644-1645-1646-1647-1648-1649-1650-1651-1652-1653-1654-1655-1656-1657-1658-1659-1660-1661-1662-1663-1664-1665-1666-1667-1668-1669-1670-1671-1672-1673-1674-1675-1676-1677-1678-1679-1680-1681-1682-1683-1684-1685-1686-1687-1688-1689-1690-1691-1692-1693-1694-1695-1696-1697-1698-1699-1700-1701-1702-1703-1704-1705-1706-1707-1708-1709-1710-1711-1712-1713-1714-1715-1716-1717-1718-1719-1720-1721-1722-1723-1724-1725-1726-1727-1728-1729-1730-1731-1732-1733-1734-1735-1736-1737-1738-1739-1740-1741-1742-1743-1744-1745-1746-1747-1748-1749-1750-1751-1752-1753-1754-1755-1756-1757-1758-1759-1760-1761-1762-1763-1764-1765-1766-1767-1768-1769-1770-1771-1772-1773-1774-1775-1776-1777-1778-1779-1780-1781-1782-1783-1784-1785-1786-1787-1788-1789-1790-1791-1792-1793-1794-1795-1796-1797-1798-1799-1800-1801-1802-1803-1804-1805-1806-1807-1808-1809-1810-1811-1812-1813-1814-1815-1816-1817-1818-1819-1820-1821-1822-1823-1824-1825-1826-1827-1828-1829-1830-1831-1832-1833-1834-1835-1836-1837-1838-1839-1840-1841-1842-1843-1844-1845-1846-1847-1848-1849-1850-1851-1852-1853-1854-1855-1856-1857-1858-1859-1860-1861-1862-1863-1864-1865-1866-1867-1868-1869-1870-1871-1872-1873-1874-1875-1876-1877-1878-1879-1880-1881-1882-1883-1884-1885-1886-1887-1888-1889-1890-1891-1892-1893-1894-1895-1896-1897-1898-1899-1900-1901-1902-1903-1904-1905-1906-1907-1908-1909-1910-1911-1912-1913-1914-1915-1916-1917-1918-1919-1920-1921-1922-1923-1924-1925-1926-1927-1928-1929-1930-1931-1932-1933-1934-1935-1936-1937-1938-1939-1940-1941-1942-1943-1944-1945-1946-1947-1948-1949-1950-1951-1952-1953-1954-1955-1956-1957-1958-1959-1960-1961-1962-1963-1964-1965-1966-1967-1968-1969-1970-1971-1972-1973-1974-1975-1976-1977-1978-1979-1980-1981-1982-1983-1984-1985-1986-1987-1988-1989-1990-1991-1992-1993-1994-1995-1996-1997-1998-1999-2000-2001-2002-2003-2004-2005-2006-2007-2008-2009-2010-2011-2012-2013-2014-2015-2016-2017-2018-2019-2020-2021-2022-2023-2024-2025-2026-2027-2028-2029-2030-2031-2032-2033-2034-2035-2036-2037-2038-2039-2040-2041-2042-2043-2044-2045-2046-2047-2048-2049-2050-2051-2052-2053-2054-2055-2056-2057-2058-2059-2060-2061-2062-2063-2064-2065-2066-2067-2068-2069-2070-2071-2072-2073-2074-2075-2076-2077-2078-2079-2080-2081-2082-2083-2084-2085-2086-2087-2088-2089-2090-2091-2092-2093-2094-2095-2096-2097-2098-2099-2100-2101-2102-2103-2104-2105-2106-2107-2108-2109-2110-2111-2112-2113-2114-2115-2116-2117-2118-2119-2120-2121-2122-2123-2124-2125-2126-2127-2128-2129-2130-2131-2132-2133-2134-2135-2136-2137-2138-2139-2140-2141-2142-2143-2144-2145-2146-2147-2148-2149-2150-2151-2152-2153-2154-2155-2156-2157-2158-2159-2160-2161-2162-2163-2164-2165-2166-2167-2168-2169-2170-2171-2172-2173-2174-2175-2176-2177-2178-2179-2180-2181-2182-2183-2184-2185-2186-2187-2188-2189-2190-2191-2192-2193-2194-2195-2196-2197-2198-2199-2200-2201-2202-2203-2204-2205-2206-2207-2208-2209-2210-2211-2212-2213-2214-2215-2216-2217-2218-2219-2220-2221-2222-2223-2224-2225-2226-2227-2228-2229-2230-2231-2232-2233-2234-2235-2236-2237-2238-2239-2240-2241-2242-2243-2244-2245-2246-2247-2248-2249-2250-2251-2252-2253-2254-2255-2256-2257-2258-2259-2260-2261-2262-2263-2264-2265-2266-2267-2268-2269-2270-2271-2272-2273-2274-2275-2276-2277-2278-2279-2280-2281-2282-2283-2284-2285-2286-2287-2288-2289-2290-2291-2292-2293-2294-2295-2296-2297-2298-2299-2300-2301-2302-2303-2304-2305-2306-2307-2308-2309-2310-2311-2312-2313-2314-2315-2316-2317-2318-2319-2320-2321-2322-2323-2324-2325-2326-2327-2328-2329-2330-2331-2332-2333-2334-2335-2336-2337-2338-2339-2340-2341-2342-2343-2344-2345-2346-2347-2348-2349-2350-2351-2352-2353-2354-2355-2356-2357-2358-2359-2360-2361-2362-2363-2364-2365-2366-2367-2368-2369-2370-2371-2372-2373-2374-2375-2376-2377-2378-2379-2380-2381-2382-2383-2384-2385-2386-2387-2388-2389-2390-2391-2392-2393-2394-2395-2396-2397-2398-2399-2400-2401-2402-2403-2404-2405-2406-2407-2408-2409-2410-2411-2412-2413-2414-2415-2416-2417-2418-2419-2420-2421-2422-2423-2424-2425-2426-2427-2428-2429-2430-2431-2432-2433-2434-2435-2436-2437-2438-2439-2440-2441-2442-2443-2444-2445-2446-2447-2448-2449-2450-2451-2452-2453-2454-2455-2456-2457-2458-2459-2460-2461-2462-2463-2464-2465-2466-2467-2468-2469-2470-2471-2472-2473-2474-2475-2476-2477-2478-2479-2480-2481-2482-2483-2484-2485-2486-2487-2488-2489-2490-2491-2492-2493-2494-2495-2496-2497-2498-2499-2500-2501-2502-2503-2504-2505-2506-2507-2508-2509-2510-2511-2512-2513-2514-2515-2516-2517-2518-2519-2520-2521-2522-2523-2524-2525-2526-2527-2528-2529-2530-2531-2532-2533-2534-2535-2536-2537-2538-2539-2540-2541-2542-2543-2544-2545-2546-2547-2548-2549-2550-2551-2552-2

mint Budapesten. A vidéki értelmiség szembetűnően elégedet-
tebbnek mutatkozott a munkaszervezéssel, az irányítás szín-
vonalával és a szakmai megbecsüléssel.

A vidékiek között magasabb azok aránya, akik úgy érzik, hogy munkahelyükön önállóan dolgozhatnak és megvalósíthatják szakmai elképzeléseiket. Egyéniségük szakmai téren történő kibontakozására, az úgynevezett "önmegvalósításra" is nagyobb lehetőséget láttak vidéken, mint a fővárosban.

Budapesten többen gondoltak munkahely-változtatásra, mint vidéken. Érdekes, hogy a munkahely-változtatás lehetőségét vidéken és a fővárosban nagyjából egyformán ítélték meg, sőt Budapesten valamivel magasabb volt azok aránya, akik azért nem gondolnak munkahely-változtatásra, mert úgy érzik, nincs rá lehetőségük.

Mobilitás, társas kapcsolatok

A budapesti és vidéki értelmiségi válaszadóink származás szempontjából igen eltérő képet mutatnak. A fővárosiak kevesebb, mint 40, a vidékiek közel 60 százalékának volt fizikai dolgozó az apja. A vidékhez /4 %/ viszonyítva Budapesten feltűnően magas /20 %/ a kereskedő és iparos családból származó értelmiségiek aránya.

A vidéki és a fővárosi értelmiség nemcsak származás szempontjából tér el egymástól jelentősen, hanem a nemzedéken belüli mobilitásuk is különbözően alakult. Budapesti válaszadóinknak például több mint fele, a vidékieknek viszont csak kb. egyharmada dolgozott első foglalkozásában a felmérés idején. Azok aránya, akiknek legalább négy különböző foglalkozása volt a felmérést megelőzően, Budapesten 14, vidéken pedig 21 százalék volt. Ez a különbség feltehetően a nagyobb káderezéssel, a vidéki értelmiség pályaalakulásának jellegzetességeivel, a 10 évvel ezelőtt még gyakran "univerzálisnak" tekintett felsőszintű vezetőikkel és azzal függ össze, hogy vidéken egy foglalkozáson belül kevesebb lehetőség kínálkozik a mun-

kahely-változtatásra, mint Budapesten, ezért a munkahely-változtatás gyakrabban jár együtt foglalkozásváltozással is.

Földrajzi mobilitás szempontjából Budapest és vidék között szinte teljesen egyirányú mozgást tapasztaltunk. Budapesti értelmiségieink közel 60 százaléka vidéken született, ugyanakkor a vidéki értelmiségnek mindössze 5 százaléka volt budapesti születésű. A vidékről a fővárosba "elszármazó" értelmiség ellenében tehát Budapest nagyon kevés értelmiségit "ad cserébe" a vidéknek.

A földrajzi mobilitásra vonatkozó különböző adatok azt mutatják, hogy az az értelmiségi, aki egyszer megvetette a lábát Budapesten, az onnan el nem mozdul. /Például mindössze 7 százaléka kíván vidékre költözni./ Néhány adat arra is utal, hogy az évek múlásával egyre nehezebb vidékről a fővárosba kerülni. Már felmérésünk idején is a budapesti válaszadók több mint 90 százaléka legalább 15 éve lakott Budapesten. /Ezen belül kb. 40 százalék születésétől kezdve a fővárosban lakott./ A budapesti válaszadók 1 százalékát sem tették ki azok, akik 2 éve vagy ennél rövidebb ideje laktak Budapesten.

A társas kapcsolatokról

A budapestiek kb. 90, a vidékiek kb. 80 százaléka jár össze helyben lakó baráti vagy rokoni családokkal. A más településen lakókkal fenntartott társas kapcsolatok aránya viszont már nagyobb mértékben különbözik: a vidékieknél kb. 80, de a fővárosi értelmiségnél csak alig 60 százalék volt.

Azok a budapesti értelmiségiek, akik korábban vidéken éltek, természetesen több vidéki kapcsolattal rendelkeznek, mint a "bennszülött" fővárosiak. Érdekes viszont, hogy Budapestre kerülésük után szinte csak a vidéki városokban lakókkal tartják fenn továbbra is kapcsolataikat, a falun élőkkel alig. Ez elsősorban azoknál a budapesti értelmiségieknél figyelhető meg, akik bejárták a falu-vidéki város-főváros lépcsőfokokat. Akik közvetlenül faluról kerültek a fővárosba, azok közül vi-

szonylag többen tartanak fenn társas kapcsolatokat falun élő barátokkal, rokonokkal.

A társas kapcsolatok vizsgálata lehetővé teszi a társadalmi rétegek közötti elkülönülés tényének, illetve mértékének megállapítását is. A felmérésünkben érintett értelmiségiek kb. felének baráti köre teljesen zárt: Budapesten a válaszadók 57 százaléka, vidéken 45 százaléka kizárólag értelmiségekkel barátkozik. Egy későbbi vizsgálatunk^x szerint - amelyben értelmiségieket és munkásokat is megkérdeztünk - a baráti kör a szakmunkások körében még zártabb, mint az értelmiségnél: itt az értelmiségi válaszadók kb. 60 százaléka barátkozik értelmiségekkel, a szakmunkásoknak viszont 75 százaléka szakmunkásokkal.

A munkahelyhez kapcsolódó barátkozás Budapesten alacsonyabb arányu, mint vidéken, s ez a különbség különösen a különböző beosztásuak közötti kapcsolatok esetében kirívó: Felletteseivel, illetve beosztottaival a budapesti értelmiségiek kb. egyharmada, a vidékieknek pedig kb. kétharmada barátkozik! Az ugynevezett "felfelé barátkozás", a munkahelyi fellettesekkel fenntartott baráti kapcsolat a vezető beosztásu válaszadók körében mind Budapesten, mind vidéken gyakoribb volt, mint a beosztott dolgozóknál. A felfelé barátkozás részben a munkakapcsolatokból is adódik, részben bizonyos "helyezkedési" törekvéseket is takarhat. Budapesten ezt kevésbé tartják fontosnak, mint vidéken, ami arra is utal, hogy a munkahelyi előmenetel, illetve az elért pozíció megtartása szempontjából a fellettesekkel való barátkozásnak vidéken fontosabb szerepe lehet.

Kulturális szokások

A különböző kulturális intézményeket Budapesten gyakrabban, illetve többen látogatják, mint vidéken. Moziba és színházba pl. a vidéki válaszadóink kb. 20-20, a budapestieknek pedig kb. 30-30 százaléka jár havonta legalább egyszer. Az eltérés minden bizonnyal elsősorban a lehetőségek és a műsor-

választék eltérő voltával függ össze, és mint ilyen, tulajdonképpen természetesnek mondható.

Vidéki értelmiségünk a kulturális aktivitás olyan területén is elmarad azonban a fővárositól, ahol ezt ellátottsági, hozzájutási problémák nem indokolnák. Ez pedig az olvasás területe. Vegyük részletesebben szemügyre ezen belül például a könyvolvasást. A felméréseket megelőző három hónapban nem olvasott szépirodalmat a budapestiek 16, a vidékiek 30 százaléka. Ugyanebben az időszakban a budapestiek közel felé, a vidéki értelmiségnek viszont csak egyötöde olvasott négy vagy ennél több szépirodalmi tárgyú könyvet. Nagyon érdekesen alakul a szépirodalom olvasása beosztási szintek szerint. Budapesten a beosztási szint emelkedésével párhuzamosan egyre többen olvasnak szépirodalmat, vidéken viszont éppen ellenkezőleg, minél magasabb beosztásban van valaki, annál kevésbé olvassa a szépirodalmi könyveket.

A kevesebb irodalmi értéket tartalmazó szórakoztató könyveket vidéken és Budapesten egyforma arányban olvassák. A világirodalom klasszikusainak olvasásánál sem találtunk lényeges eltérést. A huszadik századi magyar irodalom olvasásánál már viszonylag jelentős a budapestiek előnye, huszadik századi külföldi szépirodalmat és magyar klasszikusokat viszont jóval kevesebben olvastak vidéken, mint a fővárosban.

Felvetődik a kérdés, hogy meg lehet-e vagy meg kell-e róni a vidéki értelmiséget azért, hogy a nagyjából hasonló hozzájutási lehetőségek ellenére jóval kevesebb szépirodalmi könyvet olvas, mint fővárosi pályatársai. Azt hiszem, erről nem lehet szó. A szépirodalom olvasása ugyanis véleményem szerint önmagában nem érték, csak akkor, ha az olvasó igényli és be is fogadja az irodalmi élményt. Ennek pedig - ahogyan azt már számtalan olvasásszociológiai kutatás feltárta - számos feltétele van, s ezek közül nem egy tekintetben a vidéki értelmiség a fővárosinál kedvezőtlenebb helyzetben van. Lássunk erről néhány példát!

A szépirodalom élvezetét - ugyanugy, mint a különböző művészetét - meg kell tanulni, s ennek két legfontosabb színtere a család és az iskola. Mint ismeretes, vidéki értelmiségieink jóval nagyobb hányada nőtt fel munkás és parasztcsaládban, mint a budapestieké, s ez - a mi adataink szerint is - kevesebb alkalmat adott az olvasási igények kifejlesztésére. Az ötvenes évek sematikus irodalomtanítása /és tegyük talán hozzá: irodalma/ - amelyet vidéken következetesebben vittek véghez, mint a fővárosban - korosztályok számára neheztette meg az olvasás élvezetének, a szépirodalmi élménynek a megismerését.

A szépirodalom élvezetéhez megfelelő hangulat és körülmények szükségesek, amelyeknek azok a nehézségek sem kedveznek, melyeket ujabban a "vidékliség problémái" címszó alatt szokás emlegetni.

Az olvasás az életmódnak, ezen belül a szabad idő eltöltési szokásoknak is függvénye, s ezen a területen az egyének vidéken feltehetően a fővárosinál kevesebb lehetősége nyílik az autonómiára, inkább "együtt kell menetelnie a többiekkel", s így kevesebb ideje és módja nyílik olyan, teljesen individuális tevékenységre, mint az olvasás. E fejtegetések után már nem lehet meglepő, hogy a budapestiek egynegyedével szemben a vidéki értelmiség több, mint fele a felméréseket megelőző három hónapban egy szalkönyvet sem olvasott, s 500 kötetet meghaladó házikönyvtárral a budapestiek 35 százaléka, a vidékieknek pedig csak 20 százaléka rendelkezett.

Társadalmi-politikai aktivitás

Különböző módszertani és politikai megfontolások miatt a társadalmi-politikai aktivitás tartalmát nem csupán a legfontosabb formai elemeit vizsgálhattuk. Ezek a formai elemek is igen fontosak, hiszen azon túl, hogy az aktivitás keretét képezik, sokszor a tevékenység lehetőségét is megszabják.

A legfontosabb ilyen tényező a társadalmi-politikai szervezetekhez tartozás, ezen belül is a párttagság. Vidéki értelmiségi válaszadóink 41, a budapestiek 30 százaléka volt tagja az MSZMP-nek felméréseink idején. /Utóbbit azért kell hangsúlyozni, mert az elmúlt 10 évben nőtt a párt taglétszáma, és ennek során az értelmiségi tagok aránya is változhatott./ Annak, hogy a vidéki értelmiség körében adataink szerint magasabb a párttagok aránya, több oka is lehet. Egyik mindenesetre módszertani eredetű. Arról van szó, hogy budapesti felmérésünkben a felsőszintű vezetők száma - a válaszadás megtagadása miatt - kb. 100 fővel alacsonyabb az arányosnál. Mivel közismert, hogy a párttagok aránya a beosztási szinttel párhuzamosan emelkedik /a felsőszintű vezetők körében a párttagok aránya mindkét felmérésünkben több, mint kétszeresen meghaladta a beosztott értelmiségnél tapasztalhatót/, a felsőszintű vezetők kisebb száma miatt a párttagok aránya budapesti válaszadóink között eleve alacsonyabb a ténylegesnél. Ez a mintavételi torzítás azonban számításaink szerint legfeljebb 4 százalékos eltérést okozhatott, a párttagság magasabb aránya a vidéki értelmiség körében ettől függetlenül fennállt.

A politikai aktivitás alapvető formai jellemzője a párttagság aránya alapján tehát a vidéki értelmiség aktívabbnak mutatkozott a fővárosinál. Ha viszont a párttagok közül azokat tekintjük, akik párttiszséggel vagy pártmegbízatással rendelkeznek, a fővárosi értelmiségi párttagok a vidékiekhez képest aktívabbnak tűnnek.

A szakszervezeti tagság Budapesten elterjedtebb, a népfrejtevékenység pedig inkább a vidéki értelmiségre jellemző. A tanácsi munkában való részvétel a vidéki értelmiség körében jóval elterjedtebb, mint Budapesten, a budapesti értelmiséget kevésbé vonják be munkájukba a helyi tanácsok. A budapestiek kb. 20 százalékaival szemben a vidéki értelmiség 42 százalékatól kért véleményyt a helyi tanács szakmai vagy egyéb kérdésekben.

A felméréseket megelőző 3 évben a vidéki értelmiség több mint fele, a budapestieknek pedig csak 40 százaléka tett valamilyen javaslatot államigazgatási, párt- és más társadalmi szervezetnek. A budapesti értelmiség 12 százalékanak, ugyanakkor a vidékiek 24 százalékanak volt olyan javaslata, amelyet az említett szervezetek meg is valósítottak.

Politikai-közüéleti tájékozódási lehetőségeit a fővárosiak fele, a vidéki értelmiség 40 százaléka tartotta teljesen ki-elégítőnek. A budapestieknek kb. 60, a vidékieknek pedig 80 százaléka jelezte, hogy hiányát érzi a megfelelő politikai-közüéleti információnak!

A különböző politikai tájékozódási lehetőségek közül a vidéki értelmiség 80 százaléka első helyen a televíziót említette, míg a budapestieknek csak egyharmada jelölte a tévét első helyen. A budapestieknek sokkal fontosabbak voltak a folyóiratok és a pártinformáció, mint a vidéki értelmiségnek. A folyóiratokat pl. a budapestiek egyharmada, a vidékieknek kevesebb, mint egyhuszada említette a legfontosabb politikai információs forrásként, s a pártinformációról a budapestiek 11, a vidékieknek viszont csupán 1 százaléka mondta ugyanezt! Fontosságát tekintve második helyre mind vidéken, mind Budapesten a rádió került, s vidéken a legtöbben harmadsorban fontosnak ítélték a folyóiratokat és a pártinformációt.

A vidéki válaszadók kb. 80, a budapestiek kb. 60 százaléka végez a munkaköri kötelezettségén túl terjedő politikai-közüéleti tevékenységet, s ezt mind Budapesten, mind vidéken a válaszadók feletteseinek és munkatársainak egyaránt kb. a fele megfelelően meg is becsüli, a többiek egyszerűen tudomásul veszik.

Összegezeként a kérdés úgy merül fel, hogy vizsgálódásaink alapján milyennek láttuk a vidéki értelmiség társadalmi helyzetét a budapesti értelmiségéhez viszonyítva?

A vidéki értelmiség társadalmi helyzete minden vizsgált területen kedvezőtlenebbnek mutatkozott a fővárosiánál.

Van azonban még valami, ami a felmérések eredményei mögött lappang: a vidéki értelmiség kiszolgáltatottsága. Ennek alapja egyrészt az értelmiségi munkakörök viszonylag korlátozottabb száma, főként egyes értelmiségi szakmákban, másrészt a kollektíva, illetve a vezetők fővárosinál jóval nagyobb kontrollja az egyének felett. Utóbbival kapcsolatos az, a vidéken tapasztalható jóval nagyobb "igazodási" hajlandóság, amelyet pl. a munkahelyi barátkozásnál megfigyelhettünk, vagy amely abban is megmutatkozott, hogy Budapesten több mint száz értelmiségi /a jelöltek több mint 10 százaléka/ megtagadta a válaszadást az MSZMP KB megbízólevelével jelentkező kérdőbiztosoknak, míg vidéken egyetlen ilyen eset sem fordult elő!

A vidéki értelmiséget mindezeneken felül a fővárositól nagyobb mértékű közéleti tevékenység is "terheli". A fentiek ellenére számos vonatkozásban mégis elégedettebbnek mutatkozott a budapesti értelmiségnél. Ez azt a benyomást kelti, hogy bizonyos mértékig visszaélünk a vidéki értelmiség hátrányos helyzetével, s a fővárosiakhoz viszonyítva jobban kihasználjuk a vidékieket.

Felmerül a kérdés: Mit tegyünk ebben a helyzetben? Elégedetlenkedjünk, vagy beletörődjünk? Azt hiszem, egyik sem célravezető. Megítélésem szerint a vidéki értelmiség hátrányos helyzetét nagyrészt olyan objektív körülmények határozzák meg, amelyek megváltoztatásához részben jelentős anyagi ráfordítások, részben a társadalmi fejlődéssel együttjáró változások szükségesek, s ezek nem mennek máról holnapra. Vannak azonban a hátrányos helyzetnek olyan okai is, amelyek viszonylag rövid idő alatt megváltoztathatók. Ilyen pl. az elszigeteltség és a vele járó információhiány. Elsősorban szakmai kapcsolatok kialakítása és fenntartása más vidéki körzetekben és a fővárosban élő értelmiségiekkel, különböző helyi klubok működtetése segíthet felszámolni ezt a gondot.

Nagyon fontos az értelmiség helyzete szempontjából, hogy milyen a helyi, elsősorban a megyei vezetés. Megfelelő összefogással viszonylag rövid idő alatt befolyásolni lehet a különböző szintű vezetőket a különböző értelmiségi szakmai cso-

portokkal való leggyümölcsözőbb együttműködés kialakítása érdekében.

Hosszabb távon két fő tevékenységi irányt javasolnék a vidéki értelmiség helyzetének javítására. Egyfelől arra kell törekedni, hogy a kultúra és a tudomány egy-egy területén a főváros tulsulyát - esetenként egyeduralmát - ellensúlyozzuk az adott tevékenység egyes vidéki centrumokban történő erőteljes fejlesztése révén. /Ennek jó mozgatója lehet egy kis egészséges lokálpatriotizmus is./ Célunk legyen, hogy egy-egy területen ne a főváros, hanem más városunk jelentse a tevékenység legmagasabb szintjét országunkban. Erre egyre több példát láthatunk országszerte, nem kell tehát semmit "feltalálni".

Másfelől jelentősen javítaná a vidéki értelmiség helyzetét is a demokratizmus, a társadalmi nyilvánosság eddigiénél jóval jelentősebb mértékű erősödése. Fokozni kell erőfeszítéseinket a szocialista demokrácia fejlesztésének megjavítására mozgalmi téren és állampolgári vonatkozásban egyaránt.

Az értelmiségi tevékenységre mind vidéken, mind a fővárosban egyre nagyobb szükség van. Gazdasági és társadalmi fejlődésünk következő évtizedeiben növekedni fog az értelmiségi munka fontossága, az értelmiség szerepe nő. Optimisták lehetünk tehát a vidéki értelmiség helyzetének javításával kapcsolatban, mivel a fejlődésnek ezt a tendenciáját társadalomvezetésünk már évekkel ezelőtt felismerte, amivel együtt jár az is, hogy fokozódik a figyelem az értelmiségi problémák iránt. Ez egyre kedvezőbb légkört teremt az értelmiség gondjainak felvetéséhez és elősegíti a megoldást is, amely az elmúlt évtizedben jelentősen közelebb került mindennapjainkhoz.

CSONGRÁD MEGYE ÉRTELMSÉGE

A szocialista építés során a munkásosztály vezető szerepével fejlődő, munkás-paraszt szövetségen alapuló népi-nemzeti egység erősítésében különösen fontos az értelmiség szerepének növekedése. Az elmúlt évek tapasztalatairól szólva Kádár János elvtárs azt így fogalmazta meg a Központi Bizottság 1978. április 19-20-i ülésén "nagyon nagy nyereség a párt-nak, hogy a magyar értelmiséget sikerült megnyerni a szocialista társadalom építése ügyének. Ez tömegbefolyásunk egyik fontos tényezője. Ennek a jelentőségét azért hangsúlyozom, mert az értelmiség szerepe a jövőben a tudományos előrejelzések és a gyakorlat tapasztalatai szerint is növekedni fog. Az értelmiségnek egyre nagyobb befolyása lesz a társadalom, a közvélemény, a közhangulat alakításában. Ez valóságos folyamat, ezért számolni kell vele. Nagy erőfeszítéseket kell tennünk, hogy az értelmiség körében tovább javítsuk politikai munkánkat, és tovább erősítsük az értelmiség elkötelezettségét a szocialista társadalom építése mellett." Németh Károly elvtárs a KB 1979. március 28-i ülésén - szólva az értelmiség arculatáról - utalt arra is, hogy "A képhez az is hozzátartozik, hogy a központi és területi pártszervek és szervezetek az utóbbi időben fokozták a munkát az értelmiség körében. Az értelmiség között folytatott politikai munkában, csakugy, mint általában, a jövőben is fontos feladatnak kell tekinteni politikánk nyílt, őszinte képviselését, a felvetődő kérdések megválaszolását, a rendszeres, sokoldalú tájékoztatást és az eszmecserét az ország, a világ dolgairól, a tennivalókról. S az is feladat, hogy vonjuk be jobban az értelmiségieket a fiatalokat a közös gondolkodásba, a közéletbe, fokozottabban igényeljük segítségüket."

Az értelmiség általános fejlődésén belül figyelemreméltó bizonyos korábbi aránytalanságok fokozatos megszüntetése. Ezek sorában lehet említeni a szakképzettség szerinti, a területi megoszlás szerinti indokolatlan különbségek fokozatos csökkentését, a "vidéki értelmiség" helyzetének többirányú megközelítést.

E helyen - a megyei pártbizottság elemzése alapján - egy megye értelmiségének fejlődéséről kívánunk vázlatos képet adni, a teljesség és az általánosítás igénye nélkül.

Kiindulás, előzmények, körülmények

Az értelmiségi munka áttekintésekor azokból az objektív feltételekből és körülményekből kellett kiindulnunk, amelyek közepette az értelmiség él és dolgozik, mert csak ezek alapján jellemezhető reálisan politikai-eszmei arculata, alkotó tevékenysége, csak így határozhatók meg a fejlett szocialista társadalom építése során jelentkező tennivalókból az értelmiségre váró feladatok. A megyei pártbizottság már több alkalommal foglalkozott az értelmiség munkájával akkor, amikor gazdaság-, tudomány-, ifjúság-, nő-, oktatás-, közművelődés-, egészségügy és káderpolitikai kérdéseket tárgyalt. A mostani áttekintésben ezeknek az elemzéseknek az értelmiségre vonatkozó részeire mindenképpen építettünk, ugyanakkor törekedtünk egy átfogó, a kölcsönhatásokra is kitérő vizsgálatra. Vizsgáltuk a korábbi határozatok végrehajtását is, és áttekintettük a megoldásra váró feladatokat. Az értelmiség vizsgálatának napirendre tűzését az is indokolja, hogy szerepe és jelentősége megnövekedett a megye gazdasági életében, tevékenységének hatása a megyén túl országosan, sőt nem egy területen nemzetközi szinten is jelentkezik, de fontos elem az a nagy felelősség is, amelyet a jövő értelmiségének képzéséből megyénk felsőoktatási intézményei és kutatóintézetei válnak.

Visszatekintés, mai körülmények

Ahhoz, hogy a megye mai értelmiségéről reális kép megalkotására törekedhessünk, szükséges egy bármilyen mozaikszerű, de mégis az előzményeket érzékeltető visszapillantás.

A felszabadulás előtt a megye értelmiségén belül, elsősorban Szegeden, a humán értelmiség volt a meghatározó, amelynek többségét az 1920-as években Szegednek Budapest ellenpólusként történő fejlesztése következtében kialakult sajátos töltésű lokálpatriotizmus jellemezte. Nagy részük a vallásos és nacionalista eszmék hatása alatt állt, ólos szakadók választotta el őket a munkásosztálytól és a parasztságtól. Ugyanakkor a megyében - mint Viharsarok részében -, az értelmiség haladó csoportjai kötődtek a néphez. A Hódmezővásárhelyen, Makón és Szegeden élő kutatók, művészek, orvosok, tanárok egy része megtalálta az utat a haladó társadalmi és politikai mozgalmakhoz, és vállalta a kulturaközvetítés szerepét is /Juhász Gyula, József Attila, Móra Ferenc, Radnóti Miklós, Tornyai János, Endre Béla, a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma és mások/. E pozitív tendencia mellett az értelmiség nagy része - mint sajátosan szerveződött uri-polgári középosztályra - inkább jellemző volt a Horthy-rendszer kiszolgálása, melyet erősített az egyetem Szegedre telepítése, a klinikák építése és a különböző anyagi juttatások.

A felszabadulást követően a megváltozott helyzet és a baloldali pártok, mindenekelőtt a kommunista párt intenzív politikai tevékenységének eredményeként nőtt a népi demokrácia, a szocializmus eszméinek befolyása az értelmiség körében. A párt kezdeményezésére egyes üzemek anyagilag is támogatták a tudósok munkáját, ösztöndíjakat alapítottak egy-egy kutató és művész tevékenységének támogatására. A társadalmi változás hatására megújult az értelmiség szociális és szakmai összetétele, funkciója is. Csongrád megye gazdasági fejlődésére azonban az ötvenes évek elején visszafogottság volt jellemző. Ez kettős értelemben is negatívan hatott a megye értelmiségének fejlődésére: egyrészt az országos átlagnál lassabb volt az értelmiség számbeli növekedése, másrészt lassabban csökkent

az értelmiség egy részében a korábbi kiváltságos helyzetéhez kötődő nosztalgiaja.

Az ötvenes évek második felétől megindult gyorsabb ipari fejlődés, a kiépült alsó-, közép- és felsőfoku oktatás, az általánossá vált egészségügyi ellátás, a tudományos kutatás és a művészeti élet fellendülése megsokszorozta a megyében élő értelmiségiek számát és alapvetően megváltoztatta élet- és gondolkodásmódjukat. A megye értelmiségének számszerű és belső strukturális alakulását és fejlődését elsősorban megyénk felgyorsult gazdasági fejlődése határozta meg. A termelőerők jelentős változása ment végbe a megyében, az ipari termelés az országos átlagnál gyorsabban emelkedett. A mezőgazdaságban - bár kissé megkésve, de mindinkább elterjedtek az iparszerű termelési rendszerek, amelyek a nagyüzemi viszonyok között hatékonyabbá tették a mezőgazdaság termelőerőit /1974-ben a növénytermelés 19 %-a, 1976-ban 28-30 %-a, 1979-ben 50 %-a iparszerűen valósult meg/. Fokozódott a tudomány eredményeinek felhasználása a termelésben, a tudományos módszerek alkalmazása számottevően hatott a megye gazdaságának fejlődésére.

1960-1970 között a gazdasági fejlődés elsősorban extenzív jellegű volt. A beruházások gyors ütemben, az országos átlagot meghaladóan emelkedtek. A termelés bővülésének fő forrása a létszám növelése, új munkahelyek létesítése volt. A III. ötéves terv végére Csongrád fejlett mezőgazdasággal rendelkező ipari megyévé vált.

A korszerű társadalmi termelés folyamatában a szellemi munka súlya és szerepe az elmúlt években megyénkben is erőteljesen nőtt. 1960-ban az aktív keresők 12,6 %-a szellemi dolgozó, 1970-ben 21,9 %-a, mostanra elérte a 25-30 %-ot. Ennél természetesen kevesebb a felsőfoku végzettségűek számára - /1960-ban 2,6 %, 1970-ben 4,6 %, 1973-ban 5,3 %/. Az értelmiséget azonban szőlesebb körnek tekintjük, mint a felsőfoku végzettségűek száma.

A gazdasági struktúra átalakulása maga után vonta a műszaki és agrár értelmiség iránti igény növekedését, ami azt eredményezte, hogy tíz év alatt a műszaki értelmiség létszáma 217 %-kal, az agrár értelmiség létszáma 300 %-kal növekedett. A műszaki és agrár értelmiség nagyarányú számszerű növekedése megváltoztatta a megye értelmiségének belső strukturáját is. Ennek megfelelően csökkent az állam- és jogtudományi végzettséggel rendelkezők aránya /16,3 %-ról 10,6 %-ra/, és a dinamikus fejlődés eredményeként megnőtt az agrár és műszaki, valamint a közgazdasági értelmiség súlya /16,1 %-ról 27,2 %-ra/. Szám szerint az értelmiség továbbra is legnagyobb létszámú csoportját az oktatás és a közművelődés, valamint az egészségügy területén dolgozók képezik. E csoportok szám szerinti fejlődése az elmúlt tíz év alatt 65,5 %-os volt. Az értelmiségen belüli arányuk viszont 63,2 %-ról 56,9 %-ra csökkent.

Az értelmiség szakmai, politikai, közéleti tevékenységében végbontott fejlődés vizsgálatánál figyelembe kell venni a megye néhány sajátosságát is, így - a többi között - azt, hogy - a megye erősen városiasodott jellegű /a szellemi dolgozók 79,4 %-a a városokban, 20,6 %-a községekben él/, ugyanakkor viszonylag nagy még a külterületeken élő népesség száma is /a megye lakosságának 20,6 %-a/, akiknek egészségügyi és kulturális ellátása, valamint az e szolgáltatásokban dolgozó értelmiségiek /orvos, gyógyszerész, pedagógus, népművelő/ élet- és munkakörülményei általában rosszabbak, mint a városokban dolgozóké;

- Szeged megyei város megyén belüli - ipari, közigazgatási, kulturális, egészségügyi, tudományos központ - vonzó hatása igen erős /a megye értelmiségének mintegy 60 %-a él Szegeden/;
- a megye tudományos kutatóbázisainak fejlődése: a Szegedi Biológiai Központ, a Gabonakutató Intézet, a JATE Számítástechnikai Laboratóriuma kiépítése, a hagyományos tudományos kutatás dinamikus fejlesztése;

- a magasán kvalifikált szellemi munkát végzők számának gyors ütemű növekedése /tudományos fokozattal rendelkezők 1969-ben 164, 1976-ban 248, 1978-ban 314 fő/.

Ezek és más sajátosságok a megye értelmiségének tevékenységi körét, valamint politikai-eszmei arculatát rendkívül sokszínűvé teszik. Az egyes ágazatokban tevékenykedő értelmiségiek világnézeti, közéleti aktivitásbeli különbségei ellenére azonban általános közös vonásuk, hogy pártunk politikájával egyetértenek, aktívan részt vesznek politikai célkitűzéseink kialakításában és megvalósításában. Nagyobb részben már a szocialista társadalom neveltjei, többségükben munkás-parasztszülők gyermekeként kerültek az értelmiség soraiba. Egy részének ideológiai, világnézeti meggyőződése azonban heterogén, ezek gondolkodását, magatartását, hagyományait az egyre erősödő és terjedő szocialista eszmék, valamint a szívesen kitartó polgári nézetek egyaránt befolyásolják.

Az értelmiség munkafeltételei, munkakörülményei megyénkben az elmúlt tíz év alatt sokat javultak. Az egyes értelmiségi csoportok munkakörülményeinek fejlődése azonban eltéréseket is mutat. Az iparban a technikai és technológiai fejlődés, a mezőgazdaságban az iparszerű termelés elterjedésének hatására a munkafeltételek nagyarányú változása ment végbe. Lassabb ütemű volt a fejlődés a közoktatásban - az általános iskolában -, a közművelődés területén. Az egészségügy területén kiépült a járóbeteg-ellátást szolgáló rendelőintézeti hálózat, de lassu a kórházak korszerűsítése, nem megoldott az idősek szociális ellátását szolgáló intézmények helyzete sem. Kiemelkedő a tudományos intézetekben dolgozók munkakörülményeikben végbement fejlődés és a műszerezettség, valamint a segéderővel való ellátottság tekintetében az országos színvonalhoz képest jobbak a feltételek, mindez nem mondható el az egyetemi, de különösen a főiskolai kutatómunka feltételeiről vagy a nagy hagyományú Szegedi Nemzeti Színház állapotáról.

Az értelmiség munkája

Az értelmiséget meggyénkben is számos sajátos vonás jellemzi. A vizsgálat során nemcsak az egyes szakmacsoportok különös, specifikus sajátosságainak, hanem a közös, lényeges vonásoknak a bemutatására is törekedtünk, alapvetően politikai szempontból igyekeztünk jellemezni meggyénk értelmiségét. Ebből következően hangsúlyozni kívánjuk az értelmiség felelősségének, szerepének növekedését a gazdasági élet fejlesztésében, a tudományok előrehaladásában, a tudomány közvetlen termelőerővé válásában. Az üzemekben, a termelőszövetkezetekben, az intézményekben és másutt dolgozó értelmiségiek közös feladata az üzem- és munkaszervezés fejlesztése, a gazdaságosságra, hatékonyságra törekvés, a meglévő termelő kapacitás minél jobb kihasználásának szorgalmazása, a munkaidő hatékony felhasználása. Az értelmiség az irányító, szervező és ellenőrző munkában is közvetlenül részese a társadalom előtt álló feladatok megoldásának. Ma már olyan kérdések kerülnek napirendre, mint pl. a szocialista jogalkalmazás, a tanácsai, az államigazgatási munka tökéletesítése, a gazdaságirányítás fejlesztése, a termékszerkezet módosítása, az urbanizációval összefüggő problémák sokasága stb. Ezek a szakkérdésekbe torkolló problémák igénylik az értelmiségiek elemző munkáját, a döntések előkészítő tanácskozáson az aktív és felelős hozzáállást, részvételt a végrehajtásban és az ellenőrzésben.

A fejlett szocialista társadalom építése az osztályok közeledésének folyamatában realizálódik. Mindinkább felszámolódik a fizikai és szellemi munka közötti különbség, a "csak kezüket", illetve a "csak fejüket" használók elkülönültsége. A fizikai dolgozók, a munkásosztály, a parasztság és az értelmiség kapcsolata, egymásra utaltsága szerintünk így vizsgálendő. Ebben nagyon jelentős az egységes szocialista értelmiség kialakulása, és az értelmiség munkájának annak alapján történő megítélése, hogy miként szolgálja a szocializmus építésének mai feladatait. Az értelmiség munkáját az egyes szakterületek néhány sajátossága tükrében vizsgálva a következőkről adhatunk számot.

A műszaki, agrár- és közgazdasági értelmiség az értelmiség dinamikusan fejlődő csoportja. Alkotó tevékenységével közvetlenül szolgálja a szocialista termelő munkát. Tulnyomó többségük munkakörnyezetben végzi tevékenységét. Az üzem mindennapi életének ritmusa, a munkások politikai aktivitása a közéletben való közvetlen részvételre serkent. Az üzem közhangulata közelebb hozza őket a munkások mindennapi gazdasági-politikai problémáihoz, amely nagy nevelőerő. Az iparban és a mezőgazdaságban dolgozó értelmiségiek más értelmiségi rétegeknél közvetlenebb módon élik át a fejlődő gazdasági viszonyok gondolkodását és magatartását meghatározó hatását. A termelés területén dolgozók szemléletében a "termelj többet" elv mellett a "termelj jobban, korszerűbben" elv is növekvő mértékben érvényesül, amely a gyakorlatban az ujitások, szabadalmak növekvő számában, a termékszerkezet korszerűsítésében is tükröződik.

A műszaki értelmiség megyén belüli megoszlását meghatározza az ipar szerkezete és területi elhelyezkedése. A megye iparának állapota differenciált képet mutat, amely befolyásolja a műszaki értelmiség üzemben belüli jelenlétét. A Hódmezővásárhelyi Mérleggyárban magas a műszaki értelmiségiek száma, ugyanakkor a könnyűipari üzemekben viszonylag alacsony. Az új, intenzíven fejlődő iparágakban /pl. olajbányászat/ a műszaki értelmiség létszáma magas. A műszaki értelmiség mindinkább bekapcsolódik a megye közéletébe, részt vállal a város-politikai koncepciók kidolgozásából. Emellett azonban megtalálhatók a gazdaságosságot figyelmen kívül hagyó változtatási javaslatok.

Az agrárértelmiség fejlődését meghatározta a mezőgazdaság iparszerű termelési rendszerének elterjedése, valamint a megyébe települt kutatóbázisok /Szegedi Biológiai Központ, Gabonakutató Intézet, Vetőmagtermeltető Országos Vállalat szentesi Kutató Állomása/ jelenléte. Az agrárértelmiségnek jelentős szerepe van az országos programok /zöltség, hus, cukor stb./ megvalósításában, az országosnál nagyobb ütemű termésművelkedésnek a termelékenység emelésével történő elérésé-

ben. Ma már a megye termelőszövetkezeti, állami gazdasági vezetőinek 60 százaléka rendelkezik felsőfoku végzettséggel, nagyobb részük fiatal. A pályakezdők 50 százaléka az utóbbi években viszonylag rövid idő alatt vezető beosztásba került. A megye talajadottságai különböző termelési típusok kialakulását eredményezték - homoki kultúra, feketeföldi termelés-, amelyek a mezőgazdasági termelés heterogenitásához is vezettek. A természeti adottságok sokszínűsége sajátos követelményeket támaszt az agrárértelmiség számára: egyrészt speciális szakismereteket követel, másrészt korlátozza a szakemberek egyes termelési típusok közti mobilitását. Gondot jelent, hogy a kutatóintézetek által elért eredmények gyakorlati hasznosítása, a termelő üzemek "fogadókészsége" még mindig nem éri el a lehetőségek szerinti mértéket.

A közgazdasági értelmiség többsége vezető beosztásban dolgozik, ezért a termeléshez közvetettabban viszonyul, mint a műszaki és az agrárértelmiség. A közgazdasági értelmiség mind fokozottabban segíti a gazdaságpolitikai célok megvalósítását. Bekapcsolódnak a területi távlati tervekkel kapcsolatban felmerült problémák megoldásába, a termelés hatékonyságát fokozó üzem- és munkaszervezési feladatok végrehajtásába, a közgazdasági propagandamunkába.

A kulturális és tudományos életben dolgozó értelmiségiek

Az elmúlt években a tudomány-, az állami oktatás- és a közművelődéspolitikai megyei elemzése, megvalósítása során az értelmiség e csoportjával sokoldalúan foglalkoztunk. Megállapítható, hogy szakmai felkészültségük, munkájuk, közéleti tevékenységük - éppen a határozatok előkészítése, megvalósítása következtében - jól mérhetően fejlődött.

A pedagógusok társadalmi szerepe számarányuknál - az alsó- és középfoku oktatási, nevelési intézményekben 5.500 pedagógus dolgozik, jelentős részük nő /71 %/ - jóval nagyobb. A családok nagy többségével kapcsolatuk van, így politikai, világnézeti állásfoglalásuk, magatartásuk a lakosság jelentős

részére hatást gyakorol. Az MSZMP Központi Bizottsága 1972-es, az állami oktatás továbbfejlesztéséről szóló határozatának megvalósítása, az Országgyűlés 1978-as őszi ülészakájának elemzése az elmúlt időszakban minden tekintetben megnövelte az iskola, a pedagógusok iránti követelményeket, melynek a megye pedagógusai alapvetően eleget tesznek.

Oktatási intézményeink tanerő-ellátottsága kedvezőbb az országos átlagnál. Nőtt az általános iskolákban és a szakmunkásképző intézetekben dolgozó pedagógusok szakmai, erkölcsi tekintélye, bár a középiskolai tanárok körében ma is tapasztalható a gimnáziumhoz való vonzódás.

A pedagógusok politikai egyetértése az MSZMP KB 1972-es, az állami oktatás továbbfejlesztéséről szóló határozatával mindinkább pedagógiai cselekvéssé válik. Visszaszorulóban van a pedagógiai konzervativizmus. A központi bizottsági határozat nyomán életbe lépett intézkedések /tananyag-csökkentés, korszerű technikai és egyéb eszközök széles körű alkalmazása, az új tantervek, tankönyvek bevezetése stb./ további új feladatokat adnak a pedagógusoknak. Mindez megnövelte a továbbképzésük és önképzésük iránti társadalmi, szakmai igényt. Önképzésüket komolyan veszik, egyre több az alkotó, újító pedagógusok száma, az évente meghirdetett megyei pályázati felhívásra loo-lló igen színvonalas pályamű érkezik. A megye pedagógusai - főleg a felsőoktatási intézmények pedagógiai tanzségein, valamint a Megyei Módszertani Intézetben keresztül - bekapcsolódtak az új tantervek, tankönyvek előkészületi munkálataiba /fakultatív tantárgyblokkos gimnáziumi oktatás, általános iskolai biológia, matematika, családi életre nevelés stb./

A VIII. kongresszusnak kiemelkedő jelentőségű társadalompolitikai döntése volt a származás szerinti kategorizálás eltörlése, amelynek helyességét a tapasztalatok bizonyítják. E döntés nagy hatása a pedagógusok munkájában, egyebek között azért, mert az esélyazonosság tárgyi feltételeinek jó része hiányzott. Így azután az egyenlő esélyek megteremtésének folyamatában a pedagógusok voltak és maradnak még hosszú ideig a

legfontosabb tényezők. Nekik kell hivatásukból gyökerezően többet adniok annak érdekében, hogy mind több gyermek pályairányulása alakuljon tehetsége, adottsága és a társadalmi igény és lehetőség optimális összhangja szerint. E tekintetben különös súlyt kap a fizikai dolgozók szellemi pályára adottsággal rendelkező gyermekeinek felkészítése a felsőoktatási tanulmányokra.

Javult megyénk értelmiségének közművelődési munkája, a művészeti alkotó műhelyek és a tömegek kapcsolata. A fejlődés összefüggésben van a párt közművelődéspolitikai határozatával, amely nagy figyelmet fordít az értelmiség kulturális feladatainak kijelölésére, közművelődési tevékenységének fejlesztésére. Számos értékes, a dolgozó osztályok művelődését szolgáló akció indult már eddig is értelmiségi területről. Jelentős felsőoktatási intézményeink művészeti csoportjainak tájelőadásai megyénk falvaiban. Felsőoktatási intézményeink jól felszerelt és színvonalas munkát felmutató ifjúsági klubokkal rendelkeznek és arra törekszenek, hogy kapcsolatot teremtsenek Szeged és a megye munkásifjúsági, falusi klubjaival. Fontos eredmény, hogy a TIT egyre hatékonyabb, az értelmiség közművelődési munkáját összefogó tevékenységet folytat: az utóbbi években jelentős számú önálló TIT-szervezet jött létre megyénk nagyközségeiben, amelyek - többek között - az agrárértelmiség közművelődési munkájának erősítését is szolgálják. Ezt a munkát folytatni kell üzemi szinten is, hogy a műszaki értelmiséget is bekapcsoljuk a közművelődés feladatrendszerébe.

Megyénk művészeti élete több területen /irodalom, festészet, színházművészet/ gazdag hagyományokra épül. A jelenben is a sokszínűség jellemzi. Szeged mellett a többi városnak is kialakult a sajátos művészeti arculata. Egyes művészetek /irodalom, képzőművészet, a Szegedi Szabadtéri Játékok/ a megye, a tájegység határain túl, országosan is jelentős szerepet játszanak.

A megyében élő írók tevékenysége, alkotásaik részét képezik a nemzeti irodalomnak. A megye irodalmi életének sajátosságait, értékeit az itt élő emberek életének bemutatása adja.

Megyénk mai irodalmát tartalmi vonatkozásban szocialista jellemünk iránti elkötelezettség, élénk közéleti érdeklődés jellemzi. Tíz év alatt 62 mű jelent meg. Az irodalmi élet egyik centruma a Tiszatáj, melyet Szegeden szerkesztenek és adnak ki. A folyóirat kritikai tevékenysége, valamint "hid" szerepe a szocialista országok vonatkozásában országosan is jelentős. Az irodalmi élet fejlődésének eredményeként Szegeden szerkesztik és adják ki a Kincskeresőt, az általános iskolások havi 75-80 ezer példányban megjelenő országos irodalmi folyóiratát. Az irodalmi élet problémája, hogy az elmúlt években az írók közül többen elhagyták megyénket, az utánpótlás nevelésében viszont csak lassu a javulás.

Az operaegyüttes munkássága országosan elismert. A tagozat sok kiváló művészt nevelt fel a magyar zenei életnek. A prózai tagozat korszerű színvonalú stílus kialakításával reagál korunk igényeire, műsorpolitikájában azonban az elmúlt években sok volt az egyenetlenség. A Szegedi Nemzeti Színház 40-nél több tájelőadást rendez megyénkben, bár ezirányú tevékenységük még további, a jövőben feltétlenül hasznosítandó lehetőséget tartalmaz. A Nemzeti Színház sok gonddal küzd. Nem megoldott a művészi utánpótlás, a művészek munkakörülményei évek óta nem javultak, évről évre huzódik az épület felújítása. A munkahelyi feltételek részbeni javulását jelenti a Kísszínház üzembehelyezése.

Csongrád megye, különösen Hódmezővásárhely és Szeged gazdag képzőművészeti hagyományokra tekinthet vissza. Az alföldi festészet olyan örökség, amelynek termékenyítő hatása napjaink művészetében is fellelhető. A szegedi képzőművészek szocialista szerződést kötöttek a nagyüzemekkel, kiállításokat, előadásokat tartanak a képzőművészet egy-egy kérdéséről. A Tornyai Múzeum nagyszámu kiállítást rendez a Hódmezővásárhelyen élő művészek anyagaiból megyénk községeiben és Vásár-

hely tanyavilágában. Megyénk művészei egyre hatékonyabb köz-
művelődési tevékenységét erősíti, hogy a közművelődési munká-
ban érvényesül a kommunista művészek személyes példamutatása.

A kutatóintézetekben, valamint a felsőoktatási intézmé-
nyekben dolgozó értelmiségiek, az MSZMP KB 1969-es tudomány-
politikai irányelvei, és a Központi Bizottság 1972-es hatá-
rozata az állami oktatásról, ráirányították a figyelmet a tu-
domány társadalmi, gazdasági, ideológiai és politikai kérdé-
seire, a szakemberképzés és továbbképzésre, társadalmi célja-
ink és a kutatómunka közötti összhang megteremtésének fokozott
szükségességére. A kutatók és a felsőoktatási intézmények ok-
tatói körében mind általánosabbá vált a tudomány növekvő tár-
sadalmi szerepének, a tudomány és a termelés szoros kaposo-
latának felismerése. E szemléletváltozás hozzájárul ahhoz,
hogy nőtt a tudományos kutatások és a társadalmi- gazdasági
igények összhangja, és a megyében végzett kutatások eredmé-
nyei növekvő mértékben segítik a gazdasági, kulturális, egész-
ségügyi területek fejlődését.

A Központi Bizottság, valamint a kormány a tudományos
bázisok fejlesztéséért kifejtett tevékenysége eredményeként
1973-ban megkezdte munkáját a MTA Szegedi Biológiai Központ-
ja, növelte megyénk súlyát a tudományos kutatásban a Gabo-
natermesztési Kutatóintézet működése.

A kutatók munkájának koordinálását, a kutatási eredmé-
nyek gyakorlati hasznosítását szervezi és irányítja a Szegedi
Akadémiai Bizottság. A SZAB fórumul szolgál a kutatók tudomány
politikai, de az ennél tágabb körű várospolitikai és általános
közéleti tevékenységének is. A SZAB regionális funkcióinak
erősödését jelzi a kutatásoknak a dél-alföldi területre való
kiterjesztése, sajátos regionális jellegű kutatási témák ta-
mulmányozására történő ösztönzés.

Az utóbbi években is nőtt az egyetemi, főiskolai nevelő-
munka hatékonysága, az oktató-nevelőmunkában kiemelkedő tel-
jesítményt nyújtó oktatók erkölcsi és anyagi megbecsülése. Fo-

kozódott az oktatók és a hallgatók oktatási formákon kívüli együttműködése, ezt tükrözi a Tudományos Diákkörökben fel-
lendült munka is.

Az oktatás korszerűsítésének feladatait /tananyag-csök-
kentés, tematikák, programok egyeztetése, korszerű oktatási
módszerek és eszközök bevezetése, illetve alkalmazása/ az ál-
lami vezetés, a párt- és KISZ-szervekkel szoros együttműködés-
ben dolgozta ki, illetve hajtja végre.

Az egész népességre kiterjedő ingyenes orvosi, gyógyin-
tézeti ellátás megnövekedett feladatokat jelentett az egész-
ségügyi dolgozók számára. Fokozta az igényeket az orvosi szol-
gáltatásokra gyakrabban rászoruló időszerű országonál ma-
gasabb aránya, továbbá az egészségügyi intézményeknek a megye
határain túlra is kiterjedő vonzáskörzete. Az elmúlt időszak-
ban a lakosság egészségügyi ellátásának főleg a személyi fel-
tételi javultak /1960 óta megyénkben 30 százalékkal nőtt az
orvosok és gyógyszerészek létszáma/.

A tárgyi feltételek javítása mellett a pártbizottság a
gyógyító-megelőző ellátás színvonalának emelése érdekében
szorgalmazta és segítette az egészségügyi intézmények és szol-
gálatok szervezeti egységének kialakítását. A megfelelően
szervezett szakmai együttműködés lehetővé teszi az ésszerű
munkamegosztást, a vezetés és a munkaszervezés színvonalának
emelését, a hatékonyabb gyógyító-megelőző tevékenységet.

Tapasztalataink egyértelműen igazolják, hogy az egész-
ségügyi dolgozók, orvosok és szakkaderek döntő többsége hiva-
tásának megfelelően, magas színvonalon és lelkiismeretesen,
odaadással végzi feladatát. Fontos, hogy ezt a tisztességes
döntő többséget elismerjük, támogassuk és támaszkodva munká-
jukra fellépjünk az esetenként jelentkező etikai problémák
ellen. Tapasztalható ugyanis, hogy az egészségügy területén
is vannak a szocialista etikával szembenálló magatartási for-
mák. Etikai problémák, ha az orvos, a gyógyszerész nem tart
lépést a gyógyítás-megelőzés fejlődésével, vagy ha az orvosok
egymás közötti, nem megfelelő kapcsolata rontja a gyógyítás

hatékonyságát, de ide sorolható az ágyárulás, a hálapénz is. Ezekkel a magatartásokkal szemben, jellegük szerint, differenciáltan kell fellépni.

A párt-, tömegszervezeti és államigazgatási apparátusban dolgozó értelmiségiek a közvélemény figyelmének középpontjában állnak, ezért magatartásuk politikai hatása nagy. Az apparátusokban dolgozók szakmai felkészültsége, mozgalmi tapasztalata megfelelő. Politikai továbbképzésük biztosított, a munkavégzéshez szükséges szakmai továbbképzésüket a szervezetek rendszeresen, folyamatosan szervezik.

A párt- és tömegszervezetek, az állami szervek apparátusaiba a káderutánpótlás egyrészt az egyetemet, főiskolát végzett, rendszerünk által nevelt szakemberek, másrészt tudatos káderpolitika alapján a munkában és a társadalmi életben kitűnt szervező, vezetőkézséggel rendelkező, tehetséges fizikai munkások és termelőszövetkezeti parasztok köréből kerül ki.

A nők aránya viszonylag magas, javítani kell azonban a fiatalok arányán. A szakmai képzettséggel rendelkezők problémája, hogy esetenként megoldatlan a kapcsolatuk a szakmájukkal, ismereteik ilyen vonatkozásban szűkülnek, egyéni szakmai fejlődésük szakágazatuk fejlődésétől elmarad. Ez gondot okozhat a szakmájukba történő visszatéréskor.

A megyében közel száz ujságíró dolgozik. Munkájukat nagyfokú felelősségtudat, a pártunk politikája melletti kiállás jellemzi. Nagy a szerepük a párthatározatok ismertetésében, a mozgósításban és a végrehajtásuk során elért eredmények, problémák bemutatásában. Szocialista kritikai érzékkel írnak a megye gazdasági, közművelődési, oktatási, tudományos, egészségügyi, művészeti életének gondjairól, az e területeken megoldásra váró feladatokról.

Az igazságszolgáltatásban, az államigazgatásban és a tanácsai apparátusban dolgozik a jogászok nagy része, kisebb részük tevékenykedik az üzemekben, intézményekben és szövetkezetekben. Az értelmiségben belüli arányuk az elmúlt tíz évben

csökkent, abból adódóan is, hogy a jogi szakemberek iránti társadalmi igény nem mutatott számottevő növekedést. A megyében a jogi pályák közötti különbségekből adódóan nagy differenciáltság tapasztalható mind a munkafeltételek, mind a kereseti lehetőségek vonatkozásában. Munkahelyükön és azon túl is sokat tesznek a jogpolitikai elvek érvényesítéséért, a törvényesség biztosításáért, a szocialista jogalkotás és joggyakorlat egységének megteremtéséért. A lakosság szükségleteit elégíti ki a széles körben elterjedt jogsegély-szolgálat, hatékonyan vesznek részt a jogpropaganda munkában. Figyelemre méltó az egyes jogi pályák korösszetétele. Általában az tapasztalható, hogy az ügyvédi, szövetkezeti jogász, vállalati jogász pályán az idősebb, a bírói, ügyészi, valamint tanácsai pályán a fiatalabb korosztály található.

A pályakezdő és a nyugdíjba kerülő értelmiségiek, a nők helyzete

A megyében jelentősen növekedett a műszakiak, közgazdászok, agrárszakemberek, pedagógusok és az orvosok száma és ezzel együtt, ezen belül a fiatal értelmiségiek aránya. Egyes szakmacsoportokban a 30 éven aluli fiatalok aránya eléri a 35-40 százalékot.

A pályakezdő diplomások többségének hivatástudata megfelelő. Problémát jelent azonban, hogy viszonylag magas a munkahelyi fluktuáció, amely a fiatalok közérzetét, ambícióit is tükrözi. A fiatal diplomások nagy része különböző hatásfokkal részese a közéletnek. E munka jól mérhető gazdasági életünkben, véleményt nyilvánítanak és feladatokat vállalnak termelési tanácskozáson, szakmai vitákon és politikai rendezvényeken egyaránt. A munkahelyen tapasztalható körülmények sok esetben váltanak ki csalódottságot, türelmetlenséget a munkafeltételek, előrehaladásuk, anyagi és erkölcsi megbecsülésük vonatkozásában. Ez utal a képző intézmények pályára nevelésének hiányosságaira, illetve a képző intézmények, az oktatók gyakorlati élettel való kapcsolatainak gyengeségére is.

A világnézeti, politikai tájékozottságuk gyakran "tan-könyv"-jellegű, a képzés során elméleti ismereteket szereztek, a diákok közösségi életét élték, így többségük számára az élő társadalmi valóság elvont szféra maradt. Ezért, de más okokból következően is, a munkábaállás után a munkahelyek párt-, KISZ- és gazdasági vezetőinek fontos feladata a maximális politikai, szakmai segítség mellett az ideológiai továbbképzésre történő serkentésük, a társadalmi- közéleti tevékenységbe való bevonásuk. Fontos, hogy munkájukról, teljesítményükről reális véleményt kapjanak, a jól dolgozó, és munkájuk alapján pozitívan megismert fiatalot részesítsék jutalomban, segítsék lakásgondjaik megoldásában.

A pályakezdő értelmiség mellett feltétlenül utalmunk kell a nyugdíjkorhatárt elért vagy annak közelében lévő értelmiségiek helyzetére. Fontos politikai kérdés is, hogy a nyugdíjazások körületekintően, humánusan, szocialista erkölcsi elveink szellemében történjenek. Az értelmiségiek sajátos módon reagálnak nyugállományba helyezésükre. Az oktató-, kutató- vagy gyógyító munkában eltöltött évtizedek után nehéz megválni munkahelyüktől. Biztosítani kell számukra, hogy a munkahellyel kapcsolatuk továbbra is fennmaradjon, be kell vonni őket az üzem, az iskola, az egyetem, a kórház stb. életébe, ha egészségük megengedi, különböző megbízatásokkal tartalmassá kell tenni kapcsolatukat.

Az értelmiség egyes foglalkozási csoportjainál a nők aránya igen magas. Az MSZMP KB nőpolitikai határozatának megjelenése után bekövetkezett szemléletváltozás jellemző az értelmiségre is. Fokozódott a nők aktivitása a közéletben, különböző tisztségekbe jelentős számú nő került. Nem javult azonban kellően a nők vezetői funkcióba állítása. Visszahuzó erő, hogy előléptetések, kinevezések esetén vagy magasabb közéleti funkcióba kerüléskor esetenként a követelmény szintet a nőknél indokolatlanul magasabbra szabják. Részben ezzel magyarázható, hogy a nők sok esetben nehezebben vállalnak tisztséget, vezetői funkciót.

A tudományos kutatás területén dolgozó nők helyzete nehezebb, mint az azonos területen dolgozó férfiaké. Nem mindig kapják meg a megfelelő szakmai segítséget, emellett a családi kötelezettségek is visszahúzó erőként hatnak/pl. ha igénybe veszik a gyermekgondozási segélyt, elmaradnak a kutatómunkában stb./. Ezzel is magyarázható a kutató nők körében a minősítéssel rendelkezők alacsony száma /3,3 százalék/. A fiatal, egyedülálló nők számára a vidéki munkahely a családalapítás nehézségeivel is együtt járhat, ezért is inkább városokban kívánnak elhelyezkedni. Általában az értelmiségi nők helyzete összességében még mindig kedvezőtlenebb a férfiakénál, a kisebb jövedelmet és társadalmi megbecsülést jelentő szakmákba kerülnek, és keresetük gyakran nem áll arányban iskolai végzettségükkel, illetve végzett munkájukkal.

Az értelmiség ideológiai-politikai arculatának főbb jellemvonásai

Az elmúlt években az értelmiség társadalmi-politikai aktivitása, közéleti tevékenysége erősödött. A párt-, állami, társadalmi és tömegszervezetek jobban alapoznak munkájukra, széles körben bevonják őket a tanácsok, a Hazafias Népfront, a KISZ, valamint a különböző tudományos társaságok és szakmai szervezetek munkájába. A közművelődés területén jelentős ismeretterjesztő tevékenységet folytatnak, segítik a korszerű műveltséget, a marxista-leninista világnézet kialakítását, elterjesztését. A testületek döntéseit érdeklődéssel fogadják, legtöbbször már az ülések előtt aktivitás nyilvánul meg. A nagy többség kész a határozatok megvalósításából reá váró feladatok végrehajtására. Nagyra értékelik a párt- és állami vezetés részéről azt a törekvést, hogy mindig a teljes igazsággal, nyíltsággal lép a közvélemény elé. A döntések végrehajtásával összefüggésben kifogásolják a laza ellenőrzést, az indokolatlan türelmet a rendeletek be nem tartásával, a szocialista erkölcs megsértésével szemben.

Az élet- és gondolkodásmódban a kibontakozó és terjedő szocialista vonások mindinkább erősítik a megye értelmiségének politikai egységét. Kialakult náluk eszmei-politikai felkészültségük továbbfejlesztésének igénye. Nagy az érdeklődés bennük a társadalom és gazdaságpolitika aktuális kérdései, általában az elméleti összefüggések, a jelenségek mögött a lényeg megértése iránt. Ezt tükrözi a marxizmus-leninizmus esti egyetemre történő magas jelentkezési arány, a határozott törekvés a szakosító tagozatok, illetve a speciálkollégiumok elvégzésére.

A tudományos-technikai műveltség és a jónak ítélhető politikai iskolai végzettség ellenére az értelmiség egy részénél megfigyelhető a világnézeti és politikai kérdésekben egyfajta tartózkodás, a viták kerülése. Az egyes értelmiségi csoportok közötti elkülönülés, egymás kölcsönös megértésének esetenkénti hiánya is rontja az értelmiség politikai agitativ hatását.

A fejlett szocialista társadalom építésének időszakában az értelmiség növekvő szerepével együtt fokozódik a munkásosztály, a parasztság és az értelmiség szövetségének jelentősége. Az értelmiségnek a szövetségi politikával való egyetértése kifejeződik politikai elkötelezettségének erősödésében, mely mind szélesebb körben párosul a munkásosztály világnézetének, ideológiájának elfogadásával.

Szinte valamennyi területen megfigyelhető az értelmiségi dolgozók részéről a szocialista országok eredményeinek, tudományának, technikájának mind realisabb megítélése. Tapasztalataik alapján jelentős mértékben csökkent az értelmiség körében a nyugati tudomány és technika iránti elfogultság. Érdeklődéssel fordulnak a Szovjetunió és a szocialista országok tudományos és technikai eredményei, sikerei felé, mind természetesebbnek veszik a szocialista társadalom e téren is jelentkező fölényét.

A turizmus fejlődése, a kelet-nyugati kapcsolatok bővülése alapvetően pozitív hatású az értelmiségre. Ennek a ré-

tegnek soraiból kerülnek ki azok, akik a legtöbbet fordulnak meg a tőkés országokban, sokan vannak közöttük olyanok, akiket baráti kapcsolatok fűznek nyugati kollégájukhoz, tudóstársaikhoz.

Az utazások során társadalmi-politikai töltésű élményekkel gazdagabban térnek vissza, a valós helyzet megismerése nagy többségükben erősíti a szocializmushoz való tartozás érzését.

Nem tagadhatjuk azonban, hogy elenyésző mértékben ugyan, de érezhetők a kapcsolatok bővüléséből adódó negatív hatások is. Tapasztalható a nemzetközi burzsoá propaganda, az anti-kommunista hangulatkeltés, az imperialista fellazítási törekvések megélénkülése, amelyet tudatosan a szocialista országok értelmiségének megtévesztésére, ideológiai zavarkeltésre használnak fel.

A politikai tudat fontos része a nemzethez, illetve a többi néphez való viszony. A szocialista építés időszakában különösen fontos szerepe van a szocialista hazafiságnak és a proletárinternacionalizmusnak, mint a cselekvő ember mindennapi tudatában jelenlévő és ható eszmei és érzelmi mozzanatoknak. Az értelmiség jelentős hányada részt vesz az ifjúság nevelésében. E nevelőmunkának pozitív vonása, hogy mind mélyebben és eredményesebben nevel a szocialista haza szeretetére, tudatosítja eredményeinket, érzelmileg is köti az ifjúságot a leg-
haladóbb magyar történelmi és forradalmi hagyományokhoz. Fogytékossága e munkának ugyanakkor, hogy a proletár internacionalizmusra való nevelés kevésbé hatékony és esetenként megmarad az általánosság szintjén.

Az értelmiség körében jelentősen csökkentek a nacionalista megnyilvánulások. Kevés azoknak a száma, akik tudatosan nacionalisták, a nacionalizmus burkoltan jelentkezik. Esetenként megfigyelhető - a nemzetközi élet eseményeinek hatására - a nacionalista nézetek felerősödött jelentkezése, de az általánosan csökkenő tendenciát nem befolyásolja. Az a véleményünk, hogy szükséges egyre szélesebb körben népszerűsíteni a szoci-

alista hazafiság és a proletár internacionalizmus igazi tartalmát, és ennek igényné kell válni az oktatás-nevelés legalsóbb szintjétől a legmagasabb elméleti-tudományos szintig.

A megye értelmiségének többsége materialista világnézetű, ennek szellemében él, dolgozik és gondolkodik. Ezen általános tendencia mellett időről időre szembetalálkozunk az értelmiség különböző csoportjainál vallásossággal. Az ideológiai, az agitációs és propaganda munkában fokozottan figyelembe kell vennünk azt is, hogy a vallástól való elszakadás még nem mindenkor jár együtt a marxista világnézet elfogadásával, ez olykor közönyt, nihilizmust is eredményezhet. Esetenként tapasztalható, hogy az értelmiség egyes csoportjainál keverednek az egyházpolitikai tennivalók a vallásos ideológia elleni harc kérdéseivel, ez bizonytalanná teszi őket az aktuálisan felmerülő problémák vitában történő tisztázásakor.

Az értelmiség túlnyomó többsége önzetlemül, hivatástudata által vezérelve dolgozik. Az erkölcsi, anyagi megbecsülés általában biztosított, tükrözi az értelmiség társadalmi helyét és szerepét, bár az egyes ágazatokban dolgozóknál béraránytalanság tapasztalható. A javuló anyagi feltételekkel párhuzamosan fejlődik az azokkal történő szocialista módon való élni tudás. Az egyes értelmiségi csoportok valóságos anyagi helyzetében meglévő eltérések különböző forrásokból származnak /magasabb alapbérek, jövedelmi érdekeltség, másodállás, mellékfoglalkozás stb./. Szűk körben tapasztalható, hogy az ún. "hálapénzek" helyi forrásainak lehetőségétől függően az átlagot többszörösen meghaladó jövedelemre tesznek szert. Munkájukon, egész magatartásukon áttetsző anyagiasságukkal, életvitelükkel rombolják a közfelfogást. A kispolgáriság azonban nem törvényszerű velejárója az életszínvonal emelkedésének, hanem részben a múltból örökölt, részben a napi ellentmondások talaján kitermelődő gondolkodás- és életmód. Harcolni nem az emberek ellen kell, hanem a nézetek, a magatartások ellen. Megkönnyíti ezt a munkát, hogy az értelmiség nagy többsége élesen elítéli az egoizmust, a harácso-
lást és az ügyeskedést.

A szocialista erkölcs térhódítása az értelmiség körében erősödő tendenciát mutat. Fejlődött a morális jelenségek megítélésének mércéje, az alapvető tényezők a becsületesen végzett munka, a közösséghez való szocialista viszony, a rendezett magánélet, a szocializmus építéséért érzett felelősség lettek.

E vázlatos áttekintéssel érzékeltetni kívántuk, hogy az értelmiség megnyílna is együtt fejlődik társadalmunkkal és kész a jövő - mainál nem kisebb - feladatainak megoldására.

Aczél György elvtárs szavaival "Távlataink megvalósításának sorskérdése a fizikai és szellemi munka közötti megosztásnak - Marx és Engels tanításának szellemében - fokozatos és folyamatos megszüntetése. Olyan világtörténelmi feladat ez, amely szinte a szocialista forradalmi átalakulás kezdetének pillanatában megjelenik, de központi jelentőséget csak a fejlődés mai fokán kap, a tudományos-technikai forradalom átalakulásában és távlataiban. Részt venni abban, hogy mind többen és többen képesek saját valóságukat szellemileg birtokba venni, ez nagy történelmi tett. A szocialista utat választó és vállaló, azzal cselekvően azonosuló értelmiség "kiváltsága", hogy ebben a történelmi átalakulásban megkülönböztetett szerep jut osztályrészéül".

A PEDAGÓGUSOK TÁRSADALMI HELYZETE ÉS SZEREPÜK
A VÁLTOZÓ ISKOLÁBAN

1. A téma néhány előzménye

Az utóbbi években egyre több tanulmány foglalkozik a pedagógusok társadalmi helyzetével és szerepével. A fokozott érdeklődés egyik oka nyilvánvalóan az, hogy a pedagógusok száma gyorsan növekszik az egész világon: ma Magyarországon több mint 140 ezer fő dolgozik ezen a pályán, társadalmi szerepük pedig a számbeli növekedésnél is gyorsabb ütemben nő. A pedagógus "téma" gyakori exponálása visszavezethető arra is, hogy egyetlen értelmiségi réteg munkája sem amnyira összetett, sokszínű és főként nehezen mérhető, mint a pedagógusoké. A legtökéletesebb méréses módszertől sem várhatjuk, hogy képes legyen visszaadni annak a munkának a sokszínűségét, bonyolultságát, amelyet az eltérő színvonalú iskolákban, számos új körülmény közepette kell a pedagógusoknak végezniük. E tevékenység súlyára mi sem jellemzőbb, mint az a tény, hogy több mint egy millió iskolai tanuló esetében hosszú éveken át az iskola az egyik legfontosabb összekötő kapocs a társadalom egésze és a család mikrovilága között.

Demokratikus kormányzatunk a felszabadulás utáni években felismerte a nevelők és az iskola kiemelkedő szerepét az új nemzedék nevelésében, és már első intézkedéseiben is megfogalmazódtak a népi demokratikus iskolarendszer fejlesztésének irányelvei. Európai mércével is nagyra értékelhető iskolarendszerünk olyan körülmények között jött létre, amikor társadalmi-gazdasági feltételeink csak a legszükségesebbekre voltak elegendők. A kormányzat és az ország vezető

pártja mindig is elsődleges feladatának tekintette iskolarendszerünk fejlesztését, a pedagógusok képzését s pedagógusaink műveltségének növelését. A Magyar Szocialista Munkáspárt 1972 júniusában elfogadott oktatáspolitikai határozata is megkülönböztetett figyelmet szentel a pedagógusok társadalmi presztízse fokozásának, és ami ezzel szoros összefüggésben van, a pedagógusképzés magasabb szintre emelésének.

A neveléstudomány is igyekszik hozzájárulni ehhez, egyre több főiskola, egyetem és kutatóhely veszi fel programjába a pedagógushivatás kutatását, a pedagógusképzés tartalmi problémáinak tanulmányozását. A Magyar Pedagógiai Társaság egy tudományos ülészszacon biztosított kiemelt helyet /1977/ a pedagógusok helyzete vizsgálatának és az előttünk álló képzési feladatok optimális megoldásának. A távlati pedagógiai kutatások programjában önálló témaként is szerepel a pedagógusok kulturaközvetítő szerepének vizsgálata s a jövőben lehetséges és szükséges képzési formák kidolgozása, a "pedagógus-modell" mind pontosabb körvonalaazása.

Mostanában egy új tudományág születésének lehetünk tanúi. A pedagógusokkal foglalkozó tudomány kezd önálló elméletté válni, s nem kevesebbre vállalkozik, mint arra, hogy elméleti alapot és cselekvési programot adjon a sokszor nagyon is empirikus tevékenységformákhoz, s szintézist teremtsen a gyakran ellentmondásos folyamatok között.

A gyakorlat azt várja, hogy e tudományos munka - közvetített - eredményeképpen elegendő megfelelően képzett pedagógus kerüljön az iskolákba, hiszen a technikai civilizáció mai fejlettsége közöpette, amikor olyan szó-, betű- és kópáradat zudul valamenryiünkre, hogy egyáltalán az a kérdés, birjuk-e idővel és értelemmel, rendkívül nagy jelentősége van a pedagógus differenciáló és integráló tevékenységének. Ő a mozgatója annak a rendkívül fontos folyamat kibontakozásának is, hogy - a ma még talán túl erősen tagolt szocialista népi, nemzeti kulturánkban - erősebb összekötő szálak szövődjenek az egyes társadalmi rétegek, nemzedékek, szakmák és települési típusok kulturája között.^{1/}

Ugyanakkor a pedagógusok gondolkodására sok esetben a feladatok leegyszerűsítésére való törekvés jellemző. Sokan nem élnek az alternatívák közötti választás lehetőségével. A nevelők egy része kész recepteket vár, s nem tudja magát belesimítani a gyermekek gondolkodásmódjába. Mindez - többek között - azzal is magyarázható, hogy csak pedagógiai-pszichológiai-
lag jól felkészült pedagógus képes a lehetőségek között választani, a különböző nevelési szituációkat helyesen felfogni és ezekben a legcélszerűbb, a legalkalmasabb nevelési megoldásokat, utakat követni.

A tudományos eredmények megvalósításának nem egy esetben hátráltatója az is, hogy mást vár a pedagógustól a gyakorlat, és más, gazdagabb szerepet szán neki a tudomány. A gyakorlatban nem egyszer leszűkül a pedagógus tevékenysége, és nem elég differenciáltan fogalmazódnak meg az elvárások sem. Még ma is él az a téveszme, hogy az a jó pedagógus, aki jól tud fegyelmezni. Holott a fegyelmezés - vagy talán pontosabban: a fegyelemre nevelés - csak egyik területe a nevelői tevékenységnek. És meg kell fontolnunk azt is, hogy az iskola oktató-nevelő és ismeretközvetítő szerepét szabad-e ketté választani és az ismeretek átadását "nem alapvető" nevelői funkciónak minősíteni? A szocialista nevelőiskola is csak jelentős kulturális értékeket közvetítő intézmény lehet.

2. A fejlődés és ellentmondásai

Igazságtalan lenne, ha nem tekintenénk át azokat a legfőbb eredményeket, amelyeket a pedagógusok képzésében, az igényesebb alkotó munkára való felkészítésben elértünk. Az általános iskola alsó tagozatán folyó munka rangjának elismerését jelentette, hogy a tanítóképző intézeteket az Elnöki Tanács 1974-ben főiskolai rangra emelte.

A felsőfoku pedagógusképző intézmények nappali tagozatán /ideértve az egyetemeket is/ az I. évfolyamra felvettek száma 1965 óta 3700-ról 1977-ig 5900-ra emelkedett. Ehhez járul a hatvanas évek közepétől bevezetett agrár, közgazdasági és műszaki tanárképzés.

Az általános iskolai és a középiskolai nevelés tartalmi korszerűsítésével együtt fejlődött a pedagógusképzés is. A tanítóképzőkben 1970-ben jelentős óraszámban új matematikai tantervet vezettek be, és 1975 szeptemberétől szakkollegiumi rendszert alakítottak ki. A hallgatók fakultatív választás alapján magasabb heti óraszámban tanulják az ének-zene, rajz vagy orosz, illetve a pedagógia, népművelés, könyvtár vagy technika tantárgyat, hogy ezeknek a területeknek szakavatottabb ismerőivé váljanak.

1976-tól valamennyi pedagógusképző intézményben új tanterv alapján tanulnak olyan tantárgyakat, mint közoktatáspolitikai, állampolgári és jogi ismeretek, környezetismeret, beszédművelés, úttörővezetés, oktatástechnika, számítástechnikai ismeretek stb.

A tudományegyetemek tanárképző szakjain az érdeklődés középpontjába kerültek a tanárképzés tartalmi kérdései, az új iskolai tantervekhez való nagyobb foku igazodás, a szakmódszertan erősítése.

1978 szeptemberétől fokozatosan új nevelési-oktatási tervek léptek életbe az általános iskolában és a szakközépiskolák egy részében, és ez év őszétől a gimnáziumokban, valamint a többi szakközépiskolában is. Az új nevelési-oktatási tervekben az eddigieknél határozottabb szándék vezeti az oktatási kormányzatot a nevelő iskola megvalósításában. Első alkalommal történik kísérlet arra, hogy egységben fogalmazódjanak meg a tanítási órán és a tanítási órán kívüli, az iskolai és az iskolán kívüli nevelés feladatai. Új törekvést jelent, hogy lehetőség nyílik a tanulók egyéni érdeklődésének, képességeinek kibontakoztatására /fakultatív tantárgyak választására/; nagyobb teret kap a pedagógusok aktivitása, egyéni kezdeményezése. A pedagógusok önállóságának, nevelői szabadságának további bővítését jelenti, hogy megszűnt a korábbi tantervek utasítás-jellege. A nevelési-oktatási tervek ugyanakkor meghatározzák a szocialista pedagógia azon követelményeit, amelyeket a tanári szabadságra hivatkozva sem lehet megsérteni.

Az oktató-nevelő munka tartalmi fejlődése mellett jelentősen javultak a képzés személyi és szervezeti feltételei is. Az általános iskolai oktatás fejlődését bizonyítja, hogy a szakrendszerű oktatást nyújtó iskolák aránya az utóbbi 20 évben közel 70 százalékra emelkedett, és a felső tagozatos tanulóknak: 98,2 százaléka már szakrendszerű oktatásban vesz részt.

Legnagyobb fejlődés a nevelők létszámának alakulásában tapasztalható. Az 1937/38-as tanévben közel egymillió-egyszáz-ezer gyermeket 26 ezer pedagógus tanított, az elmúlt tanévben valamivel kevesebb tanulót, több mint 68 ezer pedagógus. Volt olyan időszak a fejlődésben, pl. az 1954/55. és 1959/60-as tanév közötti 5 év, amikor több mint 10 ezer fővel nőtt a pedagógusok száma. E fejlődés eredménye, hogy a pedagógusok száma jelenleg két és félszerese a felszabadulás előttinek. Amíg 1937/38-ban egy oktatóra 42,1 tanuló jutott, addig az 1976/77-es tanévben 15,7 tanuló.

Nemcsak a pedagógusok létszáma emelkedett jelentősen az elmúlt 30 évben, de teljesen megváltozott az oktatók szakmai képzettség szerinti összetétele is. Az általános iskolai pedagógusok számának 163 %-kal történt emelkedése mellett a tanári képesítésű oktatók száma hatszorosára emelkedett, ami egyben azt is jelenti, hogy a tanárok aránya a felszabadulás előtti 22,6 %-ról 51,7 %-ra nőtt. A szakrendszerű oktatás térhódítása, a szakosított tantervű alsó tagozati osztályok számának emelkedése is szükségessé tette a tanárok számának, illetve arányának növekedését.

Az állami oktatási intézmények fenntartására 1977-ben az állami költségvetésből 18 417 millió forintot fordítottak, az állami költségvetési kiadások 5,05 %-át, arányában valamivel kevesebbet, mint 1970-ben /5,25 %/. Az oktatási költségvetés 36 %-át az alsó foku oktatási intézmények, 16 %-át a felső-oktatás, 13-13 %-át a középiskolák, ill. az óvodák, közel 10 %-át a szakmunkásképző intézmények használták fel. A felhasználás arányai 1970 óta kismértékben eltolódtak az alsó-foku oktatás és az óvodák javára. Ez azt jelenti, hogy ezekben az intézményekben viszonylag kedvezőbb helyzetben dolgoz-

186

nak a nevelők, bár az oktatásnak a nemzeti jövedelemből való részesedése számottevően nem emelkedett.^{2/}

Az utóbbi években kormányzatunk jelentős erőfeszítéseket tett a pedagógusok fizetésének emelésére. Az 1977 szeptemberében történt emeléssel a nevelők fizetése átlag 18 százalékkal emelkedett, ezzel egyidőben az évi bérfejlesztésre fordítható összeg nagysága 3 százalékról 5 százalékra emelkedett. Ha véglegesen nem is rendeződött a pedagógusok anyagi helyzete, de fizetésük közelebb került más, hasonló iskolai végzettségű rétegek béréhez.

Javult a pedagógusok lakáshelyzete is: amíg 1969-ben a pedagógusok 18,1 százaléka élt elégtelen lakáskörülmények között, ma már csak 10 százaléka.

A korábbi években a pedagógusok gondjait rendszerint csak mint anyagi problémát kezelték. Nem tagadható, hogy a leirtak ellenére is a pedagógusok anyagi helyzete javításában nagyon sok még a tennivaló. Ma már azonban a pedagógus probléma - és általában az iskolák ügye - elsősorban nem ebben a vonatkozásban vetődik fel; a viták ma főleg körül bontakoznak ki, hogy milyen a pedagógusok munkájának hatékonysága, közérzete, hogy a pedagógus eredményesen tud-e megfelelni a vele szemben támasztott követelményeknek, és amennyiben nem, ez milyen okokra vezethető vissza.

Amikor a pedagógusok táborának jelentős számbeli növekedéséről szólunk, némi aggodalommal felvethető az a kérdés is, hogy vajon a jelentős mennyiségi növekedés együttjárt-e minőségi fejlődéssel?

A kérdésre adott válasznál indokolt annak vizsgálata, hogy milyen tanulmányi eredményekkel kerülnek be a pedagógusképző intézményekbe a jelentkezők. A különböző egyetemekre és főiskolákra felvettek pontszámainak összehasonlításából kiderül, hogy az orvostudományi egyetemekre 18,1 ponttal, a tudományegyetemekre 17,9 ponttal, a műszaki egyetemekre 17,1 ponttal, a tanárképző főiskolákra 16,2 ponttal, a tanítóképző főiskolákra 14,7 ponttal nyertek felvételt a hallgatók a

70-es évek első harmadában. Az átlag pontszámokban található különbségek arra mutatnak, hogy nem kívánatos kontraszelekciós folyamat bontakozott ki a pedagógusképzés terén.

A gyengébb tanulmányi eredményt elért tanulók pedagógusképző intézményekbe való bejutását az sem ellensúlyozza, hogy egy vizsgálat tapasztalatai szerint a hallgatók többsége a pályát nem kitérőnek tekintti, és nem tartják véletlennek, hogy a pedagógus pályára jelentkeztek. A tanárképző intézmények hallgatói közül 70 százalék, a tanítóképző főiskoláknak pedig 90 százaléka vallja úgy, hogy a gyermekszeretet, a pedagógusi pálya vonzása miatt választotta az adott továbbtanulási formát.^{3/}

Korábban, amikor még a pedagógus pálya presztizsét döntő módon az anyagi helyzettől függőnek ítéltük, a pálya vonzása csökkenésének okát elsősorban az anyagiakban láttuk, s ennek javításával véltük megoldhatónak növelését. Ma már világosan látszik, hogy a pedagógus pálya presztizsének megítélése jóval összetettebb ennél, anyagi kérdés is, de elszárhathatatlanul hozzátartozik a jó pályairányítás és kiválasztás, a színvonalas képzés s a pedagógusok mindennapos gondjaival való fokozott törődés, felkészítésük azokra a növekvő feladatokra, amelyek a gyorsan változó iskolai körülményekből következnek.

Az elmúlt években kísérletek történtek a pedagógusok munkaköri kötelezettségeinek meghatározására. Az erre vonatkozó állami dokumentum megjelent, s ez bizonyos mértékig pontot tett egy régen huzódó vitára. De sok évtizedes tapasztalat bizonyítja, hogy az oktató-nevelő munkában aligha lehet meghuzni a határt a fizetésből eredő kötelezettségteljesítés és a pedagógusi lelkiismeret előírásai között. Annál is inkább, mert elvárásaink, igényeink sokszor az általánosság szintjén fogalmazódnak meg, s ezt a nevelőnek kell lebontania a mindennapos munka gyakorlatában. A szocialista nevelő iskola, amelynek követelménye a hivatalos dokumentumokban megfogalmazódott, az oktató-nevelő munka gyakorlatában való-

sul meg. S azok a magasfoku szakmai, pedagógiai és pszichológiai ismeretek, amelyek ennek megvalósításához szükségessé, a pedagógusoktól további erőfeszítéseket kívánnak, megszerzésük a szűken vett óratervi feladatok teljesítése mellett estéiket és pihenőnapjaikat is igénybe veszi.

Ma a bevezetésre kerülő új tantervekkel kapcsolatban fel kell tenni egy kérdést: rendelkeznek-e nevelőink azzal a módszertani kultúrával, amely eredményes tanításukhoz szükséges, s ha nem, a sokasodó feladatok és az új követelmények közepette képesek lesznek-e megszerzésére a következő években?

Számos vizsgálat foglalkozott a pedagógusok terhelésével, munkájuk sokszínűségével; nem sikerült azonban meghatározni azt az optimális tűrési határt, amelyen belül a tantervben előírt feladatok még eredményesen elvégezhetők. Az új tanterveket a nevelők többsége együtt tanulja a reál bizott tanítványokkal. Ez az időbeli egybeesés aligha nevezhető ideális pedagógiai szituációnak.

A körülményeket nehezíti az a már sokszor leírt és bírált helyzet, hogy a pedagógusok 80 százaléka nő, s ez a körülmény kihatással van az oktató-nevelő munkára, egyrészt bizonyos nevelési, fegyelmezési problémákat vet fel, másrészt mivel a nők többsége feleség, édesanya, kevesebb időt tud fordítani az iskolai oktató-nevelő munkára való felkészülésre és egyéni továbbképzésre. Az elnőiesedés folyamata az utóbbi évekig nem szűnt meg, s csak hosszú, átgondolt program végrehajtásával érhető el, hogy az érettségizett fiatalok közül fiúk is nagyobb számban jelentkezzenek pedagógusképző intézményekbe. E tekintetben három tényező szerepe emelkedik ki:

Az egyik körülmény, amiért ma nem jelentkeznek kellő számban a pedagógus pályára férfiak, a pedagógusok elfoglaltságának túlméretezettsége. A pedagógus elfoglaltsága heti 20-24 kötelező óra, elvileg ugyanennyi az órákra való felkészülés feladata, emellett a szemléltetőeszközök, a kísérletek előkészítése, a dolgozatok javítása, korrepetálás, családlátogatás, szülői értekezletek megtartása, felmérések, is-

kolai adminisztráció, a mozgalmi munka segítése, továbbképzése és önképzés.

A második körülmény anyagi okokra vezethető vissza. Közismert, hogy a férfiak a mai gazdasági viszonyok között anyagilag vonzóbb pályák között válogathatnak, s ez meghatározó szereppel bír a pályaválasztási elhatározásokban is.

A harmadik körülmény, amely közrejátsszik a nők nagyszámban jelentkezésében: a kötődés a gyermekekhez, a gyermeknevelés szerepének vállalása s az ehhez szükséges optimális lehetőségek feltételezése a pedagógusi pályán.

Jelentős problémát okoz az is, hogy az elmúlt évtizedben gyakran folyamodtunk a képesítés nélküliek alkalmazásához. Ma közel 6000 fő tanít iskoláinkban képesítés nélkül, ami elgondolkodtató nagyságrend. Különösen ha tudjuk, hogy a jelenlegi nevelői állomány közel 35-40 százaléka képesítés nélkül került erre a pályára, oklevelüket a mindennapos oktató-nevelő munka gyakorlata mellett szerezték meg. Ismeretes, hogy az esti-levelező oktatás korlátozottabb lehetőséget jelent a szakmai, pedagógiai tudás megszerzéséhez. /Fizikát, éneket, zenét vagy néhány hasonló tárgyat aligha lehet levelező formában megtanítani./ Egy Baranya megyei vizsgálat nagyon plasztikusan ismerteti azokat a nehézségeket, amelyeket a képesítés nélkülieknek a munka melletti tanulásban át kell élniük.

Furcsa, paradox helyzet alakult ki. Képesítés nélküli nevelőnek rendszerint azok jelentkeznek, akik nem nyertek felvételt nappali tagozatra, mégis a náluk jobb felkészültségűekkel ellentétben, kettős feladatot kell megoldaniuk: tanítani és főiskolát végezni. Ennek következményei könnyen beláthatóak.

Az esti-levelező tagozaton tanulók nagy számának bizonyos konzekvenciáinak kellene lennie a továbbképzésre is. Az 1972-es oktatáspolitikai határozat számos feladatot határozott meg a továbbképzés korszerűsítésére. Néhány megyében - különösen Bács-Kiskun és Zala megyében - és a fővárosban

jelentős intézkedések is születtek a pedagógus-továbbképzés megszervezésére. Országosan azonban a megfelelő továbbképzési rendszer kiépítése megoldatlan, pedig ettől döntő mértékben függ az oktató-nevelő munka hatékonysága, az iskola értékközvetítő szerepének fejlődése.

3. A pedagógusok munkafeltételei és közérzete

Az utóbbi években a pedagógiai szociológia egyre határozottabban törekszik arra, hogy feltárja azokat a bonyolult, ellentmondásos folyamatokat, amelyek a pedagógusok közérzetének összetevői. A pedagógiai szociológia kutatója: hogyan értékelnek, minősítenek és rangsorolnak a nevelők feladatokat, hogyan azonosulnak velük, és nem utolsósorban hogyan közvetítik a pedagógusok az értékeket. Az Akadémia Pedagógiai Intézete is végzett felméréseket annak megállapítására, hogy a sokszor tömegesen jelentkező feladatokat a pedagógusok hogyan rangsorolják, megtalálják-e ezek között azokat a döntő láncszemeket, amelyek kiválasztása az egész oktató-nevelő munka folyamatára kihatással vannak.^{4/}

Az elmúlt években végzett felméréseink közül ezuttal csak néhányra utalok.

A kutatások egyikében azt kérdeztük meg, hogy melyek azok az iskolai feladatok, amelyeket a nevelők legszívesebben végeznek. Mintegy 14-főle tevékenység rangsorolását kértük. A tevékenységek között az iskolában konvencionálisan végezhető feladatköröket soroltuk fel, s ezen belül a következő értékközpontú feladatokat állt össze. A megkérdezettek 54,2 százaléka a tananyag előadását, magyarázatát tartotta a legszívesebben végzett munkának, feladatnak. Jellemző, hogy az osztályozást és a fegyelmezést a nevelők többsége a 14. helyre tette, és csak mintegy 5,8 százaléka végzi ezt a feladatot szívesen. Az írásos feladatok útján történő ellenőrzés nem kapott megfelelő helyezést, pedig ez a munka nagyon fontos. Hiszen értékeket közvetíteni csak reális követelményrendszer alapján és fegyelmezett munkával lehet, amelytől elszakíthatatlan az értékelés, az osztályozás.

Figyelmet érdemel a másik kérdéscsoport is, amely néhány iskolában vizsgálat tárgya volt. Arra kerestünk választ, hogy pedagógusaink az oktató-nevelő munkájukban mely területen tartják legeredményesebbnek tevékenységüket. A 20 kérdésre adható válaszok értékelésekor kitűnt, hogy a megkérdezettek 6,6 százaléka tartja tevékenységét eredményesnek a problémamegoldó gondolkodás fejlesztésében, 5,7 százalékuk az új módszerek kialakításában, 4,7 százalékuk a matematikaoktatásban és 0,2 százalékuk a szaktárgyi követelmények bukásmentes elsajátíttatásában.

Olyan feladatokban tehát, amelyeknek az utóbbi években az oktató-nevelő munka gyakorlatának továbbfejlesztése szempontjából kiemelt szerepe van, a nevelőktől kapott válaszok értéke az eredményességet illetően csak a 10 százalék alatt van! Elgondolkodtató, hogy éppen e területek tűnnek a legnehezebben elvégezhetőnek a nevelőknek, és ezek nyújtják a legkisebb sikert, örömet.

Ugy tűnik, hogy a pedagógusok több új feladatot egyszerűen nehezen tudnak megoldani, és a feladatok között rendszerint rangsort állítanak fel. Az eredmények azt mutatják, hogy az ismeretközli tevékenység, a tanítás a nevelői közgondolkodásban és tevékenységben még mindig a nevelőmunka előterében áll, és az oktatói és nevelői tevékenység elszakadása vagy helyesebben nem kielégítő integrálódása még ma is gyakran kísértő jelenség. A véleményekből arra is következtethetünk: nem valószínű, hogy a nevelők számára mindig az a fontos, ami az irányítás számára elsődleges.

A sokasodó feladatok, a növekvő követelmények között az sem mellékes, hogy milyen a pedagógusok közérzete. Az, hogy egy iskolában milyen a légkör, mindenekelőtt az iskola vezetőjétől, az igazgatótól függ. Egyik kutatásunk eredményei szerint^{5/}, amelynek célja az általános iskolákra jellemző szervezeti légkör vizsgálata volt, úgy tűnik, az iskolában a vezetőnek a szervezetre gyakorolt hatása döntőbb, mint más szervezetekben.

A vizsgálatba 71 általános iskolát vontunk be. Az iskolákban tanító pedagógusok jellemezték iskolájukat és igazgatójukat. A vélemények egy része az igazgató személyére, személyes emberi adottságaira vonatkozott, más részük pedig a vezetéssel kapcsolatos objektív, tárgyi problémákra.

Az egyik leggyakoribb vélemény az volt, hogy az igazgatót tulságosan elfoglalják hivatali, adminisztratív teendői, emiatt nem képes a nevelés-oktatás területén segítséget nyújtani. Ezért a pedagógusok hol a felettes hatóságokat okolják /melyek túlterhelik az igazgatót/, hol pedig őt magát /mert a hivatalnoki szerepet előnyben részesíti a vezetőivel vagy pedagógusival/.

Volt olyan pedagógus vélemény is, hogy az iskolavezetés többszemélyisége egyszerű formalitás, mert valójában az igazgató egyedül dönt mindenben. Az iskolavezetés tagjai az "ő emberei", akik nem közvetítenek a tantestület és az igazgató között. Az iskolavezetés többszemélyisége ilyenkor nem a döntési hatalom megosztását, hanem összpontosítását jelenti.

Az iskolavezetés demokratizmusával azonban a pedagógusok jelentős része elégedett. Erre utalnak a következő adatok: a megkérdezett 1700 pedagógus közül csak 11,2 % nem tartotta jellemzőnek azt, hogy igazgatója döntéshozatal előtt tanácsot, véleményt kér a tantestülettől, 20,3 %-a többé-kevésbé jellemzőnek és 68,5 %-a határozottan jellemzőnek tartotta.

Az iskolavezetést néhol tulságosan merevnek, bürokratikusnak vagy tekintélyelvűnek tartották a pedagógusok, ám nem egy helyen, éppen ellenkezőleg, szigorubb, erősebb kezű vezetést kívántak. Volt, aki az igazgatóját "tul emberségesnek" tartotta mind a nevelők, mind a tanulók irányában. A liberálisabb iskolavezetés nem feltétlen találkozott a nevelők lelkesedésével.

Nagyon gyakoriak voltak a vezetés emberi oldalára vonatkozó megnyilvánulások. A mélyebb emberi kapcsolatokat hiányolták az igazgató és a pedagógusok között. A "fehér asztal-

nál folytatott" beszélgetéseket szerették volna gyakoribbá tenni, többször találkozni az igazgatóval az iskolán kívül is. Kedvesebb stílust, több türelmet, tapintatosabb bírálatot, az emberi problémákra, az egyéni teljesítőképességre való odafigyelést kérték számon az igazgatóktól. A szubjektív, emberi problémákra való odafigyelés gyakori hiányára mutat, hogy a megkérdezett pedagógusoknak alig több mint fele /52,8 %/ tartotta jellemzőnek azt, hogy az igazgatója felfigyel arra, ha valamelyik kollégájának rossz kedve van. Az igazgatóval való személyes kapcsolat milyenségét jelzi, hogy a megkérdezettek 27,1 %-a határozottan, 26,0 %-a pedig többé-kevésbé jellemzőnek tartotta azt, hogy a pedagógusok tartanak az igazgatójuktól.

A leggyakrabban említett tényező talán az objektivitás hiánya volt. Az iskola vezetésének nem állnak a rendelkezésére objektív kritériumok, melyek alapján a pedagógusok munkáját értékelhetné, ezért az értékeléseket sokan szubjektívnek vagy igazságtalannak ítélik meg. Igen gyakori volt az a vélemény, hogy az értékelést kizárólag szakmai kritériumok alapján szabadna végezni. A legönkényesebbnek érthetően a nem szakmai jellegű tényezők /pl. az iskola életében való aktív részvétel, társadalmi jellegű tevékenységek/ értékelését tekintették. Előfordul, hogy az igazgató szakmai kritériumok alapján értékkel ugyan, de bár szakmetodikai kérdésekben járatlan, olyan dolgokról is ítélkezik, amelyek nem tartoznak az illetékességebe.

Az értékeléseknél több vélemény szerint túlzott fontosságot kapnak a "kirakatszerű", "látványos" dolgok. A fontos az, hogy valaki hogyan "adminisztrálja magát". Az iskolavezetés vagy az igazgató sokszor nem veszik észre azokat, akik "feltűnés nélkül" végeznek komoly munkát. A nem egységes tantestületekben az igazgató néha olyan "kulcsemberekre" támaszkodik az értékelésben, akiktől a nevelők szerint nem várhat objektív véleményt, hiszen a tantestületnek csak egy részét, rossz esetben egy töredékét képviselik. A pedagógusok arra tartanak igényt, hogy személyes kontaktuson alapuljon az értékelés.

A jutalomelosztás és a differenciált bérezés igazgatói gyakorlatát két irányból is érte bírálat. A gyakoribb az volt, amely a differenciálás alapjait vonta kétségbe. A jutalomelosztásnál indoklást igényelnének a pedagógusok /a jutalom elmaradásánál is/. A differenciált bérezést azért is helytelenítették, mert igazán rátermett iskolavezetés hiánya esetén szubjektív ítéleteken alapul, az igazgatói hatalommal való visszaélésre ad lehetőséget, és még ideális vezetés esetén is rivalizálást kelt a tantestületben.

Ugyanakkor voltak olyan vélemények is, amelyek erősíteni akarták a differenciálást. Az igazgató néha egyszerűen az iskolában eltöltött évek számát veszi figyelembe. Az eredményeket felmutató, sokat dolgozó pedagógus éppen ezért azt érzi sérelmesnek, ha a többletteljesítményét nem ismerik el. A fentieket illusztrálja, hogy a pedagógusok 61,7 %-a szerint határozottan jellemző iskolájukra az igazságos jutalomelosztás, 27,3 %-uk szerint többé-kevésbé jellemző, és 11 %-uk szerint nem jellemző.

Az iskolaigazgatónak - éppen azért, mert hiányzanak az értékelés megbízható kritériumai, és mert beosztottjai személyességet kérnek számon tőle - olyan véleményegyeztető és véleményalakító képességgel kell rendelkeznie, ami kevésbé szükséges más szervezetekben, mivel az értékelés szempontjait többé-kevésbé mindenki osztja, vagy mert lehetséges a személytelen értékelés.

A vezetés feltételei azonban nem mindenhol egyformán adóttak. A vizsgált városi iskolák igazgatói idősebbek, mint a vidékiek, ám mégis a vidékiek állnak régebben az iskolájuk élén /Budapesten és Miskolcon kb. 10 éve, vidéken 18-20 éve/. Városban magasabb a nő igazgatók aránya /Budapesten 56 %, Miskolcon 30 %, vidéken 20 % alatt!/. Vidéken az igazgatók nagyobb hányadát nevezik ki saját tantestületből /kb. 75 %-ot, szemben a budapesti és miskolci kb. 20 %-kal/. Ennek oka nyilván nagyrészt az, hogy vidéken kevesebb lehetőség van a váltásra.

Az iskolák légköre meghatározza az iskolában folyó pedagógiai munka minőségét. Az új tantervek által megkívánt minőségileg új nevelői gyakorlat csak alkotó légkörű iskolában, dinamikus és demokratikus vezetés alatt alakulhat ki. Ennek megléte vagy hiánya természetesen behatárolja a fejlesztés lehetőségeit.

Köztudomásu, hogy az iskolai adminisztráció évek, sőt évtizedek óta feszültségek forrása köznevelési intézményeinkben. A pedagógusok, az iskolavezetők gyakran úgy érzik, hogy felettes szakigazgatási szerveik olyan munkával halmozzák őket el, amely csak igen közvetetten kapcsolódik a gondjaikra bízott tanulók oktatásához, neveléséhez. Az intézetünkben e területen végzett kutatásokban megkíséreltünk választ találni arra a kérdésre, mi az objektív alapja ennek a véleménynek.^{6/}

Hogyan határozható meg az iskolai - tágabban oktatásügyi - adminisztráció? Általánosságban azt mondhatjuk, hogy az adminisztráció az információk tárolása és megőrzése, mégpedig formalizált módon, azaz hivatalosan szabályozott formában. A pedagógus munkája szempontjából az iskolai adminisztrációnak két főbb típusa van. Az egyikbe olyan adminisztratív tevékenységek tartoznak, amelyek közvetlenül kötődnek az oktató-nevelő munkához: az osztályzatok, a hiányzások bejegyzése, az ellenőrzőkönyvbe történő beírások stb. Ez a leghagyományosabb iskolai adminisztráció, amelynek fontosságáról a pedagógust napi munkája győzi meg.

A feszültséget, a túlzott megterhelés érzetét nem ez, hanem az adminisztrációnak a másik típusa okozza: a jelentések, statisztikák, nyilvántartások, leltárak stb. készítése, olyan információk tehát, amelyek több iskola munkájának összefogásához, irányításához szükségesek, valamint olyan adminisztratív jellegű tevékenységek, amelyek az oktatási-intézmények megcsaporodott funkciói következtében - gyakran jobb híján - hárulnak a nevelőkre /pl. iskolatej árusítása, takarékbélyegek árusítása stb./.

Az oktatási intézmények és a tanácsai szervek kapcsolata az olmult évtizedekben úgy alakult, hogy kevesebb lett az intézménybe érkező utasítás, ezzel szemben egyre nőtt az intézményből várt statisztikák, jelentések száma és aránya. Az 1971-es Tanáclstörvény és az azt követő decentralizálás következtében az iskolák jelentős döntési jogköröket, s ezzel együtt pénzügyi, gazdasági, munkaügyi feladatokat kaptak. Ez a tény jelentősen növelte az iskolai adminisztrációt, és közvetve is ebbe az irányba hatott, mivel megnövelte azt a területet, amelyről a felettes szakigazgatási szervet informálni kell.

Vizsgálataink szerint az alsó fokú intézmények gondnokságai egyre kevésbé képesek ellátni szaporodó feladataikat, s így - mondhatni a dolgok rendje szerint - szolgáltató szervből egyre inkább "hatósággá" válnak: az óvodák és általános iskolák iratforgalmának egyre jelentősebb része irányul a gondnokságra.

Vizsgálatunkban egy budapesti kerület valamennyi iskolatípusában megkérdeztük, milyen adminisztratív tevékenységet végeznek, s ezeknek mi a technikai alapja. A tevékenységeket tartalmuk szerint csoportosítottuk, s mellette összegyűjtöttük, egy-egy típuson belül hány tevékenységhez tudnak nyomtatványt használni:

Információtípus	Összesen	Ebből nyomtatványt használnak
Nyilvántartás	34	18
Statisztika, jelentés	46	16
Egyéb információ	5	0
Tervezés	24	7
"Belső" adminisztráció	33	17
Beiskolázás, kiiskolázás	22	10
Gazdálkodás, pénzügy	43	31
Egyéb	12	0
Összesen:	219	99

A mennyiségből egyenesen következik az átfedések gyakorisága, a technikai alapok hiányosságaiból pedig például az, hogy a statisztikákhoz szükséges táblázatokat is a pedagógusoknak kell elkészíteniük.

Sokak számára jelent problémát, hogy a gazdasági, pénzügyi feladatok ellátásához, amelyeket büntetőjogi felelősséggel kell ellátniok, hiányzik a megfelelő képzettség. Az oktatásügyre is, mint az államigazgatás több ágazatára, jellemző a jogi tulszabályozottság, az átfogó és időtálló kodifikáció hiánya.

A rendtartásokban közölt jogszabályok száma oktatási intézményenként:

	<u>1973</u>	<u>1976</u>
Általános iskola	241	406
Gimnázium	211	315
Szakközépiskola	243	319

A rendtartásokban felsorolt jogszabályok száma már három év alatt is jelentősen megnőtt. A több mint 300 érvényes jogszabály figyelemmel kísérése igen nagy feladat, ráadásul ezek között nem szerepelnek a gazdasági-ügyviteli munkára vonatkozó rendelkezések. Nagy szükség volna arra, hogy ezek a jogszabályok legalább egységesen, gyűjteményesen hozzáférhetők legyenek.

Összefoglalva azt állapíthatjuk meg, hogy az oktatási intézmények feladatai, funkciói szaporodtak, s valószínűnek tartjuk, hogy a társadalom demokratizálási tendenciáinak továbbgyűrűzéseként az iskola a jövőben is egyre több új funkciót fog magára vállalni. Az adminisztráció növekedésének ez egyik természetes oka. De az egyre növekvő számú feladat ellátására hiányzik a megfelelő szakképzettség, s nincs megfelelő energiatartalék. Másfelől az iskolai adminisztráció növekedése csak annyiban szükségszerű, ha pontosan leképezi a közoktatási intézményekre háruló feladatok és funkciók bővülését, s nem egy

fokozódó "információéhség" átgondolatlanságból fakad.

Az is nyilvánvaló, hogy az iskola funkcióinak, feladatainak szaporodásából eredő gondok nem háríthatók át teljes egészében a pedagógusokra. Ezért egyre sürgetőbbnek látszik az oktatási adminisztráció teljes rendszerének elemzése, a jelen, de még inkább a jövő követelményeihez való alakítása. Gondolkodni kellene azon, hogy a nem pedagógiai szakértelmei követelő adminisztratív tevékenységek ellátására nem kellene-e egy-egy szakapparátust létrehozni az iskolán belül.

4. A változó iskola és a képzés rendszere

Akkor lesznek a pedagógusok a műveltség alkalmas közvetítői, ha erre már a képzés során felkészítjük őket, és ha rendelkeznek azokkal az értékekkel, tulajdonságokkal, amelyek birtokában eredményesen valósíthatják meg az iskolarendszeren belüli és az ezen kívüli feladataikat. De nemcsak a képzésnek van ebben szerepe. Hasonlóan fontos a szervezett továbbképzési rendszer is, mely folyamatosan lehetőséget adhat ismeretek felújítására és az új eredmények megismerésére. Mindezek mellett az eredményes értékközvetítő tevékenységnek elengedhetetlen feltételei a tankönyvek és más iskolai dokumentumok.

A pedagógusképzés tartalmi és szervezeti megújítása már napirendre került. Nem áll ezen a szinten a továbbképzés kérdése, bár az 1972-es oktatáspolitikai határozat ennek is kiemelt jelentőséget tulajdonított. A néhány megyében elért jó eredmény mellett nagyon sok az esetlegesség, az alkalmosszerűség, s hatékonysága is messze alatta marad a kívánatosnak. Tulságosan méltányosak vagyunk, ha azt mondjuk, hogy a továbbképzés csak a legszükségesebb ismereteket nyújtja a nevelőknek az új tantervek és tankönyvek alkalmazásához. Pedig azok eredményes alkalmazása az eddigieknél magasabb fokú pedagógiai kultúrát, nagyobb rugalmasságot és több ismeretet kíván.

Ráadásul a már folyamatban lévő változások mellett napirenden van a köznevelésünk továbbfejlesztésére vonatkozó alternatívák megfogalmazása is. Ez a feladat, a hosszú távon is

érvényes alternatívák megfogalmazása nagy tudományos felelősséget jelent. Tudnunk kell azt is, hogy az ehhez szükséges gazdasági eszközök rövid időn belül aligha teremthetők elő. Hozzávetőleges számítások szerint körülbelül 40 milliárd forint többletkiadást jelentene évenként a kötelező iskoláztatás korhatárának felemelése. Nép gazdaságunk jelenlegi viszonyai között ezt lehetetlen biztosítani. Ezért köznevelési rendszerünk továbbfejlesztésében kétszakaszos fejlődéssel kell számolni. Az első szakaszban a jelenlegi szervezeti körülmények között növelni kell iskolarendszerünk teljesítőképességét, az oktató-nevelő munka hatékonyságát, meg kell teremteni egy fejlettebb szakaszra való áttérés feltételeit, és talán a 90-es évek végén megvalósítható egy hosszabb tankötelezettségre épülő iskoláztatási rendszer. Mindez megfontolt előkészületeket, tudományos kutatást és gazdasági számításokat igényel.

A nevelők képzésének és továbbképzésének feladatait is ebben a rendszerben kell végiggondolni. A történelmi tapasztalatok azt igazolják, hogy az eddigiéknél során a nevelőképzés az oktatási rendszer fejlesztéséhez képest mindig lépéshátrányban volt. Az iskolarendszer megváltoztatására vonatkozó elhatározásokat csak évek múlva követte a tanárképzés átszervezése, holott a fordítottja lenne célszerű.

A nevelőképző intézményekben arra kellene felkészíteni a pedagógusjelölteket, amit majd az iskolában tanítani fognak. Az eddigiéknél nagyobb szerepet kell biztosítani a pedagógiai és módszertani tárgyak tanulásának, hiszen ezektől döntő mértékben függ az iskolai oktató-nevelő munka hatékonysága, az eredményes tanítás-tanulás.

A nevelőképzés reformjának vitája során ujabban az ún. integrált intézmények létrehozásának szükségessége fogalmazódik meg. A nevelőképzés megújítása azonban elsősorban nem szervezeti kérdés! A tartalmi kérdéseket kell átgondolni, hiszen döntően ezektől függ a hatékonyabb pedagógusképzés, a korszerűbb ismeretek nyújtása és azok közvetítésére való felkészítés. A korszerűsítés munkái rendkívül nagy felelősséget jelen-



tenek minden közoktatás-politikus és kutató számára. A változtatások fő irányai ma még nem véglegesek. Egy azonban biztos, hogy a korszerűbb nevelőképzésben a pedagógiai és pszichológiai ismeretek, általában a mesterség gyakorlására való felkészítés nagyobb szerepet kell hogy kapjon.

Az elmúlt években új tanterveket vezettek be a szovjet iskolákban is. A tantervek bevezetésének tapasztalataival kapcsolatban Davidov arról ír, hogy az új követelményeket azért nem tudták maradéktalanul teljesíteni, mert a pedagógusok az új ismereteket a régi módszerrel tanították. Ez pedig gátja volt a kívánatos eredmények elérésének.

Mindebből következik, hogy minden reformot konzekvensen végig kell gondolni, a követelmények megfogalmazásától a teljesülésig. Végző soron nemzeti kulturánk fejlődése, a nemzeti kulturális értékek ujratermelése az iskolákon múlik, hiszen a legfontosabb közművelődési intézmény az iskola. Jó közművelődés és önművelés csak szilárd általános ismeretekre épülhet, ezt pedig elsősorban az iskolának kell adnia. Ebben a pedagógusok kiemelkedő szerepet töltenek be, s nekünk az a feladatunk, hogy minden vonatkozásban gondoljuk végig e tevékenység eredményességének összetevőit, s folyamatosan teremtsük meg azokat az elemeket, amelyek egy valóban korszerű és magasabb színvonalú oktatás feltételei.

Jegyzetek

- 1/ T. Biró Zoltán: Művelődéspolitikai jegyzetek. Társadalmi Szemle, 1978. okt. /103-106./
- 2/ Az oktatási miniszter beszámolója az Országgyűlésnek a közoktatás helyzetéről. 1978. október. Kézirat.
- 3/ Tanczos Gábor-Várhegyi György: Fiatal fővárosi tanítók. Pedagógiai Szemle, 1979. június /493-507./
- 4/ Lásd erre vonatkozóan Miklós Imréné tudományos munkatárs kutatásait az MTA Pedagógiai Kutató Csoportjában.
- 5/ Halász Gábor: Az iskolai szervezeti klíma mérése. Kutatási beszámoló, MTA Pedagógiai Kutató Csoport, 1979.
- 6/ Forrai R. Katalin, Hegedüs T. András: Sok vagy kevés az iskolai adminisztráció? 1977. MTA Pedagógiai Kutató Csoport. Kutatási beszámoló.

ORVOSOK KÖZÉLETI TEVÉKENYSÉGE A MAGYAR EGÉSZSÉGÜGY
TÜKRÉBEN

Lucius Annaeus Seneca kétezer évvel ezelőtt élt nagy római gondolkodó egy idézetével szeretném bevezetni a cimben feltüntetett témakörbe az olvasót. "Gondold meg, mennyire hasznosak nekünk a jó példák, s be fogod látni, hogy a nagy emberekre való emlékezés nem kevésbé hasznos, mint valóságos jelenlétük."

Kézenfekvő Seneca megállapítását idéznünk akkor, amikor a jelenkori szocializmust, szocialista egészségügyet építő orvosok, egészségügyi dolgozók társadalmi és közéleti feladatairól beszélünk, hiszen ezeket a feladatokat nem tudnánk, hisz nem is tudhatnánk a nagy elődök példamutató és alapozó munkája nélkül mi, késői utódok elvégezni.

Történelmi példák és előzmények ismerete nélkül nehezen lehetne megérteni és megértetni a magyar orvosok jelenkori társadalmi és közéleti feladatait, azok elégséges vagy éppen elégtelen vállalását, teljesítését.

A magyar orvosi rend kialakulása a honfoglaló magyarság akkor igen magasnak számító egészségkultúrájától és az "orvoslást" végző sámánoktól, rokkant harcosoktól, akiknek különösen "baleseti sebészeti" ismereteiről és gyakorlatáról tárgyi emlékeink is maradtak fenn, csak a középkorban kezdődik, és nagyon lassu fejlődéssel éri el a kolostori kórházak idegen ajku papjainak gyógyító tevékenységén keresztül azt a fejlettségi fokot, melyet már modern értelemben vett gyógyító tevékenységet hivatásszerűen végző jelentősebb számú orvosról beszélhetünk.

A "világi orvosképzés" a Nagy Lajos király által alapított pécsi egyetemen indul meg először hazánkban 1367-ben. Zsigmond király 1389-ben megalapítja az óbudai egyetemet. 1467-ben Mátyás király létesít akadémiát Pozsonyban, és Budán tervez több ezer diák részére egyetemi oktatást, "kollégiumi ellátást nyújtó" külön várost.

Sajnos, ezek a kezdeményezések nem voltak hosszú életűek, és a 150 éves török uralom még a nyomait is eltüntette egészségügyi kultúránknak.

A reformáció miatti háboruságok elcsendesedésével és az önálló erdélyi fejedelemség megalakulásával új fejezet kezdődik Magyarország egészségügyi ellátásának, orvosellátottságának területén is. Az erdélyi fejedelmek és főurak sok tehetséges fiataalt küldtek elsősorban a holland egyetemekre, de ebből az időszakból több írásos emlékünknél tanuskodik arról is, hogy számos magyar ifjú tanult olasz, francia és lengyel /krakkói/ egyetemen.

Tulajdonképpen az erdélyi fejedelemség megalakulása óta beszélhetünk a magyar orvosokról, mint a gyógyítást hivatás-ként űző orvosi rendről, orvosi rétegről.

Közös jellemzője volt ezeknek a külföldi egyetemeken tanuló magyar fiataloknak - erdélyi kispapoknak fiainak, hogy bár külföldön jobb megélhetést, nagyobb anyagi és tudományos karriert futhattak volna be, szinte valamennyien hazajöttek, hogy itthon gyümölcsöztethessék tudásukat és gyógyító munkájukat, ne csak a fejedelmek és főurak élvezhessék, hanem az elesett szegény beteg jobbágyok is. Szép példája ennek Pápai Páriz Ferenc, aki azt a célt tűzte maga elé, hogy az orvosi ellátást nélkülöző szegény emberek számára hasznos tanácsokat adjon. Az 1690-ben megjelent könyvének a "Pax corporis"-nak /A test békessége/ előszavában a következőket írta: "Nem akartam én itt az ebben tudósoknak értelmeket megfogni, nem is azoknak írom: hanem házi cselédes gazdáknak és gazdasszonyoknak, és az ügyefogyott szegényeknek, akiknek nincsen minden-

koron kezük ügyében értelmes orvos: kiváltképpen falukon, hol hamarabb talál segédet a beteg barom, mint a beteg ember."

Elődje, Apáczai Csere János /1625-1659/, Magyar Encyklopaedia-jával az egyetemes természettudományos műveltséget óhajtott szolgálni és előbbre vinni Erdélyországban. Előbb Gyulafehérvárott, majd Kolozsváron tanárként is működött.

Weszprémi István /1723-1799/ jeles orvos és orvostörténész a XVII. és XVIII. századból a "Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza" c. munkájának első, 1774-ben Lipcsében megjelent kötetében száz híres orvos életutját ismerteti. E korszak orvosainak jellemző szemléletét tükrözi Weszprémi könyvének mottója és ajánlása: "Üdv a tudomány szellemének és hazámnak."

Bátran elmondhatjuk, hogy a XVII. és XVIII. század magyar orvosait hármas cél vezette, és munkájukat ez jellemezte:

- a/ a tudomány szeretete - sokoldalú művelése és terjesztése;
- b/ a hazához való hűség;
- c/ az egész nép, a szegény jobbágy-paraszságot is beleértve, jobb egészsége, "egészségügyi ellátása".

A nyugati egyetemeken tanuló fiatalok nemcsak szaktudományuk kincseit hozták haza, hanem a francia felvilágosodás eszméit is.

Mária Terézia, egyrészt ezt megakadályozandó, másrésztől háziorvosának a holland származású van Svietennek tanácsára a nagyszombati jezsuita iskolát államosítván, orvosi karral bővítették ki 1770-ben. Ezt az egyetemet, amely már orvosi karral is rendelkezett, 1777-ben Budára, majd 1784-ben Pestre helyezték.

Ugyanebben az időben létesítettek Kolozsvárott "sebésziskolát". A hazai orvosképzés megindulásával elkezdődik a küzdelem a magyar nyelvű oktatásért is. Ezideig és még sokáig,

egészen az 1848-49 szabadságharcig, ugyanis csak latinul vagy németül hallgathatták a magyar ifjak az egyetemi előadásokat.

A magyar nyelvű oktatás szószólója és első javasolója Rácz Sámuel /1744-1807/ volt, aki egyben az első magyar nyelvű orvosi tankönyvet is írta /"A physiologiának rövid sommája"/. Őt tekinthetjük a magyar nyelvű orvosi tankönyvirodalom megalapozójának. Nagy érdemei vannak a magyar orvosi szaknyelv kialakításában is.

A természettudományok szinte robbanásszerű fejlődése a XVIII. és a XIX. században nagy hatást gyakorolt az orvostudományra is.

A magyar orvosok szaktudományuk művelése és fejlesztése mellett más természettudományi ágak területén is kiemelkedő munkát végeztek /növénytan, kémia, ásványtan stb./.

Nem maradtak meg azonban csak a tudományos kutatás "elefántcsonttornyaiban", hanem már korán felismerték az egyes tudományok egymásra való gyümölcsöző hatását, és már 1732-ben egy szepesi orvos, Fischer Dániel /1695-1746/ először ad hangot egy magyar természettudományi társaság megalapítása szükségességének. Megalakulása ugyan több mint száz esztendő várta magára, mert csak 1840. július 25-én javasolta a pesti orvostudományi ülésén Bene Ferenc /1775-1858/, hogy alapítsák meg és évente rendezzék meg a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűléseit, mely 1841-ben megrendezésre is került Pesten, majd évenként más-más vidéki városban, és jelentősen elősegítette az orvostudomány és a természettudományok hazai fejlődését.

Az előző két század nemcsak a természettudományok és az orvostudomány nagy felfedezéseivel dicsekedhet, hanem a kereskedelem gyors fejlődése - különösen a közel- és távol-keleti országokkal való kereskedelmi kapcsolatok, valamint az európai háborúk következtében a járványos betegségek: a pestis, himlő, kolera stb. elleni erőfeszítést igénylő küzdelemmel.

Az 1830-ban fellépett kolerajárvány miatt életbe léptetett vesztegzár következtében az országban több megyében éhínség ütötte fel a fejét, és a nincstelen jobbjátság nyílt lázadásokban tört ki és fordult elnyomói ellen, akikről azt hitte, hogy a kutakat megmérgezték a lázongó jobbjátság kiirtására. Az 1831-32. évi koleralázadást csak katonasággal lehetett elfojtani. Jellemző erre a korra ez az ének:

"Falu végén a vasvella,
Mégis bejött a kolera.
Nem urakra, nem papokra,
Csak a szegény parasztokra."

E kor orvosainak nemcsak a szakmájuk magas foku művelése volt a feladatuk, hanem a tanulatlan lakosság felvilágosítása, nevelése is.

Nehéz volt ez a feladat ebben a korban, mivel az orvosi mesterség nem élvezett olyan megbecsülést, mint a későbbi időkben és napjainkban.

A XIX. század első jelentős magyar orvosa, Bene Ferenc volt az elsők egyike, aki nemesi származása "ellenére" iratkozott be a bécsi egyetem orvosi karára. Apja, amikor ezt megtudta, e szavakkal fogadta hozzáérkező fiát: "Igaz-e fiam, hogy hóhérlegény lettél?"

E század orvosainak - és sajnos a XX. század orvosainak is - nemcsak a közvéleményt kellett megváltoztatnia és megnyernie a támogatását a saját egészségének megvédésére, hanem a mindenkori államhatalommal is szinte egy évszázada tart a küzdelem hazánk egészségügyéért. /1.: Bezerédy-né-Hencz-Zalányi "Évszázados küzdelem hazánk egészségügyéért". Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1967./

A hazai egészségügyi viszonyok rendezését mind több orvos és mind erőteljesebben követelte. A mind bátrabb kívánságok lényegét e korszak kutatója, Varga Lajos a következőkben foglalja össze: Az orvosok szükségesnek tartják, hogy az or-

szág törvényhozó testülete a közegészségügyet is úgy rendezze, mint az igazságügyet, oktatásügyet és pénzügyet. Annyi gondot fordítson az állam a közegészségügyre is, mint amazokra. Az orvosok - a többi között - követelték, hogy az állam a hazai közegészségügy rendezését és fenntartását külön közegészségügyi törvény által biztosítsa, továbbá hogy az állam gondoskodjék államorvosok képzéséről és a közegészségügy intézését mind felsőbb, mind alsóbb szinten szakképzett államorvosokra bizza.

A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók első, 1841-i vándorgyűlésén Bene Ferenc, a pesti egyetem kiváló belgyógyász professzora elnöki megnyitójában a közegészségügy átfogó rendezését kiemelten hangsúlyozta: "Sok tárgyat vehetünk tanácskozás alá, melyeknek mindenike magyar polgártársaink egészségét, életét illeti, s ezt rövidíti, vagy hosszabbítja. Ilyenek: a lakás, ruházat, eledel, részegítő italok, a foglalatosságok s mulatságok számtalan neme, testi büntetés, tömlőc, a betegeknek, különösen a szegényeknek gyógyítása; ilyenek továbbá az orvosi személyek, gyógyszerárak, vagy patikák, a kór- vagy betegházak, haldoklók, halottak és temetők stb.".

Az 1845-i, Pécsen megrendezett VI. vándorgyűlésen Bugát Pál /1793-1865 zsellérsorból származó orvos, aki többek között hervadhatatlan érdemeket szerzett a magyar orvosi nyelv fejlesztése terén/ professzor emelt szót a korszerű egészségügyi törvény mielőbbi megalkotása mellett. Sürgette a "provinciális protomedicus"-ok, egészségügyi felügyelők alkalmazását s a helytartótanács mellett "departamentum sanitatis" szervezését. Az 1863-ban Pesten tartott vándorgyűlés már bizottságot jelölt ki a reformjavaslat elkészítésére. A következő évben a marosvásárhelyi vándorgyűlésen újból napirendre került a közegészségügy rendezésével kapcsolatos mielőbbi javaslat elkészítése. Az 1865. évi pozsonyi vándorgyűlésen elfogadott javaslat szerint az egészségügy legfelsőbb szerve az Országos Egészségügyi Tanács, amely mellett tanácsadó és ellenőrző testületként a tanári karból és kültagokból álló orvosi kar működik. A javaslat szociális célkitűzését erőteljesen mutatja

a 14. §, mely szerint "az állam-községi orvosok oly helyeken, hol a nép szegény, vagy egészben, vagy részben az állam által díjaztatnak éspedig annál jobban, minél szegényebb a lakosság."

A XIX. század első felének tudományos fejlődését hazánkban szinte derékba törte az 1848-49-es szabadságharc leverése és az ezt követő Bach-korszak önkényuralma. A magyar orvostársadalom szinte minden tagja részt vett a szabadságharcban, és emiatt számosan osztrák börtönökben selylődték. Másokat egyetemi katedrájuktól fosztottak meg, rendőri felügyelet alatt állottak, vagy vidékre "internálták" őket.

E korszak nagy "orvospolitikusa" Markuszovszky Lajos /1815-1893/, akinek sokoldalú szervezőképességének köszönhető a negyvennyolcas szabadságharc után következő elnyomás évtizedeiben az orvosoktatás, a tudományos élet újjá szervezése. Megalapítja az Orvosi Hetilapot, az Orvosi Könyvkiadó Társulatot és Fodor József-fel /1843-1901/, valamint szinte az egész magyar orvostársadalom akaratából és segítségével kidolgozta az 1876. évi egészségügyi törvényt, mely megelőzve olyan nagy nemzeteket, mint az angol, német és francia, átfogóan rendezte egy ország egész lakosságának egészségügyét, egészségügyi ellátását.

Más lapra tartozik, hogy sem az uralkodóosztály, sem a kormányzat - bár az országgyűlés megszavazta a törvényjavaslatot - soha nem akarta a törvényben foglaltakat megvalósítani.

A századforduló orvosainak társadalmi és közéleti feladatai közé tartozott az ország lakosságát pusztító népbetegségek elleni küzdelem megszervezése. Mivel, mint már az előzőekben írtuk, a kormány nem adott megfelelő, sem anyagi, sem erkölcsi támogatást az egészségügyi törvény végrehajtásához, haladó nagy orvosaink saját erőből, illetve társadalmi alapokon kezdtek küzdelmet a népbetegségek ellen.

A XIX. század második felének és a századfordulón a legelterjedtebb népbetegség a tuberculozis volt. "Morbus hungaricus"-nak /magyar betegség/ is nevezték. A századfordulón ké-

szült statisztika szerint a féktelen kiszákmányolás következtében keletkezett nyomor kedvezőtlen lakáshelyzet és munkakörülmények miatt 1000 munkásból 300 szenvedett tbc-s megbetegedésben. Korányi Frigyes /1828-1913/, a pesti egyetem belgyógyász professzora 1894-ben nemzetközi közegészségügyi kongresszust szervezett Magyarországon, ahol ismertették többek között a tbc-s halandóságot, valamint a tbc elleni küzdelem módszereit is. Az itt kialakult közhangulat hatására szervezte meg Korányi a Magyar Orvosok Tuberculózis Egyesületét és az első budapesti tüdőszanatóriumot. Az ő példája nyomán és irányításával indult meg Magyarországon tbc-ellenes küzdelem.

Ugyanílyen társadalmi segítséggel alakított Teleia néven nemibeteg gondozó intézeti hálózatot három magyar orvostudós 1893-ban: Foleki Hugo, Temesváry Rezső és Török Lajos.

Az anyák megmentőjének, Semmelweis Ignác alorvosának, Szalárdy Mór /1851-1914/ buzgó fáradozásának köszönhető a Fehér Kereszt Országos Egyesület, melyet a "törvénytelen" gyermekek megmentésére hoztak létre. A prostitúció elleni küzdelem összefonódott a leánykereskedelem elleni harccal. Számos orvosunk munkálkodott azon, hogy megszűnjön az a szégyenletes állapot, hogy számos államban a prostituáltakat "hungara" gyűjtőnévvel illették.

Társadalmi alapokon hozta létre Kresz Géza budapesti orvos az első önkéntes mentőegyesületet is. A múlt század második felében az orvosok politikai vonatkozású közreműködése a munkásmozgalomban főleg a munkássajtó számára irt cikkekben nyilvánult meg. A munkásmozgalom sajtója igen élénken reagált az egészségügyi problémákra. Így pl. a Népszava részletesen ismertette az 1885. évi közegészségügyi kongresszus előadásait.

Említést érdemel még az a tény is, hogy a Galillei Kör tagjainak jó része medikusokból állott.

E század első harmadának szinte legjelentősebb, a kor haladó orvostársadalmának egyik legkiemelkedőbb alakja Madzsar József volt /1876-1938/. A világháború előtt és idejében több

szociálhigiéniai munkája jelent meg, s a század elején meginduló szervezett alkoholelles mozgalom egyik vezetője volt. Több kollégájával együtt megszervezi 1903-ban az Országos Közegészségi Egyesület Alkoholibizottságát, majd 1904-ben egyik alapító tagja az Alkoholelles Munkásegyletnek. 1905-ben megindítja az alkoholelles egyesuletek országos lapját, "Az Alkoholizmus"-t. Szabó Ervinnel egyre szorosabbá váló kapcsolatai közel viszik a munkásmozgalomhoz. 1912-ben a Fővárosi Könyvtár főkönyvtárosa lesz, és Szabó Ervinnel együtt átszervezik az egész könyvtárat. Szabó Ervin halála után, 1919 tavaszán igazgatója a Fővárosi Könyvtárnak, az ő nevéhez fűződik a munkáskerületek fiókkönyvtári hálózatának kiépítése.

1914. évben a szegények, a munkásnyák és gyermekeik megsegítésére és gondozására megalapítja a Stefánia Szövetséget. Az 1919-es Tanácsköztársaság ideje alatt a Munkügyi és Népjóléti Népbiztosság egészségügyi főcsoportját is Madzsar József vezette, és egész tevékenységével a proletáriátus jobb egészségügyi ellátását szolgálta.

Hamburger Jenő /1861-1936/ Zala megyei orvos a Tanácsköztársaság földművelésügyi népbiztosaként tevékenykedett.

A Tanácsköztársaság e kót jelentős szerepet játszó orvosvezetője mellett az orvosok nagy többsége is tevélegesen szerepet vállalt a Tanácsköztársaság idején nemcsak a gyógyító munkában, hanem az egészségnevelő munkában is. Több száz előadás, kiállítás, broszúra foglalkozott az alkoholelles küzdelemmel, a tuberculózissal, a prostitúció és nemibetegségek elleni küzdelemmel.

A Tanácsköztársaság leverése után sem szüntette meg politikai nevelő munkáját Madzsar József. A Kommunista Párt 1931-ben megindult tudományos folyóiratában jelentek meg cikkei, sőt egy ideig szerkesztője is volt a folyóiratnak. Amikor ilyen irányu munkássága miatt emigrálnia kellett, helyére Dr. Schönstein Sándor lépett /1898-1944/. Politikai szervező munkája is jelentős, hisz ő szervezte meg a Magyar Szociáldemokrata Párton belül az orvoscsoportot, mely baloldali ma-

gatartásával sokáig ellensúlyozni tudta a munkásáruoló vezető-ség káros tevékenységét.

A fasizmus előretörésének megakadályozására alakult Nemzeti Egységfront egyik vezetője is Schönstein Sándor volt, aki szinte állandó cikkírója volt az egységfront sajtóorgánumának, a "Gondolat" című folyóiratnak, melyet 1936-ban a Kommunista Párt indított útjára.

A 30-as évek baloldali orvosmozgalmi egyik vezető alakja volt John Ferenc /1902-1945/ kislesti orvos. Szociográfiai cikkeivel és az 1937-ben rendezett kiállításával igyekezett a közvélemény figyelmét felhívni és ráirányítani a féktelen kizsákmányolás következtében a nyomorba süllyedt nincstelenek katasztrófális egészségügyi és szociális helyzetére.

E korszak kiváló kommunista orvosvezetői között kell megemlítenünk Weil Emilt is /1897-1954/. Előbb, mint a Szociáldemokrata Párt, majd később, mint a Kommunista Párt tagjaként szervezi a baloldali mozgalmakat a 30-as években. Hosszunak tűnhet talán ez a felsorolás, amely azonban korántsem teljes, hisz csak a legjelentősebb neveket sorolhattam fel azon orvos elődök közül, akik gyógyító munkájukon kívül olyan társadalmi és közéleti feladatokat is végeztek, láttak el, amelyek magasan az átlag fölé emelkednek. Mert a magyar orvosok széles tömege a gyógyító munka mellett sokrétű társadalmi és közéleti munkát végzett a múltban és végez a jelenben is. Az új társadalmi rend megszilárdulása, a szocialista építő munka nem képzelhető el az orvosok aktív közreműködése nélkül. Ha nem számítunk mást, csak azt a direkt és indirekt közvéleményformáló erőt és lehetőséget, melyet az a tény jelent, hogy az ország lakossága egy év alatt nem kevesebb, mint 160 millió esetben veszi igénybe az egészségügyi ellátás valamilyen szolgáltatását.

Az orvosok napjainkban fennálló társadalmi és közéleti feladatai közül - a teljesség igénye nélkül - szabad legyen felsorolnom néhányat.

A Magyar Szocialista Munkáspárt soraiban ezres nagyságrendű számmal szerepelnek orvosok. Az állami vezetés legmagasabb testületének, az Elnöki Tanácsnak is van orvos tagja, éppen egyetemenk rektora, Petri Gábor professzor személyében. Az országgyűlés több mint tíz tagja is orvos, és a szorosán vett egészségügyi témákon kívül számosan interpelláltak más természetű, a lakosságot érintő kérdésekben.

Számos orvos tagja, sőt vezetőségi tagja az Országos Béketanácsnak, a Hazafias Népfrontnak, a Magyar Vöröskeresztnek, az Alkohol Ellenes Bizottságnak. A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat jogelődjét, a Természettudományi Társulatot, illetve a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlését nemcsak orvosok alapították és hozták létre, hanem a TIT mai munkájának is jelentős részét orvosok végzik.

A társadalmi és tömegszervezetek szinte mindegyikében tevékenykednek orvos kollégáink, és nemcsak az orvosokat érintő, illetve az egészségügyi kérdésekben hallatják szavukat, fejtik ki véleményüket, vagy végeznek gyakorlati munkát, hanem az egészségüggyel határterületet alkotó vagy attól sokszor egészen távol álló politikai, társadalmi vagy gazdasági kérdésekben is.

Az általános egészségvédelem, a betegségek megelőzése, gyógyítása, a család- és nővédelmi munka, az ifjúság és az öregkor problémái, a munkavédelem, az urbanizáció problémái, a pszichológia számos kérdése, a környezetvédelem és a szociológia, a cigánykérdés, a dohányzás és az alkoholfogyasztás nagymérvű emelkedése, hogy csak néhány problémakört említsek, mind-mind élénken foglalkoztatja a nem kevesebb mint 27 ezer aktívan dolgozó magyar orvost.

Mint az előző vázlatos ismertetésből is láthattuk, igen sokrétűek a magyar orvosok társadalmi és közéleti feladatai. Véleményem szerint sokrétű és nagy jelentőségű ez a munka, de ha valaki szerint ez nem elegendő, szolgáljon mentségül Széchenyi mondása: Homokszemet homokszemre, ha nagy követ nem is tudunk megmozgatni, de a homok idők múltával befedi a piramist is.

A MAGYAR ORVOSOK TÁRSADALMI HELYZETE,
SZOCIOLÓGIAI JELLEMZŐI

/Az ELTE BTK Szociológiai Tanszéke az elmúlt középtávu kutatási tervidőszakban az értelmiségi kutatások koordináló intézménye volt. E munka keretében került sor arra a kérdőíves vizsgálatra, melyet az orvosok körében folytattunk. 1973 decemberében kérdezőbiztosaink Budapesten és a megyeszékhelyeken kívül az ország 51 városában és 245 községében mintegy 1400 orvost kerestek fel. Az adatok gépi feldolgozásához 1215 értékelhető kérdőívet kaptunk. Válaszadóink kielégítően reprezentálják az orvosokat a fontosabb egészségügyi intézmények, a települési szintek, nemek és korcsoportok szerint. A kutatásból nyert információkat kollégáimmal, Bánlaky Pállal és Kérész Gyulánál dolgoztuk fel./

Névés vagy sok az orvos Magyarországon? Amikor néhány éve az orvosvizsgálathoz fogtunk, úgy vélekedtem, hogy erre a kérdésre roppantul egyszerű a válasz: meg kell nézni az orvosok számát, majd elosztjuk a lakosság számával, és az orvosellátottsági index módot nyújt a különböző fejlettségű országokkal való összehasonlításra, "helyezésünkől" pedig csalhatatlanul leolvasható a megfelelő értékitélet. Kicsit közelebből megismerkedvén az egészségügy és az orvosok helyzetével, ma úgy gondolom, hogy a kérdést nemcsak hogy nem könnyű, de talán nem is lehet egyértelműen megválaszolni. Az orvosok számának mint önmagában vett ténynek az értékelésénél mondhatatlanul sok körülményt kell figyelembe venni. Az előadás ezt a jelenségegyüttest kíséri meg körüljárni, megvizsgálva néhány jelenséget, amelyek ilyen vagy olyan módon hatnak az orvos munkájára,

munkahely-választására, és befolyásoló, meghatározó szerepük révén segítenek a dolog mennyiségi vonatkozását minősíteni.

Az orvosi munka szervezeti-intézményi háttérének egyenlőtlen fejlődése

Az utóbbi évek egészségügygel foglalkozó irodalmában már-már közhellyé vált annak megállapítása, hogy az ellátás szervezeti-intézményi rendszere sokban nem tud megfelelni az egyre növekvő követelményeknek; a fejlesztés társadalompolitikánk egyik középponti feladatává vált. A felszabadulás óta az egészségügy jelentősen fejlődött, de ez a folyamat nem volt sem egyenletes, sem ellentmondásmentes.

A jelenlegi elmaradottság nem csekély hányada a felszabadulás előtti ellátás sajátosságaiból, "örökségünk"ből következik. Az ország egészségügyi rendszerének kiépítése a múlt század harmadik harmadában, a kiegyezés után indult meg, ugyanazokkal a fejlődési zavarokkal, felemás megoldásokkal, amelyek a korszak egész gazdaság- és társadalomtörténetét jellemezték. Az ellátás intézményesítése terén számos eredményt mutathattunk fel; így pl. Korányi Frigyesnek a múlt század végén meghirdetett programja: "Magyarország közegészségügye tulajdonképpen a kórházügy!" - igen gyorsan hatott. Nagyarányú kórházépítkezés kezdődött el, a kórházi ágyak száma a kiegyezéstől a második világháborúig tízszeresére nőtt. Az ágyellátottsági mutató alapján már a huszas évek közepén megközelítettük a legfejlettebb nyugat-európai országokat. Ez a nagyarányú kórházfejlesztés azonban nem csökkentette, inkább növelte a társadalom egyes rétegei között a felkvőbeteg-ellátáshoz való hozzájutás esélyét, mert az ágyak jelentős hányada magánkézben és jótékonyági intézmények, biztosítótársaságok kezelésében állt. A kórházkultúra terén messze kedvezőbb képet mutattunk, mint amit az ország megbetegedési-halálozási statisztikái tükröztek.

Az orvosszám tekintetében még előkelőbb helyen álltunk a nemzetközi összehasonlításban: a lakosságra jutó orvosok szá-

ma alapján jó néhány nálunk gazdaságilag fejlettebb országot megelőztünk, miközben az ország lakosságának tekintélyes része halt meg úgy, hogy életében nem találkozott orvossal. A biztosítottak aránya még a lakosok egyharmadára sem terjedt ki, a közegészségügyi állapotok terén pedig a legelmaradottabbak közé tartoztunk. Félelmetes méretekben szedték áldozataikat az ún. "nyomorbetegségek", a tbc, a nemibaj, a csecsmőhalál. Az ország súlyos közegészségügyi helyzetének következményeként, a munkásmozgalom nyomására és a haladó orvosi törekvéseknek köszönhetően a husza's-harmincas években egymás után alakultak és nagy súlyt kaptak a megelőzés intézményei: az Országos Közegészségügyi Intézet, a Zöldkeresztes Mozgalom, az iskolaorvosi hálózat, a tbc és nemibaj leküzdésére létrehozott egyesületek, társaságok. E szervezetek munkája is tükröződik abban, hogy a harmincas évek végétől sikerült mérsékelt eredményeket elérni a népbetegségek megfékezésében.

Összegezve: a felszabadulás előtt az egészségügy szervezeti-intézményi rendszere - mai kifejezéssel az egészségügyi infrastruktúra - fejlettebb volt annál, mint amit az adott társadalmi viszonyok közepette és a magánpraxis rendszerében a társadalom optimálisan működtetni tudott volna. Ez a tény azután számos formában rányomta a bélyegét a felszabadulás utáni fejlődésre, a társadalompolitikai koncepciókra. Nevezetesen egy olyan illúziót termelt ki, hogy a meglévő keretek még jó ideig elégséges alapul szolgálhatnak a fejlődéshez, illetve hogy az ellátási rendszer államosításával, a biztosítás fokozatos kiterjesztésével az egészségügy hosszabb távon megfelelően funkcionálhat.

Közvetlenül a felszabadulás után a háborús károk helyreállítása lassította az intézményrendszer fejlesztését, majd a gyorsított ütemű iparosításra koncentráltuk az erőforrásokat. Példaként említem meg, hogy a hatvanas években indult csak meg a vidéki kórházépítési program, de eközben a fővárosban egyre súlyosabbá vált a helyzet a fekvőbeteg-intézmények terén. Országosan súlyos gond, hogy egyes kórformák, mindennek előtt az ideg- és elmebetegségek, az alkoholizmus gyógyítására

katasztrófálisan kevés kórházi férőhely jut. Az elmúlt negyedszázadban az egészségügynek a nemzeti jövedelemből való részesedési aránya mindvégig nagyjából azonos és meglehetősen alacsony - 3 % körüli - szinten mozgott. Ehhez járult még a tervezett és jóváhagyott beruházások teljesítésének az évenkénti rendszeres elmaradása. "Igy alakult ki egy olyan tendencia, amely az anyagi ráfordítások bizonyos elmaradását létszámmöveléssel próbálta ellensúlyozni. Ebből származott az orvosi munka pazarló felhasználásának megtört gyakorlata..." - olvashatjuk a KNEB-nek egy 1974-es jelentésében, amely a hatékonyabb egészségügyi munkaerő-gazdálkodás kérdésével foglalkozott.

Az orvosi munka "pazarló felhasználásának" egyik formája, amikor a munkavégzés tárgyi-technikai feltételrendszere alacsonyabb szintű, mint az orvos képzettsége, szakmai felkészültsége. Márpedig nálunk többnyire ez a helyzet. Hatékonyságot rontó tényező lehet a kisegítő személyzet létszámának, szakmai színvonalának elégtelen volta is. Az egyik megkérdozett orvos így nyilvánított erről véleményt: "Nálunk, az egészségügyben mindenki eggyel alacsonyabb szintű munkát végez, mint amire képesítették. Gazdag országnak kell ahhoz lennünk, hogy a középkáderek munkáját orvosok lássák el, mert nincs elég nővér, ápolónő, orvosírnok, laboráns."

A felszabadulás óta az egészségügyi ellátás egésze és a közegészségügyi viszonyok megjavítása terén hatalmas eredményeket értünk el, ugyanakkor az alapvető mutatók szerinti nemzetközi összehasonlítás ma is egyenletlenségeket tükröz. A hetvenes évek közepének adatai szerint a kórházi ágyra jutó lakosságszám tekintetében a felsorolt 26 országból csak hetet sikerült megelőzni, míg ugyanezen országok között a fajlagos orvosszám alapján az elsők között foglalunk helyet. Ezekből és más, itt nem részletezett adatokból - pl. a legkisebb beruházást igénylő intézményi formák, a rendelőintézetek gyors kiépítéséből és aránytalan felduzzasztásából - arra következtethetünk, hogy jól képzett orvosaink viszonylag elmaradt intézményrendszerben működnek. Mintegy korlátozott gazdasági lehetőségeinek ellensúlyozandó, ma is sok területen még a ma-

gasan kvalifikált orvosi munkaerő szolgál az ellátás intézményi hátterének pótlására.

Mindennapi tapasztalatainkból tudjuk, és az utóbbi évek un. kongruencia-vizsgálatai ezt számszerűen is megerősítették, hogy a diplomás foglalkozásuk között az egészségügyeket jellemzi legegységértelműbben a képzettség és a betöltött munkakör egyezése. Ami azt jelenti, hogy az orvosi diplomával rendelkezők szinte kizárólag orvosi munkakörben helyezkednek el, illetve hogy orvosi munkakört csak megfelelő képesítésűekkel lehet betölteni. Ez más értelmiségi pályákon korántsem ilyen egyértelmű. Elég ha csak a pedagógusokra vagy a népművelőkre hivatkozunk: miközben igen tisztas a képesítés nélküli pedagógusok, művelődésirány-vezetők, közművelődési funkciót betöltők aránya, a bölcsész diplomásokat a legkülönbözőbb területeken, a legváltozatosabb munkakörökben alkalmazzák. Az orvosok esetében a kongruencia evidensnek tűnik, még a "fekete humor" se tudna megélni egy olyan képtelen szituációból, hogy mondjuk a műtőasztalon fekszik a páciens, a sebészkezt pedig egy "képesítés nélküli" tartja a kezében.

Az egészségügy területén látszólag minden rendben van: a képzettség és a munkakör formális egyezése közel 100 %-os, minden orvosi munkakört orvos tölt be, és szinte minden orvos diplomáját az egészségügy területén hasznosítja. Nyitott kérdések azonban maradnak így is szép számmal. Vajon orvosi diplomát igényel-e valóban minden orvosnak nyilvánított munkakör? Megkérdezettjeink erről egyhangzóan úgy nyilatkoztak, hogy az egészségügyben ma már jó néhány olyan munkaterület van, és ezek száma a tudomány és a technika fejlődésével várhatóan szaporodni fog, ahol felesleges pazarlás orvost alkalmazni. Többek között ide sorolták a KÖJÁL-ban, laborokban, igazgatási apparátusban dolgozók nagyobb részét.

Egy másik, nem kevésbé fontos kérdés, hogy vajon az orvos munkaidejének mekkora hányadában végez ténylegesen is orvosi munkát, továbbá hogy minden olyan munkát el tud-e végezni, amely munkaköri kötetmei közé tartozik, úgy végzi-e a munkáját, olyan szinten és intenzitással, ahogyan erre az orvosi

esküje kötelezi? A választ keresve első közelítésben induljunk ki ismét az intézményrendszer fejlődési anomáliáiból. A társadalombiztosítás a hetvenes évek közepén vált teljes körűvé. A biztosításba vontak számának rohamos emelkedését nem követte ilyen ütemben az intézményrendszer fejlesztése, ami a körzetekben, gyermekkörzetekben, rendelőkben egyre nagyobb zsufoltságot eredményezett, az orvosoktól pedig jelentős erőfeszítést követelt. A munkamegosztás, munkaszervezés alacsony foka, a felesleges párhuzamosságok miatt kialakult a betegküldözgetés gyakorlata, amely óhatatlanul előidőzi az orvosi felelősség felhígításának jelenségét. Az orvost terhelő papírmunkák özöne miatt is kevés idő jut a betegekre, illetőleg nem jut idő olyan érdemi orvosi munkára, mint amilyen a beteg megnyugtatója, a bensőséges, személyes problémákat is érintő beszélgetés, az egészségnevelés, felvilágosítás, az intim légkör kialakítása. Hogy csak egyetlen példán érzékeltessem ezt: ma nálunk a fiatalabb kórházi orvos egyben "hivatásos gépirónő" is. Maga gépeli felvételnél az adatlapot, anamnézist, elbocsátásnál a kórházi zárójelentést. Mennyivel tartalmasabb lehetne a kapcsolat, ha ezt az időt a beteggel tudná töltetni.

A fenti jelenségek rontják a közvélemény szemében az orvostársadalom hitelét. A várakozás, zsufoltság szituációjában elég egyetlen apróság, az orvos egy bosszus megjegyzése, a beteg siettetése, hogy a várakozók körében közszájon forogjanak lelketlen orvosokról, pontatlan diagnózisról, orvosi műhibákról, félelmetes jövedelmekről, nagy pénzekért vállalt műtétekről szóló történetek. A negatív előítéletesség természetével jól megfér a pozitív kivételképzés. Gondolok itt a "mi orvosunk" felmentésére, aki "más", mint a "többi". Furcsa helyzet ez, miközben minden egyes gyógyító orvos személy szerint valaki vagy valakik számára pozitív példa, kivétel mint orvos általánosított negatív megítélések alanya. Mindezzel természetesen nem azt akarom mondani, hogy ma nálunk nincs olyan orvos, aki kiérdemelte a lelkiismeretlen vagy pénzsóvár jelzőt. Mint bármilyen - legyen az nemi, életkori, etnikai, foglalkozási - ismérvek alapján képzett embercsoport esetében, itt se

helyénvaló az általánosítás. Az orvosok között is különböző mentalitású emberek vannak, és az objektív körülményekre való hivatkozással sem egy foglalkozási csoport egészét, sem annak egyéneit nem lehet felmenteni a morális felelősség terhe alól. Mégis úgy gondolom, hogy az orvosi munka hétköznapijainak feszültségeit, az orvos-beteg kapcsolat problémáit nem lehet morális kérdésekre redukálni. Napjaink egészségügyi ellátásának egyik kulcskérdése az orvosi képzettség maximális hasznosítása, ez pedig elválaszthatatlan az orvosi munka tárgyi, technikai, személyi feltételrendszerétől és a munkaszervezés fokától.

Az orvostársadalom demográfiai-társadalmi összetétele és az orvoseloszlás összefüggései

Társadalmunk felszabadulás utáni fejlődésének egyik fontos jellemzője, hogy a magyar értelmiség létszáma rendkívül dinamikusán növekedett, és e számbeli gyarapodást a szakmai összetétel gyökeres átalakulása kísérte. Míg 1941-ben az egészségügyiek az összes diplomások 17 %-át adták, napjainkra ez az arány 10 % alá süllyedt. Emellett az orvosok létszámnövekedési dinamikája is meglehetősen visszafogott volt: miközben pl. a műszakiaknál több mint hatszoros, a pedagógiai végzettségűeknél négy és félszeres, a közgazdászoknál öt és félszeres, a mezőgazdaságialkál közel négyszeres a növekedés, az orvosok száma éppen csak megkétszereződött. Az orvosképzés ütemének ez a visszafogottsága nem kis mértékben annak, a már említett ténynek tulajdonítható, hogy a két háború közötti időszakban az orvosellátottság a kifejezetten "jó" mutatók közé tartozott. Napjainkban az orvosok száma meghaladja a 29 ezer főt, ez tízezer lakosra 27,2 orvost jelent, vagy a szemléletesebb arányszám szerint egy orvosra alig több mint 400 magyar állampolgár jut. Mondani sem kell, hogy ez rendkívül jó ellátottsági mutató. Aki azonban figyelemmel kísérte az utóbbi évek rádió-riportjait, kerekasztal-beszélgetéseit, sajtóvitáit, ezzel ellentétes benyomást alakított ki magában. Ezekből a széles körű nyilvánosságot megmozgató jelzésekben úgy tűnt, hogy szűkében vagyunk az orvosoknak, egyes területeken és munkakörökben krónikus az orvoshiány, falvak egész sora áll évek

óta orvos nélkül. Másutt a falusi orvosnak éjjel-nappali kó-szenlétben kell állnia, mert nem tud helyettesítést, ügyeletet beállítani. Az is köztudottá vált, hogy néhány szakmában, ezeket hivatalosan is hiányszakmáknak nevezik, ugyancsak tartós az orvoshiány, különösen vidéken nem könnyű röntgenest, bőrgyógyászt, üzemorvost, labororvost stb. találni. A hatékonyabb egészségügyi munkaerő-gazdálkodás kérdése 1974-ben került éle-szebben napirendre. Alapos elemzések születtek, melyek kimu-tatták, hogy az orvoshiány relatív, azaz miközben egyes terü-leteken, szakmákban kevés az orvos, a fővárosban klinikákon, kórházakban indokolatlanul sok. Az orvosok munkavállalásában szerepet játszó egyéni indítékok, szakmai ambíciók és a tár-sadalmi szükségletek közötti összhang megbomlott, előállt a fordított arányú ellátottság jelensége, azaz ahol a legnagyobb a hiány és a szükség, oda megy legkevesebb szívesen és számsze-rűen is a legkevesebb orvos.

Azóta számos rendelet, intézkedés született, ezek hatásá-ra enyhültek a gondok, javult az orvosok területi eloszlása. /Hogy csak néhány fontosabb rendeletre utaljunk: szabályozták a pályakezdekők elhelyezkedését, intézkedés született az intéz-mények munkájának jobb összehangolására, a felesleges párhuzamosságok kiiktatására, felemelték a középkáderek, majd az orvosok fizetését, utóbbiaknál komoly fizetéskiegészítő pótlékkal támogatva a kevésbé vonzó munkahelyeket. Az új gyógy-szerrendelet adminisztrációt csökkentő hatással volt stb./ Ezek a változások kedvező hatásuk, és a vizsgálatunk óta el-telt néhány év alatt új helyzetet teremtettek az orvosok mun-kakörülményeiben, a munkaerő-gazdálkodás kérdésében. Érintet-lenül hagytak azonban egy sajátos feszültségforrást, neveze-tesen az orvostársadalom demográfiai-társadalmi összetétele és az ország orvoseloszlása közötti összefüggést. Könnyen belát-ható, hogy az értelmiségi foglalkozásuk munkahelyválasztása nem függetleníthető a demográfiai, szociális jellemzőiktől, vagyis a nemtől, életkortól, családi állapottól, földrajzi és társadalmi származásuktól, szüleik lakóhelyétől stb. E jellem-zők tekintetében az orvosok összetétele kedvezőtlenül alakult;

a pálya rohamosan nőiesedik, származási összetételét tekintve a legexkluzívabb a diplomás szakmai csoportok között, végül igen magas körükben a fővárosi /nagyvárosi/ származásúak aránya, - mindez pedig erőteljesen hat a munkahely megválasztására, ezen keresztül az orvosok területi, szakmai megoszlására. Egy értelmiségi foglalkozási csoport strukturális összetétele nehezen változtatható adottság, nem kevésbé hosszadalmas folyamat, mint mondjuk Magyarország elmaradott településszerkezetének a megváltoztatása. A feszültségforrások tehát nem felszíni, így leküzdésük is csak összetett, átgondolt intézkedések sorozatától várható. E bonyolult jelenségegyüttesből egy kérdéskört érdemes kicsit tüzetesebben is megvizsgálni, az orvosok területi elhelyezkedésének sajátosságait.

Bizonyára nem szükséges hosszasan sorolni az érveket annak alátámasztására, hogy az orvosok területi eloszlása és a fajlagos orvosszám között szoros összefüggés van. A diplomás szakmák többsége városias, sőt fővárosias, csak néhány foglalkozást jellemez a "földrajzi terítettség". Így orvosnak, gyógyszerésznek, pedagógusnak mindenképp jelen kell lennie, ahol emberek egy nagyobb csoportja él. A felszabadulás előtti egészségügyi ellátás nagyfokú elmaradottsága, ezen belül is a területi egyenlenségek és nem utolsósorban az ország kedvezőtlen települési adottságai szükségessé tették az intézmények működése és együttműködése szempontjából kevésbé optimális, de az ellátás hozzáférhetősége szempontjából humánusabb intézménytelepítési gyakorlatot. A szocialista egészségügy legfőbb alapelve az ellátás hozzáférhetősége, ezért ahol emberek élnek, ott ki kell építeni az orvosi szolgálatot. Mindaddig tehát, amíg lesznek az országban alacsonyan urbanizált települések, szükség van ott dolgozó orvosokra is. Ma minden ötödik orvos községekben él és dolgozik, s falun a körzet az ellátás tipikus formája. Minden második körzeti orvos községi, és a községi orvosoknak közel 60 %-a körzeti orvos.

Vizsgálati adataink között felfigyeltünk egy érdekes jelenségre. A falusi orvosok nagyobbik hányadát, 58 %-át két korosztály férfiai, a harmincasok és a negyvenesek adják. A

nőknek ugyanakkor csak igen kis része, mindössze 19 %-a dolgozik falun, noha az orvosnők aránya vizsgálatunk idején már 37 %-os volt.

Vizsgáljuk meg elsőként azt a kérdést, miért nem mennek szívesen falura dolgozni az orvosnők? Néhány évvel ezelőtt teljes körű vizsgálatot végeztek a falusi körzeti orvosok élet- és munkakörülményeiről. A beszámoló egyik hangsúlyos megállapítása, hogy a nehéz élet- és munkakörülmények miatt a jövőben "komolyabb mérlegelés tárgyát kell képezze a nők alkalmaztatása a falusi körzeti orvosi szolgálatban". Falun az állandó készenlét, a fokozott felelősség, a megfelelő intézményi-szakmai környezet hiánya a nőt jóval nehezebb helyzet elé állítja, mint a férfit. Különösen, ha azt is figyelembe vesszük, hogy a hagyományokat erősebben őrző falusi lakosság körében nehezebb elfogadtatni az orvos szerepében a nőt, mint mondjuk egy nagyváros rendelőjében vagy egy kórházi osztályon. Biztos, hogy fontos szerepet kap mindebben a nők szigorubb családi kötöttsége is, különösen, ha nemcsak a munkahelyen, de a "második műszakban" is megoldatlan a helyettesítés. Emellett közismert, hogy falun rosszabbak a nők férjhezmeneteli esélyei, mint a nagyvárosokban. Különösen, ami az azonos szinten iskolázott élettársak választékát illeti. Márpedig a diplomás nőkben jóval erősebb a törekvés arra, hogy diplomás élettársat találjanak, mint a férfiaknál. Talán ezt igazolja számos adat mellett az az ujabban egyre terjedő szokás is, hogy már az egyetemi évek alatt házasságot kötnek az évfolyamtársak, ezzel mintegy "bebiztosítják" magukat a végzés utáni munkavállalásra. Minél több nő van ugyanis a végzettek között, annál nagyobb a valószínűsége, hogy a legkevésbé vonzó munkahelyekre és településre kerüljenek. Az elnőiesedés közismert velejárója, hogy a férfiak számára növeli a munkahelyválasztási esélyeket, azaz nagy valószínűséggel ők kerülnek inkább a legvonzóbb településekre és munkaterületekre. Az orvosi pálya rohamos elnőiesedése nem csak a nők számára kedvezőtlen perspektíva, de úgy tűnik, a jövőben komoly munkaerő-gazdálkodási problémákat is felvethet.

Térjünk vissza a falusi orvosok derékhadát képező két korosztály férfiakra, a harmincas, negyvenes orvosokra. Származási összetételét tekintve ez a "legnyitottabb" két korcsoport, azaz körükben a legmagasabb a munkás-paraszt származásuk aránya. Zömmel akkor kerültek a pályára, amikor még a pályakezdésnél szigorú irányítási rendszer volt érvényben, és noha a körzetbe pályakezdőt soha nem irányítottak, mert ez a szakmai előírások szellemével ellenkezik, mégis sokan közülük végzés után már körzetbe kerültek és ma is ott dolgoznak. Vizsgálatunk részadataiból úgy tűnik, hogy számukra legvonzóbb a körzeti orvosi munka nyújtotta egzisztenciális biztonság, valamint a falusi körzeti állással járó szolgálati lakás. E körülmények magyarázhatják, hogy pályakezdőként itt helyezkedtek el. Ez azonban azt jelentette számukra, hogy meg is maradtak ezen a szinten, mert az orvosi pályán a szakmai karrier perspektívái - csakugy, mint a települési hierarchián felkerülés lehetőségei - meglehetősen kötöttek. Az előbbi körházi gyakorlathoz és az ezen keresztül megszerezhető szakvizsgálathoz kötött, márpedig kórház inkább csak a városokban található. A szakvizsga megszerzésének rosszabb lehetőségei hátrányt jelentenek az állásváltogatásban, ebből adódóan pedig a magasabb szintű településre kerülésben. Pontos mutatója ennek a következő adatsor: a megkérdezett orvosok 70 %-a szerzett szakképzettséget, a körzeti orvosoknak azonban csak 36 %-a volt szakképzett 1973-ban. De míg a budapesti körzetiek 61 %-a szakképzett volt, ez az arány a falusiaknál mindössze 22,5 %. Utóbbiaknak szinte egyike sem falusi körzeti orvosként kezdett, hanem egy magasabb szintű település más típusú intézményéből "hozta magával" falura a szakvizsgát. A falusi körzeti orvosok nagy többsége, ha változtat is telephelyén, ismét csak falun helyezkedik el.

A köztudatban az orvostársadalmat mint meglehetősen "zárt" származási réteget tartják számon. Vizsgálati adataink ezt főként az 50 év feletti és a legfiatalabb, a 30 év alatti korosztályoknál, valamint a nőknél igazolták. Az orvosok származási homogenizálódása és az elnőiesedés jelensége a jövőben meglehetősen komoly feszültségeket okozhat, elsősorban a te-

lépülések egyenletes munkaerő-ellátottságát veszélyeztetheti. Az adminisztratív intézkedések, amilyen pl. a pályakezdés megszigorítása, csak látszatra hozhatnak javulást, nagy számu egyéni konfliktus árán tudják csak közelíteni a társadalmi igényekhez az orvosok eloszlását. Javulást hozhat természetesen, ha a munkahely nemcsak az orvos megszerzésére törekszik, hanem az élet- és munkafeltételek javításával a megtartására, marasztalására is. Ugy tűnik emellett, hogy az egyetemi kiválasztás reformján is töprengeni kellene. Bizonyos, hogy nem kedvezett az orvóshallgatók kiválasztódásának, származási öszszetételének az orvoskarokra bejutás nehézségeiről kialakult évtizedes hírverés sem. Jellegzetes típusokat termelt ki, pl. azt a lányt, aki már 14 éves korától szisztematikusan készül a felvételire, anélkül, hogy a pálya lehetőségeit ismerné. Óriási csalódás számára, ha a végzés után kerül szembe az állás kínálat drasztikus realitásával. Egy másik jól ismert típus, akit kiváló középiskolai eredményei feljogosítanak arra, hogy megkísérelje a felvételit, noha nem annyira az orvosi pálya, mint inkább a magas presztizsű diploma vonzza őt. Fel kell tételezni, hogy sok rátermett fiatal van, akiben a hivatástudatot is háttérbe szorítja az elriasztó hírverés, a 20-pontos pánik, és fel se merül benne a lehetőség, hogy egy gyenge fizikajeggyel megkockáztassa a jelentkezést. Valahogyan ezeket a fiatalokat kellene felkutatni és tudatosan a pályára irányítani. Ez persze egyfajta szelekció, amelyet ma nem szívesen vállalunk fel. Pedig nem tagadható, hogy szelekció most is folyik, csak spontán és "személytelen" formában. Ma a pályára kerülést a társadalmilag előnyös helyzet, a kereslet-kínálat törvényei szabályozzák. Talán igazságosabb egy olyan felvételi rendszer, amely nem az orvosegyetemi tanulmányokhoz, hanem a pálya követelményeihez, a társadalmi szükségletekhez igazítja inkább a kiválogatást. Már csak azért is, mert ami most előnyként jön számításba a felvételnél, nevezetesen az értelmiségi származás, a fővárosi, nagyvárosi iskoláztatás, a végzés után ez okozhat elhelyezkedési problémákat, személyes konfliktusokat.

Az orvosszerep társadalmi változásai

Manapság már kevés foglalkozásnak tulajdonítanak olyan egyértelmű megkülönböztető jegyeket, mint az orvosi hivatásnak. Szívesen gondoljuk azt róluk, hogy egy tértől, időtől független, minden változásnak ellentálló foglalkozás megtestesítői. Az orvos ma is a legfőbb individuális érték, az ember egészségének egyedüli őrzője, vagy ahogyan régebben kifejezték: "élet és halál ura". A társadalom tagjainak szükségük van egy olyan szakértői csoportra, amely minden tudásával segítségükre siet, hogy betegségüket, fájdalmukat enyhítse, leküzdje. Az orvost eskü köti hivatása gyakorlásában: felkészültségét, a rendelkezésére álló eszközöket maximálisan hasznosítani kell a gyógyítás folyamatában, a beteg érdekeit mindenek fölé kell helyeznie. Az orvosi etika normái alig változtak az évezredek során, a Hippokratész által megfogalmazott kódex adja ma is az orvosi rendtartás gerincét.

Valójában az orvos szerepe századunkban alaposan megváltozott. Az egységes orvosképet már a múlt században meghonosította a közegészségügyi-járványügyi feladatok tömeges fellémerülése és megoldásának társadalmi szükséglete. A kapitalizálódás, a gazdasági fellendülést kísérő iparosodás, a népességszám gyors növekedése, az urbanizáció, a közlekedés fejlődése, a közintézmények szaporodása újfajta egészségügyi problémákat hozott felszínre. Megindult az orvosi szakmák specializálódása, mely már a huszas években kezdte éreztetni hatását. 1924-ben 16-féle szakból lehetett képesítést szerezni. A specializáció gyorsulását mutatja, hogy vizsgálatunk évében 34-féle szakosodási lehetőség volt, ez a szám mára megduplázódott.

A specializációt az orvos szerepe és ezzel az orvosképzés feladatai körüli bizonytalanság kíséri. A korábban egységes orvosi tevékenység ma már sokféle, alapvetően különböző és egymásra épülő tevékenységi formára tagolódik. Az ellátás intézményszerűsítése, a team-munka, a technikai eszközök térhódítása mellett mind az orvosok, mind a lakosság szempontjából

kétségek nélkül a legnagyobb változás, hogy a régi házi orvos típusu orvos-beteg kapcsolat háttérbe szorult, más, kevésbé személyes kapcsolatok mellett. A korszerű egészségügyi szervezetben az orvosnak "kliense" lehet egy egész gyár, iskola, város, falu stb. népessége. Könnyen belátható, hogy az orvos és a "kollektív páciens" kapcsolata gyökeresen más természetű, sem hogy ez a hagyományos orvosszerop fogalmaival leírható lenne.

Az orvosi tevékenység tagolódásának csak egyik tendenciája a szakosodás. Különösen az elmúlt két évtizedben egyre nagyobb hangsúlyt kap a tevékenység tagolódásának egy másik tendenciája, a társadalomorvostani szemléletmód érvényesítése. Ennek lényege, hogy az orvos figyelme a beteg ember egész személyiségére irányul, nem a betegséget, hanem a beteg embert kezeli, a diagnózis és a terápia során mindazon hatásokkal számol, amelyek a személyiséget érő természeti és szociális környezetből erednek.

Noha az orvos társadalmi szerepe jelentősen átalakult, sok irányban megváltozott feladatait nem szabályozzák még ugyanolyan hatásos normatívák, mint a gyógyító orvosét. A lakosság se szokta még meg, mert nem is nevelődött arra, hogy azt az orvosi munkát is becsülje, amelyet egészségének védelmében, betegségének megelőzése érdekében végeznek. Ezért a hasznosság visszacsatolásának élményében is a gyógyító orvos részesül elsősorban. Ezért olyan vonzó a kórházi ágy melletti orvosi munka, és ezért olyan nehéz néhány szakmában, munkaterületen megfelelő számú orvost találni. A hagyományos orvoskép is a gyógyító orvos modelljét őrzi és konzerválja. Pedig ez az orvosszerop ma már alig illeszthető a pálya realitáshoz. Szociológiai szempontból nincs orvos általában, csak meghatározott intézményben, szakterületen, konkrét tárgyi és személyi feltételrendszerben működő orvos van. Az ellátási formák milyensége végülis a társadalom gazdasági helyzetének függvénye, de befolyásolja az orvos munkáját a népesség demográfiai összetétele, a lakosság közegészségügyi állapota, a társadalom megoldatlan szociális problémái stb. Végül soron nincs olyan társadalmi jelenség, még kevésbé olyan megoldatlan

szociális feszültség, amelynek ne lennének, ne lehetnének egészségügyi konzekvenciái. A társadalom fejlődésével az orvosra egyre több és összetettebb feladat hárul. Pl. minél zártabb emberközösségben tevékenykedik, annál nagyobb a valószínűsége, hogy csak kevés diplomás partnerre számíthat a kulturaközvetítő funkció betöltésében. De az is könnyen belátható, hogy ezeken a településeken - a falvakra gondolok - alacsonyabb a népesség iskolázottsági színvonala, ezért fokozottabban igényli az egészségnevelő, kulturaközvetítő szerepet. Hasonlóan sokat vár a társadalom az urbanizációs ártalmak, az újfajta népbetegségek leküzdése terén az orvostól. Gondolok itt az alkoholizmus, neurózis, keringési betegségek gyakori előfordulására, a megelőzés, aktív felkutatás, gyógyítás és rehabilitáció hatalmas feladategyüttesére. Ezeket a problémákat az orvos nem oldhatja meg a társadalom aktív közreműködése nélkül. Az egészségügy mindannyiunk ügye, és amilyen mértékben kilép az orvos a hagyományos szereprendszerből, olyan mértékben kell bekapcsolódnia a társadalomnak az egészségvédelem, egészségnevelés munkájába. A társadalom fejlődésével egyre inkább lebomlanak a szűk munkamegosztás határai. Az orvosra egyre több olyan feladat hárul, amely korábban nem minősült orvosi munkának, - a társadalom mind több olyan tennivalót magáénak tudhat, amelyet korábban csak orvos végezhetett.

Térjünk vissza a bevezetőben feltett kérdésre: sok vagy kevés az orvos ma Magyarországon? Akárcsak az elején, most se tudunk a kérdésre egyértelmű választ adni. Csupán néhány olyan jelenséget vázoltunk fel, amelyek segítenek értelmezni az orvosszám tényét, de már ez a töredékes elemzés is érzékeltette talán, hogy egy ilyen mennyiségi mutatónak mennyire sokszínű a társadalmi relevanciája.

A JOGÁSZOK FELADATAI A JOGTUDAT FORMÁLÁSÁBAN

Társadalmunk fejlődésének egyik sajátossága, hogy az utóbbi években rendkívül megerősödött a jogi érdeklődés, s ez számos szempontból pozitívan értékelhető.

Ha azt mondom, hogy számos szempontból, de mégis nem teljes egészében ilyen az értékelés, ez abból adódik, hogy bizonyos esetekben az egyes napilapokban konkrét ügyekkel kapcsolatosan megjelent jogi esetek bemutatása az egyébként tulajdonképpen önmagában érthető "publicity" kedvéért a jogi vonatkozásokat illetően pontatlan, nagyvonalú, s így meghatározott esetekben a jogi közvélemény formálása szempontjából torzított is. Ennek ellenére rendkívül öröndetes, hogy a tömegkommunikációs eszközök pl. a televízió - Jogi esetek, a rádió - Törvénykönyv c. adásai, az újságok különböző ilyen profilu rovatai - s most természetesen nem elsősorban a jogi tanácsadásnak szentelt rovatokra gondolok - nagymértékben nevelik a lakosságot a nem is mindig a jogi ismeretek, de a jogi gondolkodás elsajátítására. S gondolom, éppen e helyen nem kell értékelni azt a sokirányú tevékenységet, amelyet a TIT, a Jogász Szövetség, a szakszervezetek és számos további társadalmi szervezet a jogpropaganda, a jogismeret terjesztése érdekében kifejtének. Mindez a társadalom jogtudatának kialakítása szempontjából eléggé alig értékelhető pozitívum. Gondolom azonban, hogy nyári egyetemről lévén szó, ahol a "nyári" jelző az előadót ésszerű időbeosztásra, viszont az "egyetem" kitétel az elvi, elméleti szint betartására kötelezi, a feladat nem az előbbieken említett jogpropaganda-tevékenység népszerűsítése, hanem a közvélemény, a társadalmi igény és a jogtudat összefüggéseinek - ismételten hangsúlyozva - elvi szempontu ismertetése.

Előadásom tematikája ennek megfelelően elsőként a közvélemény és a jogtudat, majd pedig a jogtudat társadalomformáló szerepének bemutatása.

Befejezésként csak néhány szóban foglalkozunk azokkal a kutatásokkal, amelyek a jogtudattal kapcsolatos hazai vizsgálatokról szólnak.

A jogász munkáját a társadalom nem értékeli általában közvetlenül, emiatt nincs is módjában megfelelően úgy megítélni, ahogyan más szakma és hivatás képviselőinek tevékenységét értékelni képes.

Sárándi Imre írja nagyon érzékletesen: "A jogász munkája nem a kirakatban folyik, kevésbé látványos és hivatkozó. A jogszabályokat az azokat kibocsátó állami szervek vezetői írják alá, de az, hogy ki vagy kik dolgoztak azok előkészítésén és végső formába öntésén, hónapokon vagy éveken keresztül, ez a közlönyből nem tudható meg.

Az ügyésszel és a bírakkal az állampolgároknak csak kis része kerül /szerencsére/ közvetlen hivatalos kapcsolatba. Az újságok tudósításaiból is inkább magáról a bűncselekményről értesülünk, kevésbé annak felderítéséről vagy a helyes tényállás megállapítása és a megfelelő ítélet kialakítása érdekében végzett, elmélyült gondolkodást, ember- és társadalomismeretet követelő alapos munkáról. A "jó" /vagy rossz/ bűnügyi regények, vagy a tv népszerű krimijeinek izgalomkeltő eseményei is lezárulnak az agyafurt, bátor, leleményes nyomozó végző bravurjainál.

"Ki figyel oda" a szervező, igazgató államigazgatási szakemberre? A vállalat sikeres üzleti eredményei mögött homályban marad az, aki a szerződést jól kidolgozta. Az ügyvéd munkájának javarésze sem kerül reflektorfény elé."

Előljáróban: mit is jelent tehát hozzátéve logesen a jogász pályát, a jogász hivatást, melyek a jogászszakember funkciói, melyek a velük szembeni legfontosabb elvárások, nem utolsósorban a társadalom jogtudatának fejlesztése szempontjából.

Jogászok azok a szakemberek, akik hivatásszerűen foglalkoznak megfelelő szakképzettség birtokában a jogalkotással, az állami mechanizmus szervezésével, és részt vesznek ennek működésében. Mióta van ilyen emberekre szükség, mikor alakult ki a jogász foglalkozás? Akkor amikor az állam és a jog, tehát azok a társadalmi jelenségek létrejöttek, amelyekkel a jogásznak mint szakembernek dolga van. Persze ameddig az államszervezet rendkívül egyszerű, a jog primitív, nincs szükség különlegesen képzett szakemberekre. Tehát a jogász mesterségnek mint szakmának kialakulása összefüggésben van azzal a folyamattal, amelynek során az állami mechanizmus sokrétűvé válik, s a jog bonyolulttá lesz. A sokoldalú állami tevékenységet már nem tudja irányítani, szervezni bárki, a bonyolult jog ismerése, alkalmazása és továbbfejlesztése sem egyszerűen "józan paraszti ész" kérdése, hanem a mesterségbeli tudásé, amivel azok rendelkeznek, akik az önálló tudománnyá vált állam- és jogtudományokat elsajátítva szakemberré képezték magukat, vagyis a jogászok.

Ugyancsak Sárándi mutat rá igen nyomatékosan, hogy a jogász foglalkozást azonban sohasem szabad elvontan szemlélni. A jogász mindig valamely konkrét állami intézményeket épít ki, meghatározott jogot alkalmaz. Az államot és a jogot pedig végsőfokon, az adott történelmi korszak gazdasági, társadalmi, politikai és ideológiai feltételei alakítják ki. Időtől, társadalomtól, gazdaságtól elvonatkoztatott állam és jog a valóságban nincs. Mivel pedig az állam, mint a társadalom politikai szervezete, rendszerint a gazdaságilag legerősebb uralkodó osztályok eszköze és a joga, mint magatartási szabályok összessége, végsőfokon az uralkodó osztály akarátát fejezi ki, az adott korszak állami és jogi eszközeit kialakító, működtető és alkalmazó jogászok, mindig az uralkodó osztály, illetőleg az államhatalom szempontjából fontosnak tartott rend védelmezői.

A nevelés az ember személyiségét formáló tudatos tevékenység. Ennek célja meghatározott vonások, készségek kialakítása, fejlesztése. Ha a jogászok nevelésének kérdéseivel akarunk foglalkozni, elengedhetetlen az ezzel kapcsolatos célki-

tűzések meghatározása. /A témával részletesen foglalkozott a JATE Állam- és Jogtudományi Kara rendezésében 1971-ben Szegeden tartott nemzetközi tudományos kollokvium, mely "A szocialista jogász hivatásra nevelés kérdései" cím alatt került megrendezésre./

A jogászok nevelése a szocialista ember és ezen belül is a szocialista értelmiségi szakember nevelésének, formálásának keretei között helyezkedik el. Ebből következik, hogy a jogászok személyiségének formálása során a szocialista értelmiségi szakembertől megkívánt vonások érvényre juttatásából kell kiindulnunk. E társadalmi követelmények röviden a következőkben foglalhatók össze. Az értelmiségi szakembernek a növekvő társadalmi igényeknek megfelelő korszerű szaktudással, az új iránti fokozott érzékenységgel rendelkező, az önképzés, kutatás módszereit ismerő, világnézetileg szilárd, a munkát, hivatást szerető, felelősség- és kötelességérzettől áthatott, a szocialista világnézetet, gondolkodást elsajátító, jellemileg szilárd és a közösséggel együtt élő embernek kell lennie. Ezek az általános érvényű megállapításokon belül azonban nyilvánvaló, hogy minden szakmának, foglalkozásnak vannak saját, speciális követelményei, amelyek bizonyos vonások, készségek, adottságok fokozottabb jelenlétét, fejlesztését kívánják meg. Ez a helyzet a jogász hivatással kapcsolatban is. Tehát a jogászok nevelése során, amikor egyik részről törekszünk a szocialista nevelés céljának megfelelően az egyén személyiségének minél sokoldalubb fejlesztésére, más részről elő kell segítenünk azoknak a vonásoknak, készségeknek a fejlesztését, amelyek a jogász hivatás ellátásához szükségesek.

Jogászra az élet számos területén van szükség. A három fő munkaterület: az igazságszolgáltatás, az államigazgatás és a gazdasági terület. Ezekben belül is igen eltérő beosztásokra kerülhet sor. Ebből következik, hogy rendkívül változatos igényeket kell figyelembe venni, ha meg akarjuk határozni a jogász szakemberekkel szembeni követelményeket. Mégis mutatkoznak a jogász tevékenységnek olyan vonásai, amelyek minden területre jellemzőek. Ezekből meghatározhatók olyan köve-

telmények, amelyeket a jogászok nevelése során érvényre kell juttatni. Mellőzzük ezuttal a szakmai ismeretekre és bizonyos technikai készségekre stb. vonatkozó igényeket.

A jogászai tevékenység általánosan jellemző vonásait és ezek alapján a jogászokkal szemben támasztható lényeges, speciális követelményeket - anélkül hogy ez egyben fontossági sorrendet jelentene - Nagy László professzor az említett, Szegeden tartott nemzetközi rendezvényen tartott előadásában a következőkben foglalta össze:

- a/ A jogász tevékenysége társadalmi viszonyokat rendez vagy befolyásol. Erre tekintettel viszont a jogásznak átfogó ismeretekkel kell rendelkeznie a különböző társadalmi jelenségekről, ismernie kell a társadalmi mozgások törvényszerűségeit. Ehhez megalapozott marxista-leninista tudományos világszemlélet és vizsgálati módszer elsajátítása szükséges.
- b/ A jogászai tevékenység közvetve vagy közvetlenül emberi magatartásokat érint. Erre tekintettel rendelkeznie kell megfelelő szociológiai, lélektani, gazdasági ismeretekkel. Át kell hogy hassa lényét a szocialista humanitás.
- c/ A jogászai tevékenység által rendezett, befolyásolt társadalmi viszonyok, emberi magatartások nem elszigeteltek, hanem szorosan kapcsolódnak a társadalmi, gazdasági élet egyéb területeihez. A jogásznak erre tevékenysége során mindenkor figyelemmel kell lennie. Ezért rendelkeznie kell olyan átfogó szemlélettel, amely lehetővé teszi, hogy a rendezendő viszonyokat, emberi magatartásokat mindenkor azok összefüggésével együtt, egységesen szemlélje, vonja értékelése alá. Ugyanakkor viszont olyan szelektáló szemlélettel, amelynek segítségével képes a lényeges és lényegtelen összefüggések szétválasztására, és tevékenysége során figyelmét az adott jelenség szempontjából döntő összefüggésekre tudja koncentrálni.

- d/ A jogászai tevékenység során tett intézkedés rövidebb vagy hosszabb távon kihat jövőbeni jelenségekre, befolyásolja az emberek, a társadalom egyes egységeinek magatartását. Ezért a jogásznak sohasem szabad megelégednie a jelenségek, az általa tett intézkedések statikus szemléletével, hanem mindenkor mozgásukban, a fejlődésre való hatásukban kell vizsgálnia azokat.
- e/ A jogászai tevékenység igen széles körben irányító és szervező jellegű. Ennek érdekében a jogásznak rendelkeznie kell szervezési, vezetési, pedagógiai készségekkel és ismeretekkel.
- f/ A jogászai tevékenység szűkebb vagy tágabb értelemben közéleti tevékenység is, amire a társadalom figyel. A jogásznak éppen ezért magas szintű társadalmi-politikai felelősségérzettel kell rendelkeznie, erkölcsileg szilárdnak, feddhetetlennak, az emberek bizalmára méltónak kell lennie.
- g/ Korunkban a társadalmi-gazdasági fejlődés hallatlanul meggyorsult, a tudomány napról napra új eredményeket mutat fel. A jogásznak e gyors változások között kell tevékenységét kifejtenie. Az egyetemi képzés már régóta nem képes lezárta, befejezett, egy életre elegendő szaktudást adni. A jogásznak rendelkeznie kell azzal az önmaga iránti igényvel, hogy tudását, ismereteit saját maga is állandóan fejlessze, korszerű szinten tartsa, és el kell sajátítania ennek legmegfelelőbb módszereit is.

Ugyancsak Nagy László mondotta a már hivatkozott előadásában: "Egész szocialista fejlődésünk egyik lényeges feltétele, hogy a társadalom minden tagja mindinkább a szocialista követelményeknek megfelelően éljen, mindinkább szocialista emberré váljon. Ennek megvalósítása érdekében a párt vezetése, irányítása mellett egy széles körű, az egész társadalmat átható, személyiséget formáló nevelőtevékenység megy végbe a legkülönbözőbb eszközökkel, az irodalomtól az anyagi ösztönzésig és az iskolai, munkahelyi neveléstől az igazságszolgáltató szervek működéséig.

Ennek az emberformáló folyamatnak egyik része az egyetemi nevelőmunka és ennek keretében a jogászok nevelése is. Ebből következik viszont, hogy az egyetemi nevelésnek - és így a jogászok nevelésének is - harmonikusan bele kell illeszkednie ebbe a szélesebb körű nevelőfolyamatba. Az általános és a különös kapcsolatáról van szó. A jogászok nevelésének érvényre kell juttatni a társadalomnak a szocialista emberrel szemben támasztott általános követelményeit, és ugyanakkor ki kell fejleszteni azokat a vonásokat, készségeket, amelyek a szocialista jogász számára hivatásának jó ellátásához szükségesek. Ugyanakkor amikor hangsúlyozom, hogy az értelmiségi szakemberek - és köztük a jogászok - nevelése része, egyik eleme a szocialista emberek formálásának, ki kell emelni e réteg nevelésének különleges fontosságát, amelyet az indokol, hogy munkájának jellege folytán hatása a társadalom tagjainak formálásában igen nagy, számarányánál jelentősebb."

A jog és a közvélemény kapcsolatának meghatározása természetesen bonyolult feladat. Résztint a közvélemény fogalmának meghatározásából, a közreható tényezők felismeréséből, résztint a szocialista társadalom jogi jelenségeinek értékeléséből kialakul azonban egy olyan kép, amely a közvélemény és a jog összefüggéseinek legalábbis általános vonásokban való megrajzolását jelenti. Noha a közvélemény szorosabb kapcsolata a politikai ideológiához már eleve figyelmeztet a közvélemény és a jog összefüggésére is, ez a kapcsolat egyik oldalról sem kizárólagos. A közvélemény nemcsak a joggal vagy jogi problémákkal összefüggően nyilvánul meg, illetőleg megnyilvánulása nemcsak jogi formák között megy végbe, és nem vezet szükségképpen jogszabályokban megfogható eredményre; másrészt a jog nemcsak a közvélemény alakulásával van összefüggésben. /Kulcsár Kálmán/

A közvéleménynek a társadalmi tudathoz való kapcsolatából következik, hogy a jogi jelenségekkel, problémákkal összefüggő közvéleményben alapvetően a jogtudat jut kifejezésre. A kifejezésre jutó jogtudatot az értékelő folyamat során természetesen sokféle tényező alakítja, és ez alakítás következtében a jogtudat különböző jellegű problémákkal kapcsolatban, a különböző

társadalmi osztályok, rétegek és csoportok esetében sokszor nagyon eltérő véleményben jelentkezhet. A közvélemény és a kapcsolat felderítését célzó fejtegetésekben is először a jogtudattal kell foglalkozni. A jogtudat problémájának meglehetősen bő irodalma van a szocialista /s különböző elnevezések alatt a polgári/ jogtudományban, amelyből Visinszkij emlékeztetés meghatározása emelkedett ki. Ezt a meghatározást azonban - amely szerint a jogtudat "a kellő, a szükségszerű, a kötelező, a törvényes magatartásról alkotott konkrét, történelmileg megszabott elképzeléseket" jelenti - többen is bírálták már a Szovjetunióban, de még mindig találkozunk lényegében csaknem azonos meghatározással. Pl. Sziurcev a következőket mondja: "A jogtudat, a társadalmi tudat e különös formája átfogja a jog területére vonatkozó társadalmi eszméket és nézeteket. Magába foglalja az emberek elképzeléseit a kellőről, a szükségszerűről, a kötelezőről, a törvényesről". E meghatározások közös negatívuma - írja Kulcsár Kálmán akadémikus - hogy tülterjednek a jogtudaton. A "kellő", a "szükséges", a "kötelező" lehet nemcsak jogilag kellő, szükséges, kötelező, hanem pl. erkölcsileg, szokásilag, sőt akár még a divat alapján is. A jogtudat sajátossága pedig éppen abban van, hogy mit ítélnék az emberek olyan fontosságúnak, hogy jogilag tekintik kötelezőnek. Kulcsár Kálmánnal egyetértvén nézetünk szerint is Kerimov meghatározása inkább fejezi ki a valóságot; szerinte a jogtudat "arról való nézeteknek, eszméknek, elképzeléseknek a rendszere, hogy

- a/ milyen jog a társadalom érvényes joga, azaz kritérium a pozitív jog értelmezéséhez;
- b/ hogyan kell alkotni a jogot, hogyan kell az objektív társadalmi folyamattal összhangban változtatni, kiegészíteni, vagyontosabbá tenni, tehát tényező a jogalkotás számára;
- c/ melyek a jog lehetőség szerinti célszerű megvalósulásának utjai, módszerei, eszközei, tehát tényező a jog megvalósulásánál".

Mármost hogyan jut kifejezésre a jogtudat a társadalomban? Kulcsár szerint: "Mindenekelőtt különbséget kell tennünk az egyes osztályok jogtudata között. Az uralkodó osztály jogtudata kifejezésre juthat jogi intézményekben, jogszabályokban - a politikai ideológia közbenjöttével -, tehát az osztályakaratot absztrakt módon /s ez lényegit jelent/ kifejezésre juttató állami akarat megnyilvánulásaként.

A jogtudat más megnyilvánulási módjai tekintetében már nincs különbség az uralkodó és az elnyomott osztályok között. A jogtudat ugyanis megnyilvánul:

- 1./ jogi nézetek formájában, általában a jogtudományban kifejezésre jutó nézetekként;
- 2./ erkölcsi szokási szabályok formájában;
- 3./ a jogtudat nyilvánul meg a közvéleményben, ha az valamilyen jogi jellegű problémával kapcsolatos. A jogtudatot alkotó jogi nézetek egyébként csak egy-egy jelenséggel kapcsolatos közvéleményként nyilvánulnak meg, pl. egy bizonyos jogszabállyal, egy bizonyos jogesettel, tervvel kapcsolatban. A jogi problémákkal kapcsolatban megnyilvánuló közvélemény tehát a jogtudat egyik megnyilvánulási módja".

A jogi jelenségekkel kapcsolatos közvélemény is magán viseli a közvélemény - kialakulásából eredő - sajátos negatív vonásait: a változékonyságot, bizonyos felületességet stb.

Ezek után jogos a kérdés, hogy milyen módon hat a közvélemény a jog alakulására, illetőleg fordítva, hogyan befolyásolja a jogszabály a közvéleményt. Kerimov idézett munkájában azt olvashatjuk, hogy a szocialista jog normáiban a dolgozók akarata az állami akarat, a szocialista erkölcsben pedig a közvélemény formájában lép fel. Ezért az erkölcsi norma, mint általános magatartási elv, nem mint egyedileg, pontosan meghatározott konkrét esetre megformált magatartásszabály jut kifejezésre. Ez utóbbi a jogra jellemző. Kulcsár szerint viszont világos, hogy a közvéleményről eddig elmondottak alap-

ján ilyen különbségeket nem lehet tenni. Egyrészt a dolgozók akarata a jogi jelenségekre vonatkozóan is kifejezésre juthat a közvélemény formájában - távolról sincs a közvélemény az erkölcsi tudathoz kötve - másrészt abból; hogy a közvélemény konkrét tény, eset, probléma stb. vonatkozásában nyilvánul meg, éppen az következik, hogy az általános erkölcsi normákat is konkrétan, éppen az adott esetre vonatkozóan juttatja kifejezésre.

Különösen jelentős a közvélemény differenciáltsága. "A jogalkotás szempontjából az uralkodó osztály véleménye a döntő, a szocialista társadalomban tehát a munkásosztályé, illetőleg általában a dolgozóké. Differenciálatlan közvéleménnyfogalommal tehát a joggal kapcsolatban nem operálhatunk. Tény azonban az, hogy a munkásosztály, a dolgozók véleményét sokféle tényező, anyagi létük, tudati helyzetük, érzelmek stb. tovább differenciálhatják." /Kulcsár Kálmán/

Kulcsár írja továbbá, hogy a jogalkotás társadalmi folyamatában ismét differenciáltan jelentkező közvéleménnyel van dolgunk, s könnyen előtérbe kerülhet bizonyos szakértői vélemény. Pl. a Ptk. alkotása során lefolytatott vitákban a jogászai vélemény hangsúlyozódott. Nem azért, mintha a Ptk. nem érintené a dolgozók széles tömegeit, hanem mert közvetlen problémaként elsősorban a jogászság előtt jelentkezett, amelynek foglalkozása folytán a Ptk. nemcsak általános - csak bizonyos esetekben /peres ügyek stb./ előtérbe kerülő problémát jelent - miként az egyes állampolgár számára, hanem közvetlenül napi kérdést is.

A jogi normák, valamint a jogi normák által támogatott, a bírói gyakorlatban kifejezésre juttatott erkölcsi elvek tényleges magatartássá válásában a közvéleménynek nem kis jelentősége van. A közvélemény értékelő állásfoglalása ugyanis elősegítheti vagy gyöngítheti a magatartási normák társadalmi érvényesülését. A közvélemény értékelő állásfoglalása - mondja Kulcsár akadémikus - adott esetben éppen úgy, sőt esetleg még jobban rászoríthatja az embereket a társadalmi együttélés normáinak magatartására, mint az esetleges jogi szankció.

Igy adódik, hogy a jogi szankció és a közvélemény értékelésének azonossága egy bizonyos magatartással szemben olyan erő, amely fokozottan képes a társadalom nevelésére. Ez a körülmény tehát a közvélemény alakításának lehetőségét állítja előtérbe. A közvélemény befolyásolásának többféle módja van: egyik eszköze éppen a szocialista jog. A szocialista jog nevelő szerepe tehát a közvélemény alakításában is nem elhanyagolható fontosságu.

"A közvélemény társadalmi jelentőségének felismerése a szocialista társadalomban tehát a jogi jelenségek vonatkozásában is általában kettős következményt von maga után. Egyrészt figyelmeztet a közvélemény tudatos felhasználásának jelentőségére, szerepére a szocialista társadalom erkölcsi-politikai normatív egységének kialakulásában, s ebben a vonatkozásban a jog, mint passzív tényező szerepel. Másrészt azonban előtérbe helyezi a közvélemény befolyásolásának, alakításának problémáját egyebek közt a jog eszközzével /elsősorban a jog hatályosulásának folyamatával/, s a jog és a közvélemény dialektikus viszonyának ezen az oldalán a jog, mint aktív tényező lép fel".

A továbbiakban - a rendelkezésre álló időbeli keretek között - a jogtudat funkciójáról lesz szó. Ismeretes, hogy a marxizmus-leninizmus megállapítása szerint a felépítmény lényegében kettős tagolódású, amennyiben egyrészt intézményekből áll, így jogi és politikai intézményekből, másrészt tudatformákból. Ez utóbbi körbe sorolódik a jogtudat mint tudatforma is. Természetesen az említett elhatárolás adott esetben viszonylagos értékű. Mondhatjuk így, hogy a jogtudat része a széles értelemben felfogott felépítménynek, másoldalról azonban hangsúlyozandó, hogy relative elkülönülő, differenciálódó jelenség, sajátos tudatforma.

Szabó Imre akadémikus fejti ki, hogy a mai marxista-leninista jogelmélet a különállónak felfogott és a jogtól különváltan tárgyalt jogtudat összetevő részeinek a következőket tekinti: a jogismeret, azaz a jog egyszerű pusztá tudása,

amelyet inkább a jog és az állam egyfajta összefüggésének, az állampolgári tájékozottság részének tekintünk; a jogi értékelés, azaz valamely jogilag releváns magatartás értékelése, és utoljára a jogi akarat, amely végülis cselekvésre vagy tartózkodásra indít.

Ugyancsak Szabó Imre írja a jogtudat és a jogtudás egymáshoz való viszonyát illetően, hogy a jog ismerete a jogtudat szempontjából nézve lényegében csak a hatályos jog tudását vagy nem tudását, vagyis csak az érvényes jog tudását jelenti. Más összefüggésben kell beszélnünk róla a jogismerettel kapcsolatosan. "Ez a tudás - mondja - természetesen lehet általános-felületes és lehet részletekbe menő, lehet pontatlanabb vagy pontosabb; kiterjedhet az ún. általános állampolgári jogra és kiterjedhet a szakjogra vagy elsősorban s főképpen erre vagy arra. Eszerint beszélhetünk teljes vagy részleges jogi tudásról. Tapasztalat és mérések szerint a jogismeret valószínűleg sohasem teljes, egy bizonyos társadalmi rétegben azonban többé-kevésbé azonos és konstans, vagyis ugyanazon a szinten mozgó."

Ebben az összefüggésben a jogismeret tehát nem egy szükséges vagy elvárt állampolgári magatartás előfeltételeként, illetőleg követelményeként értékelendő, hanem mint a jogtudat első előfeltétele. Teljesen egyet kell érteni Szabó Imrével, amikor azt mondja, hogy ahhoz, hogy az embernek társadalmi jogtudata alakuljon ki - vagy másképpen szólva egyéni tudata legyen akár a jogról általában, akár egyetlen jogviszonyt illetően -, mindenekeelőtt ismernie kell a jogot, vagyis azt, ami jogszerű és azt, ami nem az. /Van negatív értelmű jogtudat is, amikor épp a jog nem vagy nem helyes ismerete áll fenn, azaz valójában az egész jogtudat hamis, mert jognak tekint többek között olyasmit, ami nem jog vagy nem jogszerű, és téves képzet alakult ki a konkrét jogviszonyt, jogi helyzetet illetően./ Itt lép be azután a jogpropaganda jelentősége. Ismeretes, hogy a jogi ismeretterjesztés szocialista viszonyok közepette nagyon is favorizált állami és társadalmi funkció, pontosabban állami és társadalmi szervek széles körű bevonásával és felhasználásával érvényesülő közérdekű feladat. Ma már azonban teljesen egy-

értelműen felismert és elfogadott, hogy a jogi ismeretterjesztés döntő értelme és optimális hatékonyságának kritériuma, ha az az emberek jogtudatának alakításához, gazdagításához jelent eszközt. Más szóval: "A jogi propaganda nemcsak egyszerűen a jog ismeretének a terjesztése, hanem egy adott jogi megoldás - az érvényesnek megfelelő jogi megoldás - helyességére vonatkozó jogtudat kialakítását is célzó tevékenység." /Szabó Imre/

Ugyancsak eléggé ismert tény, hogy a jog tudása alanyi /személyi/ szempontból, továbbá tárgyi szempontból egyaránt rendkívül eltérő, illetőleg szóródó jellegű. Az alanyi differenciálódáson azt értjük, hogy a társadalom osztályainak, rétegeinek, illetőleg tagjainak jogismereti szintje erősen eltérő. Természetes, hogy az ismeretszint szempontjából a gazdasági helyzet, a szociális körülmények, a műveltségi szint vagy éppen adott egyének szempontjából a tudati fejlettség, a morális érzékenység, a társadalmi kérdések iránti fogékonyság, illetőleg igényesség stb. erősen motiváló tényezők.

Ahogy említettük, érvényesül továbbá ez a differenciálódás tárgyi értelemben is, értve ezen azt, hogy kétségtelenül vannak alaposabban és kisebb fokban ismert jogágak, jogintézmények, jogterületek. Könnyű belátni, hogy a társadalom, illetve a társadalom tagjai számára "hétköznapiabbak", s így közelállóbbak a vagyoni jogi kérdések, így példászerűen említve a tulajdonjogi, a szerződési, kártérítési, öröklési jogi kérdéseket, mint mondjuk egy, a nemzetközi magánjog körébe tartozó jogtétel értelme és jelentősége. Világos, hogy a munkaviszonyban álló számára a munkajog tételei, a szövetkezeti tag számára a szövetkezeti törvény, illetőleg a szövetkezeti jog normái váltanak ki elsősorban érdeklődést. Helyesen mondja továbbá ezzel összefüggésben Szabó Imre, hogy az állampolgárok számára például szolgáló konfliktusok nagy részét ő "a sajtóból és a szépirodalomból, főleg a regényekben leírt ilyen vagyoni jogi, örökösödési perekből és büntetőügyekből meríti. Mindebből az ember összegyűjt egyfajta jogtudást, amelynek megszerzése nem tudatos, ezért elméletileg-érdemileg nem is pontos; az ilyen jogi tudás approximativnek nevezhető." Ez a hozzávetőleges

jogtudás iktatódik be leggyakrabban és leghatékonyabban a jogtudatba. "A társadalomnak viszont nemcsak az az érdeke, hogy a jogismeret az emberek minél szélesebb körére, a jog minél szélesebb területére és az esetfajták mind nagyobb számára terjedjen ki, hanem az is, hogy az ilyen ismeretek minél pontosabbak legyenek. Ezért az állam a pusztán jogi tudás terjesztésének különböző módjait vezeti be; a már említett jogi propaganda mellett bizonyos alapvető jogi ismereteket az iskolákban, sőt közép- és főiskolákon is tanítanak." Itt jegyzendő meg, hogy erre vonatkozóan az utóbbi időszakban igen jelentős határozatok születtek, s a jelek szerint a legközelebbi jövőben a korábbinál lényegesen nagyobb intenzitással, illetőleg volumenben kerül sor jogi ismeretek oktatására pl. a felsőfokú műszaki, illetőleg agrár szakemberképzésben; reális elgondolások vannak továbbá a jogismeretek oktatásának fokozására, illetőleg általánosítására a középiskolákban is.

Az eddigiekből is következik azonban, hogy a jog tudása önmagában nem azonos a jogtudattal; az előbbi az utóbbinak valójában csak meghatározott érvényű előfeltétele. A jogtudat az ismereten túl - valójában ez az igazi értelme és értéke - állásfogalmat jelent, vagyis azt, hogy a jogi norma vagy éppen az alkalmazott konkrét jogi megoldás értékét és helyességét az állampolgár felismeri és egyben elismeri, amelynek lényegét megérti és magáévá teszi. Ismét csak Szabó Imrét idézve: "Nem lehet tehát semmiképpen azonosítani a jogi tudást, amely valami külső, a jogtudattal, amely belső, értékelő meggyőződés. Lehet, hogy tudom, más az érvényes jog, mint a meggyőződésem, illetve tudom, hogy mi a jog, de magam nem értek vele egyet, sőt lehet, hogy ezt egyenesen helytelenitem. A jogi tudás és a jogi meggyőződés ilyenkor divergálódhatnak." Előtérbe lép tehát a jogtudatnak a már korábbiakban említett második eleme, a jogi értékelés. Végül a jogismeret és a jogi axiológia /értékelés/ alapján realizálódik, illetve funkcionál a már említett jogi akarat, amely - ahogy már szó volt róla - végülis a megfelelő magatartás kifejtésére, a normatív előírásokkal összhangban álló egyéni cselekvésre vagy tartózkodásra ösztönöz, a jogilag korrekt magatartást,

tevékenységet egyénileg és társadalmi szinten megvalósítja, illetve biztosítja.

Talán szükségtelen külön hangsúlyozni, hogy amiként a jogismeret elsajátításában, a jogpropaganda megvalósításában az állami és társadalmi szerveknek rendkívül jelentős szerepük van, ez a szerep még fokozottabban érvényesül a jogi értékelés és a jogi akarat megfelelő színvonalu kialakításában.

Nyilvánvalóan különösen fontos funkciót töltenek be a szempontból elsődlegesen a különböző jogalkalmazó szervek /igazságszolgáltatási, igazgatási apparátus stb./. Mondhatni, hogy eme szervek tevékenységének értékével korrelatív kapcsolatban áll a társadalmi jogtudat, illetőleg ezen belül az egyes egyének jogtudatának alakulása, ill. fejlettsége. Nem közhely ezért - hanem alapvető társadalompolitikai követelmény és célkitűzés - a szóbanforgó szervek munkája hatékonyságának állandó erősítése, illetőleg színvonalának növelése.

Végezetül említést kell tennünk arról, hogy a jogtudat szintjének a felderítése - modern társadalom viszonyai közepette - az ezzel kapcsolatos kontroll-vizsgálatok nélkül nem végezhető el. Öröndetes tény, hogy a hatvanas évek közepe óta a jogszociológiában mind gyakoribbá váltak az empirikus kutatások, különösen a jogtudat vizsgálatában. Immár számos adat áll rendelkezésre. /Részletesen foglalkozik a témával Sajó Andrásnak "A jogtudat értékelő elemeinek szociológiai módszerekkel való vizsgálatának lehetőségei" c. 1973-ban megjelent tanulmánya./ A jogtudattal kapcsolatos empirikus vizsgálatok viszonylagos nehézségei elvben két okra vezethetők vissza. Az egyik módszertani jellegű, s abban áll, hogy különösen amikor a joghoz való viszony közelebbi megismerése a kutatók célja, nem mindig hasznosítják azokat a módszertani elveket és követelményeket, amelyeket más szakszociológiákban nélkülözhetetlennek tekintenek. Még súlyosabb problémákat okozhat azonban a második hibaforrás, az elméleti koncepció hiánya vagy megalapozatlansága. E tekintetben a szocialista jogszociológia igen kedvező helyzetben van, mert a marxista-leninista

jogelmélet elvileg megfelelő alapot nyújt a jogtudat tanulmányozásához. Jelentősen könnyíti a helyzetet az, hogy - egyébként éppen az empirikus kutatásokkal összhangban - jelentősen megnőtt a marxista jogelmélet művelőinek érdeklődése a jogtudat problémái iránt.

A SZEGEDI KÖZGAZDASÁGI ÉRTELMSÉG SZEREPE ÉS
HELYZETE

1. A közgazdasági értelmiség iránti igény és tényleges létszámának alakulása

A közgazdasági értelmiség iránti igény Szeged regionális körzetében való alakulását is abból az országos érvényű tendenciából kiindulva vizsgálhatjuk, melyet alapvetően hazánk szocialista jellegű társadalmi-gazdasági fejlődése történelmileg támasztott.

S ebben a történelmi tendenciában két fejlődési szakaszt kell megkülönböztetnünk. Az 1967-ig terjedő direkt, s az 1968-tól bevezetett indirekt gazdaságirányítási rendszer működésének periódusait.

Az első, döntően centrális gazdaságirányítási rendszerben a gazdasági elemző és döntést hozó tevékenységet lényegében a gazdálkodó egységek /üzemek, vállalatok, szervezetek/ számára is a különböző központi irányító szervekben fejtették ki, s utasítás jelleggel érvényesítették a megvalósító gazdálkodói egységekben. Ebből egyértelműen következett, hogy a közgazdasági értelmiséginek minősülő, közgazdasági egyetemmel vagy főiskolai oklevéllel rendelkező közgazdászokra elsősorban a központi gazdaságirányító szervekben volt szükség, s így többségükben ezek is szívták el az egész népgazdaság teljes igényéhez képest amúgy is igen szűkös keretekben képzett okleveles közgazdászokat. Ezért erre a korszakra is - a mikro gazdálkodó egységek viszonylag alacsonyabb

igénye ellenére is - az általános "közgazdász inség" volt a jellemző.

S a közgazdászokból fennálló ezen hiányos ellátottságot is hatványozottan fokozta az új, indirekt gazdaságirányítási rendszer 1968-ban történő bevezetése. Mint ismeretes, ez az új gazdaságirányítási rendszer nagy mértékben kibővítette a mikroegységek gazdasági önállóságát. Ezzel ugrásszerűen megnőtt a gazdasági döntési hatáskörük, s ezzel együtt az ezért vállalt anyagi, erkölcsi-politikai felelősségük is. Ez az új szerepkör már magasfoku gazdasági elemző, kalkuláló, piackutató stb. hamisítatlan közgazdasági tevékenységet, s ennek el látására magas fokon képzett közgazdászok tömegét igényelte vállalati szinten is. S ugyanakkor a központi irányítószervek feladatkörében maradt makroösszefüggések, elemző feltárási irányítási funkciója sem kevésbé igényelte a magasan képzett, széleslátókörű közgazdászainak az apparátusban való megtartását, sőt kibővítését. S minthogy a közgazdászok iránti ezen ugrásszerűen megnövekedett igényt nem követte párhuzamosan a képzés növekedése, az égető igényhez viszonyított közgazdász-ellátottság hiányossága csak mégjobban fokozódott, mely így nagyobb súllyal a vállalati egységekben mutatkozott meg.

Milyen konkrét sajátossággal mutatkoztak meg ezek az országos tendenciák Szegeden?

A népszámlálási bázisadatok alapján 1960-ban mindössze 83, 1970-ben pedig 260 oklevéllel rendelkező közgazdász dolgozott Szeged városában. Egy 1973-ban számított adat szerint^x ez a szám 375-re emelkedett.

S hogy mennyire jellemző volt Szegedre is az előbbieken kifejtett általános közgazdász hiány és munkahelyek szerinti elosztás aránytalansága, azt jól tükrözi egy ilyen irányú

^x Forrás: KSH Csongrád Megyei Igazgatóságnak összeállítása.

konkrét felmérés és tanulmány, mely éppen annak az időszaknak a helyzetét tükrözi, amikor még alapvetően a direkt irányítási rendszer kialakította arányok uralkodtak, de már egyre nagyobb intenzitással lépett fel az indirekt gazdaságirányítási rendszer igénye is. A felmérést "a megye közgazdász szakember-el-látottságának helyzete az igények és lehetőségek tükrében" címmel a Csongrád megyei NEB Közgazdasági és Jogi Csoportja és a Magyar Közgazdasági Társaság Csongrád megyei Csoportja közös szervezésében Dr. Börcsök Sándor és Kovács Lajos készítette 1969-ben, tehát az új gazdaságirányítási rendszer bevezetésének 2. évében.

A számítások ugyan Csongrád megyére vonatkoznak, de mivel Szeged város közgazdasági értelmisége ezen belül 61,2 %-kal szerepel, reá is teljes hitelű jelleggel vonatkoztathatjuk.

E tanulmány-jelentés szerint az ún. "Szigorubb követelmény szerinti közgazdászokkal" - akik közé a közgazdasági egyetemi végzettségűeket, valamint az egyéb egyetemi, felsőfoku vagy közgazdasági középiskolai végzettségűeket tekintti, ha felsőfoku közgazdasági jellegű szaktanfolyamuk is van - a megye közgazdász igényű munkaköreinek mindössze 18 %-a volt betöltve.^x

S annak vizsgálata során, hogy az egyes ágazatokban milyen "intenzitásuk" a közgazdasági munkakörök, bebizonyosodik, hogy a reform első évében a szegedi termelő vállalatok még nem igen ismerték fel megnövekedett közgazdász igényeiket. Ez az intenzitás vizsgálat ugyanis abból indult ki, hogy a műszaki és adminisztratív munkakörökön belül milyen arányú a közgazdasági jellegű. S az így kapott konkrét adatok Szegeden is igazolják, hogy a központi, hatósági irányító szervezetekben nagyobb a közgazdasági jellegű munkakörök aránya, "intenzitása", mint a termelő ágazatokban. Ugyanis ez az arány a tanácsai tervosztályokban a legnagyobb; 30,9 %, majd a pénzintézetek, tanácsai pénzügyi osztályok követik 20,2 %-kal.

^x Forrás: Megjelölt tanulmány 2. old. Sokszorosított anyag.

S megdöbbentően alacsony az arány az építőiparban; 7,5 %, valamint a többi ipari ágazatban, 9,8 %. Ezt a helyzetet csak mégjobban kiélezi annak a vizsgálata, hogy ezen eleve elégtelen arányú közgazdasági munkakörök milyen kvalifikáltságu dolgozókkal vannak betöltve. Az ezirányú vizsgálatból az is kiderül, hogy az általunk értelmiségnek tekinthető "szigorubb követelmény szerinti" felsőfoku képzettséggel rendelkező közgazdászokkal való betölthetőség 18 %-os alacsony megyei átlaga felett lényegében ugyancsak a legjobb "intenzitású" tanácsai szervek közlekedési, 34 % és tervosztályai; 31 %, állanak. S ugyancsak az átlagon felül találjuk az "intenzitásban" második helyen álló pénzügyi ágazatot is, 19,3 %-kal.

Ebből a szempontból is a legrosszabbak között, jóval a megyei átlag alatt találjuk az építőipart.

Hogyan változott ez a helyzet 10 év alatt? Ilyen jellegű differenciált és alapos felmérés és elemzés sajnos nem történt napjainkban. Fő vonalaiban azonban erre a kérdésre is nagyon használható adatokat és prognózisokat találunk a Csongrád MT VB Munkaügyi Osztálya által készített felmérésben és felsőfoku végzettségű szakemberszükséglet 1990-ig szóló megyei prognózisában.

Az itt közölt tényekből arra a következtetésre lehet jutni, hogy a megye és Szeged város 10 évvel ezelőtti helyzetében bemutatott közgazdasági értelmiségivel való ellátottsági hiánya nem javult, sőt talán romlott is.

A közgazdaságtudományi egyetemi oklevéllel rendelkezők száma a megyében ugyanis az 1970-es népszámlálás adatai szerint 425 fő volt, s ez azóta kb. 200 fővel emelkedett, miközben az igény időközben megduplázódott. De ezeknek is 8 %-a nem közgazdasági munkakörben van foglalkoztatva. A prognózis éppen ezért a szükséglet maradéktalan kielégítése érdekében az elkövetkező 10 évben 560 fő közgazdasági egyetemi végzettségű közgazdász munkábaállítását tartja szükségesnek. Ennek realitását elősegíti ugyan a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egye-

tem szegedi kihelyezett tagozatának 1978-ban való újbóli beindulása, de 30-40 fős évfolyamai aligha fogják tudni megoldani a megye és Szeged közgazdász szakemberrel történő cserét.

A gazdasági főiskolai képzettségű közgazdasági értelmiségiek száma 1970-ben még nem volt jelentős. A 70-es évtizedben a megyéből végzettek száma azonban már megközelítette a 300 főt. Ennek ellenére az ilyen képzettséget igénylő munkaköröknek 59 %-a nincs a megyében megfelelő képzettségekkel betöltve, vagyis 2 %-kal rosszabb arányban az országos 57 %-nál. Ehhez részben az is hozzájárul, hogy főiskolai oklevéllel rendelkezők 9 %-a nincs a megyében képzettségének megfelelően foglalkoztatva az országos 5 %-kal szemben.

A gazdasági főiskolai végzettségű közgazdászokból 1990-ig 920 fős szükségletet jelöl meg a tervezet. De ennek teljesülése is a beiskolázási létszám megduplázását igényelné 10 év alatt. S ennek realitása - tekintve, hogy Szegeden jelenleg főiskola nem működik, sőt még kihelyezett tagozat sem - szintén valószínűtlen.

Mindezekből nyilvánvaló, hogy Szegeden még hosszú ideig nagyfokú közgazdász-hiánnyal kell számolni, amelynek a lehető legnagyobb fokú mérséklésére mégis minden lehetséges erőfeszítést meg kell tennie a várospolitikának, mert a város gazdasági létesítményei csak a fokozott gazdaságossági szemlélet alapján tudják feladatukat eredményesen betölteni a tartósnak mutató nehezebb nemzetközi gazdasági feltételek között.

Másrészt - s ez már Szeged speciális vonása - hogy viszonylag nagy számban igényelnek közgazdász oklevéllel rendelkező értelmiségieket a nem anyagi termelő szférák, ágazatok s intézmények is. Egyrészt mint megyeszékhely helyet ad az igen intenzív közgazdász igényű megyei, állami, társadalmi, tanácsai, gazdasági, politikai irányító intézményeknek és szervezeteknek. Másrészt mint kiemelkedő kulturális, felsőoktatási centrum, jelentős számú pedagógus közgazdászt igényelnek az

egyetemek és főiskolák s oktatási igazgatóság marxizmus-leninizmus tanszékei a politikai gazdaságtan oktatása céljára is /kb. 30-40 főt/. Ezek a nem termelési közgazdász igények ugyancsak perspektivikusak Szegeden.

2. A szegedi közgazdasági értelmiség közéleti tevékenysége

a/ A Magyar Közgazdasági Társaságban kifejtett tevékenység

A szegedi közgazdasági értelmiség munkahelyén és kötelező munkaköri kötelezettségén kívül kifejtett közéleti tevékenységének leghomogénebb és leghivatottabb társadalmi szervezeti formája a Magyar Közgazdasági Társaság. Ez a társadalmi szervezet - amit már nevében is kifejezésre juttat - kifejezetten a közgazdasági ismeretek megőrzésének, fejlesztésének és főképp közvetítésének, továbbadásának értelmiségi jellegű funkciót kívánja szervezett formában elősegíteni. Ezért válik egyfajta jelentős, homogén gyűjtőhelyővé, reprezentánsává a szegedi közgazdasági értelmiségnek.

Hogyan alakul ez a részvétel mindenekelőtt mennyiségi-
leg, létszám szempontjából? A MKT Szegeden székelő megyei szervezetének taglétszáma közül 243 fő kerül ki Szegedről. Az iskolai végzettségük szerint a következőképpen oszlanak meg: egyetemi végzettségű 174 fő, főiskolai 28 fő, míg középiskolai 41 fő. Ebből kiderül, hogy a szigorubb követelmény szerinti, tehát felsőfoku végzettségű értelmiségiek igen nagy abszolút számban és döntő arányban kapcsolódtak be a társaság tevékenységébe, 1979. I. félévének időpontjában. Különösen az egyetemi végzettségűek részvétele mutatkozik kedvezőnek, mely hozzávetőlegesen felöleli az összes szegedi egyetemi végzettségű közgazdászok 70-80 %-át.

Örvendetes jelenség továbbá a taglétszámon belül az az arány is, melyet a nők foglalnak el. A 243-as szegedi taglétszámon belül ugyanis 92 nő.

A tagság kormegoszlás szerint erősen a tapasztaltabbak, azaz a 33 éven felüliek korosztályába tartozók túlsúlyát mu-

tatja 174 fővel, míg a 33 éven aluli fiatalabbak korosztályát 75-en képviselik.

Tanulságos a tagság egyes szakosztályai közötti megoszlásának az arányalakulása is, mert az egyes ágakban, szférákban, munkaterületeken dolgozó közgazdasági értelmiségiek arányára, illetve aktivitására is enged következtetni. Így az egyes szakosztályok szegedi taglétszáma a következő megoszlást mutatja: ipari 65, mezőgazdasági 34, pénzügyi 33, közlekedési 32, kereskedelmi 31, politikai gazdaságtani 30, statisztikai 12 és a munkügyi 12 fő.

Milyen tartalmi, minőségi tevékenységet fejtenek ki a közgazdasági értelmiségiek a MKT keretében?

A Magyar Közgazdasági Társaság szegedi rendezvényei arról tesznek tanúságot, hogy széles tematika alapján, gazdasági életünk legaktuálisabb kérdéseiből szervezett előadásokat, könyvivitákat, kerekasztal értekezleteket stb. igyekeznek előtérbe helyezni.

Így például az 1978-as évben nagyrészt önálló vagy más szervekkel, főképp az MTESZ-szel és az MSZMP Csongrád Megyei Oktatási Igazgatósággal 30 rendezvényt szervezett és tartott is meg. Ezeknek súlypontja a "Közgazdasági Napok '78", október 24-től november 17-ig megtartott rendezvényeire esett, mely különösen ráirányította a figyelmet és mozgósította a város szélesebb körű érdeklődőit is az aktuális közgazdasági kérdések megismerésére.

A rendezvények 78-as szerteágazó tematikájában megtaláljuk a termelési strukturánk átalakításával kapcsolatos közvetlen és távlati feladatokat, az arányosságról, értéktörvényről és a különböző szférák és területek konkrét tervezéséről szóló problémákat, a beruházás és termelés hatékonyságának a kérdéseit a népgazdaság egyes ágazataiban, a pénzügyi és valutakérdéseket, a jövedelemszabályozás tapasztalatait, irányítás, üzemszervezés korszerűsítését stb., hogy csak a legfontosabbakat említsük.

A rendezvények száma Szegeden 1979-ben minden bizonnyal jelentősen felülmúlja majd az 1978-as évet, mert csupán az év első 5 hónapjában 20 nagyobb rendezvényről számolnak be a meghívók.

Különösen sürített, felgyorsított eseménysorozatra kerül sor a "Közgazdasági Napok '79" évi október 9-27-ig tartó rendezvénysorozatain. Az első ízben 1978-ban megrendezett "Közgazdasági Napok" sikere és tapasztalata alapján másodízben sorra kerülő rendezvénysorozat még tudatosabban és szélesebb tematika alapján tüzi ki azt a célt, hogy "... szakembereink figyelmét a gazdasági tennivalók végrehajtására orientálva nagy figyelmet fordítsanak a terület és a vállalati minőség-mennyiség követelmények megvalósítására, a kívánatos export és import egyensúly megteremtésére, az eszközök nagyobb hatékonysággal történő alkalmazására, a takarékoság fokozottabb figyelembevételére, a fegyelmezettebb munkára, a jövedelmeknek és a teljesítményeknek szorosabb összekapcsolására.^x A program részletes áttanulmányozása valóban meggyőz bennünket arról, hogy mind az országos szakintézmények legnevesebb vezetőinek előadását tartalmazó 6 szegedi központi, mind pedig a szakosztályok és tagegyesületek további 24 szegedi rendezvénye a legaktuálisabb gazdasági, gazdaságpolitikai kérdéseket taglalja.

Az MKT előadásainak nagy részét a téma sokszor országos hírértékesítői tartják, ahol a szegedi közgazdasági értelmiség mint aktív hallgatóság vesz részt.

Jelentős részét azonban, különösen a helyi vonatkozásukat, a helyi közgazdasági értelmiség azon személyei tartják, akik vagy felelős munkakörükénél fogva, vagy pedig tudományos kutatási témájuk alapján képesek magas színvonalú és hasznos információt nyújtani.

^x "Csongrád megyei Közgazdasági Napok '79" programfüzet.

A társaság fő tevékenységét alkotó ismeretátadáson kívül új ismeretek alkotására is ösztönözni igyekszik tagságát. Eből a célból pályázatokat ír ki és hirdet meg különböző regionális, aktuális közgazdasági kérdések tanulmányozására, s a tanulmányokat pénzjutalmakkal is ösztönzi. Ilyen jelentősebb tanulmány volt például a legutóbbi időszakban "A közgazdász képzés helyzete és feladatai"^x Csongrád és Békés megyére vonatkozóan, valamint "Munkaerőgazdálkodás és munkaerőmozgás Csongrád megye iparában"^{xx} témakörből.

b/ A szegedi közgazdasági értelmiség TIT-ben kifejtett tevékenysége

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat a maga sokarcu univerzalitásánál fogva minden tudományág művelőinek szervezett formát biztosít az ismeretek széles körű átadására, terjesztésére. Így újból és újból vissza kell térnünk hozzá, ha bármilyen értelmiségi csoport ismeretátadó tevékenysége aktivitásának fő területeit vizsgáljuk.

A TIT Szegeden székelő Csongrád Megyei Szervezete a "Közgazdasági" Szakosztályban gyűjti össze és aktivizálja a közgazdasági értelmiség soraiból kikerülő tagjait. A megyében 85 nyilvántartott tagja van, de ezeknek abszolút többsége szegedi illetőségű. Közgazdász tagjait az ismeretátadási tevékenység mindkét pólusán igyekszik aktivizálni. Azaz beszervezni őket egy-egy központi, országos szerv vagy szaktokintély által tartott ismeretnyújtó rendezvényeinek részvételébe, másrészt viszont a megye és város különböző régióiban és hallgatóság előtt előadások, viták stb. tartásába.

Az ilyen közgazdasági előadások és rendezvények száma Szeged városában 1978-ban 138 volt, s összesen 3203-an vettek részt rajta.^{xxx}

^x Készítették: Dr. Csányi Mátyás, Altordai Sándor, Novák Pál

^{xx} Készítette: Dr. Tóth István

^{xxx} TIT Csongrád Megyei Szervezete 1978. évi statisztikája.

A rendezvényeket mintegy 60 %-ban fizikai dolgozók hallgatták, 20 %-ban alkalmazottak és 10 %-ban értelmiségiek, tehát a legszélesebb dolgozó rétegekben járult hozzá a közgazdasági szemlélet erősítéséhez.

Az előadások és rendezvények tartalmi tematikája is nagyon széles skálán mozgott. Felölelték a politikai gazdaságtan általános ismertetését, gazdaságelméleti kérdéseket, gazdasági helyzetünk, fejlődési irányunk, népgazdasági tervezés és szabályozás, jövedelmi, elosztási viszonyaink, fogyasztási strukturánk, társadalmi juttatások, élethivatás, életfeltételek változásai, munkaerőfoglalkoztatás, gazdasági fejlődésünk irányai, gazdasági szerkezet, beruházáspolitikai, nemzetközi gazdasági fejlődési tendenciák, területfejlesztés, vállalati gazdálkodás, üzem- és munkaszervezés kérdéseit.

Mindezen témák igazolják, hogy mennyire hasznos közgazdasági ismeretterjesztő tevékenységet folytatnak a társaság lelkes közgazdász aktivistái, de ugyanakkor azt az igényt is támasztják, hogy a szegedi közgazdasági értelmiség közül még többen bekapcsolódjanak ebbe, a napjainkban oly fontossá vált közgazdasági szemléletet a legszélesebb dolgozó tömegekben népszerűsítő, elmélyítő munkába.

3. A közgazdasági értelmiség eszmei-politikai arculata

A közgazdasági értelmiség politikai arculatának, magatartásának jellemzéséről egy pártkiadványban többek között a következő fontosabb megállapításokat találjuk. "Funkcióját betöltve a megyei tapasztalatok szerint mind erőteljesebben segíti a gazdasági, gazdaságpolitikai célok népgazdasági, illetve megyei megvalósítását, egyre hatékonyabban orientál az alapvető gazdaságpolitikai célokra és gazdasági teendőkre. A közgazdasági értelmiségiek bekapcsolódnak a területi távlati tervekkel kapcsolatban felmerült problémák, a termelés hatékonyságát fokozó üzem- és munkaszervezési feladatok megoldásába és a közgazdasági propagandamunkába."^x

^x "Az értelmiség helyzete Csongrád megyében." Csongrád megyei politikai füzetek. Szeged, 1978. 33. 1.

Természetesen kiegészíti és konkretizálja ezt a képet a közgazdasági értelmiség előzőekben jellemzett közéleti, társadalmi tevékenysége.

Megfogalmazza az értékelő dokumentum a közgazdasági értelmiséggel kapcsolatos további elvárásokat is. "A fejlődés a közgazdasági gondolkodás elsajátítását sürgető feladatként tűzte napirendre, éppen ezért, mert nyilvánvalóan azok tudnak egyre hatékonyabban dolgozni, akik valójában értik is - tehát elemezni, értékelni tudják a napjainkban lejátszódó gazdasági folyamatokat. E tekintetben tehát rendkívül nagy a társadalmi elvárás, aminek - a rájuk háruló feladat méreteit, kiterjedtségét tekintve - a közgazdasági munkakörben dolgozó értelmiségiek ma még csak részben tudnak eleget tenni. Itt tehát további aktivizálódásra van szükség."

A közgazdasági értelmiség politikai arculatának további fontos jellemzője a párttagság aránya. Ez az arány az okleveles, tehát döntően a közgazdaságtudományi egyetemen végzettek között 1975-ben Szegeden 53, ami 50-60 %, amely arány lényegében ma is nagy valószínűséggel fennáll. Ez a párttagsági arány a többi értelmiségi rétegekhez viszonyítva igen kedvező. Ez azzal magyarázható, hogy a közgazdasági egyetem a végzetteknek a legmagasabb marxista képzést nyújtja, s így meggyőző, nevelő hatása is a legmagasabb. Másrészt, egyes munkahelyeken /pl. egyetemi és pártoktatásban, pártapparátusban/ elvárás felelős hivatásuk betöltéséhez a párttagság.

4. A közgazdasági értelmiség jövedelme és életfeltételei

A közgazdasági értelmiség fizetésének, jövedelmének elkülönített vizsgálatával, kimutatásával egyetlen erre hivatott statisztikai kimutatás vagy értékelő dokumentum sem foglalkozik.

Arra kényszerülünk tehát, hogy azon munkakörűek csoportja havi jövedelmének színvonalán keresztül kíséreljük meg a közgazdasági értelmiség jövedelmi színvonalát számszerűen is érzékelni, amelybe képzettségüknél fogva többségükben tartoznak.

A már idézett pártdokumentumban azt találjuk, hogy 1975-ben az építőiparban a "Felsőfoku végzettségű nem fizikai dolgozók" átlagos havi keresete 5.003.- Ft, mely 151,2 %-a a fizikai dolgozók keresetének. Ebből arra következtethetünk, hogy jövedelmük lényegében azonos színvonalon mozog a többi műszaki, jogi diplomás jövedelmével.

Szeged, mint nagyváros, a maga gazdag szakmai, kulturális és szociális lehetőségeivel a szegedi közgazdasági értelmiség számára a megye többi közgazdászánál általában kedvezőbb életfeltételeket nyújt.

MŰVÉSZÉRTELMISÉGÜNK Néhány Jellemzője

Szeged hazánk öt nagyvárosa között van, s ennek megfelelő vonzerővel bír, sőt ez talán még jelentősebb is, hiszen mint köztudott, szép város. Sokan akarnak Szegeden élni, különösen azok közül, akiknek munkája meglívánja a nyilvánosságot, az urbanizáció biztosította közönséget. A művészek pedig ilyenek, hiszen tevékenységük, művészi létezésük alap-eleme a nyilvánosság, ami által betöltik hivatásukat. Így azután nem szorul különösebb magyarázatra, hogy Szegeden, csakugy mint a többi vidéki nagyvárosban sok művész él és dolgozik.

Persze amikor ilyen közhasznú kifejezéseket használunk, mint művészértelmiség, vidéki nagyváros - valójában a megszőkottság mögé rejtőző kérdőjelekkel, bizonytalanságokkal dolgozunk. Márpedig bármely elemzés megköveteli a fogalmak tisztázása végett történő megragadást is vagy legalábbis a törekvést erre.

Az értelmiség fogalmának, tehát e társadalmi réteg általánosan elfogadott nomenklaturájának vitatott és ellentmondásos tartalmát még ha megkerüljük is, néhány vonatkozására mégis utalnunk kell, éppen a későbbiek okán.

"A különböző értelmiségi csoportok közös jellemzője, hogy főhivatásu tevékenységüknek csak akkor tehetnek eleget, ha meghatározott mennyiségű általános és szakmai ismerettel rendelkeznek, ha közvetve vagy közvetlenül bekapcsolódnak az emberi tevékenységek szabályozásába, a társadalom által felhalmozott információ mennyiség megőrzésébe, elemző felhasználásába és továbbításába."

"... értelmiséginek tekintünk minden olyan foglalkozásu embert, akinek munkavégzéséhez felsőfoku iskolai képzettségre van szüksége, függetlenül attól, hogy az illető rendelkezik-e ezzel a végzettséggel."

MSZMP Társadalomtudományi Intézet szerzői kollektívájának tanulmányából idéztünk. /A vidéki értelmiség helyzete 1968./

"Világos, hogy az értelmiség nem egynemű réteg, nem egyféle intézmény és kötetlek fűzi össze, amint hogy nem alakított ki magának egyöntetű társadalmi tudatot és saját ideológiát sem. Az értelmiségen belül megkülönböztetjük az esztétikai értékeket létrehozó intellektüeleket és az intellektuális rendszereket alkotó tudományos kutatókat, az elméleti ismereteket gyakorlati problémák megoldására alkalmazó különféle szakembereket, a világnézeti és politikai ideológiák kidolgozásával és propagálásával foglalkozó ideológusokat, továbbá az eszmék technikusait, akik mások gondolatainak népszerűsítésével, mások által alkotott művek kommentálásával és bírálatával foglalkoznak. Mindezen kategóriák differenciált funkciót látnak el." /Idézi: Huszár Tibor Jan Szczepanskyt, Fejezetek az értelmiség történetéből c. könyvében, Gondolat, 1977. 10. old./ Huszár Tibornak ebben a könyvében még számos más vonását is megfogalmazza az értelmiségnek, mint szociológiai rétegnek, melyek közül most néhányat felömlünk:

"Az ujkori értelmiség különböző csoportjai - történelmileg változó, de meghatározott szintű - cselekvési, gondolkodási autonómiával rendelkeznek. E cselekvési és gondolkodási autonómia még önmagában nem minősíti az értelmiséget, hiánya azonban az intellektuális tevékenység lényeges jellemzőjétől fosztja meg az írástudót." /i.m.10. olda./

"Az értelmiségi tevékenységek minősítő elome mindenekelőtt azokkal a társadalmi viszonyokkal kapcsolatos, amelyeknek az értelmiségiek képzettségük és tevékenységük jellege következtében hordozóivá válnak." /i.m. 10.old./

"... az értelmiségi funkciókat nem tekinthetjük időtleneknek: e funkciók a társadalom szerkezeti átalakulásával párhuzamosan módosulnak, átcsoportosulnak, tartalmilag megújulnak; egyes funkciók elővülnek, új funkciók konstituálódnak. Ugyanakkor kétségtelen: az írástudók társadalmi szerepének, gondolkodási jellemzőinek - legalábbis osztálytársadalmakban - vannak ismétlődő jellegzetességei is. Konkrét tartalmukat tekintve ezek is érdemben különböznek egymástól, de analógiák - elvont azonosságok - kétségtelenül kimutathatók." /i.m. 21o.old./

Ezek a gondolatok érzékeltetik a művészértelmiség fogalom használatának problémakörét, mert jelzéssel szolgálnak kérdőjeleink igazolására. Ha képesek vagyunk is megragadni az értelmiségi réteg társadalmi jellegzetességeit, amelyek szociológiai paraméterekkel behatárolhatók, még mindig hátra van e rétegen belül, a művészek csoportjának kijelölése. Pontosabban azoknak a szempontoknak a fölvetése és érvényesítése, amelyek a művészek karakterisztikus vonásait képezik, s ezáltal elkülönítik csoportjukat az értelmiségen belül.

Ez a meghatározó helykijelölés természetesen nem eredményezhet biztosabb képet, mint az értelmiség rétegének egészét illető specifikumok felsorolása és ezek nyomán a réteghatár megvonása. Másszóval a művész-csoport magán viseli mindazokat az esetlegességeket, amelyeket tartalmazó réteg is, ha egyénekre szűkítve vizsgáljuk az odatartozást vagy a másságot, mármost e réteg tagjainak, s ezen belül a művész-csoport tagjainak másságát.

Huszár Tibor gondolatai nyomán a művészértelmiség alkotókészségét, az esztétikai-társadalmi értéket létrehozó képességét és gyakorlatát /!/, cselekvési és gondolkodási autonómiáját, valamint az általuk is megjelenített társadalmi viszonyoktól való folyamatos meghatározottságukat emeljük a figyelem középpontjába. Bővítettük e felsorolás jellegű sajátosság-leltárt az esztétikai érték társadalmi értéként történő kezelésével, mert Lukács György elméleti alapvetése szerint a műtárgy éppen a társadalmi nyilvánosság közegében

nyeri el művészeti értékét, mintegy ezáltal válik esztétikai érték-hordozóvá.

Hazánk szocializmust építő társadalmi viszonyai közepette a művészet szerepe ennek az építő munkának a segítségével rejlik - nagy általánosságban jelölve a feladatot. A kép megszinesedik és élettel, ezáltal ellentmondásokkal is telítődik, ha nem a művészet-folyamat egészét tekintjük, csupán egyik elemét, a szubjektív szférát, magukat az alkotó művészeket. De még így is túl széles a látótér, ezért vizsgálódásunkat leszűkítjük a városunkban élő művészekre, az elkövetkezőkben róluk szólva.

Művészértelmiségnek tekinthető lényegében egy szűkebb és tágabb köre a műalkotást létrehozóknak, annak függvényében, hogy főhivatásként gyakorolják-e az alkotó tevékenységet vagy sem? A statisztika számára nyilvánvaló a felelet, az elemző számára korántsem. Mert az un. főhivatásban alkotók létszáma Szegeden még a hetvenet sem éri el a művelődésügyi intézményekben dolgozók mintegy háromezer fős csoportjából. /Forrás: A szegedi értelmiség szerepe a várospolitikában 1979. Szeged Megyei Városi Tanács Elnökhelyettesének előterjesztése, melyet megtárgyalt és jóváhagyott a városi tanács ülése 1979. október 18-án. A forrás a továbbiakban, mint: A szegedi értelmiség szerepe... c. hivatkozás szerepel./

Ugyanakkor viszont tény, hogy a művészeti alkotásoknak csak egy része születik un. főhivatásu alkotók kezonyomán, másik részük olyanoktól, akik nem ebből élnek. Sőt, még ez a kép sem pontos, mert az eddigiekben említett kb. 70 fő képzőművész és zeneművész, s mint a statisztika tanúsítja, művészi ismeretük tanításából élnek; ehhez járul alkotó tevékenységük produktuma. Más szóval főhivatásuk lényegében nem művészeti munkájuk, hanem pedagógiai, művelődésügyi foglalatosságuk. Igaz, hogy ez a pedagógiai gyakorlat a művészeti ismeretek továbbadására épül, s így tartalmánál fogva is közelebb áll a művészethez, mint annak a muzeumi restaurátornak a munkája, aki emellett festő vagy az esztergályosónak, aki emellett verseket ír és publikáló költő.

Ez utóbbi megszorítás, hogy tudniillik purlikáló, úgy véljük ismét csak vizválasztó, kétrészesre osztó tényező. Ha a műalkotáshoz hozzátartozik a társadalmi nyilvánosság, a közön-ség, akitől a papírra vetett magánügy közüggé válik, akkor művésznek számít a nyilvánosság elé lépő alkotó, akiről tudunk, aki jelen van a művészeti közéletben. És a többiek? Akik kü-lönféle okokból az íróasztal-fióknak, a ládafiának dolgoznak, szerencsés körülmények összjátéka hijján elsikkadva a társa-dalmi közfigyelem elől, akik közül nem egy halála után jut a világhirhez, mint a mi Csontvárynk, akik a művészi értők leg-érzékenyebb rétegét alkotják, hiszen maguk is gyakorolják a mesterséget, nos vajon ők hová sorolhatók? Persze igyekszünk őrizkedni a tulzásoktól, és ezért hozzátesszük az imént mon-dottakhoz, hogy az alkotóknak ez a csoportja gyakran nem ké-pes azt a színvonalat elérni, ami a publikáció követelménye, tehát a művészet sajátos önvédelme folytán szorul ki a lát-hatóság tartományából.

Ila mindezek után mégis azt állítjuk, hogy a struktura nem ilyen tisztán elkülöníthető elemekből áll, akkor ezt nem a szándékolt homály iránti vonzódásból tesszük. Hiszen olyan egyéb körülmények is léteznek, amelyekről eddig nem szóltunk, mint például az alkotó munka szakaszos jellege, a rövidebb-hosszabb ideig tartó elnémulás, erőgyűjtés okán, válság-sza-kaszban; a hivatalosan nem művésznek tekintett alkotó megje-lenése és váratlan szereplése, népszerűsége, majd hivatalos elismerése; és még számos egyéb tényező miatt véljük hazánk művészeti életét, s ezen belül városunk művészeti folyamatait nehezen áttekinthetőnek.

Mindebből már következik, hogy amiként a művész-státusz odaitélése, azonképpen megtagadása is sokkal több körültrekin-tést igényel, semhogy pusztán a statisztikára hagyatkozhat-nánk. Más kérdés, hogy különféle kényszerítő hatására ez a járható út, megközelítésünk számára, amikor a Szegeden élő és dolgozó művészek csoportjáról beszélünk. Viszont ettől ténylegesen eltérhetünk - és szükség szerint el is kell tér-münk -, amikor a város művészeti életét fogjuk a figyelem fő-kuszába.

Valamely település művészeti élete nagyban függ annak toherbiróképességétől, gazdasági lehetőségétől, politikai viszonyaitól, vezetőinek és lakóinak művészetpártoló odaadásától. Petőfi vádolta joggal szegény Csokonai hajdani városát, hogy lakói a papírt csak szalonna csomagolásra használták, s nem tudták eltartani költő óriásukat. Ma más helyzet van szerte e hazában, hiszen értelmiségünk számára - hasonlóan a többi társadalmi csoporthoz - sem gond a megélhetés, az életben maradás. De a művész alkotásaival mindig is a sokadalmat kereste, ahol emberek között van legbensőbb énjének gyermeke, vallomása, üzenete. Ezért előszeretettel telepszik le nagyvárosban, ahol működnek művészeti intézmények, amelyek segítik-ösztönzik alkotó kedvét, mintegy fórumot biztosítva önkifejezéséhez.

És ez nagyon fontos követelmény egy város művészeti közléte szempontjából, hogy valóban legyenek olyan fórumok, amelyek teret nyitnak a megjelenéshez. Minél kevesebb előítélettel és művészettől idegen szemponttal közelítenek a műhelyek az alkotóhoz, annál nagyobb esélye van a sikernek, vagyis a hasznos együttműködésnek. Természetesen, ez az alapelv igen széles mozgástérre ad lehetőséget kiadónak, megrendelőnek, művésznak egyaránt.

"... az izlés és a műveltség kérdéseivel olvászthatatlanul összefonódnak ideológiai-politikai viták is. Bármiféle szándék legyen is mögötte, vakság a kultura kérdéseit vizsgálva szem elől veszíteni az ideológiai összefüggéseket. A nemzetközi ideológiai harc nemcsak külpolitikai kérdések körül dül, és nemcsak a hírközlő szervek szintjén folyik; rejtett vagy kevésbé rejtett frontvonalai jelen vannak a szellemi-kulturális életben is. Nem annyira kijegesedett csoportosulásokban nyilvánul meg, hanem inkább gondolatokban, nézetekben, s olykor még a velünk politikailag egyetértő, sőt kommunista művészek, irodalmárok tudata sem mentes a különböző előjeli téveszméktől." /Aczél György: A szabadság rendjéért, Kossuth, 1979. 52. old./

Tehát a felelősség szerepe, ami nélkül nem funkcionálhat eredményesen egyetlen alkotó műhely sem, mivel ez a tényező hozzátartozik valamennyi társadalmi jelenségeinket tudatosan alakító intézményünk munkájához. Felelősség, amelyet sem áthárítani, sem határozatképtelenséggel elfedni nem szabadna - tartósan és sok helyütt. Világosan ír erről is Aczél György:

"Jelentősen javítanunk kell a kulturális vezetők ideológiai, esztétikai társadalmi áttekintőképességét. Nem tartható, hogy a kulturális élet központi és területi állami irányító fórumai sok esetben inkább igazgatnak, ahelyett, hogy - a szellemi folyamatok figyelemmel kísérése, elemzése és eligazítása alapján - irányítanak. Azaz: tevékenységükben háttérbe szorúlnak a tartalmi-ideológiai, esztétikai, a tehetséget támogató feladatok az egyébként fontos jogi, adminisztratív, gazdasági szempontokkal szemben." /i.m.: 79. oldal/

Már most mindez mennyire vonatkozik ránk, ide Szegedre, az nem könnyen megválaszolható kérdés, de annyi bizonyos, hogy legalábbis részben jelen való, jellemző gondjaink ezek. Hiszen, hogy csak egyetlen tünetre utaljunk, amely jelzésként több irányba mutat, elgondolkodtató a Szegedről eltávozott, s országosan hírnevet szerzett író-szerkesztők, színházi rendező, zeneszerző életutja, amely egyes esetben törést okozott, vagy legalábbis a lehetőség hiányát mutatta, de másutt éppen ellenkező okok voltak, amik őket távozni készítették. Így lehetséges ennek az elvándorlásnak egy olyan arcát idézni, amely a városlakók tehetségét, képességeit dicséri, amelyek révén országosan is érvényesülni tudtak. S nem mintha tagadni kívánánk a művészeti alkotó munka kedvezőbb feltételeiért munkahelyet változtató, lakóhelyet elhagyó személyiség távozáshoz való jogát, mert ez rendjén volna, ha nem tapasztalna gyakran intrikát, bürokratikus döntési mechanizmust.

Aczél György az adminisztráció bürokratizmusáról beszél, melynek következtében megnehezedik a művészi alkotó munka érvényesülésének demokratikus feltételrendszere. Pedig ennek a demokratizmusnak eleven erőtere a művészi tevékenység nélkülözhetetlen tartozéka. Két példán keresztül kívánjuk érzékeltetni:

- évek óta visszatérő kívánsága a Szegeden élő-dolgozó művészeknek, - amelynek teljesülése mostanra már realitássá vált - hogy szerveződjön számukra egy fórum - klub, összejövetel - ahol eszmét cserélve egymással és állami-pártvezetőkkel tudhatnak egymásról, közös dolgaikról, tájékozódva illetékesektől. Az eleven, demokratikus kapcsolattartás végett, ami csökkenti a félreértések, a konfliktusok esélyét. Mert mindig az egymás nem-ismeréséből, az egymás idegenségéből adódnak ütközéseink, félrehallásaink;
- több esetben volt eszköze adminisztratív lépés a kiadó céljai érvényesítésének, holott ennek nyomán fülösleges feszültségek, előítéletek keletkeznek anélkül, hogy a tényleges okok, az érvek ütköznenek. Persze nyilvánvaló, s nem is vitatható, hogy egy ponton a kiadó dönt, s adminisztratív eszközöket alkalmaz, de hogy ismét csak Aczél Györgyre hivatkozzunk "Az ötvenes évek elején divott, hogy nem azt mondtuk: X vagy Y így és így vélekedik, hanem azt, hogy "az olvtársaknak az a véleménye..." De ma mindenkinek van neve! Azaz álljon oda és mondja meg, hogy szerintem ez a könyv nem alkalmas kiadásra, hogy ezt az írást nem közlöm, szerintem ez a kép vagy szobor nem való a kiállítóterembe" /i.m. 76. oldal/. A döntést hozó személy ne az általa képviselt testülettel érveljen, hanem elvekkel, ténylegesen vitaképes eszméikkel. Ha nem vállalja, azok nem fogadják el partnerként, akiknél pedig a felelős szervet képviseli, publikálási lehetőségeik gazdáját.

Senki sem állíthatja, hogy könnyű dolog dönteni az ilyen kérdésekben, hogy a maga igazát körömszakadtáig védő alkotó kellelmes és elfogulatlan vitapartner - de a vita az egyetlen út, amely közös célhoz vezethet, az adminisztratív döntés csupán kötelez s nem pedig meggyőz.

Még mindig az általános jellemzésnél maradva, érinteni kívánunk egy további sajátosságot, mely városunk értelmiségének általánosságban tapasztalható, így a művészértelmiségnél talán még hatványozottabban jelentkező vonása.

"... milyen az értelmiségen belüli rétegek kommunikációja? Egy szóval is meg lehetne válaszolni, és ez így hangozna: rossz vagy nincs.

A vizsgálatról független tapasztalatok azt mutatják, hogy az elkülönültség jellemző vonása az értelmiségnek. Életéből több olyan tényezőt lehetne felhozni, amelyek ezt a helyzetet létrehozták és fenntartják.

A vizsgálat sajátos módon mutatott rá az értelmiség gondolkodásmódjában bizonyos mértékű konzervativizmusra, amely kifejezésre jutott abban is, hogy többen az agronómust vagy a diplomás állattenyésztőt, vagy az ugyancsak diplomás üzemmérnököt nem tekintik értelmiséginek. Az ilyenfajta gondolkodás nem veszi figyelembe, hogy a szocializmus viszonyai között kibontakozó tudományos és műszaki fejlődés egyes területeken különösen elmosza a fizikai és szellemi munka - így a munkavégzők - közötti különbségeket.

Az interjuba bevontak egyértelműen rossznak minősítik ezt, a csoportok közötti távolságot. Ezért el kell fogadnunk teljes egészében azokat a kritikai észrevételeket, amelyek a közeledés objektív akadályait sorolják fel." /Idézet az MSZMP Szeged Városi Bizottság Propaganda-és Művelődési Osztálya által 1974-ben készített elemzésből./

Ha az eddigiek során nem tűnt volna ki, most egyértelműen is megfogalmazzuk, a miért nem beszélhetünk egységes egészet alkotó művész társadalomról városunkban - a töredezettség, részekre tagoltság okán. A zenész nem ismeri A festőt, Az író Az építész - mint ahogy egyikük sem a biológiai kutató intézetben országos hírnevet szerzett értelmiségi kollégájukat. Félreértés ne essék szólván, nem az a gond, hogy ezek a személyek nem ismerik egymást névről, arcról, kocsmból. De egymás tevékenységét nem ismerik, mert nincs köpük arról, mi történik városukban. Lehetne mondani, miért baj ez, hiszen ettől még lehet dolgozni! Igaz, csak a város lakók sokat emlegetett lokálpatriotizmusa éppen ezen a kollektív élményen alapul, hogy mindannyian együtt. S a városvezetőségnek eszközei,

az értelmiség megmozgatására irányuló törekvései, csak ilyen kollektív együttműködésben realizálódhatnak, ellenkező esetben megátolja a szétforgácsoltság a még oly jó kezdeményezőseket is. Mert senki sem tesz szivességet, sem a közéletben dolgozó értelmiségi, sem a közéletben szerep-lehetőséget nyújtó városvezetőség. Egyaránt kötelességüket teljesítik, közös ügyet szolgálnak. Kétségtelen tény azonban, hogy adott mindkét fél számára a nem-cselekvés lehetősége, amit ügyes vagy kevésbé ügyes kibuvókkal, vállalatokkal és egyéb álságokkal el lehet leplezni, megőrizve a látszatok nyugalmát.

További kérdőjel, hogy mindez az élszigeteltség hogyan hat az értelmiség legérzékenyebb alkatú csoportjára, a művészekre, illetve rajtuk keresztül a műalkotásra? Bizonyosan negatívan, s a művész korunkban amúgyis meglévő utkeresését, jövő orientációjának kételyeit csak tovább erősíti, városunkhoz kötődését pedig gyöngíti.

Amint az imént idézett MSZMP Szeged Városi Bizottság Propaganda- és Művelődési Osztálya által készített jelentés írja erről az értelmiségi csoportok közötti távolság egyik következményéről:

"Rendkívül jellemző, hogy az értelmiségen belül egyes csoportok egymás helyzetéről /anyagi elismertségéről/ vélekednek, gyakran csak feltételezések alapján.

Általánosnak mondható az is, hogy az anyagi helyzet alapján osztályozzák az egyes csoportokat, és így /sajnos/ a pedagógusok, óvónők, közművelődési dolgozók és a gyógyszerészek kerülnek az ún. ranglétra legalsó fokára."

Nyilvánvalóan ez az anyagi természetű konfliktus forrás jelen van a művészértelmiségnél is, megrendelések, publikálási lehetőségek, más egyéb módon. A sikeres művészek, a befutottak más társadalmi presztizsük, mint a kezdők vagy a periférián, a középmezőnyben dolgozók, s ennek további háttérként kialakulhat a belterjesség, a szűkebb kör, akik előtérbe kerülnek mások rovására. Bizonyosan ennek a veszélynek

az elhárítására szóló törekvés fejeződik ki a művész-fórum létesítésének sürgetésében, mert az ennek nyilvánosságánál érvényesülő demokratizmus orvosság lehetne. Hogy a belterjesség nem fantom városunkban sem, arra nézve több bizonyító tényezőt tudunk felsorolni.

Igy például igen elgondolkodtató jelenség, hogy a már említett A szegedi értelmiség szerepe... c. tanácsai jelentés előzetes anyaggyűjtési fázisában készült véleménygyűjtés során, a város irodalmi-közművelődési sajtó műhelyei sorra foltoztatták az értelmiség energiáinak jobb városi kihasználására szóló igényeiket. Ahogy mondták: az értelmiségnek Szeged városa csak egy bizonyos rétegét érzi magáénak és vonja be a várospolitikai közéleti és kulturális feladatok megoldásába.

Az egyik folyóiratunk szerint Szeged értelmiségének a közéletben való közreműködéséről, szerepéről és szellemi erejének, értékeinek felhasználásáról az a vélemény, hogy ez az értelmiség sokkal jobban mozgósítható a közéleti munkára, és szellemi energiája is nagyobb hatásfokkal lenne hasznosítható, mint ahogy az eddig történt. Ezen a téren az indokoltnál nagyobb visszafogottságot érzünk a vezetés részéről.

A MTV Körzeti Stúdiója "Szerény tapasztalatunk, hogy Szeged szellemi ereje nincs minden vonatkozásban kellően kihasználva, sok olyan szellemi dolgozója van a városnak, aki kevés meggyőzéssel hasznos közéleti tevékenységet is kifejtethetne a város érdekében."

Szellemi életünk egy másik műhelye, egy szerkesztőség, Szeged értelmisége számához, súlyához mértén nincs jelen a város közéletében. Legutóbb az aranygyűrűs kitüntetésnél az egyetemi ünnepségen az Elnöki Tanács elnöke megjegyezte, hogy a középkori Rómának nem volt annyi értelmiségi, mint ma Szegednek. Városunkban megtalálható a műszaki és human értelmiség, bár az utóbbiak száma nagyobb. Igen nagy a belső emigráció.

Kemény szavak, s nem is akárhonnan. Szellemi életünk műhelyeinek szinte még szavakban is azonos véleménye, amelynek

igazságtartalmával értetlenség vagy elfogultság lenne vitatkozni. Persze igaz, mindenki otthon szeretne bizonyítani, s ott a legnehezebb, hiszen ismerik, nem kell bemutatni, előítéletet is legkönnyebben a hazai pályán lehet szerezni. Meg aztán az is a képhez tartozik, hogy könnyebb a lehetőségek, a felkérések hiányát felelmegetni, mint előre dolgozni, előre bizonyítani. Csakhogy mindez együtt sem felelteti a bírálathoz, sőt a gyakorlattá változott helyzet kritikájának alapvető igazát, hogy tudniillik a városvezetésnek még inkább helyzetbe kell hoznia értelmiséginket ahhoz, hogy további nagyszerű alkotások szülessenek.

A művészekre pedig hatványozottan vonatkozik mindez, hiszen ők méginkább gyámolításra szorulnak a világban.

Hogy a jelen helyzet mennyire következménye, akart-akaratlan szokások folytatásaképpen okozata egy régebbi korszaknak, amikor az értelmiség, de azon belül is a művészek kiváltképpen afféle másodrendű polgárok voltak az államhatalom szemében, amely Szegedet amúgy is rossz szemmel nézte, s mint tetszik-nemtetszik értelmiség-centrumot lofaragni törekedett - ma már nem érdemes kutatni, hiszen más vihet előre: az új programok megvalósítása. Ezért csupán fölvetjük a kérdést, hogy szükségképpen más feladatot jelent egy ilyen településen az MSZMP politikáját megvalósítani, mint egy munkás-centrumban. Nem más politika kell, ne legyen félreértés, csak a hely specifikumainak megfelelő politika, amely elfogadja és beépíti azt az adottságot, hogy itt működik két egyetem, négy főiskola, két kutatóintézet... Ha ehhez még hozzá vesszük ezeknek az intézményeknek egyik-másikánál folyamatosan összegyűlő külföldi kollégát, az utazásokat, a nemzetközi hírnevet, s akkor még nem szóltunk a színházról, a szabadtéri játékokról, mint alkotóiban értelmiségi - művészértelmiségi fórumokról, meg valóságunk többi jelenlevőjéről. Már pedig mindez együtt realitás, mert amikor az értelmiség, s azon is belül a művészértelmiség társadalmi közérzetét közelítjük, végül is ide jutunk, mint közös élményhez.

A szegedi művészértelmiség általános helyzetképének meg-
rajzolásakor még egy sajátosságra kívánunk utalni, nevezetesen
a struktúra sokféleségéből adódó következményre, hogy melyik
vonatkozás az erősebb: az általános vagy a különös? Nevezete-
sen művész a költő is, a zeneszerző is, tehát általánosítva
egy csoportba tartoznak, s ilyen értelemben megegyező tulaj-
donságokat mutatnak /talán/, ám az egyik újságíró, a másik ta-
nár, s ez már nem egyezik, vagy pedig a réteg alapon, ami mint
láthattuk a jelentésből is, erősen csoportokra szakadt társa-
dalmi képződmény.

Ugy szólván az a probléma, hogyan egyeztessük az újság-
író, mint az értelmiség hivatalból legmozgékonyabb, igen ak-
tívan politizáló, társadalmi kérdéseink cselekvő megoldása
iránt elkötelezett részét, a művészértelmiség egyéb rétegei-
vel, akiket mindennapi tevékenységi körük önmagában eltérít
ettől a csoporttól. Maga a valóság is csak részben ad választ
erre a kérdésre, hiszen a statisztika szerint egyértelműen oda-
tartoznak, de egyébként? Tehát még akkor is van némi gond, ha
elhatározzuk, hogy vizsgálódásunkat csak a művészértelmiség
más jellegű tagozódása nyomán kialakult képre irányítjuk, hogy
tudniillik mennyiben sorolható ide egyáltalán /tulajdonságai
alapján/ valamely társadalmi csoport. Tapasztalásunk szerint
ugyanis a kenyérkereső foglalkozás, a munkakönyv szerinti be-
jegyzés az újságírói hivatást gyakorlótól teljes embert kíván,
s nem enged túl sok energiát a művészi hivatáshoz.

Rövid fejtegetésünk végére értünk, művészértelmiségünk
néhány vonásának felemlítésével. Igyekezetünk arra irányult,
hogy a valóság sokszínűségét követve, árnyaltan és általáno-
síthatóan jelenítsük meg egyik nagyvárosunk közegét, melyben
művészek is élnek és dolgoznak.

A MŰSZAKI ÉRTELMSÉG SZOCIOLÓGIAI JELLEMZŐI

Többször megfogalmaztuk s fogalmazzuk azokat a társadalmi-politikai, gazdasági feladatokat, amelyekről jogosan úgy véljük, társadalmunk különböző osztályainak és rétegeinek közös cselekedni akarására és tudására épül. Ebben a cselekvő együttműködésben nem elhanyagolható az értelmiség rétegén belül a műszaki értelmiségnek - a mérnököknek és technikusoknak - a tevékenysége.

"A politikát kétségtelenül megtanultuk, itt már nem lehet rászédni bennünket, ezen a téren megvan a bázisunk. De a gazdasággal rosszul állunk... Szóaltassanak meg több mérnököt és agronómust, tanuljanak tőlük, ellenőrizték a munkájukat, a kongresszusok és az értekezletek ne gyűlésező szervek legyenek, hanem a gazdasági sikerek ellenőrzésének szervei, olyan szervek, amelyekben igazán megtanulhatjuk a gazdasági építést" - fogalmazta meg Lenin a VIII. Összoroszországi Kongresszuson 1920 decemberében ezeket a gondolatokat.

E lenini gondolatok napjainkban, a más társadalmi és politikai körülmények között is olyanok, hogy tanulmányai, utbagazításai megcsíszívalendűek. Hogyan lehet a magyarországi gazdasági életben egyre jobban aktivizálni, meghallgatni a műszaki értelmiséget?

Nem könnyű feladat a műszaki értelmiség csoportjának szerepét megfogalmazni, mert amennyiben a statisztikai adatokra hivatkozunk a mérnökellátottságot illetően, pozitív kép alakul ki bennünk, hiszen a fejlett nyugat-európai országokkal is összehasonlíthatjuk magunkat. Ugyanis hazánkban az 1950-es évek

végére a 10 000 aktív keresőre jutó műszaki mérnökök száma tekintetében olyan fejlett tőkés országok színvonala körüli átlag alakult ki, mint Anglia és Franciaország. 1949-1963 között mind a műszaki mérnökök száma, mind a nemzeti jövedelem volumene jelentős mértékben növekedett. 1963-ban a műszaki mérnökök száma három és félszerese, a nemzeti jövedelem több mint két és félszerese volt az 1949. évinek.^{1/} A szakemberek száma, illetve aránya és a nemzeti jövedelem volumene között mutatkozó pozitív összefüggés természetesen korántsem jelenti azt, hogy a szakemberállomány növelése - bizonyos határig - a gazdasági fejlődés szükségszerű, de nyilvánvalóan eddig sem egyetlen feltétele. Mint ahogyan számos tényező kölcsönös együttműködésének a függvénye az, hogy általában a munkaerő milyen hatékonysággal működik, ugyanúgy - adott termelési struktúra és fejlettségi színvonal mellett - a szakemberállomány munkájának eredményét is befolyásolja számos egyéb tényező is.

Magyarországon 1971-ben 238 500 felsőfoku és 321 000 középfoku szakképzettségű személyt foglalkoztattak a szocialista szektor vállalatai és intézményei. A felsőfoku végzettségűek közül 69 000-en műszaki vagy természettudományi, 27 000-en mezőgazdasági vagy állatorvosi diplomával rendelkeztek. A műszaki és a mezőgazdasági középfoku végzettséggel rendelkezők száma 109 000, illetve 26 000 fő volt.^{2/}

Napjainkban körülbelül 90 000 a felsőfoku műszaki diplomások és oklevéllel rendelkezők száma. A nem fizikai munkakörben foglalkoztatott felső- és középfoku szakképzettséggel rendelkezők száma 1963 és 1971 között több mint 60 %-kal nőtt.

A szocialista szektorban foglalkoztatott felső- és középfoku végzettséggel rendelkező szakemberek számottevő része fiatal, közel egyharmaduk 29 éves vagy ennél fiatalabb. A felsőfoku végzettségűek közül az egyetemet, főiskolát végzetteknek mintegy egyötöde 20-29 éves, míg a felsőfoku technikus oklevéllel rendelkezőknek - az oktatási rendszer megváltozása következtében - csaknem 60 %-a jut erre a korcsoportra.

Amikor a műszaki értelmiség helyzetképének rajzát adjuk, figyelembe kell venni a következőket is. Hazánkban 131 főhivatalú kutatóintézetből 45 műszaki kutatásokkal foglalkozik - s ezeken kívül ott vannak az egyetemi tanszékek is. Nemzeti jövedelmünk 3,5 %-át fordítjuk tudományos kutatásokra - ez évente kb. 13-14 milliárd forint, s ennek az összegnek 68 %-a műszaki kutatásokra jut.

A műszaki mérnökök számának növekedése és szakképzettségi típusok szerinti belső arányváltozása a műszaki fejlesztés irányát követte. 1971-ben 5710 gépészmérnökkel, 5034 villamosmérnökkel, 3227 vegyészmérnökkel, vegyésszel és 853 közlekedési mérnökkel volt több hazánkban, mint 1963-ban.^{3/}

A műszaki értelmiség létszámát, egyre nagyobb arányú fiatalodását meghatározza a végzett hallgatók számának alakulása:^{4/}

<u>É v</u>	<u>Végzett mérnökhallgató</u>
1960	1644
1965	3116
1970	6537
1975	8874

1965-től, illetve 1970-től a jelentős létszámnövekedéshez hozzájárult a felsőfoku technikumok, majd műszaki főiskolák hálózatának kiépítése, amely - véleményünk szerint - nem vezetett mérnöktultermeléshez, mert a legnagyobb gondot abban látjuk, hogy a különböző vállalatok mérnökellátottsági szintje közötti különbséget nem lehetett eddig kiküszöbölni. Ezen változtatni úgy lehetne, ha a vállalatok megfontoltabban, csak a tényleges szükségletüknek megfelelően kérnének szakembereket. Az így kifejlődő hatalmas szellemi beruházás napjainkban az olyan nagyszabású feladatok megoldását segíti, mint a termelés műszaki színvonalának általános fejlesztése, a gépésztési, a számítástechnikai és az olefinprogram megvalósítása, az energiaszerkezet átalakítása, a lakásépítési tervek realizálása, a közlekedés és a hírközlés korszerűsítése.

"... milyen az értelmiségen belüli rétegek kommunikációja? Egy szóval is meg lehetne válaszolni, és ez így hangozna: rossz vagy nincs.

A vizsgálatról független tapasztalatok azt mutatják, hogy az elkülönültség jellemző vonása az értelmiségnek. Életéből több olyan tényezőt lehetne felhozni, amelyek ezt a helyzetet létrehozták és fenntartják.

A vizsgálat sajátos módon mutatott rá az értelmiség gondolkodásmódjában bizonyos mértékű konzervativizmusra, amely kifejezésre jutott abban is, hogy többen az agronómust vagy a diplomás állattenyésztőt, vagy az ugyancsak diplomás üzemmérnököt nem tekintik értelmiséginek. Az ilyenfajta gondolkodás nem veszi figyelembe, hogy a szocializmus viszonyai között kibontakozó tudományos és műszaki fejlődés egyes területeken különösen elmosza a fizikai és szellemi munka - így a munkavégzők - közötti különbségeket.

Az interjúba bevontak egyértelműen rossznak minősítik ezt, a csoportok közötti távolságot. Ezért el kell fogadnunk teljes egészében azokat a kritikai észrevételeket, amelyek a közeledés objektív akadályait sorolják fel." /Idézet az MSZMP Szeged Városi Bizottság Propaganda-és Művelődési Osztálya által 1974-ben készített elemzésből./

Ha az eddigiek során nem tűnt volna ki, most egyértelműen is megfogalmazzuk, a miért nem beszélhetünk egységes egészet alkotó művésztszadalomról városunkban - a töredezettség, részekre tagoltság okán. A zenész nem ismeri a festőt, Az író Az építész - mint ahogy egyikük sem a biológiai kutató intézetben országos hírnevet szerzett értelmiségi kollégájukat. Félreértés ne essék szólván, nem az a gond, hogy ezek a személyek nem ismerik egymást névről, arcról, kocsmából. De egymás tevékenységét nem ismerik, mert nincs köpiük arról, mi történik városukban. Lehetne mondani, miért baj ez, hiszen ettől még lehet dolgozni! Igaz, csak a városlakók sokat emlegették lokálpatriotizmusa éppen ezen a kollektív élményen alapul, hogy mindannyian együtt. S a városvezetőségnek eszközei,

az értelmiség megmozgatására irányuló törekvései, csak ilyen kollektív együttműködésben realizálódhatnak, ellenkező esetben meggátolja a szétforgácsoltság a még oly jó kezdeményezőseket is. Mert senki sem tesz szíveséget, sem a közéletben dolgozó értelmiségi, sem a közéletben szerep-lehetőséget nyújtó városvezetőség. Egyaránt kötelességüket teljesítik, közös ügyet szolgálnak. Kétségtelen tény azonban, hogy adott mindkét fél számára a nem-cselekvés lehetősége, amit ügyes vagy kevésbé ügyes kibuvókkal, vállalatokkal és egyéb álságokkal el lehet leplezni, megőrizve a látszatok nyugalmát.

További kérdés, hogy minden az elszigeteltség hogyan hat az értelmiség legérzékenyebb alkatu csoportjára, a művészekre, illetve rajtuk keresztül a műalkotásra? Bizonyosan negatívan, s a művész körülményeiben amúgyis meglévő utkeresését, jövő orientációjának kételyeit csak tovább erősíti, városunkhoz kötődését pedig gyöngíti.

Amint az imént idézett MSZMP Szeged Városi Bizottság Propaganda- és Művelődési Osztálya által készített jelentés írja erről az értelmiségi csoportok közötti távolság egyik következményéről:

"Rendkívül jellemző, hogy az értelmiségen belül egyes csoportok egymás helyzetéről /anyagi elismertségéről/ vélekednek, gyakran csak feltételezések alapján.

Általánosnak mondható az is, hogy az anyagi helyzet alapján osztályozzák az egyes csoportokat, és így /sajnos/ a pedagógusok, óvónők, közművelődési dolgozók és a gyógyszerészek kerülnek az ún. ranglétra legalsó fokára."

Nyilvánvalóan ez az anyagi természetű konfliktus forrás jelen van a művészértelmiségnél is, megrendelések, publikálási lehetőségek, más egyéb módon. A sikeres művészek, a befutottak más társadalmi presztizsük, mint a kezdők vagy a periférián, a középmezőnyben dolgozók, s ennek további hatásaként kialakulhat a belterjesség, a szűkebb kör, akik előtérbe kerülnek mások rovására. Bizonyosan ennek a veszélynek

az elhárítására szóló törekvés fejeződik ki a művész-fórum létesítésének sürgetésében, mert az ennek nyilvánosságánál érvényesülő demokratizmus orvosság lehetne. Hogy a belterjesség nem fantom városunkban sem, arra nézve több bizonyító tényezőt tudunk felsorolni.

Igy például igen elgondolkodtató jelenség, hogy a már említett A szegedi értelmiség szerepe... c. tanácsi jelentés előzetes anyaggyűjtési fázisában készült véleménygyűjtés során, a város irodalmi-közművelődési sajtó műhelyei sorra felvetették az értelmiség energiáinak jobb városi kihasználásra szóló igényeiket. Ahogy mondták: az értelmiségnek Szeged városa csak egy bizonyos rétegét érzi magáénak és vonja be a várospolitikai közéleti és kulturális feladatok megoldásába.

Az egyik folyóiratunk szerint Szeged értelmiségének a közéletben való közreműködéséről, szerepéről és szellemi erejének, értékeinek felhasználásáról az a vélemény, hogy ez az értelmiség sokkal jobban mozgósítható a közéleti munkára, és szellemi energiája is nagyobb hatásokkal lenne hasznosítható, mint ahogy az eddig történt. Ezen a téren az indokoltnál nagyobb visszfogottságot érzünk a vezetés részéről.

A MTV Körzeti Stúdiója "Szerény tapasztalatunk, hogy Szeged szellemi ereje nincs minden vonatkozásban kellően kihasználva, sok olyan szellemi dolgozója van a városnak, aki kevés meggyőzéssel hasznos közéleti tevékenységet is kifejtethetne a város érdekében."

Szellemi életünk egy másik műhelye, egy szerkesztőség, Szeged értelmisége számához, súlyához mérten nincs jelen a város közéletében. Legutóbb az aranygyűrűs kitüntetésnél az egyetemi ünnepségen az Elnöki Tanács elnöke megjegyezte, hogy a középkori Rómának nem volt annyi értelmiségije, mint ma Szegednek. Városunkban megtalálható a műszaki és humán értelmiség, bár az utóbbiak száma nagyobb. Igen nagy a belső emigráció.

Kemény szavak, s nem is akárhonnán. Szellemi életünk műhelyeinek szinte még szavakban is azonos véleménye, amelynek

igazságtartalmával értetlenség vagy elfogultság lenne vitatkozni. Persze igaz, mindenki otthon szeretne bizonyítani, s ott a legnehezebb, hiszen ismerik, nem kell bemutatni, előítéletet is legkönnyebben a hazai pályán lehet szerezni. Meg aztán az is a képhez tartozik, hogy könnyebb a lehetőségek, a felkérések hiányát felemlegetni, mint előre dolgozni, előre bizonyítani. Csakhogy mindez együtt sem felelteti a bírálat, sőt a gyakorlattá változott helyzet kritikájának alapvető igazát, hogy tudniillik a városvezetésnek még inkább helyzetbe kell hoznia értelmiségünket ahhoz, hogy további nagyszerű alkotások szülessenek.

A művészekre pedig hatványozottan vonatkozik mindez, hiszen ők méginkább gyámolításra szorulnak a világban.

Hogy a jelen helyzet mennyire következménye, akart-akaratlan szokások folytatásaképpen okozata egy régebbi korszaknak, amikor az értelmiség, de azon belül is a művészek kiváltképpen afféle másodrendű polgárok voltak az államhatalom szemében, amely Szegedet amúgy is rossz szemmel nézte, s mint tetszik-nemtetszik értelmiség-centrumot lefaragni törekedett - ma már nem érdemes kutatni, hiszen más vihet előre: az új programok megvalósítása. Ezért csupán fölvetjük a kérdést, hogy szükségképpen más feladatot jelent egy ilyen településen az MSZMP politikáját megvalósítani, mint egy munkás-centrumban. Nem más politika kell, ne legyen fölreértés, csak a hely specifikumainak megfelelő politika, amely elfogadja és beépíti azt az adottságot, hogy itt működik két egyetem, négy főiskola, két kutatóintézet... Ha ehhez még hozzá vesszük ezeknek az intézményeknek egyik-másikánál folyamatosan összegyűlő külföldi kollégát, az utazásokat, a nemzetközi hírnevet, s akkor még nem szóltunk a színházról, a szabadtéri játékokról, mint alkotóiban értelmiségi - művészértelmiségi fórumokról, megvalóságunk többi jelenlevőjéről. Már pedig mindez együtt realitás, mert amikor az értelmiség, s azon is belül a művészértelmiség társadalmi közérzetét közelítjük, végül is ide jutunk, mint közös élményhez.

A szegedi művészértelmiség általános helyzetképének meg-
rajzolásakor még egy sajátosságra kívánunk utalni, nevezetesen
a struktúra sokféleségéből adódó következményre, hogy melyik
vonatkozás az erősebb: az általános vagy a különös? Nevezete-
sen művész a költő is, a zeneszerző is, tehát általánosítva
egy csoportba tartoznak, s ilyen értelemben megegyező tulaj-
donságokat mutatnak /talán/, ám az egyik újságíró, a másik ta-
nár, s ez már nem egyezik, vagy pedig a réteg alapon, ami mint
láthattuk a jelentésből is, erősen csoportokra szakadt társa-
dalmi képződmény.

Ugy szólván az a probléma, hogyan egyeztessük az újság-
író, mint az értelmiség hivatalból legmozgékonyabb, igen ak-
tívan politizáló, társadalmi kérdéseink cselekvő megoldása
iránt elkötelezett részét, a művészértelmiség egyéb rétegei-
vel, akiket mindennapi tevékenységi körük önmagában eltérít
ettől a csoporttól. Maga a valóság is csak részben ad választ
erre a kérdésre, hiszen a statisztika szerint egyértelműen oda-
tartoznak, de egyébként? Tehát még akkor is van némi gond, ha
elhatározzuk, hogy vizsgálódásunkat csak a művészértelmiség
más jellegű tagozódása nyomán kialakult képre irányítjuk, hogy
tudniillik memmyiben sorolható ide egyáltalán /tulajdonságai
alapján/ valamely társadalmi csoport. Tapasztalásunk szerint
ugyanis a kenyérkereső foglalkozás, a munkakönyv szerinti be-
jegyzés az újságírói hivatást gyakorlótól teljes embert kíván,
s nem enged túl sok energiát a művészi hivatáshoz.

Rövid fejtegetésünk végére értünk, művészértelmiségünk
néhány vonásának felemlítésével. Igyekezetünk arra irányult,
hogy a valóság sokszínűségét követve, árnyaltan és általáno-
síthatóan jelenítsük meg egyik nagyvárosunk közegét, melyben
művészek is élnek és dolgoznak.

A MŰSZAKI ÉRTELMSÉG SZOCIOLÓGIAI JELLEMZŐI

Többször megfogalmaztuk s fogalmazzuk azokat a társadalmi-politikai, gazdasági feladatokat, amelyekről jogosan úgy véljük, társadalmunk különböző osztályainak és rétegeinek közös cselekedni akarására és tudására épül. Ebben a cselekvő együttműködésben nem elhanyagolható az értelmiség rétegén belül a műszaki értelmiségnek - a mérnököknek és technikusoknak - a tevékenysége.

"A politikát kétségtelenül megtanultuk, itt már nem lehet rászédni bennünket, ezen a téren megvan a bázisunk. De a gazdasággal rosszul állunk... Szóvaltassanak meg több mérnököt és agronómust, tanuljanak tőlük, ellenőrizték a munkájukat, a kongresszusok és az értekezletek ne gyűlésező szervek legyenek, hanem a gazdasági sikerek ellenőrzésének szervei, olyan szervek, amelyekben igazán megtanulhatjuk a gazdasági építést" - fogalmazta meg Lenin a VIII. Összoroszországi Kongresszuson 1920 decemberében ezeket a gondolatokat.

E lenini gondolatok napjainkban, a más társadalmi és politikai körülmények között is olyanok, hogy tanulmányai, utbagyázításai megszívlelendőek. Hogyan lehet a magyarországi gazdasági életben egyre jobban aktivizálni, meghallgatni a műszaki értelmiséget?

Nem könnyű feladat a műszaki értelmiség csoportjának szerepét megfogalmazni, mert amennyiben a statisztikai adatokra hivatkozunk a mérnökellátottságot illetően, pozitív kép alakul ki bennünk, hiszen a fejlett nyugat-európai országokkal is összehasonlíthatjuk magunkat. Ugyanis hazánkban az 1950-es évek

végére a 10 000 aktív keresőre jutó műszaki mérnökök száma tekintetében olyan fejlett tőkés országok színvonala körüli átlag alakult ki, mint Anglia és Franciaország. 1949-1963 között mind a műszaki mérnökök száma, mind a nemzeti jövedelem volumene jelentős mértékben növekedett. 1963-ban a műszaki mérnökök száma három és félszerese, a nemzeti jövedelem több mint két és félszerese volt az 1949. évinek.^{1/} A szakemberek száma, illetve aránya és a nemzeti jövedelem volumene között mutatkozó pozitív összefüggés természetesen korántsem jelenti azt, hogy a szakemberállomány növelése - bizonyos határig - a gazdasági fejlődés szükségsszerű, de nyilvánvalóan eddig sem egyetlen feltétele. Mint ahogyan számos tényező kölcsönös együtt hatásának a függvénye az, hogy általában a munkaerő milyen hatékonysággal működik, ugyanúgy - adott termelési struktúra és fejlettségi színvonal mellett - a szakemberállomány munkájának eredményét is befolyásolja számos egyéb tényező is.

Magyarországon 1971-ben 238 500 felsőfoku és 321 000 középfoku szakképzettségű személyt foglalkoztattak a szocialista szektor vállalatai és intézményei. A felsőfoku végzettségűek közül 69 000-en műszaki vagy természettudományi, 27 000-en mezőgazdasági vagy állatorvosi diplomával rendelkeztek. A műszaki és a mezőgazdasági középfoku végzettséggel rendelkezők száma 109 000, illetve 26 000 fő volt.^{2/}

Napjainkban körülbelül 90 000 a felsőfoku műszaki diplomások és oklevéllel rendelkezők száma. A nem fizikai munkakörben foglalkoztatott felső- és középfoku szakképzettséggel rendelkezők száma 1963 és 1971 között több mint 60 %-kal nőtt.

A szocialista szektorban foglalkoztatott felső- és középfoku végzettséggel rendelkező szakemberek számottevő része fiatal, közel egyharmaduk 29 éves vagy ennél fiatalabb. A felsőfoku végzettségűek közül az egyetemet, főiskolát végzetteknek mintegy egyötöde 20-29 éves, míg a felsőfoku technikusok oklevéllel rendelkezőknek - az oktatási rendszer megváltozása következtében - csaknem 60 %-a jut erre a korcsoportra.

Amikor a műszaki értelmiség helyzetképének rajzát adjuk, figyelembe kell venni a következőket is. Hazánkban 131 főhivatású kutatóintézetből 45 műszaki kutatásokkal foglalkozik - s ezeken kívül ott vannak az egyetemi tanszékek is. Nemzeti jövedelmünk 3,5 %-át fordítjuk tudományos kutatásokra - ez évente kb. 13-14 milliárd forint, s ennek az összegnek 68 %-a műszaki kutatásokra jut.

A műszaki mérnökök számának növekedése és szakképzettségi típusok szerinti belső arányváltozása a műszaki fejlesztés irányát követte. 1971-ben 5710 gépészmérnökkel, 5034 villamosmérnökkel, 3227 vegyészmérnökkel, vegyésszel és 853 közlekedési mérnökkel volt több hazánkban, mint 1963-ban.^{3/}

A műszaki értelmiség létszámát, egyre nagyobb arányú fiatalodását meghatározza a végzett hallgatók számának alakulása:^{4/}

<u>É v</u>	<u>Végzett mérnökhallgató</u>
1960	1644
1965	3116
1970	6537
1975	8874

1965-től, illetve 1970-től a jelentős létszámnövekedéshez hozzájárult a felsőfokú technikumok, majd műszaki főiskolák hálózatának kiépítése, amely - véleményünk szerint - nem vezetett mérnöktultermeléshez, mert a legnagyobb gondot abban látjuk, hogy a különböző vállalatok mérnökellátottsági szintje közötti különbséget nem lehetett eddig kiküszöbölni. Ezen változtatni úgy lehetne, ha a vállalatok megfontoltabban, csak a tényleges szükségletüknek megfelelően kórnének szakembereket. Az így kifejlődő hatalmas szellemi beruházás napjainkban az olyan nagyszabású feladatok megoldását segíti, mint a termelés műszaki színvonalának általános fejlesztése, a gépésztési, a számítástechnikai és az olefinprogram megvalósítása, az energiaszerkezet átalakítása, a lakásépítési tervek realizálása, a közlekedés és a hírközlés korszerűsítése.

De ez csak az érem egyik oldala. Meg kell vizsgálni a mérnöki munka hatékonyságát, amely többletényező feladat. Ugyanis ez nem csupán a műszaki értelmiség dolgozni akarásán vagy tudásán mulik, hanem azon is, hogy foglalkoztatni tudunk-e ennyi mérnököt? Véleményünk az, hogy igen. A baj ott van, hogy nem jól "szóródik" a műszaki értelmiség. Néhol technikus munkát kénytelen végezni, mert az adott iparág, illetve üzem szintje erre ad lehetőséget. Szerencsére az ilyen üzemek száma csökkenő tendenciát mutat. Vannak üzemek, ahol a mérnöki munkaköröket is technikusok töltik be. Rossz talán az elhelyezési rendszerünk? Nem ezen mulik csupán. E bonyolult folyamatban ott van a helyét kereső műszaki értelmiség, s munkájuk jobb kihasználására megteszünk-e mindent? Mi motiválja a mérnökök és technikusok tevékenységét? Ezekre keressük a választ, s tudjuk, a kérdőjeleket csak megmozdítani tudjuk, teljesen feloldani nem.

Mint említettük, napjainkban Magyarországon 90 000 a felsőfoku műszaki diplomával és oklevéllel rendelkezők száma. Nem elhanyagolható kérdés, ha röviden szólunk anyagi helyzetük alakulásáról, amely bizonyos fókig hozzájárul a későbbi mondandónk megértéséhez.

A felszabadulás óta eltelt időszak a bérarányok tekintetében jelentős változásokat hozott. A népgazdasági ágak, a foglalkozási csoportok, az egyes szakmák közötti bérkülönbségek - a dolgozók szakképzettségi színvonalának erőteljes javulásával, a gazdasági struktúra megváltozásával és a technikai színvonal emelkedésével egyidejűleg - jelentősen csökkentek.

A népgazdasági ágak, foglalkozási csoportok és szakmák bérarányai tekintetében az 50-es évek végén érvényesült igen határozott nivellálódási tendencia, azonban népgazdaságunkban - sok jel mutat arra - az optimális arányokon túl is folytatódott.

Nézzük meg a kereseti arányok alakulásának néhány összefüggését.^{5/}

A műszaki és az adminisztratív alkalmazottak keresete a munkások keresetének %-ában:

É v	Az iparban foglalkoztatott	
	Műszakiak	Adminisztratív alkalm.
	keresete a munkások keresetének %-ban	
1938	301,0	238,0
1949	194,6	136,0
1958	158,4	98,1
1964	154,4	94,7
1975	147,5	

Ezek szerint az iparban foglalkoztatott műszakiak 1938-ban a munkások keresetének háromszorosát keresték /de figyelembe kell venni a műszakiak körében a nagyfoku munkanélküliséget is/, addig 1964-ben több mint 1,5-szeresét, majd ez az arány tovább csökkent 1975-re.

Ha a fenti adatok kizárólag a tendencia jellemzésére használhatók is csupán fel, összhangban lévőknek látszanak a felső- és középfoku végzettségű dolgozók kereseti arányainak a felmérésére irányult 1964. évi adatfelvétel eredményeivel. Ezek közül a legátfogóbb megállapításként azt kell rögzíteni, hogy a bérarányok tulságosan "összenyomottak", bérrendszerünk a felső- és középfoku végzettséggel rendelkező dolgozók magasabb színvonalu szakmai felkészültségét s a kvalifikációt, sok esetben a nagyobb felelősséget stb. kellőképpen nem honorálja.

A műszaki értelmiség különböző szakmai csoportjainak átlagos havi keresete 1962 végén a következőképpen alakult:

Műszaki mérnökök összesen	3368 Ft
Ebből:	
gépész-	3402 "
erősáramu villamos-	3257 "
gyengeáramu villamos-	3026 "

bánya-	4544 Ft
vegyész-	3051 "
építész-	3395 "
általános nérműk	3532 "

Műszaki technikusok összesen 2421 Ft

Ebből:

gépész-	2509 Ft
erősáramu villamos-	2513 "
gyengeáramu villamos-	2505 "
bányász-	3707 "
vegyipari-	2131 "
könnyűipari technikus	2374 "

Az 1960-as évek elejétől hozott bérpolitikai intézkedések elsősorban a nagyobb felelősség és tudás anyagi elismerését tüzték ki célul. A felső- és középfokú végzettségűek átlagbére 1967-1971 között számottevően emelkedett: az egyetemi, főiskolai végzettségűeké 27 %-kal, a középfokú végzettségűeké 20 %-kal.

A mérnökök keresete 1971-ben átlagosan 4621 Ft volt /vezető mérnökök átlaga 4933 Ft/, amely a munkások keresetének 2,18-szorosa.^{7/} A korábbi táblázat annyiban módosul, hogy ott a műszakiak esetében a középfokú végzettségű műszakiakat is figyelembe vették. Nem felesleges figyelembe venni - csupán az összehasonlítás szintjén - más értelmiségi csoportok 1971-es kereseteit:^{8/}

Foglalkozási kategória	Ft havi kereset	Munkások átlag ke- resetének
Mérnökök	4621	2,18
Közgazdászok	4432	2,09
Orvosok	4346	2,05
Jogászok	4143	1,95
Középiskolai tanárok	3265	1,54

Mint említettük, a fenti átlagkeresetek^{9/} minden felsőfoku végzettségű mérnökre vonatkoznak. Korábban említettük, hogy a fiatalok aránya egyre növekszik az értelmiség egész rétegén belül, így a műszaki értelmiségben belül is. Így nem érdektelen, hogy megemlítsük a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetségének felmérését, amely a 35 év alatti műszakiak egy részének anyagi helyzetét vizsgálta: 44 vállalat 1330 fiatal mérnökének küldte ki kérdőíveit 1977-ben az ifjúsági szervező bizottság. A határidőre visszaérkezett 374 választ értékeltek, s a feldolgozott anyagból ankétot szerveztek a Technika Házában: 1978. március 1-én a tervezők és kutatók, március 3-án pedig az iparban dolgozók részére.

A fiatal diplomások 48 %-a első munkahelyét szakmai szempontok alapján választotta: 6 %-uknál az anyagiak döntöttek, 17 %-uk véletlenül került az adott vállalatához. A 30 éven aluliak 80 %-a maradna jelenlegi helyén /a 30 éven felülieknél ez az arány 75 %/. Más vállalatnál 10, illetve 14 %-uk dolgozna szívesen. A szakmai előrejutásért a 30 éven aluliak 50, a 30 éven felüliek 38 %-a vállalna anyagi hátrányt. Jelentős anyagi előnyökért pedig az előbbieket 43, az utóbbiak 40 %-a vállalná szakmai fejlődésének átmeneti feladását. Pedig az anyagi helyzetük sokat javult az 1971-es felmérés óta: az akkor 2500 Ft-os átlagfizetésekkel szemben a mostani 3280 forint. Az átlagjövedelem alakulását csak az 1974. évi felmérés adataival tudjuk összehasonlítani: az akkori 3280 Ft-tal szemben 1977-ben 3980 Ft áll. Ebből a 20-24 éveseké 1971-ben /átlagfizetés/ 1985 Ft. 1977-ben pedig 2827 Ft. A 25-30 éveseknél a kereset 1971-ben 2660 Ft. 1977-ben 3552 Ft volt. A 31-39 évesek 1971-ben átlag 3250 Ft. 1977-ben 4447 Ft-ot kerestek. A nők havi átlagfizetése 1971-ben 2210 Ft. /320 Ft-tal kevesebb a fiatal diplomások átlagánál/, 1974-ben 2680 Ft a fiatal diplomások 3731 Ft-os átlagával szemben.

Napjainkban - a technika és a tudomány gyors fejlődésének időszakában - a szakképzettség fokának a bérkülönbségek kialakításában feltétlenül szerepet kell kapnia. Az 1968-tól 1971-ig hozott bérpolitikai intézkedések a különböző típusú képzettség-

gel rendelkező alkalmazottak átlagbérét eltérő mértékben növelték. Ennek következtében megváltozott a képzettségek átlagbérnagyság szerinti sorrendje is.

A műszaki mérnökök többségénél a képzettséggel teljesen egyező foglalkoztatás vezet a legmagasabb átlagbérszínvonal eléréséhez, a leginkább konvertálható mérnökszak - a gépészmérnök - esetében ugyanakkor az eltérő képzettségi irány is kedvező bérnagyságot biztosít. A műszaki mérnökök körében gyakori a képzettség fokozatához mérten egyszerű munkakörben történő foglalkoztatás is. Kereken 2600 mérnök dolgozik ilyen feltételek között, pl. művezetőként és egyéb közvetlen termelés-irányítóként.^{10/} Ennek alapvető oka a képzés rendszerében is keresendő. Műszaki középiskoláink képzési rendszere /technikusképzésünk/ az elmúlt 10 évben többször is változott. Hol középiskolában, hol felsőfokú technikumban képeztük a szakembereket. A termelés közvetlen irányítása alól eléggé vontatottan szabadítottuk fel a mérnököket. Megfigyelhető viszont, hogy a kereset mértékét a munkaerőhiány jelentősen befolyásolja. A munkaerő-kereslet és más okok hatására megélnéknült fluktuáció nemcsak a különböző képzettségi fokozatu, illetve beosztású dolgozók - egymáshoz viszonyított - keresetének különbségeire gyakorolt hatást, hanem az azonos képzettségű és munkakörű alkalmazottak kereseti arányaiban is feszültséget teremtett.

Az 1970. és 1971. szeptember 30-a között munkahelyet változtatott szakképzett alkalmazottak általában nagyobb alápérbővekedést értek el, mint azok, akik munkáltatójukhoz hűek maradtak. Ezen az általános képen belül a műszaki, a gazdasági és az igazgatási jellegű munkakörökben történt munkahely-változtatás átlagosan 10-12 %-os, a változatlan munkahely pedig - ugyanezekben a munkakörökben - 6-7 %-os évi alápérbővekedést biztosított. Az egészségügyi és az oktatási-kulturális munkakörökben - ahol az alápérbővekedés kimagaslóan nagy volt - a munkahelyváltoztatás ebből a szempontból előnytelen megoldásnak bizonyult. Összességében nem járt személyes anyagi előnyökkel a számviteli irodai munkakörben dolgozók fluktuációja sem.

Figyelemreméltó az, hogy a munkahelyüket elhagyók általában a kisebb keresetű dolgozók közül kerültek ki, az új munkahelyen elért alapbér-növekedésükkel azonban jelentősen megközelítették azoknak a bérét, akik eredeti munkahelyükön maradtak.

A fentiek után nézzük meg, mi jellemzi a műszaki értelmiség szakmai tevékenységét, milyen tényezők határozzák meg munkájának hatékonyságát, gazdasági, társadalmi szerepét? Mi a magyar értelmiség funkciója jelenleg?

Tipikusan értelmiségi feladatnak mondhatjuk ma nálunk a minőségi igény felkeltését gazdálkodásunkban. Termelési struktúránkból, a külkereskedelemben realizálódó nemzeti jövedelmünk nagy hányadából következik, hogy a külföldi piac értékesítésére igen érzékeny a magyar gazdaság. Nem elméleti tétel, hanem a gyakorlat figyelmeztet szinte nap nap után, hogy csak úgy tudjuk elkerülni a nagyobb meglepetéseket, visszaeséseket, ha fokozzuk a versenyképességet, ha a minőség tekintetében hitele lesz a magyar árucikkeknek. Azt kellene elérni, hogy egész társadalmunk számára erkölcsi kategória legyen a minőség, a lelkiismeretes, pontos munka. Ebben az értelmiségnek kell az élen járnia, a jobbnak, az újnak az állandó keresésével.

Általában megállapítható, hogy az utóbbi évtizedben jelentősen erősödött az értelmiség valamennyi csoportjánál a szocialista elkötelezettség, társadalmi rendünkhöz való ragaszkodás. Egyre realisabban ítélik meg a szocialista országok eredményeit, tudományos, technikai sikereit. A korábban erőteljesen jelentkező kozmopolitizmus csökkenőben van, s a fokozatos változást mutatja, hogy már szóvá teszik, ha a szocialista országok szaklapjaihoz, cikkeihez nem lehet hozzájutni. E vonatkozásban gondot jelent és változtatni kellene azon a tényen, hogy a KGM témafigyelő szolgálata például csak a nyugati szakcikkeket propagálta.

Az értelmiség döntő - és a közvéleményben kevésbé reflektorfénybe állított - többsége az állami fizetésért becsületesen dolgozik társadalmi, gazdasági, ifjúságnevelési stb. céljainak megvalósításán. Egy kis réteg viszont a kispolgári anya-

giasság, a pénzhajszolás szellemében él. A munkahelyi kollektívából kivonják magukat, elzárkóznak, különböző indokokat keresve nem vállalnak részt a helyi közéletben. Titkolt, de munkájukon, magatartásukon áttetsző anyagiasságukkal, életvitelükkel nemcsak az értelmiség egészének ártanak, hanem a szocialista közgondolkodásnak általában is. Természetesen nyilvánvaló, hogy nem kizárólag az értelmiség körében jelentkező problémáról van szó.

Az előző öt éves terv időszakában hasonlóan a korábbiakhoz a tudományban és a technika haladásában, a gazdasági munkában, a szocialista társadalom építésében jelentős feladatokat oldottunk meg. A termelés, a műszaki kultúra emelése, a tudományos kutatás terén végbement fejlődés, új lőtesítményeink a technika embereinek, a tudomány művelőinek szakértelmét, magas színvonalú alkotó munkáját is tanúsítják. Szakembereink helytállását nemcsak a közvetlen munkahelyükön elvégzett feladatok bizonyítják, hanem társadalmi tevékenységük is. A tudományos egyesületekben, a MIESZ keretében tizezrek és tizezrek terjesztették és ismerték meg a legkorszerűbb műszaki eredményeket, vitatták meg a tudomány és gyakorlat új irányait, és dolgoztak ki értékes javaslatokat gyorsabb előrehaladásunk érdekében.

Az eredmények mellett ismeretes azonban az is, hogy gazdasági építő munkánkat az előző időszakhoz képest jóval kedvezőtlenebb körülmények, nehezebb feltételek között kell folytatnunk, és nem várható, hogy e körülmények rövid távon számunkra előnyösebben fognak alakulni.

Amikor arról beszélünk, hogy milyen szerepük van a műszakiaknak mint szakmai vezetőknek, akkor - véleményünk szerint - nagyon fontos kérdés annak tisztázása, hogy a különböző nehézségű és mennyiségű feladatok hogyan felelnek meg a különböző képességű, aktivitású és alkatú embereknek.

Mindezek mellett nagyon lényeges kérdés az is, hogy milyen a mérnöki munka hatékonysága?

A mérnöki munka hatékonyságának, kihasználásának mérése 1960-61-ben Budapesten és vidéken is ugyanevezett munkanap-fényképezéseket végeztek. A felmérésben résztvevők egy héten keresztül a rendelkezésükre bocsátott úrlapokra felírták azt, hogy mivel töltötték idejüket. Az elvégzett munkát minősítették is, hogy - függetlenül saját képzettségüktől - ez egyetemi, technikus vagy alacsonyabb képzettséget kívánó munka. A felmérési jegyzőkönyvekben minősítették az egyes munkákat aszerint is, hogy egyéni képességüknek megfelel-e, továbbá azt, hogy munkakörükhöz tartozónak tartják-e azt.

A felmérésben résztvevők a jegyzőkönyvet folyamatosan maguk vezették. A felmérést irányító^{11/} törekvése az volt, hogy az egyes munkákat azonnal bevezessék a jegyzőkönyvbe, és ne utólagosan kerüljenek az egyes részidők elszámolásra. A felmérési idő letelte után a jegyzőkönyveket az üzem területén elhelyezett ládába a dolgozók sajátkezűleg és névtelenül tették; ellenőrzés nélkül, s ezzel is biztosítva volt a válaszok őszintesége, befolyásmentessége.

Budapesten 10 vállalatnál végzett a KGM ilyen felmérést /ez a KGM összes vállalati létszámának 3 %-a volt/. Fejér megyében 300 műszaki értelmiségi kapott megbízást a felmérésben való részvételre. Közülük 204 fő töltötte ki a jegyzőkönyveket. A fenti adatok alapján a műszaki munka hatékonyságára csak megközelítő pontosságu következtetéseket lehetett levonni.

A felmérésben résztvevők átlagosan 49,45 óra munkát teljesítettek a felmérés hetében Fejér megyében. A teljesített heti átlagos óraszám a budapesti felmérés eredményénél magasabb, mivel ott az átlag 48,4 óra volt. A magas óraszám az év végi többletmunkának tulajdonítható, mert a felmérés december hónapban történt.

A mérnökök túlterhelésére világosan utalt az, hogy a megfigyelés hetében átlagosan 51,84 órát dolgoztak. A technikusok átlagos heti óraszám 48,13 óra volt.

A megvizsgált hét adataiból megállapítható, hogy a budapesti vállalatoknál a szakképzettségnek megfelelő munkával eltöltött idő a teljes óraszám 65,6 %-a volt, míg Fejér megyében 73,6 %. A megkérdezett mérnökök munkaidejének több mint egynegyedét technikus vagy ennél alacsonyabb szintet kívánó tevékenység töltötte ki. Az általánosan vett műszaki munkakörhöz /mérnökönél és technikusoknál/ nem tartozó munkák jelentős részét az adminisztráció, a társadalmi munka és az improduktív munka tette ki.

A műszakiak munkaidejének felét - Budapesten és vidéken - a folyó termeléssel való közvetlen foglalkozás kötötte le, amely idő közel 63 %-a a technikus, 24 %-a pedig egyetemi képesítést kíván. A műszaki fejlesztési munkák a munkaidőnek több mint egyötödét tették ki. A műszakiak a teljes felmért munkaidejük 21,1 %-ában olyan munkát végeztek, amelyek nem tartoztak munkakörükhöz.

A munkák zömét a mérnökönél és a technikusoknál a folyó termeléssel való foglalkozás alkotja. A 40,9 %-os időarány viszonylag magas, és ezzel szemben nagyon alacsony a műszaki fejlesztésre fordított idő /Budapesten 33,5 %, vidéken 30,9 %/. A műszaki fejlesztés elsősorban mérnöki képesítést kíván, és az erőket még hatékonyabb mértékben kell erre a területre összpontosítani.

A teljes felmért időből a megkérdezettek a nem munkakörükbe tartozó munkákra a munka tartalmát tekintve a következő időhányadot fordították.^{12/}

Feltűnően magas az olyan adminisztrációban eltöltött idő, amelyet nem munkakörükbe tartozónak minősítettek a megkérdezettek. A táblázat alapján viszont láthatjuk, hogy feltétlenül csökkenthető a nem munkakörhöz tartozó termelési és műszaki fejlesztésre fordított idő.

E b b ő l

A munka tartalma	Munkakörbe tartozó	Munkakörbe nem tartozó
	Munkára fordított idő /%/	
Folyó termelés, rutinmunka	88,2	11,8
Műszaki fejlesztés		
Távlati munka	88,2	11,2
Személyzeti kérdések	95,1	4,9
Adminisztráció	74,8	25,6
Társadalmi munka	35,4	64,6
Egyéb	89,6	10,4

A mérnöki munka adminisztratív jellege is kedvezőtlen. Vidéken például kétszer annyi az adminisztrációra fordított idő, mint a vizsgált budapesti vállalatoknál /pedig itt sem elhanyagolható/. A mérnökök által végzett adminisztrációs munka 69,4 %-a nem kíván semmiféle műszaki végzettséget.

A technikusoknál a felmérés idején valamivel jobb volt a helyzet. Itt az adminisztrációs munka 56,4 %-a megkívánta a technikus végzettséget.

Ha a munka megjelenési formája alapján vizsgáljuk a szakemberek munkáját, megállapítható, hogy az összes időből 40,4 %-os hányadot képvisel az értekezletekre, tárgyalásokra, adminisztrációra fordított idő.

A munka jellegéből következően a művezetőknek többet kellene foglalkozniuk a folyó termeléssel, hiszen elsősorban ez az ő feladatuk. Helytelen, hogy a termelésre fordított idejük az átlag alatt van, holott az ellenkező irányzat lenne egészségesbb.

Külön figyelmet érdemel - a jelentések alapján -, hogy a művezetők viszonylag keveset foglalkoznak /munkaidejük 1,3 %-át/ munkaügyi, személyzeti kérdésekkel. A vezetők egyrészt még mindig nem támaszkodnak eléggé a termelés közvetlen irányítóira, másrészt a művezetők sem foglalkoznak kielégítően a hozzájuk beosztott dolgozókkal.

Gazdasági életünkben a 60-as évek elején napirendre került a műszaki fejlesztés kérdése, amelynek realizálásához a fentiek is szorosan hozzátartoznak. Véleményünk szerint nagyjelentőségű lenne az alacsonyabb képesítést kívánó munkák átadásából származó munkaidő-megtakarítás, hogy azt magasabb szintű munkára fordíthassák mérnökeink és technikusaink.

1957 óta fokozatosan bebizonyosodott, hogy a belső tartalmak feltárásának jóval nagyobb lehetőségei vannak, mint amit egyes vállalatok feltételeznek. Feladat volt ebben az időben az is, hogy a műszaki és az adminisztratív apparátus munkájában meglévő párhuzamosságokat fel kellett számolni.

A különböző beszélgetéseken nem egyszer elhangzik, hogy nagyobb feladatok megoldására képes a műszaki értelmiség, mint amit néha megkap.^{13/} Az Elektronikus Mérőkészülékek Gyárában készült felmérésen elmondták azt is, hogy a fejlesztési laboratóriumban sok olyan munkát végeznek, amit alacsonyabb képzettségű szakember /technikus/ is elvégezhet, de gondot jelent ebben a vonatkozásban az a tény, hogy kevés a technikus, mert a fizetésben nincs jelentősebb differencia, s a vezetők egy része inkább mérnököt alkalmaz technikus munkakörben is. Ennek - véleményünk szerint - kettős a negatív hatása: egyrészt növekszik a nem szakképzettségnek megfelelő munkát végzők száma, másrészt elpazaroljuk a sok pénzen kiképzett felsőfokú végzettségű szakembereinket.

Meggondolandó az, hogy a vállalati vezetőket anyagilag, erkölcsileg befolyásolni kellene abban az irányban, hogy lehetőleg minél kevesebb szakembert foglalkoztassanak nem szakképzettségének megfelelő munkakörben. "Az igényesség elsősorban a saját munkaterületünkön jelentkezzen. Az ifjúságot is erre kell nevelni" - fogalmazta meg egy mérnök a Kismotor-ból.

A KHV egyik műszaki alkalmazottjának véleménye szerint: "Van még mit tenni társadalmunkban meglévő hibák kiküszöbölésére. Fokozni kell a munka megbecsülését, ki kell zárni az ügyeskedőket, akik a jó helyezkedés, kapcsolatok révén akarnak érvényesülni a közösség, embertársaik kárára - munka nélkül.

Meg kell teremteni azt a szemléletet, amely a közvagyont legalább olyan figyelemben részesíti, mint a sajátot, kerüli a közvagyon pazarlását, takarékoskodik az anyaggal, kerüli a lóáást, kihasználja a munkaidőt.^{14/}

A fenti vélemények is alátámasztják korábbi megállapításunkat, de a példák hosszú sorát lehetne hozni, mely szerint a mérnökök és technikusok megfontolt felelősséggel viseltetnek gazdaságpolitikánk iránt.

1968-ban a Ganz MÁVAG-ban készült felmérés szerint^{15/} az összes dolgozók 2,5 %-a műszaki értelmiségi, akiknek 80,2 %-a a felszabadulás után szerezte diplomáját. Szakmai, anyagi megbecsülésével teljesen elégedett volt 15,5 %, nagyrészt 30,5 %, kevésbé 23,2 %, szakmai, anyagi megbecsülésével elégedetlen volt 8,9 %. Nem válaszolt 1,9 %. A megbecsülés hiányának okát elsősorban abban látták, hogy "nem tudom magamat kellően elismertetni"; vagy "nem jól adminisztrálok magamat". Még egy - máshol is fellelhető vélemény - "szakmai féltékenység feletteseim részéről".

Több helyen úgy vélekedtek a műszakiak, hogy a műszaki munka végzésére a megfelelő feltételek rendelkezésre állnak, a technikai színvonalat és az üzemi termelés szervezettségét egyidejűleg kell emelni.^{15/}

Arra a kérdésre, hogy feletteseik kellő megbecsülésben részesítik-e? - többsége azt válaszolta: "nagyrészt", majd százalékosan ezt követte a "kevésbé" megjelölés, s a válaszadók 18 %-a érzi úgy, hogy feletteseik kellő megbecsülésben részesítik. /Korábban hasonló adatokat láttunk a Ganz MÁVAG-ra is./ A kellő megbecsülés hiányát leginkább abban látják, hogy nem tudják elismertetni magukat feletteseikkel.

A megbecsülés hiányánál döntő volt válaszaikban: "nem tudom magam kellően elismertetni, nem jól adminisztrálok magam", majd nagyságrendben ezt követte: "szakmai féltékenység feletteseim részéről".

A lezajlott beszélgetéseken szinte általános véleményként hangzott el, hogy a gyártmányfejlesztés átfutási ideje nem hosszabb, mint bármely tőkés vezető cégnél, de hátrányt jelent, hogy a sorozatgyártás bevezetéséig 2-4 év telik el, amely sokszor a gyártmányok elavulásához vezet. Itt is felvetődött, hogy egy-egy fejlesztési feladat megvalósításának rövidebb időt kellene szabni, s ha ezen belül még lerövidül az elkészülési idő, prémiumot, magasabb bért kapjanak, s az esetleges késve elkészült termékek esetében alkalmazzák a levonást.

A Vegyiműveket Tervező Vállalatnál úgy vélték, hogy az alkotó munka végzésére jók a feltételek. A gazdaságirányítási rendszer reformjának bevezetésekor - ez időszakos jelenség volt - nagyfokú fluktuáció indult meg az ipar felé/ különösen építőipar/, mert ott a tervezők is teljesítménybérben dolgoztak. He-lyes bér- és jövedelempolitikával e kérdést bizonyos értelemben megoldották a vállalaton belül.

Érdekes jelenségre figyeltünk fel a Ganz Műszer Műveknél, ahol a 289 megkérdezett műszaki értelmiségi /76 mérnök volt/ közül sokan csak a kutatásban és a laboratóriumi munkában látják a mérnöki munkát.

Néha azt mondják a felületes szemlélőnek, hogy az értelmiséget - így a műszakiakat is - elsősorban saját sorsuk alakulása izgatja, a lényeg: az egyéni boldogulás, és nem figyelnek társaikra. A konkrét vizsgálatok éppen az ellenkezőt bizonyítják. Itt nemcsak arról van szó, hogy egyesek a másik esetében csak azt látják, hogy hányan vannak társak közül - sajnos nem kevesen -, akiket nem úgy becsülnék meg, mint megérdemelnék munkájuk, végzettségük alapján.

Eltávolodnánk az igazságtól, ha csak azt mondanánk, az esetek többségében mindenki tényleges munkája, képessége alatti munkát végez, és ennek megfelelően "alul-dotált". A többség szakképzettségének megfelelő munkakörben dolgozik, habár az anyagi megbecsüléssel néha baj van. Az is előfordul, hogy egyeseket "munkájukon" felül béreznek és jutalmaznak.

A műszaki értelmiség politikai arculatára utal az a tény, hogy a megkérdezettek 60,2 %-a fontosnak tartja, hogy egy műszaki értelmiségi napjainkban is hazánkban világnézetileg materialista legyen, s mindössze 7,9 % nem tartotta ezt fontosnak. Arra a kérdésre pedig, hogy politikailag rendszerünk hivatott legyen, fontosnak tartotta 75,1 %, s mindössze 1,9 % nem tartotta fontosnak.

Közéletünk demokratizmusával kapcsolatban megkérdeztük, hogy kielégítőnek tartja-e közéletünk demokratizmusát? A megkérdezettek 11 %-a teljes mértékben kielégítőnek tartotta, a pártönkivülieknek meg 7,1 %-a; "nagyreszt" kielégítőnek tartotta a párttagok 74,6 %-a, a pártönkivüliek 60,4 %-a. Nem tartotta kielégítőnek a párttagok 2,4 %-a s a pártönkivülieknek meg 10 %-a. A többi 11-, illetve 21,2 % kismértékben tartotta kielégítőnek közéletünk demokratizmusát.

Ami a munkahelyi demokratizmust illeti, az arányok hasonlóak voltak. Itt kell megemlíteni, hogy több válaszadó írásban is véleményt mondott. A Kismotor- és Gépgyárban azt írta egy mérnök: "A vezetőkkel szemben támasztott KB hármas követelménye jogos és alapvetően igazságos. Ezt következetesen és minden szinten meg kellene követelni."

A vezetőkkel szemben támasztott jogos igényeket is megfogalmazták: "A vezetők politikai képzettségi fokát alacsony. A marxista középiskola és egyetem elvégzése után elenyészően kevés embernél tapasztalható az, hogy az ott tanultakat alkalmazzák."

E kérdésnél is el kell mondani, hogy egyes vezetőkről elmondott vélemények nem jelenthetik azt, hogy ezeknek alapján általánosítani lehetne. S azt különösen fontos hangsúlyozni napjainkban, amikor néha fel-felüti fejét a vezetők elleni hangulat. Ugyanis a szervezetlenségért, a sokszor ki nem használt munkanapokért, az anyagihiányért a felelősséget a vezetőkre hárítják. Eltávolodnánk az igazságtól, ha azt mondanánk: ezek mind fikciók, kitalált problémák. Néhány vezetőre bizto-

san állnak e megállapítások, jogosan marasztalja el őket a kisebb vagy nagyobb kollektíva, de még egyszer hangsúlyozzuk: ezekből általánosítani nem lehet, mert a fenti vezetőikkel szemben megfogalmazott véleménynél jogosan kérdezhetjük: aki írta, az is vezető egy bizonyos szinten, talán ő is járt marxista esti egyetemre? Ő hogyan alkalmazza az ott tanultakat? E kérdés kapcsán ott vagyunk az önkontrollnál, illetve ennek hiányánál.

A politikai képzettség hiánya komoly vezetési problémákat jelent, különösen akkor, ha szakmai gyengeségekkel, hiányosságokkal párosul. Számtalanszor tapasztalni, hogy a szakmai hiányosságok, az új, a korszerű ismeretek meg nem értése mennyi elkeseredett embert, hány tehetséges, igazra és korszerűre fogékony mérnök útját törte már ketté, vagy vette el munkakedvét, ambícióját.

Baranyában 1968-ban a megyei pártbizottság megvizsgálta a műszaki értelmiségnek a termelés szervezésében, a közéletben elfoglalt helyzetét.^{16/} Baranya is az iparilag gyorsan fejlődő megyék egyike. 1960-ban még 3700 fő dolgozott műszaki beosztásban, s 1968 elején 5300 fő. Ez az arány azt mutatja, hogy 5-10 fizikai munkásra jutott egy műszaki munkakörben foglalkoztatott dolgozó. A számszerű arányok mellett gondok is jelentkeztek. A műszaki munkakört betöltők közül 1028 főnek nem volt középfiskolai végzettsége sem. Ebből az is következett, hogy feszültség támadt amiatt, hogy mind több munkakör követel műszaki képzettséget, s mind nehezebbé válik kellő műszaki képzettségű szakemberek előléptetése a munkahelyeken.

Néhány évvel ezelőtt az ország igen sok üzemében 3-5 év volt a helyváltoztatás időköze a műszakiak körében. A baranyai adatok szerint 13 %-uk több mint 10 éve és 28 %-uk több mint 5 esztendeje dolgozik ugyanannál a vállalatnál. Ezek megnyugtató adatok a műszaki törzsgárda kialakulásáról, a fluktuációt kiváltó okok tekintélyes részének megszűnéséről, a munkahelyhez való ragaszkodásról.

Noha a helyzet a műszaki értelmiség társadalmi-politikai aktivitását tekintve is nagymértékben különböző, bizonyos terü-

leteken az értelmiség "legpolitikusabb" részét találjuk. Ezt az is jelzi például, hogy Baranyában a műszaki értelmiség 34 %-a párttag. De el kell mondani, hogy Baranyában a műszaki értelmiség java része a szén- és uránbányákban dolgozik, a fenti adat főleg rájuk vonatkozik. Itt /mármint a bányászatban/ egyes területeken a mérnökök 42,5 %-a párttag.

1976 nyarán elemezte a Fejér megyei műszaki értelmiség helyzetét az MSZMP megyei bizottsága.^{17/} A megye aktív kerecsőinek 3-4 %-át kitevő műszaki értelmiség helyzetével, szerepével kapcsolatban megállapították, hogy a megye dinamikus gazdasági fejlődéséből következően számottevően megnőtt a műszaki értelmiség szerepe a megyében. A műszakiai többsége a munkások, parasztok soraiból került ki, s minden 4. műszaki értelmiségi tagja az MSZMP-nek. A műszakiai döntő többsége munkahelyén is mindent megtesz a műszaki haladás elősegítéséért, a termelés tervszerűségéért, az irányítás és vezetés színvonalának emeléséért, a munka szervezettségének javításáért. A pártbizottság értékelése szerint a műszaki értelmiség képes és alkalmas arra, hogy helyesen befolyásolja a munkahely párttagságát és kollektíváját a legfontosabb népgazdasági célok elérését segítő munkában.

Felhívták a figyelmet - jogosan - arra, hogy a pártvezetőségek nagyobb követelményeket támasszanak a kommunista műszaki értelmiséggel szemben.

1975. december 19-én az MSZMP Komló városi végrehajtó bizottsága szintén megtárgyalta a komlói műszaki értelmiség helyzetét.^{18/} A körütekintő felmérés 8 helyi üzemre terjedt ki. 245 műszaki értelmiségit kerestek fel, s részben beszélgetés, részben kérdőívre adott válaszok alapján alakították ki a helyzetértékelést, és határozták meg a feladatokat. Feladatként jelölték meg, hogy a műszaki értelmiséget jobban össze kell fogni, segíteni kell őket, és bátrabban kell támaszkodni rájuk a várospolitikai kérdések tervezésében, megvitatásában és a program megvalósításában.

E néhány példa is bizonyítja, hogy a különböző társadalmi szervezetek fontosnak tartják a műszaki értelmiség munkájának állandó figyelemmel kísérését, s mindent megtesznek annak érdekében, hogy az adott lehetőségek-között élet- és munkakörülményeik egyre javuljanak.

A műszaki értelmiség társadalmi tevékenységét lényegesen segíti a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége /MTESZ/. A MTESZ keretei között több mint 30 tudományos egyesületben 150 000 értelmiségi tevékenykedik. A mérnökök és technikusok mellett jelentős a közgazdászok aránya, de megtaláljuk az értelmiség más szakmai csoportjait is. Milyen feladatok megoldásának vitái zajlottak le a MTESZ-ben az elmúlt években? A teljesség igénye nélkül néhányról szólunk.

Az Energiagazdálkodási Tudományos Egyesület feladata kezdettől fogva az volt, hogy az energiatermelés és felhasználás hatékonyságának növelését segítse. E tevékenységét nagymértékben kibővítette 1975-ben. Négy megyében szervezett energiatakarékossági napokat, pályázatot hirdetett stb. Munkáját összehangolta az állami szervekkel és a tárgykörben érdekelt többi egyesülettel. A Budapesten megtartott országos energiatakarékossági ankét ajánlásai nyomán a vállalatok nagyszámú megtakarítást tudtak kimutatni. Az egyesület részletes tanulmányt készített a főváros gázellátásának fejlesztési lehetőségeiről 1990-ig. Vizsgálatot végzett az árváltozások hatásának különböző összefüggéseiről is.

Az Építőipari Tudományos Egyesület különleges figyelmet fordított a lakásépítéssel összefüggő kérdésekre, a lakástartozás és felújítás műszaki feladataira, az építés ipari háttere és az építés-szerelési tevékenység problémáira. Tanácskozásokon foglalkozott ezeken kívül az előregyártással, a könnyűszerkezetes épületek tűzvédelmével.

A Faipari Tudományos Egyesület egyebek mellett - az anyag- és energiatakarékosság, továbbá a munka- és üzemszervezés javítása terén tett erőfeszítéseket. Az anyag- és energiatakarékosságról szervezett ankét nyomán megfogalmazott ajánlá-

sokat több mint 40 vállalat hasznosította, és komoly megfigyeléseket tudott kimutatni. Az Egyesület tanulmányokat készített a felfeldolgozó iparágak műszaki fejlesztésének irányairól, a faanyagok szárításáról, a szakmunkásképzés követelményrendszeréről.

A Gépipari Tudományos Egyesület 1975. évi programjának egyik fő célkitűzéseként azt jelölte meg, hogy az Egyesület sokrétűen nyújtson segítséget a vállalatok V. ötéves tervének kidolgozásához. Az Egyesület szakosztályainak taggyűlései a tagság széles köreivel megismertették a kohó- és gépipar ötéves fejlesztési koncepcióját.

A Közlekedéstudományi Egyesület egyebek között közlekedésgazdasági konferenciát, futástechnikai szemináriumot rendezett. Tanácskozást szervezett a vasuti járműjavító ipar fejlesztéséről. Anketákat tartott: "Városi közúti járművek és a környezetvédelem" címmel, továbbá az autópályaépítés gazdasági kérdéseiről.

A Magyar Agrártudományi Egyesületben megtárgyalt kérdések az iparszerű mezőgazdasági termelés, a zöldségtermesztés, a szarvasmarhaprogram, öntözés és az energiafelhasználás tárgyköréhez kapcsolódtak. Az Egyesület még 1974-ben országos tanácskozást szervezett az iparszerű növénytermesztési rendszerekről, majd a tanácskozáson kialakított állásfoglalás alapján ez évben további konferenciákat, üzemi bemutatókat rendezett, és a gyakorlati tapasztalatok és a következő évi feladatok megbeszélésére újabb tanácskozást tartottak.

A Magyar Elektrotechnikai Egyesület egyrészt a lakossági igények jobb kielégítésével összefüggő kérdésekkel foglalkozott/pl.: háztartási készülékek, lakóépületek felvonói, ez utóbbi tárgykörben közösen a Gépipari Tudományos Egyesülettel;/; javaslatokkal fordult az érdekelt minisztériumokhoz.

Mint korábban említettük, egyre nagyobb a fiatalok aránya a műszaki értelmiség körében is. Nem lehet érdektelen helyzetük néhány sajátos vonását megemlíteni a továbbiakban.

A MTESZ nagyon sokat tesz a fiatal szakemberek érdekében. Például a GTE 9000 tagja közül 60 % 40 év alatti. A Faipari Tudományos Egyesület és a soproni Erdészeti Egyetem már az egyetemi hallgatókat felkészíti az egyesületi életre, megszeretteti velük ezt a munkát. A Magyarhoni Földtani Társulatnál a fiatalok tagdíjkedvezményt kapnak. A Közlekedéstudományi Egyesületben létrehozták - és eredményesen működik - a "Fiatal Technikusok Köre". Az Építőipari Tudományos Egyesületnek is van ifjúsági tagozata. Minden évben a Műegyetem diplomakiosztó ünnepségén megjelennek az Egyesület vezetői, és ismertetik az Egyesület tevékenységét. Nem véletlen, hogy az elmúlt néhány évben 32 %-os taglétszám-növekedés volt. A viták központjában minden egyesületben a legfontosabb népgazdasági feladatok állnak, de általában elmondható, hogy a fiatal szakembereket közvetlenül érintő kérdések is napirenden vannak.

A fiatal értelmiségieknek gondjai addig is vannak, ameddig egyetemre vagy főiskolára járnak, de az "igazi gondok", az életizü feladatok akkor következnek, amikor diplomával a kezükben munkához látnak. Az ifju diplomásra - akinek munkába lépése a tanulmányok miatt jóval későbbre tolódik el - szinte egyszerre, ugyanazon időben zudul rá a pályakezdés, a beilleszkedés, a szakmai specializálódás, továbbképzés, a családalapítás és a lakásszerzés gondja.

Negyedmilliónyi értelmiségünk egyharmada a 30 év alatti diplomások generációja - számos kérdésben jogosan igényli a több támogatást, segítséget. "Ám ha - pályakezdésének anyagi és erkölcsi problémáira is jobban odafigyelve, többet segítve - a szakszervezet és a KISZ-szervezet valamennyi munkahelyen kérné, várná, igényelné a fiatal értelmiségi közreműködését akár termelési, akár közművelődési gondjainak megoldásában, bizonyos, hogy az egyetemi, főiskolai esztendőkhöz alatti felgyülemlett tenniakarás, lelkesedés nem folya szét haszontalanul.^{19/}

Hogyan sikerül aktivizálni a különböző területek fiatal értelmiségét? A Hajtómű nyíregyházi gyárában a műszaki értelmiség 70 %-a 30 év alatti.^{20/} A fiatal értelmiség helyzetét - mint az egész értelmiségét - meghatározza az a tény, hogy

egy nagyvállalat egyik gyáráról van szó, amelyből következik, hogy a tervezés és hasonló jellegű "magasabb szintű" munkavégzés elmarad, vagy kis százalékban jelentkezik. A lehetőség azonban adott az újító mozgalomra vagy a gazdaságos, hasznos ötletek megvalósítására.

Itt is - Nyiregyházán - gondot jelent a fiatal műszakiak beilleszkedése a gyári munkafolyamatba, az új munkahelyi közösségbe. Nagyon jó kapcsolatot alakítottak ki a Miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem és a gyár KISZ-fiatalsága között. A KISZ és a tanszék képviselői ellátogatnak rendszeresen a Hajtóműbe, s több egyetemi hallgató ott készíti diplomamunkáját. Ezeknek a fiataloknak a tanulmányait a gyár személyzeti osztálya figyelemmel kíséri, rendszeres a kapcsolattartás, amely elősegíti a megfelelő szakember-utánpótlást.

Debrecenben 1976. augusztus 13-án a megyei ifjúsomunkásnapok rendezvénysorozatának keretében sor került a fiatal értelmiségiek tanácskozására,^{21/} amelyet "Az értelmiségi fiatalok helye és szerepe a KISZ IX. kongresszusa határozatainak végrehajtásában" címmel a Hazafias Népfront debreceni klubjában rendezett meg a KISZ Hajdu-Bihar megyei Bizottsága. A tanácskozáson részt vevő fiatal értelmiségiek elsősorban azt vizsgálták meg, hogy milyen szerep hárul az értelmiségi fiatalokra a kongresszus határozatainak végrehajtásában.

Ennek során elemezték a munkahelyi tapasztalatokat, a pályakezdés buktatóit, a szellemi foglalkozásuk helyét a munkahelyi kollektívákban. A véleményekből kitűnt, hogy néhány részterületen ütköznek még az ifjúsági szervezet és a gazdasági vezetés érdekei, de olyan példák is elhangzottak, amelyek a közös érdekek felismerését bizonyították.

A Magyar Vagon- és Gépgyárban több fiatal mérnököt kérdeztek meg a "győri beilleszkedésről". "A vállalat iparvágányhálózatára érvényes szolgálati utasítást kell kidolgoznom, a régi már elavult" - mondotta Lukács Sándor üzemmérnök. "Ez a megbízatás megfelel a végzettségemnek annyira, hogy egy év letele után is itt szeretnék maradni. Biztosítva látom a jövőmet."

A fiatal szakembereknek - különösen, ha vezetői munkakörbe helyezik őket - komoly problémát jelent a szakmai feladatok elvégzése mellett az is, hogy az emberekkel hogyan foglalkozzanak. Néha jogosan vetődik fel ennek kapcsán, hogy nem lenne rossz és felesleges az egyetemeken munkapszichológiát, némi pedagógiát tanítani azoknak is, akik nem mérnöktanárok lesznek, mert a jól végzett és végeztetett munkához az is hozzátartozik, hogy a ránk kirótt feladatokkal hogyan tudunk megbirkózni, amely nem csupán az anyag megmunkálását, a különböző alkatrészek összeállítását jelenti, hanem a fiatal vezetőkre bízott emberekkel munkatársi, emberi közösséget is ki kell alakítani. A VOR egyik fiatal osztályvezetője, aki 1971-ben végezte el a Műszaki Egyetemet, arra a kérdésre, hogy milyen az emberekkel a kapcsolata? - azt válaszolta: "Ugy érzem jó. Előbbi munkahelyemen a műszaki fejlesztési osztályon nem adódtak olyan problémák, mint itt. Itt a karbantartáson - az emberekkel kialakítandó kapcsolatok széles érzelmi skáláját kellett megismernem. A mostani beosztásom némi vezetési, szervezési ismereteket is kíván. Ezeket igyekszem pótolni."^{23/}

Az előző években lezajlott ifjúsági parlamenteken is szóba került a fiatal szakemberek beilleszkedési problémája is. Általában elmondható, hogy az ifjúsági parlamentek igazi fórumai voltak az ifjúsági törvényből adódó feladatok megbeszélésének, végrehajtásuk értékelésének. Egy-két üzem kivételével - ahol előtérbe kerültek a termeléssel kapcsolatos napi gondok - a hozzászólók valóban a fiatalokat foglalkoztató kérdéseket érintették, felvetették a gondokat, amelyeket a jövőben a gazdasági és társadalmi vezetőknek közösen kell megszüntetniük. Szinte mindenhol előtérbe kerültek az üzemi demokrácia kiszélesítésének kérdései, a fiatalok kérték a vállalatok vezetőit; vonják be a fiatal szakembereket a különböző gazdasági feladatok előkészítésébe. Volt, ahol gondként említették - nem a fiatal műszaki értelmiségiek -, írja a Panel című lap 1976. november 18-án, hogy "a vállalati szintű tanácskozáson senki sem foglalkozott a fiatal műszakiak problémáival". Ezzel kapcsolatban említette meg dr. Sárosi János miniszterhelyettes: "Többet kell törődni a pályakezdő fiatalok gondjaival, elő kell segíteni

beilleszkedésüket vállalatunk mindennapi életébe. Olyan munkahelyi légkört kell teremteni, hogy a fiatalok érezzék: munkájukat jól megbecsülik, számítnak rájuk minden probléma megoldásában.^{24/} A parlamenteken a fiatalok pályakezdéséről, munkahelyi beilleszkedéséről volt szó. Az elhangzott példák sokasága arra hívta fel a figyelmet, hogy az első lépéseket már majdnem mindenütt a segítőszándék kíséri s nem utolsó sorban az anyagi támogatások, a szociális juttatások egész sora.

A munkahelyek vezetői megértették, mit jelent az, hogy az utánpótlást alapvetően az ifjúság jelenti. Az ország aktív keresői közül minden harmadik, a szakmunkások közül minden második 30 év alatti. A IV. ötéves tervben 900 000 fiatal dolgozott. A munkába lépéstől számított öt év nem csupán a pályakezdésben jelent "gyakornoki" időt, legtöbbször a családalapításban is. Ezért mondhatjuk joggal ezt a fél évtizedet a felnőttség válás legjelentősebb állomásának, amelyben elkel a segítség. Ennek eddig számos megnyilvánulása volt. 1971-től a kezdő diplomások korábbi gyakornoki bére helyébe az egységes bérrendszer lépett, 1973-ban a munkásbéremelés során a fiatalok átlagbére 10 %-kal emelkedett.

Több ifjúsági parlamenten a pályakezdő fiatalok zöme itt találkozott először vállalati vezetőivel. Talán néhány vállalat most érezte, látta először, hogy milyen jól felkészült fiatal szakembergárdája van, akik biztosítják a különböző szintű vezetői utánpótlást.

A fiatal szakemberek ambícióinak realizálására nagyon jó formának bizonyult, hogy évek óta a Fiatal Műszakiak és Közgazdászok Tanácsa meghirdeti a "Kiváló ifju mérnök", "Kiváló ifju közgazdász" pályázatokat. Színvonalas pályamunkák születnek, amelyek azt bizonyítják, megvan a fiatal műszaki ismerete az új megalkotásához. Tudnak az újért lelkesedni, szívesen vállalják a nehézségeit is egy-egy feladatnak, mert a siker, a megoldás nem egyik pillanatról a másikra jön. A sikernek, az eredményes munkának ára van.^{25/} A probléma csak ott van, amikor egyes üzemek vezetői - néha a vállalati KISZ felelőssége is vizsgálható - kampányfeladatnak tekinti az FMKT pályázatokat. Amikor

beindult, időt, energiát nem kimélve szervezték, agitálták a fiatalokat, hogy pályázzanak. Lassan a fiatal szakemberek megismerték a pályázatban, a kutató, az újat kereső munkában a szépet, az izgalmas, megoldandó szakmai feladatokat, s a fiatalok növekvő igyekezte ellenére a vezetés érdeklődése megszűnt, talán új megoldandó feladatok elé állították őket. Egy ideig a fiatal szakemberek vezetői inspiráció nélkül is lelkesednek, de lassan ott, ahol nem törődnek velük, alábbhagy lelkesedésük. Talán a követő, hasonlóan nemis és szép feladatra már nem könnyen tudják őket megnyerni. S ilyen félresiklott kapcsolat után hangzik el néha: "Ezek a fiatalok semmi után sem érdeklődnek", pedig fordítva igaz minden. Nem arról van szó, hogy ezért is a vezetőket szeretnénk felelősségre vonni, de a fiatalok aktivitásában a szakemberek ambícióinak, szakmai ismereteinek kibontakoztatásában komoly felelősség hárul a vezetőkre.

Az egyre gyorsuló technikai fejlődés azt a követelményt állítja a szakemberek elé, hogy állandóan gyarapítsák az egyetemen, főiskolán szerzett ismereteiket. A mérnökök ilyen célból eddig is a Budapesti Műszaki Egyetem Továbbképző Intézetét /BME TI/ vették igénybe. Napjainkban azonban már jóval több magas műszaki színvonalon képzett szakember dolgozik szerte az országban, mint bármikor. Ilyen körülmények között fennállhat annak a veszélye, hogy a továbbképzésben zökkenők keletkeznek. Ennek elkerülésére keresett megoldást a továbbképző intézet. A vidéki városokban lévő főiskolák jó részében már kialakultak a mérnöktovábbképzés feltételei. Ezért a BME TI elhatározta, hogy Győrben, Debrecenben, Kecskeméten hozza létre továbbképző központjait.^{26/}

Amikor a fiatal műszaki értelmiség helyzetéről szólnunk, nem szabad, hogy elkerülje a figyelmünket az a beilleszkedésüket jelentősen befolyásoló tényező, amely a végzett hallgatóknak kiírt pályázatoknál jelentkezik. A BME-en például 1976 nyarán 1504-en szereztek diplomát, s leszámítva a 258 társadalmi ösztöndíjast és a 105 külföldi hallgatót, 1141 fiatal mérnök 2113 kiírt állás közül választhatott. Mi volt az eredmény? 129 pályázat után érdeklődtek, s végül 57 állást foglaltak el. Közel

loco fiatal szakember egy-egy gyárral, vállalattal pályázaton kívül állapodott meg.

Mi lehet ennek az oka? "Az új diplomás mérnökök elhelyezkedését két szempont motiválja: a várható fizetés és a munka, vagyis jövőendő feladatuk. Egy orvos, pedagógus, jogász bárhová kerül, nagyjából tudja: mit végez majd például egy belgyógyászati osztályon, egy iskolában vagy a bíróságon. De - ahány üzem, annyi fajta mérnöki munka. A kiírás: Egy villamosmérnököt kérünk. De mire? Gyakran kiderül, hogy a kiírt állás nem is mérnöki munkakör. Van olyan volt növendékem, aki anyagbeszerzői feladatot lát el, egy másikat pedig beültettek egy nagylétesítmény beruházási osztályára. "Ennél a vállalathoz nem is kell műszaki." - fogalmazta meg véleményét egy interjúban dr. Frigyes Andor, a Budapesti Műszaki Egyetem rektorhelyettese.^{27/}

Mint korábban említettük, nagyon nagy az üzemek, vállalatok felelőssége, hogy csupán annyi fiatal szakembert igényeljenek, amennyire ténylegesen szükségük van. Az egyetemeknek is figyelemmel kell kísérniük a pályázatok rendszerét abban a vonatkozásban, hogy orientálni kell az üzemeket, és vigyázni kell "a nehezen megtermelt szellemi termékre".

Felvetődik itt olyan probléma is, hogy sokszor az ismerős szájak vonala dönti el: ki, hová kerül. Nem egyszer azért kerül valaki kutatóintézetbe, mert ott vannak ismerősei, vagy azért nem lehet valaki kutató, mert az intézet felé senki sem egyengeti útját. Lehet, hogy valaki ragyogó szervezőkészséggel megáldva elsőrendű üzemmérnök lenne, s egy kutatóintézet viszonylagos csendjében a gyengék gyengéje lesz. Talán első hallásra furcsának tűnik, de tudományos alapossággal kellene megvizsgálni, hogy a végzés előtt álló hallgatók közül ki, milyen típusba sorolható. Van kutató, szervező, tervező, oktató típus. A jól megválasztott "karrier-típus"-ra épülő munkahelyen könnyebben boldogulna egy kezdő szakember. Az egyetemeknek megérné ez a fáradság - hiszen van pedagógiai intézet, tanszék.

Amikor a műszaki értelmiség társadalmi-politikai helyzetét vizsgáljuk, figyelemmel kell kísérnünk mindazokat a ténye-

zőket, amelyek bizonyos szempontból befolyásolják tevékenységüket.

Dolgozatunk a teljes kép vázlata lehet csupán. A műszaki értelmiség helyének és szerepének további vizsgálatai és az ezekből levont következtetések is azt szolgálhatják - melyet jelen írásunk is célul tűzött -, hogy ráirányuljon a figyelem az értelmiség e nem elhanyagolható csoportjára, hogy helyzetüket jobban ismerve és értve fogalmazzuk meg feladatainkat.

Jegyzetek

- 1/ KSH Időszaki Közlemények. 1964/6.sz. 17.old.
- 2/ Képzettség és kereset 1971 - KSH Bp. 1973. II.k. 7.old.
- 3/ Képzettség és kereset 1971 - KSH Bp. 1973. I. k. 26. old.
- 4/ Statisztikai Évkönyv 1976 - KSH Bp. 1977. 391.old.
- 5/ KSH Időszaki Közlemények. 1966/14. sz., illetve Statisztikai Évkönyv 1976 - KSH Bp. 1977. 309. old. Az 1975-ös aránynál a társadalmi juttatásokat is figyelembe vettük.
- 6/ Statisztikai Évkönyv 1962 - KSH Bp. 1963. 102. old.
- 7/ Foglalkoztatottság és kereseti arányok 1973 - KSH Időszaki közlemények 344. kötet - KSH Bp. 1975.
- 8/ Az értelmiség jelenlegi helyzete, összetétele, fejlődésének irányai, társadalmi funkciói - Bp. 1974. 61. old. E kérdés kapcsán figyelembe veendő: Bálint József: Társadalmi rétegződés és a jövedelmi arányok - Társadalmi Szemle 1976/4.sz.
- 9/ Havi átlagbér: a bérköltség terhére kifizetett összegek /törzsbérek, bérpótlékok/
Havi átlagkereset: a bérköltségen felül a részesedési alap terhére folyósított közvetlen személyi juttatások /pl. prémium, jutalom/
- 10/ Képzettség és kereset 1971 - KSH Bp. 1973. Itt még figyelembe vettük: Foglalkoztatottság és kereseti arányok - KSH Bp. 1975.
- 11/ Felmérés a budapesti mérnökök között 1960-1962 között. - Kézirat. Kohó- és Gépipari Minisztérium. Oktatási Osztály.
- 12/ Uo. 38. old.

- 13/ Az Elektronikus Mérőműszerek Gyárában készült 1970-es felmérés - MSZMP Budapesti Bizottság Irattára
- 14/ Üc. KHV-ben készült felmérés anyaga.
- 15/ A műszaki értelmiség a Ganz MÁVAG-ban. Pártélet. 1968/2.sz. Munkánkhoz felhasználtuk az MTESZ különböző bizottságainak jelentéseit, az országos értekezletek megjegyzéseit.
- 16/ "Röntgenvizsgálat" alatt Baranya műszaki értelmisége Népszabadság. 1968. január 11.
- 17/ Dunaujvárosi Hírlap. 1976. június 25.
- 18/ Mecseki Bányász. 1975. december 23.
- 19/ Népszava. 1976. február 25.
- 20/ Hajtómű. 1976. július
- 21/ Hajdu-Bihari Napló. 1976. augusztus 14.
- 22/ Rába. 1975. december 24.
- 23/ VOR Hírlap. 1975. október 30.
- 24/ Panel. 1976. november 18.
- 25/ Chincin. 1976. február 18.
- 26/ Petőfi Népe. 1976. augusztus 26.
- 27/ Hétfői Hírek. 1976. szeptember 6.



X 113034

LG4 - 9h

XA 111034